

אודי כרמי וענת קדרון

עיתונות ספורט ופוליטיקה בארץ ישראל המנדטורית

סיפורו של ליפא לויתן

ספר זה יצא לאור בתמיכת רשות המחקר של
המכללה האקדמית תל-חי

אודי כרמי וענת קדרון

עיתונות ספורט ופוליטיקה
בארץ ישראל המנדטורית
סיפורו של ליפא לוי־תן

ארץ

מוסד הרצל לחקר הציונות
אוניברסיטת חיפה

נדפס בישראל, תשפ"ו – 2026

תמונת העטיפה:

מימין לשמאל – מנחם קורמן, שחקן מכבי תל אביב ונבחרת ישראל; במרכז ליפא לויתן;
משמאל שמואל שומכר, כדורסלן מכבי תל אביב. תאריך משוער שנת 1950.
באדיבות הארכיון ע"ש צבי נשרי במכון הלאומי למצוינות בספורט ע"ש וינגייט.

השימוש בתמונות בספר זה הוא על פי סעיף 27 לחוק זכויות יוצרים. אנו מכבדים
זכויות יוצרים ועושים מאמץ לאתר את בעלי הזכויות של תמונות אלו. אם אתם
בעלי זכויות היוצרים, אתם רשאים לפנות אלינו ולבקש לחדול משימוש בו,
באמצעות כתובתנו באינטרנט: passizik@gmail.com

©

מסת"ב: 8-7-93168-965-978 ISBN

כל הזכויות שמורות לאודי כרמי וענת קדרון

ספר זה יצא לאור בתמיכת רשות המחקר של המכללה האקדמית תל-חי

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט
בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא
מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול
בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

עיצוב, סידור, עימוד והדפסה: א. אורן הפקות דפוס בע"מ

תוכן העניינים

מבוא	7
פרק ראשון: הקיטוב הפוליטי בארץ ישראל מהקמת הצה"ר (1925)	
ועד הקמת הצ"ח (1935)	17
א. הקמת הצה"ר	18
ב. הקצנת השיח בראשית שנות השלושים והקמת	
הסיעה המקסימליסטית	19
ג. פרשת תהומי וארגון ב'	22
ד. הפוליטיזציה של שוק העבודה	24
ה. 1934-1933: ניסיונות הידברות והקמת הצ"ח	26
ו. 1936-1939: מהבלגה לתגובה, התגברות המתח ביישוב	30
פרק שני: ילדות, בריחה ועלייה לארץ ישראל	44
א. שנות הילדות	44
ב. גיוס לצבא ותחילת פעילותו הציונית	50
ג. מאסר ובריחה	54
פרק שלישי: השנים הראשונות בארץ ישראל	57
א. גדוד 'גדעון'	58
ב. לויטן מגן השפה העברית	63
ג. התגייסות לארגון 'ההגנה' ומאורעות תרפ"ט	70
פרק רביעי: חלוץ עיתונות הספורט	76
א. עיתונות וספורט בתקופת היישוב	76
ב. לויטן העיתונאי	80
ג. המאבק נגד הספורט המעמדי	87
ד. יוזם מפעלי הספורט	96

פרק חמישי: הסתדרות העובדים הכללית נגד ליפא לויתן 108

א. "תהלוכת השביעי של פסח". 108

ב. החרם על ליפא לויתן. 111

ג. משפט חברים. 116

פרק שישי: המסעות של ליפא 125

א. חיפושי דרך. 125

ב. המסע הראשון וההתקרבות לתנועת בית"ר. 131

ג. המסע השני: בעקבות ה'באלילה' וה'סוקול'. 133

ד. המסע השלישי: המשחקים העולמיים לנשים. 147

פרק שביעי: המאבק על דור העתיד – תנועת הנוער של מכבי . . . 153

א. הצופים העבריים. 156

ב. מכבי הצעיר ארץ-ישראל. 163

ג. קונגרס ברנו – הדיון בשאלת מכבי הצעיר העולה. 167

פרק שמיני: הוויכוח על דרכה של מכבי ושאלת המיליטריזציה

של הספורט. 173

א. הספורט השימושי. 174

ב. עימותים אידאולוגיים בקונגרס ברנו (1935). 181

ג. מחיר ההקצנה. 186

ד. משמר המכבי. 192

פרק תשיעי: מאסר ושערורייה פוליטית 195

א. אסיר בכלא עכו. 195

ב. פרשת עין השופט. 198

פרק עשירי: האובד בניכר. 211

א. הצצה לחייו האישיים. 211

ב. המסע האחרון של ליפא. 214

דיון וסיכום. 231

מקורות. 237

מבוא

ביום שישי 29 ביוני 1951 הגיעה משאית לשער בית הקברות היהודי בווייזנזה (Jüdischer Friedhof Berlin Weißensee) בברלין. נהג הרכב, גרמני בשם הרמן קסטן, פנה לשומר האתר וביקש לפרוק ארון מתים. הוא נדרש למלא את פרטי הנפטר כמקובל, חתם את שמו ועזב את המקום מבלי להשאיר עקבות. הגופה נקברה זמן קצר לפני כניסת השבת ללא טקס. כך סיים ליפא לזיתן את חייו הקצרים. רק בן 48 היה במותו. חלפו כעשרה ימים עד שהגיעה הבשורה המרה לארץ. מותו הכה בתדהמה את שוחרי הספורט בארץ ואת העיתונאים מכל הקשת הפוליטית. ההספדים שחיברו עיתונאי הספורט ואנשי הציבור, בהם בני פלוגתא של לזיתן, הביעו זעזוע ממותו הפתאומי כשהוא בשיא כוחו.

אל ליפא לזיתן התוודענו במקרה. במחקר האקדמי מכונה הגילוי האקראי "סרנדיפיטי" (Serendipity) על שם שלושה נסיכי סרנדיפ שיצאו למסע גילויים וגילו דברים שונים ממה שחיפשו. יובל נאמן כינה את התופעה הזו "שאליות", על שם שאול, שיצא לחפש אתונות ומצא את המלוכה.¹ מחקרנו הקודמים על הספורט בארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי התבססו, בין השאר, על מאמרי העיתונות שפרסם לזיתן ובהם נחשפנו ללהט שבו הביע את רעיונותיו בנושאים לאומיים ובסוגיות שלא עמדו ברומו של עולם. דמותו עלתה גם בהקשרים אחרים מלבד עיתונות. לזיתן פעל ב'גדוד מגיני השפה', בתנועת 'הצופים', בארגון 'ההגנה', בתנועות פוליטיות ובתנועת 'מכבי', שהייתה לביתו השני. הוא עמד גם במרכזן של כמה שערוריות ציבוריות שהדיהן נשמעו שנים רבות לאחר מותו. חרף פעילותו הרבה ומעמדו הבולט בארגונים השונים שעיימם נמנה, שמו נדחק לשולי ההיסטוריוגרפיה של תקופת היישוב ובעיקר של התנועה הרוויזיוניסטית, משכנו הרעיוני.

1 יובל נאמן, סדר מן האקראי: המדע וחברת האדם בתורת התפתחות מוכללת (ירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר, 1999).

אף-על-פי שפעל במגוון זירות ציבוריות, לבחירה בלזיטן כגיבור הספר נדרשת הבהרה, כיוון שבסופו של דבר הוא פעל בשולי התקשורת הארצישראלית בתקופה המנדטורית. יש להניח שקוראי ספר זה יכולים לנקוב בשמם של עיתונאים בכירים ממנו שתמכו לעיצוב דעת הקהל והשפעתם על הציבור הייתה גדולה בהרבה מאשר השפעתו. ואומנם לעיתונים שבהם פרסם את מאמריו היה פלח שוק מוגבל ביותר ורק מעטים קראו את מדורי הספורט שלהם. ובכל זאת כמה טעמים הניעו אותו לחלק את לזיטן מאלמוניותו ולהציב אותו במרכז שדה הראייה המחקרי.

האחד הרצון להבין את הפער בין פעולתו הציבורית והפובליציסטית לטובת התנועה הרוויזיוניסטית לבין דחיקתו מהזיכרון ההיסטורי. פער זה בלט גם בחייו: לזיטן מילא כמה תפקידים ציבוריים שאותם קיבל על עצמו בהתלהבות, נוסף על היותו עיתונאי. וכך מצד אחד הוא ניצב בלב הפרהסיה הציבורית, נחשף לביקורת, לעיתים עוינת ביותר, ומהצד האחר הוא שמר על פרטיותו. אלא שלא תמיד הוא הצליח להציב גבול ברור בין הספרה הפרטית, האינטימית, לבין הספרה הלאומית, ועל כך הוא שילם מחיר אישי כבד.

השני נובע מסקרנות אישית: לזיטן היה דמות מרתקת, חידתית ומלאת סתירות. הוא נתפס כמתבודד, חסר סבלנות ומתריס ובו בזמן נדיב, אנושי ואיש רעים להתרועע. הלהט שאפיין את נאמנותו חסרת הפשרות לרעיון הלאומי אפיין גם את אורח חייו. הוא הטיף לממלכתיות ולאחדות העם ובה בעת השתלח ביריביו, הטיל עליהם מורא ולא נרתע גם מתגרת ידיים. הוא היה אביר נאמן של השפה העברית וממקימי גדוד מגיני השפה, אך בד בבד התראיין לעיתונים בשפת היידיש ואף פרסם בהם מאמרים. ניגוד זה בולט לנוכח השליחות הלאומית שקיבלו העיתונים על עצמם בתקופת היישוב בכל הנוגע להחייאת העברית. בשנים אלה נמנעה העיתונות כמעט לחלוטין משימוש במילים הלוקחות משפות זרות, וגם השימוש בביטויי עגה היה מצומצם ביותר.²

השקפותיו האידיאולוגיות ועמדותיו הפוליטיות לא תמיד עמדו בקנה אחד עם מעשיו, וככל שהלך והקצין כך גברו הסתירות שאפיינו אותו. בסופו של דבר ככל שהתקרב יותר לאגף המקסימליסטי בתנועה הרוויזיוניסטית, שנמצא בשוליים הפוליטיים ביישוב הארצישראלי, כך ראה את עצמו כאביר אחדות העם והמוניזם הלאומי, ואת הספורט – כאמצעי להשגת

2 חנן תומר, "הספסל של תל-אביב מתוח כמו בתולה בערב כלולות": על התפתחות השפה הייחודית של עיתונות הספורט, קשר 62 (2024): 46-67, בייחוד 62.

אחדות זו. הניסיון לאחוז במקל בשני קצותיו – מצד אחד הפרדה בין הזירה הספורטיבית והזירה הפוליטית ומהצד האחר מאבק עד חורמה בהתאגדות 'הפועל' – נתקל בתמיהה ובהתנגדות, ובסופו של דבר נכשל. הוא שאף להיות רוויזיוניסט ובה בעת חבר בהסתדרות הכללית של העובדים, נלחם על כך שמכבי תישאר ארגון אפוליטי ובו בזמן התנגד להשתתפות של הפועל במשחקי המכביה.

הסתירות שאפיינו את אישיותו התזזיתית והסבוכה מייצגות בזעיר אנפין חברת מהגרים משתנה, מחפשת דרך ומתפתחת. אנו סבורים שלויתן, בקורותיו ואישיותו, מגלם את הסתירות והמתחים הפנימיים שאפיינו רבים בחברה היישובית. קווי המתאר של המחנות ביישוב שורטטו בקו דק ולעיתים קרובות טושטשו ביניהם הגבולות התרבותיים-חברתיים.³ עם מחנות אלה נמנו דמויות שהשקפותיהם נעו מצד לצד והשתייכותם התנועתית השתנתה מהקצה לקצה. הפרגמטיזם הפוליטי שאפיין את הימים ההם הלך והתחזק אחרי הקמת המדינה.⁴ הדמויות שהשפיעו על דרכו של לויתן נעו בין הקצוות האידיאולוגיים של התנועה הציונית ועימם נמנו, למשל, אב"א אחימאיר ואורי צבי גרינברג.⁵ מעברם בין מחנות הוא תוצאה של מחלוקות אידיאולוגיות ואכזבות פוליטיות, אך הוא גם ביטא את רוחם המהפכנית ואופיים הרדיקלי והסוער שבא לידי ביטוי בדרכם האינטלקטואלית, הציבורית ולעיתים גם האישית.

הטעם השלישי והמרכזי מכולם, קשור בניסיון להבין את תפקידה של עיתונות הספורט – פובליציסטיקה הנמצאת לכאורה בשולי ההתרחשות

3 ליסק, משה. "מבנה תעסוקתי, ניידות תעסוקתית וסמלי סטטוס, 1918-1948", עיונים בתקומת ישראל 4 (1994): 345-377, בייחוד 376.

4 דן סואן, שמאל, ימין מחלומות חירות וצדק ללאומנות: סיפורה של החברה הישראלית (חיפה: פרדס תשע"ה [2015]): 127.

5 אחימאיר ואורי צבי גרינברג (אצ"ג) החלו את דרכם בשמאל הציוני והחזיקו בעמדות סוציאליסטיות רדיקליות בטרם הפכו למנהיגים הבולטים של הרוויזיוניזם המקסימליסטי. מעברים קיצוניים אפיינו גם אחרים, דוגמת אברהם שטן, שנע בין תנועת העבודה והשמאל הממסדי ללאומנות קיצונית, ונתן ילין מור, שהשתייך גם הוא בתחילת דרכו לתנועת הפועלים. מעברים אידיאולוגיים אלו פסקו בשלהי שנות העשרים. על מעברים אלו, בעיקר בתנועת הלח"י ראו למשל: יצחק פס, מורשת לח"י: ישראל אלדד, נתן ילין-מור והמערכה על הזהות, ההיסטוריה והזיכרון (חיפה: מוסד הרצל לחקר הציונות, אוניברסיטת חיפה, 2021). וראו גם: אמיר גולדשטיין, "עיצוב אגדת הגבורה המקסימליסטית". בתוך: יוסי אחימאיר, אב"א אחימאיר והציונות המהפכנית, קובץ מאמרים לציון חמישים שנה לפטירתו (תל אביב: מכון ז'בוטינסקי, תשע"ג [2012]): 47-59 (להלן: גולדשטיין, עיצוב אגדת הגבורה); חנן חבר, "תיאולוגיה פוליטית ב'עם לבדד' מאת אורי צבי גרינברג", אינטרנטקסטואליות בספרות ובתרבות (2012): 207-214.

הפוליטית – בתהליכי בניין הבית הלאומי. ליפא לויטן חי בתקופה שבה עוצבה המדינה שבדרך. הוא עלה לארץ בשנותיו הראשונות של המנדט הבריטי וסיים את חייו כשלוש שנים לאחר הקמת המדינה. שנים אלה היו סוערות ורצופות אירועים דרמטיים שהשפיעו על עיצובה של החברה הישראלית המתגבשת. לויטן נמצא בצמתים המרכזיות שבהן התגבשו מחנות יריבים, והתחוללו מאבקים על צביונו של היישוב היהודי ועל דמותה של החברה הארצישראלית. תהליך ההתגבשות היה גם תהליך של הקצנה והעמקת פערים. בעוד שבשנות העשרים התאפשרה השתייכות ארגונית כפולה וניידות פוליטית מסוימת, הרי שבשנות השלושים התגבשו המחנות עם התגברות האתגרים הביטחוניים והפוליטיים לעם היהודי בארץ ישראל ובאירופה. כעיתונאי ניצב לויטן במוקד האירועים ובחלקם השתתף כפעיל פוליטי. כיוון שהיה עיתונאי ספורט הוא העניק לקוראיו, ולנו כחוקרי התקופה, צוהר להצצה לאירועים אלה מנקודת מבט מקורית – תרבות הגוף והספורט. הספורט, בשנים שבהן נדון בספר זה, נקשר למעגלים רחבים שיוחסו לו: לאומיים, ביטחוניים ופוליטיים. דרך צוהר זה נתחקה אחרי מעגלים אלה ולעיתים נקבל תמונות חלקיות ואף שונות זו מזו על אירועים שהתחוללו ביישוב, וגם ניוותר עם כמה שאלות בלתי פתורות.

לכאורה ניצב הספורט בשולי האירועים הפוליטיים והביטחוניים. אך אנו סבורים שתרבות הגוף משמשת כאתר שדרכה מסופר הנרטיב של האומה ולה נועד תפקיד פעיל וחשוב בדמיון קהילות לאומיות. היא נותנת ביטוי לזהות הלאומית ובאמצעותה מתגלמים רעיונותיה. להבדל טוענת שתרבות הגוף מבנה שדה של משמעויות וסמלים הכרוכים בחיי האומה.⁶ ישראל אינה מקרה יוצא דופן. אומות מאמצות דימויים וסטריאוטיפים תרבותיים ומשליכות אותם על תרבות הגוף הלאומית.⁷ דמות 'הצבר' היא דוגמה מקומית לדרך שבה עוצב הסטריאוטיפ של בן הארץ: חסון, יפה-תואר ועז-זרוע לעומת היהודי הגלותי הסטריאוטיפי: חיור, רפה, רופס ופחדן.⁸ בארץ ישראל נכרך הספורט בפוליטיקה המקומית ונעשה למאפיין הבולט ביותר של תרבות הגוף. ואומנם מחקרים רבים דנו בהתפלגות האידאולוגית

6 יעל להב-רו, מגדר, אתניות ולאומיות באצטדיון הכדורגל, הפועל בנות סח'נין. עבודת גמר לשם קבלת תואר מוסמך במדעי החברה (ירושלים: האוניברסיטה העברית, תשס"ט [2009]).

7 אודי כרמי, "לא ספורט לשם ספורט": גיבורי ספורט בתקופת היישוב (תל אביב: מופ"ת, 2025): 5 (להלן: כרמי, לא ספורט).

8 עוז אלמוג, הצבר – דיוקן (תל אביב: עם עובד, תשנ"ז [1997]): 127-135.

של החברה היישובית ובפוליטיזציה של הספורט בתקופת המנדט ואחרי קום המדינה.⁹ אין טעם לשוב ולתאר את האיבה בין ארגוני הספורט – הפועל, מכבי, בית"ר ואליצור. כל ארגון ספורט ייצג מפלגה פוליטית ומומן על ידה. הפוליטיזציה המשיכה לאפיין את הספורט גם שנים רבות לאחר קום המדינה. ד"ר עמנואל סימון, מנהלה הראשון של המחלקה להכשרה גופנית, שחונך והוכשר בגרמניה מולדתו, והכיר היטב את מבנה מוסדות הספורט באירופה, תיאר את התופעה בארץ: "אשליה היא לחשוב שספורט ופוליטיקה אינם קשורים זה בזה. כיום אין כמעט דבר בחיים הציבוריים שאין לו כיוון פוליטי.

אבל בשום מקום אחר לא מצאתי ניגוד חריף כמו בישראל".¹⁰

ליתן אפוא מעניק לנו כעיתונאי ספורט הזדמנות לבחון אירועים לאומיים, ביטחוניים, פוליטיים וחברתיים מזווית לא שגרתית, הנמצאת בדרך כלל בשולי שדה הראייה האקדמי. זאת ועוד ליתן לא הסתפק בסיקור האירועים ובדיווח על אודותיהם. הוא נקט קו פוליטי ברור והיה מעורב במאבקים פוליטיים ובליבוים. לא אחת השתמש במעמדו ככתב ספורט כדי לעורר פולמוסים פוליטיים, שרק לעיתים רחוקות נשארו בתחום הספורט. כתיבתו התאפיינה בטשטוש גבולות בין סיקור ספורט לבין הבעת עמדות פוליטיות בסוגיות הנמצאות במחלוקת ציבורית. מעורבותו באירועים כעיתונאי המסקר אותם בעת התרחשותם או העומד במרכז מאפשרת לנו להתחקות אחריהם ממוקד ההתרחשות, ובה בעת לבחון את השימוש שעשה ליתן בפובליציסטיקה כדי להביא את הספורט משולי הדיון הציבורי למרכז. אנו מדגישים כי ההתרחשויות המתוארות בספר אומנם חשובות כשלעצמן אך הן אינן עומדות במרכז הדיון. הן נועדו לשפוך אור על החברה היישובית, על האפשרויות שאפיינו אותה ועל ההזדמנויות שהלכו ונסגרו בפניה במשך הזמן.

ליתן לא הוכשר כעיתונאי ומעולם לא היה ספורטאי פעיל. אף-על-פי כן הוא קרא למדורי הספורט בעריכתו 'מפנקסו של ספורטאי' (מדור הספורט ב'העם') ו'מיומנו של ספורטאי' (מדור הספורט של עיתון 'הירדן'). מקור פרנסתו היה חברת חשמל, שבה עבד כקורא מונים. למרות זאת הוא ביסס

9 אמיר בן פורת, היכן הם הבורגנים ההם: תולדות הבורגנות הישראלית (ירושלים: מאגנס, תשנ"ט [1999]) (להלן: בן פורת, הבורגנים); חיים קאופמן, "חלפו ימי הפיפטי-פיפטי". פנים 25 (2003): 10-16 (להלן: קאופמן; פיפטי-פיפטי); אודי כרמי, העסקונה (נתניה: בתנועה ובדעת, המכללה האקדמית וינגייט, 2019) (להלן: כרמי, העסקונה).

10 זכרונות ד"ר עמנואל סימון (נכתבו בגרמנית בשנת 1968 ותורגמו לעברית על ידי רעייתו צרויה בשנת 1993), ארכיון נשרי במכון הלאומי למצוינות בספורט ע"ש אורד וינגייט (להלן: ארכיון נשרי), 82.

את מעמדו בחברה היישובית כבר־סמכא בתחום הספורט, כפי שמעיד יבול כתיבתו המרשים. קשה לנקוב במספר המאמרים המדויק שפרסם במהלך יותר מעשרים שנות כתיבה, אך מספרם הגיע למאות, בהערכת חסר. תקופתו הפורה ביותר כעיתונאי הייתה בשנות השלושים ונמשכה עד אמצע שנות הארבעים. בשנות הארבעים הלך לויטן והתרחק מן העיתונות ופנה לכתיבה עיונית – בעיקר ספרים על הספורט העברי.

מבין עיסוקיו הרבים הוא בחר להעיד על עצמו: "אני עיתונאי ספורטיבי"¹¹. כיוון שכך בחר להציג את עצמו, הזדהה עם מקצוע העיתונות ועסק בו באינטנסיביות, נייחד כמה מילים למושג 'זהות מקצועית'. זהות היא מושג מורכב המפורש על ידי חוקרים שונים על פי זווית הראייה הדיסציפלינרית שלהם,¹² והמונח 'מקצועי' מתאר אדם בעל ידע ומיומנות ייחודית שהוכשר למלא תפקיד כלשהו בעל תועלת.¹³ באופן בסיסי זהות מקצועית היא האופן שבו אדם מגדיר את עצמו במונחים של העיסוק שלו.¹⁴ הזהות המקצועית משמשת עדשה שדרכה אדם רואה את עצמו בזמן ובמקום שבו הוא מבצע את תפקידו.¹⁵

לזהות המקצועית יש השפעה פסיכולוגית גדולה על האדם והיא מעצבת את התנהגותו.¹⁶ היא משפיעה על עמדות עמיתיו למקצוע ועל התנהגותם במקום העבודה ומחוצה לו.¹⁷ היא מגדירה לאדם את מטרותיו, מעצבת את

11 ראו למשל את עדותו בוועדת החקירה לשערורייה בעין השופט, 18 בנובמבר 1941, **ארכיון ציוני מרכזי** (להלן: אצ"מ), תיק J1/1032.

12 James Paul Gee, "Identity as an Analytic Lens for Research in Education", *Review of Research in Education*, 25 (2000-2001): 99-125.

13 Jean E. Wallace, "Organizational and Professional Commitment in Professional and Nonprofessional Organizations", *Administrative Science Quarterly*, 40 (1995): 228-255.

14 Michael G. Pratt, (1998). "To Be or Not to Be: Central Questions in Organizational Identification". In: David A. Whetten, Paul C. Godfrey (Eds.), *Identity in Organizations: Building Theory Through Conversations*, (Thousand Oaks, CA: Sage, 1998): 171-207.

15 רז קופר־אדר, "אי נחת במפגש בין קבוצות עבודה בארגון", **אנליזה ארגונית**, 28 (אפריל 2022): 57-76.

16 Brianna Barker, Stephanie Creary, "The Construction of Professional Identity", in: Adrian Wilkinson, Donald Hislop, and Christine Coupland (Eds.), *Perspectives on Contemporary Professional Work* (Cheltenham and Northampton, MA, Edward Elgar, 2016): 259-285.

17 Glen E. Kreiner, Blake E. Ashforth, and David Sluss, "Identity Dynamics in Occupational Dirty Work: Integrating Social Identity and System Justification Perspectives", *Organization Science* 17 (2006): 619-636; Glen E. Kreiner, Elaine C. Hollensbe, and Mathew L. Sheep, (2006), "Where Is the 'Me' among

סדר היום שלו ומקנה לו משמעות.¹⁸ זאת ועוד, זהות מקצועית מעניקה רווחה לאדם ומגינה עליו מפני ניתוק, דיכאון וחרדה.¹⁹ היא גם זו המנחילה לו ערכים ונורמות התנהגות.²⁰ הזהות המקצועית מבדילה חברי קבוצה אחת מאחרת,²¹ אם כי יש לציין שבני אדם רבים מזהים את עצמם עם יותר ממקצוע אחד.²² נדגיש שעומק הזדהותו של האדם עם מקצועו תלוי במידה רבה ברמת גיבושו של המקצוע. כלומר אם המקצוע גיבש את זהותו הברורה או שנמצא עדיין בחיפוש אחר זהות ייחודית.²³ זהותו המקצועית של ליתן כעיתונאי ספורט והזדהותו עם מקצוע זה, שהיה בחיתוליו בארץ, לא היו מובנות מאליהן בשנים שבהן מתמקד ספר זה.

בטרם שנפנה לענייננו נייחד כמה מילים למקורות המחקר ולמבנה הספר. הספר מבוסס על מקורות ראשוניים מגוונים, מקורות משניים ומאמרי עיתונות מתקופות שונות. המקורות הראשוניים נמצאים בארכיון בית

-
- the 'We'? Identity Work and the Search for Optimal Balance”, *Academy of Management Journal* 49 (2006): 1031-1057; Michael G. Pratt, Kevin W. Rockmann, and Jeffrey B. Kaufmann, (2006), “Constructing Professional Identity: The Role of Work and Identity Learning Cycles in the Customization of Identity among Medical Residents”, *Academy of Management Journal* 49:2 (2006): 235-262; Blake E. Ashforth, Glen E. Kreiner, Mark A. Clark, and Mel Fugate, “Normalizing Dirty Work: Managerial Tactics for Countering Occupational Taint”, *Academy of Management Journal* 50 (2007): 149-174.
- Darcy C. Siebert, Carl Siebert, “The Caregiver Role Identity Scale: A Validation Study”, *Research on Social Work Practice* 15 (2005): 204-212. 18
- Henri Tajfel, John C. Turner, (1979), “An Integrative Theory of Intergroup Conflict”, In: William G. Austin, Stephen Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (Monterey, CA: Brooks/Cole, 1979): 33-48; Peggy A. Thoits, (1985), “Social Support and Psychological Well-Being: Theoretical Possibilities”, In: Irwin G. Sarason, Barbara R. Sarason (Eds.), *Social Support: Theory, Research, and Applications* (Boston: Martinus Nijhoff, 1985): 51-72. 19
- Herminia Ibarra, “Provisional Selves: Experimenting with Image and Identity in Professional Adaptation”, *Administrative Science Quarterly* 44: 4 (1999): 764-791; J. Stuart Bunderson, “How Work Ideologies Shape the Psychological Contracts of Professional Employees: Doctors' Responses to Perceived Breach”, *Journal of Organizational Behavior* 22: 7 (2001): 717-741. 20
- Mohammad Jebri, *The Evolution and Measurement of Professional Identity*. 21
PhD Dissertation (Texas: Texas Woman's University, 2008).
- Michael T. Slater, Elizabeth M. Boyd, “Two (or Three) Is Not Equal to One: Multiple Jobholding as a Neglected Topic in Organizational Research”, *Journal of Organizational Behavior* 35: 7 (2014): 1052-1056. 22
- רחל ארהרד, ייעוץ חינוכי: מקצוע מחפש זהות (תל אביב: מכון מופ"ת, תשע"ד [2014]): 23
- 20.

אב"א אחימאיר, ארכיון העיר ברלין, ארכיון 'ההגנה', ארכיון חברת החשמל, הארכיון הציוני המרכזי, ארכיון המדינה, מכון לבון, ארכיון מכבי על שם יוסף יקותיאל ווארכיון וינגייט על שם צבי נשרי. התמזל מזלנו כיוון שבאחרון מצאנו את עיזבוננו של ליפא לזיטן. עיזבון זה יקר-ערך עבור היסטוריונים, לא רק בשל עושרו אלא כיוון שלזיטן היה אגרון לא ברנני. הוא לא ניסה לייפות את המציאות ונמנע מלהשליך מסמכים שהציגו את חולשותיו. במשך חייו הוא אגר מסמכים שלא החמיאו לו לצד מאמרים שחיבר ושקצרו שבחים. פתקים שבהם הוא ננזף לצד מכתבי שבה והוקרה. מכתבי אהבה ממעריצות ואהובות לצד מכתבים עוינים מנשים מאוכזבות.

לזיטן לא ידע כמובן שחייו ייגדעו בפתאומיות והמסמכים שקיבץ בקפידה יקבלו בבת אחת מעמד של עיזבון. אין לדעת כיצד היה נוהג בעיזבוננו לו ידע שמסמכיו ייחשפו. ייתכן והיה נפטר מכמה מהם כדי לשוות לעצמו תדמית חיובית יותר ואפשר שהיה מחליט לשומרם בכל זאת. כך או אחרת, הדרך שבה נשמר העיזבון הופך אותו לאוצר בלום כיוון שהוא מקיף את חייו של לזיטן ומציג אותו מזוויות שונות. עיזבון זה אפוא הוא מקור ידע חשוב ביותר להרכבת תצורה של מסכת חייו הקצרים והסוערים.

בעיזבון המקורי היו אוסף בולי ספורט נדיר ומסמכים רבים. האוסף שזכה במקומות ראשונים בכמה תערוכות היה נדיר ביותר ובעל ערך כספי רב. אחיו זליג, שהגיע מברלין לביקור, תבע אותו אך לא ידוע אם זכה בו²⁴ כיוון שהאוסף הנדיר נעלם.²⁵ למסמכים הרבים שאגר לזיטן לא נמצא דורש. כמות המסמכים הייתה עצומה ולולא ד"ר עמנואל סימון, מנהל המחלקה להכשרה גופנית, שניחן בתודעה היסטורית מפותחת, מי יודע מה היה עולה בגורלם. כשהתקבלה הבשורה על מות לזיטן מינה סימון ועדה מיוחדת ובה יוסף יקותיאל ויהושע אלוף, מראשי מכבי, שנועדה לטפל בעיזבון ולשמרו למען הדורות הבאים. בזכות סימון וחברי הוועדה העיזבון עומד לרשות החוקרים. פרקי הספר כתובים בדרך כלל בסדר כרונולוגי. סדר זה הקל עלינו לעקוב אחר התהליכים ההיסטוריים. עם זאת כמה מפרקי הספר הם תמטיים כיוון שהם מתרכזים בנושא המלווה את הספר מתחילתו ועד לסופו. הפרק הראשון סוקר את החברה היישובית ואת המתחים הפוליטיים שאפיינו אותה במשך כל התקופה שבה דן הספר משנות העשרים ועד הקמת המדינה. פרק זה משמש רקע להבנת מאבקיו הפוליטיים והאישיים של לזיטן. הפרק

24 פרסום בית המשפט המחוזי בתל-אביב, הבק, 23 בנובמבר 1951: 6.

25 יוסף פעמוני, "תוי הספר היהודים", חרות, 18 באוקטובר 1956: 3.

השני מתאר את ילדותו של לויתן ואת מסעו לארץ ישראל והפרק השלישי מתאר את קליטתו בארץ לאחר עלייתו. חרף דלות המקורות וחוסר המידע ניסינו כמיטב יכולתנו להתחקות אחר מסלול הגעתו לארץ ולתאר את חבלי קליטתו בארץ ישראל. בעזרת שבבי מידע שליקטנו הצלחנו להרכיב תמונה המתארת את קורותיו בתקופה זו, ואנו מקווים שהחלקים החסרים בתצרף אינם פוגמים בהבנת התמונה השלמה.

הפרק הרביעי מתמקד בזהות המקצועית של לויתן שנעשתה רכיב חשוב בדימויו העצמי, כפי שהוא העיד על עצמו. מאבקו של לויתן בתנועת הפועלים, משפטו והוצאתו מההסתדרות הכללית ניצבים במרכז הפרק החמישי. הפרק השישי מתאר את מסעותיו של לויתן לאירופה בשנות השלושים ואת הרשמים העזים שהותירו בו תנועות נוער לאומיות. הפרקים השביעי והשמיני הם פרקים תמטיים, ובהם נתאר את המאבקים הפנימיים במכבי ואת עמדותיו ההולכות ומקצינות של לויתן. הפרק התשיעי מתאר שתי פרשיות פוליטיות שהסעירו את היישוב ושלליתן עמד במרכזן: מאסרו בכלא עכו ופרשת עין השופט. בפרק העשירי, החותם את הספר, נדדנו עם לויתן לברלין שבה סיים את חייו והותיר מאחוריו מסתורין שלא התבהר מעולם.

פרק ראשון

הקיטוב הפוליטי בארץ ישראל מהקמת הצה"ר (1925) ועד הקמת הצ"ח (1935)

שנות העשרים והשלושים בארץ ישראל המנדטורית התאפיינו בתהליך מואץ של קיטוב פוליטי ואידאולוגי בתנועה הציונית, שהוביל להתגבשותם של שני מחנות יריבים: תנועת הפועלים הסוציאליסטית והמחנה הרוויזיוניסטי.¹ כל אחד מן המחנות שאף לעצב את אופייה העיתי של הציונות, להגדיר את יעדיה ולגייס משאבים כדי לממשה. לוויתור הרעיוני התווסף מאבק מעשי על שליטה במוסדות היישוב, בזירה הציבורית ובתרבות הפוליטית של התקופה. הפולמוס נגע בשאלות יסוד של לאומיות, מעמד, כוח ונאמנות והותיר חותם עמוק על מוסדות היישוב. הפוליטיזציה חלחלה לחיי היומיום והעמיקה את הקרע בחברת היישוב.

רבים מהמוסדות שטיפלו בחיי היומיום נבנו מראש על ידי המפלגות וכך הוויכוח הפוליטי נגע בכל תחומי החיים. ההתארגנות המפלגתית הפכה לדרך חיים תרבותית, מוסדית ותודעתית שהציבה גבולות נוקשים בין המחנות. תהליך זה, כפי שמשקף גם בסיפורו של ליפא לזר, היה הדרגתי והתאפיין במאבקים פנימיים ובחיפוש דרך גם בתוך המחנות עצמם. בשלבי הראשונים של תהליך ההקצנה, שהלך והסלים עד אמצע שנות השלושים, לא שורטטו הגבולות בין המחנות בקו עבה ובלתי עביר, ולכן התאפשרה השתייכות כפולה למחנות הניצים. במילים אחרות חברי ארגונים שזוהו עם מחנה אחד נמנו גם עם ארגונים במחנה היריב. חברים בארגונים שזוהו

1 יעקב גולדשטיין, מפא"י – גורמים להקמתה, (תל אביב: עם עובד, תשל"ו [1976]): 83-95 (להלן: גולדשטיין, מפא"י); יעקב שביט, מרוב למדינה – התנועה הרוויזיוניסטית: התוכנית ההתיישבותית והרעיון החברתי (תל אביב: יריב הדר, 1978): 23-34, 236-255 (להלן: שביט, מרוב למדינה); מאיר אביזוהר, בראי סדוק: אידיאלים חברתיים ולאומיים והשתקפותם בעולמה של מפא"י (תל אביב: עם עובד והמרכז למורשת בן גוריון בנגב 1990): 365-379 (להלן: אביזוהר, בראי סדוק).

עם המחנה האזרחי כמו 'מכבי', עבדו במוסדות הסתדרותיים ואף נמנו עם מפלגות פועליות. לעומת זאת השתייכות מוצהרת לתנועה הרוויזיוניסטית הייתה צעד חד-צדדי שאין ממנו דרך חזרה.

א. הקמת הצה"ר

העימות בין המחנות החרף מאז שהוקמה הצה"ר (הסתדרות הציונים הרוויזיוניסטים) בשנת 1925. התנועה ניצבה מול ההגמוניה המתעצמת של תנועת העבודה, הן בזירה הארצישראלית והן בזירה הציונית העולמית.² בראשית שנות השלושים הפכו שתי התנועות למפלגות פוליטיות גדולות בעלות תרבות פוליטית שונה.³ תנועת העבודה, שבעבר נאבקה על מקומה בתוך המוסדות הציוניים, במיוחד לאחר כישלונה בבחירות להנהלה הציונית בקונגרס הציוני ה-16 באוגוסט 1927, הצליחה לחזק את כוחה עם הקמת מפא"י ב-1930 והפכה לתנועת ההמונים הדומיננטית בחברה היישובית.⁴ בו בזמן התחזקה גם התנועה הרוויזיוניסטית, בין היתר בזכות דמותו הכריזמטית של זאב ז'בוטינסקי. תנועת בית"ר הלכה והתעצמה באירופה, בעיקר בפולין ובמדינות הבלטיות.⁵ במחצית השנייה של שנות העשרים הייתה

2 יעקב גולדשטיין ויעקב שביט, ללא פשרות: הסכם בן גוריון-ז'בוטינסקי וכישלונם 1934-1935 (תל אביב: ידיב דור, 1979): 13 (להלן: גולדשטיין, שביט, ללא פשרות).

3 גולדשטיין, מפא"י: 83-95; שביט, מרוב למדינה: 23-34, 235-255.

4 על המשבר בעמדת מחנה הפועלים ועל התהליכים שהובילו להקמת מפא"י ראו: אביזרה, בראי סדוק: 62-85. מספר צירי סיעת העבודה בקונגרס הציוני עלה מאז הקונגרס הי"ז: 75 צירים שהיו 29% מכלל הצירים, לעומת 52 צירים רוויזיוניסטים שהיוו 21%, בקונגרס הי"ח עמד מספר צירי סיעת העבודה על 138, שהיו 44% מכלל הצירים, בעוד מספר הצירים הרוויזיוניסטים עמד על 45, 14% מכלל הצירים, ואילו בקונגרס הי"ט, אחרי פרישת התנועה הרוויזיוניסטית והקמת הצ"ח, עמד מספר צירי סיעת העבודה על 209, שהיו 45% מצירי הקונגרס. הנתונים אצל גולדשטיין, שביט, ללא פשרות: 31; על השינויים בהיערכות הכוחות המדיניים בארץ ישראל בסוף שנות העשרים ראו גם: יעקב גורן, העימות הקובע, בין תנועת העבודה לתנועה הרוויזיוניסטית בארץ ישראל 1925-1931 (אפעל: יד טבנקין, הקיבוץ המאוחד תשמ"ו [1986]): 96-116 (להלן: גורן, העימות הקובע).

5 בית"ר (ברית הנוער העברי ע"ש יוסף תרומפלדור), קמה בריגה, בירת לטביה בשנת 1923 ושאפה להגשים את הרעיון הציוני באמצעות הכשרה צבאית של נוער יהודי. זאב ז'בוטינסקי מונה לעמוד בראשה בוועידת דנציג, 1931. בית"ר חברה לתנועה הרוויזיוניסטית ופעלה בה כתנועת נוער עצמאית. ראו: רינת'יה רובינסון, סערה מסייעת: התנועה הרוויזיוניסטית בשנים 1925-1940 (ירושלים: יד יצחק בן צבי ומכון ז'בוטינסקי, 2010): 39 (להלן: רובינסון, סערה); אסתר שטיין-אשכנזי, בית"ר בארץ ישראל 1925-1947 (ירושלים: הספרייה הציונית ומכון ז'בוטינסקי, תשנ"ח [1998]) (להלן: שטיין-אשכנזי, בית"ר). על הגידול בתנועה הרוויזיוניסטית ראו: גולדשטיין, שביט, ללא פשרות: 13.

פולין מקור מרכזי להגירת יהודים לפלשתינה, ובתקופה שבין 1925 ו-1931 גדלה התנועה הרוויזיוניסטית פי 15 מגודלה בתחילת דרכה.⁶ החשש מפני התחזקותם של הרוויזיוניסטים גבר בקרב אנשי תנועת העבודה, במיוחד אל מול עליית הפשיזם באירופה והשפעתו הרבה על תנועות לאומיות, ביניהן יהודיות. לנוכח הגידול במספר חברי הצה"ר ובית"ר, בעיקר בפולין, טיפחו בתנועת העבודה דימוי של התנועה הרוויזיוניסטית כ"פשיזם ציוני", הגדרה שמשמעותה הייתה שלילת הלגיטימציה של התנועה ומתן הכשר לפעולה רדיקלית החותרת לחיסולה הפוליטי.⁷ הדי המאבק באירופה התבטאו גם בנאומיו של ז'בוטינסקי, שהגדיר את תנועת העבודה כתנועה בולשביקית הנוקטת שיטות דיקטטוריות כדי להשתלט על התנועה הציונית ומונעת את הגשמת יעדי היסוד של הציונות.⁸

בלב המחלוקת עמד העימות בין המוניזם הלאומי של הציונות הכללית, שבו דגלו הרוויזיוניסטים לבין האידאולוגיה המעמדית של תנועת העבודה. נוסף על כך דרשה התנועה הרוויזיוניסטית את שינוי המדיניות הבין-לאומית של הציונות והגדרת המטרה הסופית שלה – הקמת מדינה עברית.⁹ מחלוקות אלו באו לידי ביטוי במגוון היבטים כמו קשרי עבודה, סוגיות ביטחוניות והקשר עם השלטון הבריטי. הן העמיקו את הקיסטוב ואת ההקצנה בעיקר בקרב צעירי התנועה הרוויזיוניסטית בארץ ישראל.

ב. הקצנת השיח בראשית שנות השלושים והקמת הסיעה המקסימליסטית

אירועי הדמים שפרצו בארץ ישראל בקיץ 1929 הכו בהפתעה את היישוב היהודי ונכנסו לזיכרון הקולקטיבי כטראומה לאומית, כנקודת מפנה בחברה

6 בראשית שנות השלושים היה מספר המפרנסים חברי הסתדרות העובדים הכללית כ-25,000 לעומת כ-7,000 חברי הצה"ר ובית"ר ומתוכם 1,000-2,000 רוויזיוניסטים מאורגנים. רובינסון, סערה: 20. במחצית השנייה של שנות העשרים היגרו לארץ ישראל כ-35,000 מהגרים מפולין, כמחצית ממספר העולים באותן שנים. ראו למשל: דן גלעדי, היישוב בתקופת העלייה הרביעית (1924-1929), בחינה כלכלית ופוליטית (תל אביב: עם עובד, 1973).

7 אביזוהר, בראי סדוק: 91-93; גולדשטיין, שביט, ללא פשרות: 14; שפירא טענה שאמנם לא היה יסוד להאשמה זו וכי הפועלים ראו צל הרים כהרים, אך חששם היה אמיתי. אניטה שפירא, המאבק הנכזב: עבודה עברית 1929-1939 (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1977): 193-194 (להלן: שפירא, המאבק הנכזב).

8 גולדשטיין, שביט, ללא פשרות: 10, 14.

9 רובינסון, סערה.

הארצישראלית ובחינה מחודשת של קשריה עם השלטון המנדטורי.¹⁰ היקף האירועים, האכזבה מארגון 'ההגנה' ואוזלת ידו של היישוב היהודי, לצד האכזבה מהתגובה הבריטית למאורעות, הובילו להעמקת הקיטוב בין המחנות.¹¹ הפועלים האשימו את הרוויזיוניסטים בהקצנת השיח הדתי לאומי בארץ, בהתלהמות שהובילה להתלקחות המאורעות, שהתאפיינו באופי דתי עממי. נקודת המפנה של ההקצנה הדתית הייתה 'פרשת הכותל' שהתחוללה בחורף 1928 והובילה לתקריות קשות בין יהודים וערבים ובין היהודים ומשטרת ירושלים.¹² בט' באב תרפ"ט (15 באוגוסט 1929) קיימו צעירי בית"ר תהלוכת הפגנה גדולה משער שכם לכותל, אירוע שהאיץ את ההידרדרות ברחובות, שהתפתחה עד מהרה למאורעות הדמים.¹³ הרוויזיוניסטים הטילו על מפלגות הפועלים את האחריות להסלמה במצב הביטחוני, בסחף המדיני האנטי-ציוני בארץ ישראל ובמדיניות פשרנית מול השלטונות הבריטים.¹⁴

הקרע הגדול בין התנועות הגיע בקונגרס הציוני ה-17 שהתקיים בבאזל ב-17 ביולי 1931, ובו נדחתה דרישת הצה"ר לקבוע כי מטרתה הסופית של התנועה הציונית היא הקמת מדינה יהודית משני עברי הירדן. ז'בוטינסקי קרע את כרטיס הציר שלו, עזב את הדיונים וקרא להקמת הסתדרות ציונית נפרדת. לאחר הקונגרס טען ז'בוטינסקי שלרוויזיוניסטים שוב "אין מה לחפש בקונגרס של הסתדרות זו, אשר הפכה את עצמה לסרח-עודף של הסוכנות הלא-ציונית", וקרא לתנועה הרוויזיוניסטית לבחור בין המשך הניסיונות "להפיח רוח חיים בהסתדרות 'הציונית המרוקנת' או להקים הסתדרות ציונית חדשה ונבדלת".¹⁵

10 על המאורעות ראו: הלל כהן, תרפ"ט: שנת האפס בסכסוך היהודי-ערבי (ירושלים: כתר, 2013) (להלן: כהן, תרפ"ט).

11 גולדשטיין, שביט, ללא פשרות: 13.

12 בליל כיפור 1928 הקימה קבוצת מתפללים יהודים מחיצה ליד רחבת הכותל ובכך הפרה את הסטטוס קוו במקום. למחרת, בבוקר יום כיפור, הסירו שוטרי משטרת ירושלים, בפיקודו של דאגלס דאף, את המחיצה. ב-19 בנובמבר הודיעה ממשלת המנדט רשמית כי מכוח סעיף 13 בכתב המנדט לשמירה על הסטטוס קוו במקומות הקדושים, העדה היהודית רשאית להביא לכותל רק את תשמישי התפילה שהיו מותרים תחת השלטון העות'מני. המופתי של ירושלים, חאג' אמין אל חוסייני, האשים את היהודים בניסיון השתלטות על הר הבית והשתמש בפרשה כדי לספק ממד דתי למאבק הלאומי ולגייס תמיכה עממית רחבה. ראו למשל: יהושע פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1918-1929 (תל אביב: עם עובד, 1976): 216.

13 כהן, תרפ"ט: לוח זמנים מקוצר: 17-19.

14 גולדשטיין, שביט, ללא פשרות: 13.

15 זאב ז'בוטינסקי, הצהרה על הקונגרס הציוני הי"ז, תרגום מרוסית: בנימין אליאב, פרויקט בן יהודה benyehuda.org/read/16496 נדלה בתאריך 9.10.2024.

בארץ ישראל התגבשה קבוצה קיצונית שראתה את עצמה זרם מהפכני בתנועה הרוויזיוניסטית וקראה לעשות פעולות שהיו לעיתים מנוגדות לעמדות מזכירות הצה"ר, והיו למורת רוחו של ז'בוטינסקי.¹⁶ הקבוצה שכונתה "הסיעה המקסימליסטית"¹⁷ שללה את האידאולוגיה המעמדית וחתרה לפעולה פוליטית ישירה נגד הבריטים. בראש הסיעה עמדו אב"א אחימאיר, יהושע ייבין ואורי צבי גרינברג, שהחלו את דרכם הפוליטית בתנועת הפועלים או בזיקה אליה, אך עברו למחנה הרוויזיוניסטי בגלל עמדותיהם הלאומיות.¹⁸ בשנת 1930 הקימו את 'ברית הבריונים' שיצאה נגד המדיניות הבריטית בכל הנוגע לזכויות העם היהודי והבית הלאומי בפלשתינה, ונגד שיתוף הפעולה של ההנהגה הציונית עם הבריטים בסוגיות אלה. בין פעילותיה קיימה הברית פעולות מחאה מתגרות כמו תקיעה בשופר ליד הכותל המערבי ביום כיפור תרצ"א (אוקטובר 1930) ועוד.¹⁹ המעבר של השלושה ממחנה הפועלים למחנה הרוויזיוניסטי בא לידי ביטוי גם בכתיבתם הפובליציסטית. שלושתם התבטאו בעיתונות הפועלים אך

16 מינה גראור, עיתונות ומפלגה: קשרי גומלין בין המפלגה הרוויזיוניסטית לעיתונות (ירושלים: מכון ז'בוטינסקי, תשס"ב [2002]): 54-55 (להלן: גראור: עיתונות ומפלגה); אופירה גראויס-קובלסקי, "המשקיף: התולדותיו של עיתון רוויזיוניסטי", קשר 52 (2019): 63-73.

17 הסיעה המקסימליסטית ראתה עצמה סיעת אופוזיציה רדיקלית שהתנגדה לקו המתון של ז'בוטינסקי ושאפה להפוך את התנועה הרוויזיוניסטית לתנועת שחרור עממית. על התארגנות החוג המקסימליסטי ברוויזיוניזם הארצישראלי ראו: שביט, מרוב למדינה: 111-114; רובינסון, סערה מסייעת: 42; גולדשטיין, "עיצוב אגדת הגבורה"; יוסף הלר, "המוניזם של המטרה" או 'המוניזם של האמצעים'? המחלוקת הרעיונית והפוליטית בין זאב ז'בוטינסקי לבין אב"א אחימאיר, 1928-1933, ציון, נ"ב: ג (תשמ"ז 1987): 315-369 (להלן: הלר, המוניזם).

18 אחימאיר וייבין היו חברי 'הפועל הצעיר', שניהם עבדו כמורים בהתיישבות העובדת – אחימאיר בקבוצת גבע ובנהלל וייבין שימש כמורה מטעם ועדת התרבות של ההסתדרות בכפר יחזקאל. אצ"ג היה מקורב למחנה הפועלי ופרסם רבות בביטאונים. לציון רק מעט מהכתיבה עליהם ראו: יעקב שביט, "אני במזרח ולבי במערב: על ה'מוניזם' הציוני של אב"א אחימאיר", קשת, ט"ו: א' (1973): 149-159; יוסף נדבה (עורך), אב"א אחימאיר, האיש שהיטה את הזרם: לדמותו, לתורתו, לכתביו ולמאבקיו (תל אביב: העמותה להפצת תודעה לאומית, תשמ"ז 1987); ורדה פילובסקי, "יהושע השל ייבין – מסופר ציוני למורה דרך בימין", גלי עיון ומחקר 7 (תשנ"ח 1998): 1-24; חנן חבר, "שירת המנהיג ומנהיגות השירה: אורי צבי גרינברג וזאב ז'בוטינסקי", בתוך: אבי בראלי ופנחס גינוסר (ע'), איש בסער, עיונים: סדרת נושא (באר שבע: מכון בן גוריון, 2004): 253-282; יוני אביב, אב"א אחימאיר והרוויזיוניזם המקסימליסטי בתנועה הרוויזיוניסטית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, 2008).

19 על ברית הבריונים ראו: יוסי אחימאיר, שמואל שצקי, אנחנו סיקריקים – עדויות ומסמכים על ברית הבריונים (תל אביב: ניצנים, תשל"ח [1977]) (להלן: אחימאיר, שצקי, אנחנו סיקריקים).

עזבו אותה עם הצטרפותם לצה"ר.²⁰ הם הובילו את הקו הקיצוני שאימץ העיתון 'דאר היום' לתקופה קצרה מקיץ 1929 ועד לחורף 1931, ואחר כך הקימו את העיתונים הרוויזיוניסטים 'העם', 'חזית העם' ו'הירדן'. בעיתונים אלו מצא גם ליפא לזיטן במה למאבקו בספורט המעמדי בהובלת הסתדרות הפועל. לזיטן הלך והתקרב למחנה הרוויזיוניסטי אף-על-פי שבשנים אלו עדיין היה חבר הסתדרות העובדים הכללית, וכפי שנראה בהמשך, אף נאבק על זכותו להישאר חבר בה.²¹

ג. פרשת תהומי וארגון ב'

ביטוי נוסף לשינויים במחנות הפוליטיים של חברת היישוב התגלמה בפרשת אברהם תהומי ופרישת ארגון ב' מ'ההגנה'. בדומה ללזיטן מייצג תהומי את חיפושי הדרך ואת המעברים האידאולוגיים והארגוניים שהתאפשרו באותה תקופה, ועוד נשוב לדון בו ובהשפעתו על לזיטן בפרק השמיני. כאן נציין שעלה לארץ בשנת 1923 כחבר בתנועת 'החלוץ', ועד שנת 1928 היה חבר מפלגת 'הפועל הצעיר' והסתדרות העובדים הכללית. לצד זאת היה פעיל במכבי ומשנת 1924 חבר מרכז התנועה.²² מיום בואו לירושלים היה חבר ב'ההגנה', ובשנת 1929 התמנה למפקד מחוז ירושלים. בשנת 1931 הוביל תהומי את פרישת ארגון ב' מ'ההגנה'. על הגורמים לפרישה ועל המתחים בסניף ירושלים של 'ההגנה' נכתב רבות ולא נאריך בהם כאן.²³ לענייננו חשוב להדגיש שפרישת ארגון ב' התחוללה על רקע התהליכים הפוליטיים שהתרחשו בהנהגת ארגון 'ההגנה' בעקבות מאורעות תרפ"ט, ובמיוחד, בשל הרחבת הארגון והכפפתו למרות המוסדות הלאומים באמצעות ועדה פריטטית, שעמדה נמנו נציגי הסתדרות העובדים הכללית והחוגים

20 שלושת פרסומי בין השאר, ב'הפועל הצעיר', 'קונטרס' ו'דבר'. על הכתיבה של אחימאיר בעיתונות הפועלים ראו: מרדכי נאור, "אב"א אחימאיר בעיתונות הפועלית". בתוך: יוסי אחימאיר (עורך), "אב"א אחימאיר והציונות המהפכנית (תל אביב: מכון ז'בוטינסקי, 2012): 34-46; עוזי אלידע, "אב"א אחימאיר משרטט את פני העיתונות העברית בתקופת המנדט", קשר 59 (2022): 148-163.

21 ראו בהרחבה בפרק החמישי.

22 דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, כרך 5, ערך 2127 (תל-אביב, 1947-1952). לפועלו של תהומי ב'מכבי' והשפעתו על לזיטן עוד נשוב בפרק ו'.

23 וראו לדוגמה: מאיר פעיל, פנחס יורמן, מבחן התנועה הציונית 1931-1948: מרות ההנהגה המדינית מול הפורשים (תל אביב: צ'ריקובר, 2003); יהודה לפידות, לידתה של מחתרת – האצ"ל בשנות השלושים (תל אביב: מכון ז'בוטינסקי, 2014).

האזרחיים.²⁴ מהלך זה עורר מתחים בין הדרג הפוליטי האזרחי לבין הדרג הפיקודי הצבאי, והוביל למשבר בניהול הארגון ולשינויים בתפיסת הביטחון היישובי. מתחים אישיים, אידאולוגיים ופוליטיים השתלבו זה בזה והתבטאו במשברי פיקוד והנהגה, בהקמתו של מרכז חדש לארגון ובהדחתו של יוסף הכט שפיקד עליו מאז 1923.²⁵

פרישת תהומי ואנשיו מסניף ירושלים התרחשה על רקע המתחים האישיים והפוליטיים שאפיינו את תהליך ההתארגנות מחדש של הארגון.²⁶ מחוז ירושלים נחלק באותה עת לשתי קבוצות: אנשי ההסתדרות ובראשם יוסף אבידר (לימים מפקד 'פלוגות הפועל') ותומכי תהומי (לימים מפקד 'משמר המכבי'), ששאפו לשנות את מדיניות הביטחון שאותה ראו כבלתי מספקת, ולהכפיף את 'ההגנה' למוסדות הלאומיים. ליריבות בין השניים היה גם ממד פוליטי מובהק: תהומי החל להתקרב באותה תקופה לחברי התנועה הרוויזיוניסטית בסניף ירושלים, אף כי שמר כמו רבים מתומכיו על חברותו בהפועל הצעיר. אבידר האשים את תהומי בניסיון להשתלט על סניף ירושלים ולהכפיפו לתנועה הרוויזיוניסטית שלא יוצגה במפקדה הארצית. בין תומכיו של תהומי היו גם אישים שכבר פרשו ממפלגות הפועלים ובהם אב"א אחימאיר, אורי צבי גרינברג, יהושע ייבין, אליהו בן-חורין, יצחק גוריון ואחרים. לימים, סיפר תהומי, שרדיפתו נבעה ממניעים פוליטיים-אידאולוגיים כיוון שנתפס בעיני הנהגת ההסתדרות כ"סוכן של ז'בוטינסקי" בתוך 'ההגנה'. סירובו להצטרף למפא"י, בניגוד להצעתה של רחל ינאית, רק חיזק את החשד כלפיו.²⁷

ארגון ב' שינה את שמו ל'ארגון צבאי לאומי' והפך תוך זמן קצר יעד לגיוס צעירי בית"ר. כוחו של הימין האזרחי והרוויזיוניסטי בארגון היה מרכזי. באוגוסט 1933 נוסד לארגון ועד מפקח ובו נציגים של רוב המפלגות הציוניות הלא-פועליות, ולמעשה, היה משותף למפלגות הציונים הכלליים

24 על מהלכים קודמים של ההסתדרות בניסיון להעביר את האחריות על הארגון לוועד הלאומי ראו: עמיר בר-אור, מחולשה לחלישה, הפיקוח הפוליטי על הכוח הצבאי במעבר מיישוב למדינה (צפירדים: נבו, 2018): 111-115 (להלן: בר-אור, מחולשה לחלישה).

25 הכט הודח מתפקידו במאי 1931. יוסף אבידר, "מאורעות 1929 – השלכות מדיניות וביטחוניות", מערכות 272 (1980): 42-47; בר-אור, מחולשה לחלישה: 118; יהודה סלוצקי, "מהגנה למאבק", בתוך: בן ציון דינור (עורך), ספר תולדות ההגנה, כרך ב. חלק ראשון (תל אביב: הספרייה הציונית ומערכות, 1959): 421, 431 (להלן: סלוצקי, מהגנה למאבק).

26 יהושע אופיר, ראשוני האצ"ל: 1931-1940 (תל אביב: עמותת יקותיאל, 2002): 31.

27 שם, 31-32.

והצה"ר. עד אפריל 1937 פעל הארגון בשיתוף פעולה מסוים עם ארגון 'ההגנה', אולם על רקע המרד הערבי, פעילותה של ועדת פיל והסכרה כי הוועדה תמליץ על חלוקת ארץ ישראל המערבית והקמת מדינה יהודית על חלק משטח זה, החלו שני הארגונים לשאת ולתת על איחוד מחדש והקמת כוח מגן עברי אחד.

באפריל 1937 נחתם חוזה בין תהומי ובין אנשי 'ההגנה' לאיחוד הארגונים והעמדתם תחת סמכות המוסדות הלאומיים. בשלב זה, שנתיים אחרי הקמת הצ"ח, התנה ז'בוטינסקי את האיחוד רק בהסכם שיאפשר את שיבת הצ"ח להסתדרות הציונית. וכך הוביל ההסכם לפילוג: כחצי מחברי הארגון בראשות תהומי שבו לארגון 'ההגנה', וכחצי, בעיקר חברי התנועה הרוויזיוניסטית, שמרו על עצמאותם, והאצ"ל הפך לזרוע הצבאית של הציונות הרוויזיוניסטית. לענייננו חשוב להדגיש, שהסכם השיבה ל'הגנה', שבו תמכו רוב אנשי המפלגות האזרחיות, מבטא את המאבקים הפנימיים בתוך הימין האזרחי בשאלת התמיכה בתנועה הרוויזיוניסטית והפרישה מההסתדרות הציונית – מאבקים שבהם נדון בהמשך.

ד. הפוליטיזציה של שוק העבודה

שוק העבודה של היישוב היהודי בארץ ישראל נעשה זירת התגוששות בין צעירי ההסתדרות הכללית לבין תנועת בית"ר בנוגע לשאלת העבודה המאורגנת, ובמיוחד על לשכת העבודה של ההסתדרות הכללית. ההסתדרות, ששלטה ברוב שוק העבודה היהודי, התנגדה לקיומם של ארגוני עובדים מתחרים בנימוק שאיגוד מקצועי אחד, מאוחד וחזק, מניב הישגים גדולים יותר מאשר ארגוני עובדים רבים. אולם למעשה מנגנוני ההסתדרות שימשו גם כלי גיוס פוליטי עבור מפא"י וחיזקו את כוחה ההגמוני.²⁸ השאיפה להחזיק במפתח לשוק העבודה נבעה אפוא לא רק משיקולים כלכליים אלא גם מרצון לשמר את בסיס הכוח הפוליטי של תנועת העבודה ולמנוע התחזקות של יריבות אידאולוגיות.

28 יונתן שפירא, *אחדות העבודה ההיסטורית: עצמתו של ארגון פוליטי* (תל אביב: עם עובד 1975); משה ליסק, *דן הורוביץ*, "גיוס פוליטי ובינוי מוסדות ביישוב היהודי בתקופת המנדט", בתוך: משה ליסק ועמנואל גוטמן (עורך) *המערכת הפוליטית בישראל* (תל אביב: עם עובד, 1979): 51-121; עמנואל גוטמן, "מפלגות ומחנות – יציבות ושינוי", *שם*: 122-170; בנימין נויברגר, *ממשל ופוליטיקה* (תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה 1997): 31-32.

מנגד, הרוויזיוניסטים האשימו את ההסתדרות שהיא פועלת כמונופול רעיוני וכופה את עמדתה הסוציאליסטית מעמדית שאינה תואמת את השקפת עולמם. בדרישתם לחופש התארגנות קראו להקמת לשכת עבודה ניטרלית, נקייה משיקולים מפלגתיים, המנהלת את שוק העבודה בשוויוניות.²⁹ גם קבוצות אחרות כמו 'הציונים הכלליים', 'הפועל המזרחי', 'פועלי אגודת ישראל' ו'התאחדות התימנים והספרדים' הפעילו לשכות עבודה, אך המתח הגדול ביותר שרר בין הצה"ר ובית"ר וההסתדרות. המתח עלה לאחר הקמת הסתדרות העובדים הלאומית באפריל 1934.³⁰ המאבקים הלכו והחריפו במחצית השנייה של שנות העשרים. תגרות אלימות פרצו בלשכות עבודה מקומיות, ולעיתים תקפו חברי בית"ר מוסדות ומועדונים של תנועת העבודה.³¹ אחד מסכסוכי העבודה הבולטים התרחש בפרדסי כפר סבא בשנים 1929-1932. צעירי בית"ר תבעו את זכותם לעבוד ללא תיווך ההסתדרות. הם הקימו קבוצות עבודה עצמאיות שניהלו משא ומתן ישיר עם האיכרים. לעיתים גלשו סכסוכים אלו לאלומות שחיבה את התערבות המשטרה הבריטית.³² בשנת 1930, שבה נוסדה גם ברית הבריונים, הוקמו פלוגות העבודה של בית"ר שנועדו להיאבק במונופול של תנועת העבודה ולאפשר לפועלים רוויזיוניסטים להשתלב בשוק העבודה.³³ מאמצע 1932 עבר מוקד הסכסוך מהחקלאות לתעשייה ובעיקר לענף הבניין, מהחשובים במשק הארצישראלי באותה תקופה. הרוויזיוניסטים העלו דרישה חדשה: הקמת מוסד בורות לאומי ניטרלי ובעל סמכות מחייבת כחלופה לשביתה. הרוויזיוניסטים התנגדו לנשק השביתה וראו בה כלי

29 שביט, מרוב למדינה: 118-136; שפירא, המאבק הנכזב: 195-197, 199-206.
30 בשנת 1932 נמנו על ארגון עובדי הצה"ר ובית"ר כאלף עובדים, ואילו ב-1934, עם ייסוד הסתדרות העובדים הלאומית עמד מספר החברים על 4,039, 2,767 מתוכם היו רוויזיוניסטים. יעקב שביט (מהדיר), ועידת היסוד והוועידה השנייה של הסתדרות העובדים הלאומית (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, תשל"ח [1977]): 14.
31 למשל: התנפלות של חברי בית"ר על תהלוכה של פועלי ציון באחד במאי 1928. באותה שנה, בליל שמחת תורה, אירעה התנפלות נוספת של 'גדוד מגיני השפה' על קלוב פועלי ציון שקיימו אספה בידיש בתל אביב. גורן, העימות הקובע: 1925-1931; גולדשטיין, שביט, ללא פשרות: 21; עדויות על מקרים נוספים ראו: אחימאיר, שצקי, אנחנו סיקריקים. שפירא, המאבק הנכזב: 157-163, 197; נקודת המבט הרוויזיוניסטית ופירוט תקריות רבות מוצגים אצל: יהושע אופיר, ספר העובד הלאומי – תולדות תנועת העבודה הלאומית בארץ ישראל (תל אביב: הוצאת הוועד הפועל של הסתדרות העובדים הלאומית תשי"ט [1959]): על עמדתו של בן גוריון באירועי כפר סבא ראו גם: שבת, טבת, קנאת דוד: חיי בן גוריון (ירושלים: שוקן [1976] 2004): 556-568 (להלן: טבת: קנאת דוד).
32 על פלוגות העבודה ועל יחסיהן המורכבים עם תנועת בית"ר ראו: שטיין-אשכנזי אסתר, "פלוגות העבודה של בית"ר (1931-1935)", קתדרה 51 (1988): 148-172.

מעמדי הפוגע בכלכלה הפרטית ובהגשמת החזון הציוני. מנגד טענו אנשי מפא"י כי כל עוד אין ריבונות ליהודים אין אפשרות לאכוף את החלטות הבוררות, והתביעה להקים גוף בורר מצביעה על ניסיון לערער את סמכות מוסדות היישוב הנבחרים.³⁴

אחד משיאי העימות התרחש באוקטובר 1932 עם פרוץ שביתה בבית החרושת פרומין בירושלים. מועצת פועלי ירושלים יזמה את השביתה שנמשכה עד פברואר 1933 ונתפסה בעיני הרוויזיוניסטים כשביתה פוליטית במסווה כלכלי. כשבעל המפעל שכר את פועלי בית"ר במקום הפועלים השובתים הסלים הסכסוך ונעשה אלים. ז'בוטינסקי התערב ופרסם את מאמרו "כן, לשבור!" (במקור ביידיש: יא, ברעכען!), שבו קרא לשבור את שלטון ההסתדרות ולפרוץ את שליטתה המוחלטת בשוק העבודה.³⁵ המאמר הִחְרִיף והאירועים בפרומין סימנו נקודת מפנה בעמדת מפא"י כלפי הרוויזיוניסטים.³⁶ ז'בוטינסקי השתמש בפרשת פרומין כמודל למאבק על חופש ההתארגנות ועל שלילת "הדיקטטורה הפועלית". סדרת מאמריו עוררה תגובות נזעמות ובתנועת הפועלים ראו בהם הכרזת מלחמה ממשית.³⁷ תקריות מקומיות נוספות עוררו תהודה ציבורית גדולה ונידונו בהרחבה בעיתונים המפלגתיים.³⁸ כך לדוגמה קרה כעבור שנה ב-27 במרץ 1933, כשפרצה שביתה פועלי בניין בפתח תקווה. הקבלנים גייסו את פועלי בית"ר והצה"ר למלא את מקום פועלי ההסתדרות. עם בואם התעוררו עימותים אלימים ובשיאם נדקר פועל רוויזיוניסטי.³⁹

ה. 1933-1934: ניסיונות הידברות והקמת הצ"ח

שנת 1933 נפתחה עם עליית אדולף היטלר לשלטון בגרמניה – אירוע שהגביר את המתחים גם בזירה הציונית. באירופה עוררה חלוקת

34 שביט, מרוב למדינה: 202-236.

35 המאמר התפרסם ב-4 בנובמבר 1932 בעיתון היומי היידי הנפוץ ביותר בפולין 'היינט' (היום) ובגרסתו העברית בעיתון חזית העם ב-2 בדצמבר 1932. לנוסח המאמר בעברית: www.infocenters.co.il/jabo/jabo_multimedia/articles/hebrew/1932_28.pdf

36 ישראל שוכמן, מה גרם לשביתה פרומין? (ירושלים: הוצאת מועצת פועלי ירושלים, נובמבר 1932); שפירא, המאבק הנכזב: 198-200.

37 גולדשטיין, שביט, ללא פשרות: 23.

38 על כתיבתו של ז'בוטינסקי בעיתון 'דאר היום', אותו ערך לתקופה קצרה בשנת 1928, ראו: גורן, העימות הקובע: 117-135.

39 אליעזר שוסטק, (עורך) עשר שנות ההסתדרות (תל אביב: דפוס א' מוזס, 1946): 53-73 (להלן: שוסטק, ההסתדרות).

הסרטיפיקטים לפי מפתח מפלגתי תחושת קיפוח קשה, במיוחד בקרב רוויזיוניסטים בפולין, שטענו כי ייצוגם במוסדות הציוניים אינו משקף את כוחם האלקטורלי.⁴⁰ תחושת התסכול האיצה תהליכי רדיקליזציה ואלימות. ואומנם המאבק הפוליטי והאידאולוגי בין תנועת העבודה לבין התנועה הרוויזיוניסטית הגיע לשיאו בשנים 1933-1934. החרם נגד סחורות גרמניות ושאלת 'הסכם ההעברה' שנועד להסדיר את העברת הרכוש היהודי מגרמניה עוררו בארץ ישראל ויכוחים סוערים.⁴¹ ההתנגדות להסכם הייתה עזה במיוחד בקרב החוגים המקסימליסטיים בתנועה הרוויזיוניסטית, שראו בו פשיטת רגל מוסרית ובגידה ביהדות גרמניה. באפריל 1933 יצא לגרמניה חיים ארלוזורוב, ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית, כדי לשאת ולתת עם השלטונות הגרמנים, ועורר מחלוקת חריפה ביישוב. ב-16 ביוני באותה שנה נרצח ארלוזורוב על חוף ימה של תל אביב. תנועת הפועלים האשימה את ברית הבריונים באחריות לרצח והצביעה על מאמר מוקדם של אב"א אחימאיר – "מגילת הסיקריקין" (1926) כהוכחה לאידאולוגיית הטרור האישית של כמה ממנהיגי הרוויזיוניסטים.⁴²

באוגוסט 1933 נערכו הבחירות לקונגרס הציוני ה-18, שהיו נקודת מפנה במאבק הפוליטי. ברחוב היהודי שררה תחושה כי לשתי התנועות – תנועת הפועלים והרוויזיוניסטים – יש משקל פוליטי גדול והבחירות יכריעו את השליטה על החברה היישובית.⁴³ בין החודשים אפריל ויוני באותה שנה התלקחו עימותים אלימים ברחובות. העיתונות המפלגתית תרמה לליבוי הלהבות. הצד הפועלי התריע מפני הפשיזם הרוויזיוניסטי והצד הימני האשים את מפא"י בשלטון דיקטטורי בולשביקי. כל מחנה הפיץ כרוזים וספרוני תעמולה במטרה לשכנע את הציבור בנחיצות המאבק והעצים את תחושת הסכנה מפני ניצחון המחנה היריב.⁴⁴

40 גולדשטיין, שביט, ללא פשרות: 27-29.

41 דוד ישראלי, הרייך הגרמני וארץ ישראל – בעיות ארץ ישראל במדיניות הגרמנית בשנים 1889-1945 (רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, תשל"ד [1973]): 106-113; אליהו בן אלישר, קשר ההשמדה – מדיניות החוץ של הרייך השלישי והיהודים 1933-1939 (ירושלים: עידנים, 1978). Edwin Black, *The Transfer Agreement: The Dramatic Story of the Pact Between the Third Reich and Jewish Palestine* (Brookline, MA: Brookline Books, 1999).

42 אב"א אחימאיר, ברית הבריונים ג' (תל אביב: הוועד להוצאת כתבי אחימאיר, 1972): 217-223; גולדשטיין, שביט, ללא פשרות: 26.

43 שם: 32.

44 לדוגמה: דוד בן גוריון, תנועת הפועלים והרוויזיוניסמוס, מאמרים ומסות (תל אביב: מנהלת הליגה העולמית למען ארץ ישראל העובדת, תרצ"ג [1933]). פרויקט בן יהודה,

הרוויזיוניסטים פרטו על נימי הקיפוח של הדרתם משוק העבודה והתנכלות לאנשיהם שהיו מיעוט פוליטי.⁴⁵ עיתון 'חזית העם', ביטאונם של עובדי הצה"ר ובית"ר, נתן תוקף מוסרי לפעולות אלימות נגד אנשי שמאל.⁴⁶ באביב 1933 התרבו התפרצויות של חברי ברית הבריונים וצעירי בית"ר לאספות של תנועת הפועלים בניסיון למנוע את קיומן. לא פעם הידרדרו תקריות אלו לעימותים אלימים.⁴⁷

גם תנועת הפועלים פעלה באלימות במאבק העבודה. ההיסטוריונית אניטה שפירא עמדה על הקשר בין תורת מרקס ומושג "מלחמת המעמדות" לבין הלגיטימציה שנתנה תנועת העבודה לשימוש בכוח, גם כשהתנועה ראתה את עצמה חלק מהסוציאליזם הדמוקרטי. שפירא הדגישה את הקנאות הרעיונית של חלק מההנהגה, שלעיתים הצדיקה כפיית עמדות פוליטיות באמצעים פיזיים.⁴⁸ מנהיגים כמו ארלוזורוב ובן גוריון תמכו בהפעלת כוח מאורגן נגד הרוויזיוניסטים במסגרת סכסוכי העבודה.⁴⁹ בתנועה ראו בכל תהלוכה או התכנסות במרחב הציבורי של בית"ר מעשה התגרות, ומקרים

benyehuda.org/read/19062 (נדלה בתאריך 15.10.2024). בן גוריון התייחס ל'בוטניסקי באופן אישי. תחת הכותרת: "ז'בוטניסקי בעקבות היטלר" הוא פורט את חלקו של ז'בוטניסקי בהסתה רעילה כנגד תנועת הפועלים ואת סכסוכי העבודה בפרומין, כפר סבא ואחרים כתוצאה של המעשה הציוני. "תעמולתם נעשית לפי דוגמת הקומוניסטים וההיטלריסטים למיניהם. השימוש בנשק השיסוי נגד כל מי שאינו רוויזיוניסט..." כתב בן גוריון והוסיף: "השאפה לשבור את ארגון הפועלים אינה אמצאה מקורית של ז'בוטניסקי. יוצר הרוויזיוניסמוס קבל 'אידיאל' זה – יחד עם צבע החולצות החומות של הנוער 'הלאומי' ותורת 'הלאומיות הצרופה' והפוזוה של דיקטאטור וגואל העם – מהתנועה הפטריוטית הגרמנית שבראשה עומד היטלר. מתנועה זו הוא למד גם את מלאכת השלכת שקוצים והטלת דבות בתנועת הפועלים; גם בעתוני היטלר וגם בעתונות הרוויזיוניסטית מכוונים הפועלים לגנאי בשם 'מרכסיסטים'. גם פה וגם שם הם מוקעים כבוגדים לאומיים, מחריבי המשק ואויבי המדינה".

45 תחושת היותם מיעוט נרדף וצורך עיצבה את דמותה של התנועה בעיני עצמה וכללי תדמית גם בשנים הבאות. ראו בספרה של אופירה גראוויס קובלסקי, **הצודקים והנרדפים: מיתולוגיה וסמלים של תנועת החרות 1948-1965** (באר שבע: מכון בן גוריון לחקר ישראל והציונות, 2015) (להלן: גראוויס קובלסקי, הצודקים והנרדפים); וראו גם אצל: שטיין-אשכנזי, בית"ר: 85.

46 גולדשטיין, שביט, **ללא פשרות**: 21.

47 הרחבה ראו אצל: רובינסון, **סערה מסייעת**: 47.

48 אניטה שפירא, "הוויכוח בתוך מפא"י על השימוש באלימות 1932-1935", **הליכה על קו האופק** (תל אביב: אופקים, עם עובד, 1997): 82-117 (המאמר הופיע לראשונה בהציונות ה' [1978]: 141-181) (להלן: שפירא: הוויכוח בתוך מפא"י).

49 בדיון שהתנהל בוועד הפועל של ההסתדרות בסוגיית השימוש באלימות בעת השביתה בבית החרושת פרומין, אמר בן גוריון: "כל פעם שמרמיים צעקה נגד אלימות מטעמי מוסר אני איני מושפע כי אני רואה בזה צביעות מעמדית. נחוצה אחריות גדולה להבנת הגבולות בין המותר ואסור". פרוטוקול הוועד הפועל של ההסתדרות 21.11.1932, אצל

כגון ההתפרצות האלימה בשביעי של פסח 1933 – בה הותקפו צועדים צעירים של בית"ר בתל אביב על ידי אנשי הסתדרות וצעירי הפועל – נתפסו כתגובה הולמת. תקיפה נוספת של אנשי בית"ר התרחשה בעת שעלו לקבר טרומפלדור ב"א באדר באותה שנה.⁵⁰

תהליכי ההקצנה בשני המחנות עוררו מתחים פנימיים. בתנועה הרוויזיוניסטית התחולל פילוג באפריל 1933 בשל פרישת קבוצה מתונה בראשות מאיר גרוסמן והקמת 'הרוויזיוניסטים הדמוקרטים', שעתידיה הייתה להקים את 'מפלגת המדינה העברית'. הפרישה חיזקה לזמן קצר את האגף המקסימליסטי, העלתה את מעמדו של זאב ז'בוטינסקי וזירזה את הפרישה מההסתדרות הציונית.⁵¹ גם בתנועת העבודה התקיים דיון נוקב בשאלת השימוש באלימות, הן בהיבט המוסרי והן בהיבט האסטרטגי. במרכז השיח הפוליטי נידונו שאלות כמו היכולת של מנהיגי התנועה לשלוט בהקצנה הגואה והשפעתם של אירועים אלה על הרחוב היהודי. ההתנגשויות האלימות פעלו לעיתים קרובות לטובת בית"ר, שזוהתה בציבור היהודי כמיעוט נרדף על ידי ההגמוניה של מחנה הפועלים.⁵²

הסערה הציבורית שהתחוללה בעקבות רצח ארלוזורוב והפילוג בתנועה הרוויזיוניסטית תרמו לתבוסתה של האחרונה בבחירות לקונגרס הציוני ה-18. תנועת העבודה זכתה ליותר מ-44 אחוזים מהקולות, בעוד שהרוויזיוניסטים זכו ב-16 אחוזים בלבד, ואיש מהם לא נבחר לנשיאות הקונגרס. הצעת ההחלטה של הרוויזיוניסטים הקוראת להסתדרות הציונית להצטרף לחרם על גרמניה נדחתה ברוב של 240 מול 43 קולות.⁵³ בחודשים שלאחר הקונגרס נמשכו תקריות אלימות בפלשתינה ובמזרח אירופה. במאמץ להרגיע את הרוחות החלו להתנהל מגעים בין ראשי שתי התנועות בניסיון להגיע להסכם פשרה. בחודשים אוקטובר ונובמבר 1934 נערכה בלונדון סדרת פגישות בין זאב ז'בוטינסקי ודוד בן גוריון בתיווכו של פנחס רוטנברג.

בפגישות נחתמו שלושה הסכמים: שניים מהם ב-26-27 באוקטובר הגדירו את כללי ההתמודדות הפוליטית בתנועה הציונית, בדיני העבודה

שפירא, הליכה על קו האופק, 87. בן גוריון שינה את עמדתו אחרי הקונגרס הי"ח באוגוסט 1933.

50 שטיין-אשכנזי, בית"ר: 104.

51 וראו בהרחבה: רובינסון, סערה מסייעת: 32-50. הפרישה הייתה בעקבות משאל בשאלת ההסתדרות הציונית שערך ז'בוטינסקי בתנועה, בו זכה לרוב מוחץ של 93.8% מהקולות. שטיין-אשכנזי, בית"ר.

52 שפירא, המאבק הנכזב: 200. על הדיון הפנימי במפא"י: שפירא, "הוויכוח בתוך מפא"י".

53 גולדשטיין, שביט, ללא פשרות: 16.

ובחלוקת האחריות בין הסתדרות העובדים הכללית לבין הסתדרות העובדים הלאומית; השלישי ב-11 בנובמבר התמקד במשמעת הלאומית וביחסים שבין הצה"ר לבין הסוכנות היהודית.⁵⁴ הידיעות על ההסכמים שנחתמו בלונדון עוררו ויכוח סוער במוסדות שתי התנועות בארץ ישראל, אולם בעוד שבתנועה הרוויזיוניסטית התקבלה עמדתו של ז'בוטינסקי וההסכמים אושרו, בהסתדרות הכללית נערך משאל בקרב החברים, וב-24 בפברואר 1934 הכריע הרוב נגדם.⁵⁵ דחיית מפא"י את ההסכמים הובילה לפרישת ברית הצה"ר מההסתדרות הציונית ולהקמת ההסתדרות הציונית החדשה (הצ"ח) באפריל 1935.⁵⁶

ו. 1936-1939: מהבלגה לתגובה, התגברות המתח בארץ ישראל

במחצית השנייה של שנות השלושים התעצם המתח בארץ ישראל, על רקע שלושה תהליכים מרכזיים: המצב המחמיר באירופה והתגברות העלייה היהודית לארץ ישראל, המרד הערבי (1936-1939), ובחינה מחדש של המדיניות הבריטית במזרח התיכון. בפני היישוב היהודי ניצבו אתגרים חדשים בתחום הביטחוני והפוליטי, שהעמיקו את הוויכוח הפנימי ביישוב. ראשיתו של המרד הערבי היה בשביתה כללית רחבת היקף שפרצה באפריל 1936 במחאה על העלייה היהודית והמדיניות הבריטית בארץ ישראל. השביתה סימנה תפנית במאבק הפוליטי הערבי, אך עד מהרה הידרדרו האירועים לפעולות גרילה, התקפות של חמושים ואלימות קשה נגד היישוב היהודי והבריטים. בריטניה הגיבה בהפעלת כוח צבאי נרחב שנעזר יחידות ביטחוניות חדשות שהוקמו. הנהגת היישוב ניצלה את התקופה לחיזוק כוחות ההגנה וארגונם מחדש.⁵⁷ בדצמבר 1936 הגיעה

54 גולדשטיין, שביט, ללא פשרות: 55-85.

55 בתנועה הרוויזיוניסטית לא התקיים משאל חברים. ההסכם אושר בוועידה הארצית השמינית של ברית הצה"ר בארץ ישראל שהתכנסה בדצמבר 1934, ואחר כך בוועידה העולמית השישית של הצה"ר שהתכנסה בקרקוב בינואר 1935. גולדשטיין, שביט, ללא פשרות: 86-94; 97-155.

56 רובינסון, סערה מסייעת: 40-50.

57 על המרד הערבי ראו לדוגמה: יהושע פורת, ממהומות למרידה: התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1929-1939 (תל אביב: עם עובד, 1978); צבי אל-פלג, מאורעות 1936-1939 פרעות או מרד (תל אביב: מכון שילוח, אוניברסיטת תל אביב 1979); יובל ארנון-אוחנה, מרד ערבי בארץ ישראל 1936-1939 (ירושלים: אריאל 2013) (להלן: ארנון-אוחנה, מרד); Oren Kessler, *Palestine 1936: The Great Revolt and the Roots of the Middle East Conflict* (Lanham: Rowman & Littlefield 2023).

לארץ ועדת פיל בראשות הלורד ויליאם רוברט פיל (הוועדה המלכותית לחקר מאורעות 1936). ב-7 ביולי 1937 פרסמה הוועדה את מסקנותיה, שהמליצו לראשונה על חלוקת הארץ לשתי מדינות – יהודית וערבית. הבריטים נועדו לשלוט על אזור מצומצם סביב ירושלים. המלצה זו הציתה את 'פולמוס החלוקה' בין תומכי הקמת מדינה יהודית בשטח מצומצם לבין שוללי רעיון החלוקה.

בלב הוויכוח הפוליטי עמד הצורך לגייס את תמיכתו של השלטון הבריטי כיוון שהייתה זו הפעם הראשונה שבה בריטניה הסכימה להקמת מדינה יהודית עצמאית. הוויכוח הפנימי ביישוב היהודי התגלע עוד לפני פרסום מסקנות הוועדה והחריף סביב שאלת התגובה הראויה למאורעות. הקבוצה המקסימליסטית בתנועה הרוויזיוניסטית דרשה להגיב בתקיפות, בעוד שהנהגת היישוב המאורגן העדיפה לפעול בדרכים מדיניות לגיוס תמיכה ציבורית ומדינית בריטית בהקמת מדינה יהודית. זאב ז'בוטינסקי, מנהיג התנועה הרוויזיוניסטית, תמך בעקרון ההבלגה אך הביע עמדה דו-ערכית: מצד אחד היה פרו-בריטי וראה בבריטניה אחראית לשמירת הביטחון והסדר, ומצד שני מתח עליה ביקורת נוקבת. עמדה זו עוררה עליו ביקורת פנימית וחשש מאיבוד שליטה על ארגון ב', שביצע פעולות נקם חרף התנגדותו.⁵⁸

המאמץ המדיני היהודי חייב בשלות מדינית, דהיינו הצגת היישוב היהודי כגוף מאורגן מבחינה פוליטית ובעל יכולת של משילות עצמאית. על רקע זה החלו בינואר 1937 דיונים על הקמה מחודשת של כוח מגן אחד ובו שותפים ארגון ב' ו'ההגנה'. בינתיים התחזקו הקולות האקטיביסטיים שקראו לפעולה ישירה. ב-11 בפברואר הקימו חברי בית"ר את פלוגת הכותל כדי ללוות

58 על הוויכוח ביישוב ראו: יעקב שביט, הבלגה או תגובה, הוויכוח ביישוב היהודי תרצ"ו-תרצ"ט 1936-1939 (רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר אילן, 1983) (להלן: שביט, הבלגה או תגובה); עמרי שפר-רביב, "השימוש בכוח ביישוב היהודי בתקופת המרד הערבי, המחלוקת בין תנועת העבודה ובין התנועה הרוויזיוניסטית", היה היה 11 (2015): 76-83; בראור, מחולשה לחלישה: 139. מעבר מהגנה פסיבית להגנה התקפית התרחש גם בשורות 'ההגנה' כבר מאביב 1936, במיוחד בהשפעת יצחק שדה ומדיניות 'היציאה מן הגדר' שהוא הוביל. שדה פיתח את תפיסת ההגנה האקטיבית, שהתבססה על כוחות ניידים שפעלו מחוץ לגדרות היישובים. יישום גישה זו החל בהקמת 'הנוודות' בפקודו של יצחק שדה ואלהיהן בן-חור, המשיך עם פלוגות השדה (פו"ש), ולאחריו חיל השדה (חי"ש), שהיווה את הבסיס לכוח הלוחם של 'ההגנה' בשנים הבאות. שי חורב, היציאה אל מחוץ לגדר: מ'הגנה' סבילה ל'הגנה' פעילה, (חיפה: דוכיפת, 2016).

את המתפללים לכותל המערבי.⁵⁹ ביולי קמה 'פלוגת הכביש' שנועדה למנוע פגיעות ערביות בדרך לירושלים.⁶⁰

הסכם המיזוג בין ארגון ב' לבין 'ההגנה' הותיר מחוץ לארגון המגובש כאלף חברים, רובם יוצאי בית"ר.⁶¹ האצ"ל החרף את פעולותיו וביסס את תפיסתו הביטחונית על טרור נגדי ופעולות תגמול נגד אזרחים. ז'בוטינסקי, שתחילה דבק במדיניות ההבלגה, נסוג ממנה, ככל הנראה בשל לחץ פנימי, ואישר את פעולות האצ"ל.⁶² הפעולה הראשונה אירעה ב-20 במאי 1937. חבר אצ"ל הרג ערבי בירושלים בהוראת דוד רוזאל בתגובה לירי על יהודים יום קודם לכן.⁶³ בירושלים קמה 'יחידה 81' שהתמחתה בביצוע פעולות נקם נגד ערבים.⁶⁴

ההסלמה באלממות הגבירה את הלחץ הבריטי. בספטמבר 1937 ביצעו הבריטים גל מעצרים נרחב בקרב חברי בית"ר וברית הצה"ר בחשד להסתה, וכן אסרו על הוצאת עיתון 'הירדן' למשך חודש ימים. הבריטים אף פנו לוועד הלאומי ולהנהלת הסוכנות בבקשה לסייע בחיסול האצ"ל.⁶⁵ רצח לואיס אנדרו, המושל בפועל של מחוז הגליל העליון, בידי אנשי עז א-דין אל קאסם ב-26 בספטמבר 1937 סימן נקודת מפנה ביחסי השלטון הבריטי עם ההנהגה הערבית. הבריטים הגיבו במעצרים המוניים ובגירוש חלק מהחשודים לאיי סיישל. ב-1 באוקטובר פוזרו הוועד הערבי העליון והוועדות הלאומיות. המופתי חאג' אמין אל חוסייני הודח וברח ללבנון.⁶⁶

59 מינה גראור, ימי הצה"ר: כרונולוגיה של התנועה הרוויזיוניסטית (תל אביב: מכון ז'בוטינסקי, 2013): 201-203 (להלן: גראור, ימי הצה"ר).

60 אסתר שטיין-אשכנזי, תנועת הנוער בית"ר בארץ ישראל מראשיתה ועד מותו של זאב ז'בוטינסקי (1925-1940), עבודה לשם קבלת תואר דוקטור (חיפה: אוניברסיטת חיפה, 1991): 184 (להלן: שטיין-אשכנזי, דוקטורט).

61 גראור, ימי הצה"ר: 205; על תהליכי האיחוד עם 'ההגנה' והפילוג באצ"ל ראו בהרחבה: שלמה רוניק, מחתרת ופוליטיקה בחברה מפולגת: הארגון הצבאי הלאומי: ממחתרת מפלגתית למפלגה במחתרת, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, (רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, 1998): 100-109.

62 זאב ז'בוטינסקי סיפור חיים: האצ"ל וההבלגה, מכון ז'בוטינסקי: האצ"ל וההבלגה – נדלה בתאריך 18.10.2025; אריה נאור, דוד רוזאל – המפקד הראשי של הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל, חייו ותקופתו (תל אביב: משרד הביטחון, 1990): 96.

63 גראור, ימי הצה"ר: 208; דוד ניב, מערכות הארגון הצבאי הלאומי ב' (תל אביב: מוסד קלוזנר, 1965): 21. (להלן: ניב, מערכות).

64 יעקב אליאב, מבוקש (ירושלים: הוצאת "במחתרת", 1983): 46.

65 גראור, ימי הצה"ר: 213.

66 בר-אור, מחולשה לחלישה: 101-108.

למרות החמרת המדיניות הבריטית לא שינה האצ"ל את עמדתו והמשיך לקיים פעולות נוספות. בחודש אוקטובר קיימו חברי הארגון שתי פעולות נגד אזרחים. ב־22 באוקטובר נורו ונפצעו שני ערבים בשכונת הרצליה בחיפה וב־28 בחודש הוטלו פצצות בשוק של טבריה ובבית קפה ערבי בראש פינה. ב־14 בנובמבר, ביום שכונה "יום ראשון השחור", קיים האצ"ל שורה של פעולות נקם בירושלים בתגובה על רצח חמשת חברי קבוצת 'במעלה', שבהן נהרגו 10 ערבים ונפצעו עשרות בני אדם. למוחרת שוב החלה פעולת מנע רחבה של המשטרה הבריטית נגד הפעילים הרוויזיוניסטים. פעילים רבים של בית"ר והצה"ר נאסרו, בהם זאב ז'בוטינסקי ואב"א אחימאיר שנכלאו בכלא עכו. באמצע דצמבר נאסרה שוב הופעת 'הירדן' למשך שלושה חודשים. ב־23 בינואר 1938 התקיימה אספת עם למען שחרור אסירי עכו באולם אהל שם בתל אביב. בראש האספה עמדו כמה דמויות מרכזיות מראשי ההסתדרות הציונית החדשה ומהעיר תל אביב: ד"ר אריה אלטמן, רבני העיר משה אביגדור עמיאל ובן־ציון מאיר חי עוזיאל, ד"ר חיים בוגר (בוגרשוב) ד"ר יעקב וינשל, דוד צבי פנקס מתנועת 'המזרחי' וברוך וינשטיין. עשרות שוטרים, קצינים ובלשים הקיפו את האולם מחשש להתלהטות הרוחות. הדוברים מחו על מאסרם של עשרות פעילים רוויזיוניסטים ועל אוזלת ידם של המוסדות הלאומיים שלא נאבקו נגד הבריטים. ד"ר וינשל קרא לממשלה הבריטית: "שימו בבית סוהר את מנהיגי הכנופיות. הממשלה צריכה להישען על העם השואף לשלום, הרוצה כמוה להיפטר משלטון הטרוריסטים". ברוך וינשטיין טען שהמאסרים נועדו לקלקל את הרושם שנוצר לטובת הציבור היהודי בדעת הקהל הבריטית ורמז ששתיקת המוסדות הלאומיים מעוררת חשד ומצביעה על מגמה חשודה.⁶⁷ ראשי האספה חתמו את הנאומים בהצהרה ובה נאמר:

אספת העם שהתקיימה באולם אהל שם בתל אביב, ושהשתתפו בה, בבית ובחוץ אלפי אנשים מכל חוגי היישוב, מביעה את הכרתה הנאמנה, שכל היהודים שנאסרו באופן אדמיניסטרטיבי בקשר עם המאורעות ונענים במאסרם החמור בעכו יחד עם הרוצחים והטרוריסטים, הם אנשים ישרים ונאמנים מועילים ליישוב בכלל, ואין עליהם כל חשד שיכול

67 [ללא שם מחבר], "שחרור אסירי עכו", הבקר, 24 בינואר 1938: 6.

להצדיק את מאסרם ועינויים. האספה מביעה את מחאתה
הנמרצת נגד מאסר יהודים חפים מפשע.⁶⁸

מכתבו של פרופ' יוסף קלוזנר הוקרא בשמו כיוון שנעדר מהאירוע בשל
בריאותו הרופפת. קלוזנר קרא לוועד הלאומי להניח את המחלוקות
הפוליטיות בצד ולהושיט יד במאבק הצודק לשחרור האסירים.⁶⁹ הרב עוזיאל
קרא ל"נקמת אלוהים על הפושעים או על העוזרים לפשע":

האשמה שלהם (של העצורים המנהליים, המחברים) היא
אשמה של כל היהדות [...] אנו מרגישים זעזוע בכל גופנו.
זהו הצער הגופני. אנו יודעים שאלה הם חבלי-גאולה ושתבוא
נקמת אלוהים על הפושעים או על העוזרים לפשע... ויש
צער נפשי: מאז התחיל הטרור משתדלים גם אותנו להושיב
על ספסל הנאשמים. וככה ביום בהיר אחד תפסו 40 יהודים
ושלחו אותם לעכו, במקום שיושבים גם הרוצחים. רצו
להוציאם ממסגרת הכבוד שלנו. רוצים להשוות את עמנו,
השונא שפיכת דמים, לחבר המרצחים ולהטיל חרפה וכתם
על היהדות.⁷⁰

ד"ר בוגרשוב, ממנהיגי הציונים הכלליים, הביא את ברכת תנועתו לעצורים
וקשר להם כתרים: "ישיבתכם זו תפארת היא לכם, שמותיכם יירשמו
באותיות זהב בדברי ימי העם בארץ אבות".⁷¹
ב-4 בפברואר 1938 נאסר יחזקאל אלטמן (בן-חור) שהסגיר את עצמו
לבריטים לאחר שהרג אדם בירי על אוטובוס ערבי באזור הקסטל ב-27
בדצמבר 1937. אלטמן נדון לתלייה אך גזר דינו הומתק למאסר עולם.⁷²
בסוף חודש מאי נאסרו כל חברי פלוגת הכותל (חוץ מארבע חברות) ופעילות
הפלוגה פסקה. הציבור היהודי – גם בקרב חוגי הימין האזרחי והתנועה
הרוויזיוניסטית – התנגד למעשים אלו. אחת מהפרשות שהגבירה את

68 [ללא שם מחבר], "אסיפת עם למען שחרור אסירי עכו", הארץ, 24 בינואר 1938: 6.
69 [ללא שם מחבר], "פרופ' ד"ר יוסף קלוזנר על אסירי עכו", חזית הלאום – תל אביב, 28
בינואר 1938.
70 [ללא שם מחבר], "חרפת היישוב העברי", חזית הלאום – תל אביב, 28 בינואר 1938.
71 שם.
72 גראור, ימי הצה"ר: 218.

ההתנגדות הציבורית הייתה פרשת השוד בספטמבר 1937. רוברט ביטקר, מפקד האצ"ל הראשון אחרי הפילוג, התקשר עם קבוצת 'סדן', שפעלה בתל אביב והייתה משרידי ברית הבריונים, וביקש מהם להשיג את הכסף הדרוש לארגון. ב-9 בספטמבר 1937 תקפו שלושה בריונים, שניים מהם פעילי בית"ר מוכרים (חיים בוצ'יקו וחיים דבירי, השלישי היה משה גבאי), את בלדר בנק הפועלים וזכריה שרעבי וחטפו ממנו תיק ובו 5,400 לא"י. הם ניסו להימלט אך הקהל תפס אותם ברחוב והסגירם לידי המשטרה.⁷³

באפריל 1938 חלה תפנית מדינית עם הגעתה של ועדת וודהד לפלשתינה (הוועדה המלכותית לחקירת יישום תוכנית החלוקה, בראשות סר ג'ון וודהד). הימים שבהם פעלה הוועדה בארץ היו מתוחים מאוד. ההנהגה היהודית חששה כי מטרתה האמיתית של ועדת וודהד הייתה נסיגה מהמלצות החלוקה של ועדת פיל, כלומר ביטול ההסכמה הבריטית להקמת מדינה יהודית. באותו זמן החמיר המצב באירופה והגביר את תחושת הדחיפות של היישוב להגיע לפתרון מדיני. בן גוריון הוביל קו נחרץ שלפיו יש להשקיע מאמצים רבים בהשפעה על עמדת הציבור הבריטי, ועל ממשלתו לתמוך בהקמת מדינה יהודית.⁷⁴

ב-21 באפריל 1938 נעצרו שלושה חברים מפלוגת העבודה של בית"ר בראש פינה לאחר שהטילו רימון על אוטובוס ערבי שנסע מצפת לג'עוני. השלושה, אברהם שיין, שלום ז'ורבין ושלמה בן-יוסף פעלו על דעת עצמם בתגובה לרצח שישה יהודים מצפת סמוך לכפר רמה, בהם שניים ממכריהם הקרובים. למרות שהרימון שהטילו לא התפוצץ ולא פגע באיש נידונו שיין ובן יוסף בבית הדין הצבאי בחיפה ב-5 ביוני לעונש מוות בתלייה. ז'ורבין הוכרז כבלתי אחראי למעשיו ונשלח לאשפוז בבית חולים לחולי נפש, עונשו של שיין הומתק למאסר עולם בשל גילו הצעיר ואילו בן יוסף הוצא להורג בתלייה בכלא עכו ב-29 ביוני 1938.⁷⁵

73 יהודה סלוצקי, מהגנה למאבק: ספר תולדות ההגנה, כרך ב, חלק שני (תל אביב: הספרייה הציונית ומערכות, 1964): 1056; חיים דבירי, יום אביב שלא יישכח (תל אביב: הוצאת יאיר ע"ש אברהם שטרן, 1986): 220 ואילך; אסתר שטיין-אשכנזי, דוקטורט: 185; בעקבות אירוע זה ואחרים פיטר ז'בוטינסקי את ביטקר כעבור שלושה חודשים והוא נאלץ לברוח מן הארץ. ניב, מערכות: 19-20, 24.

74 בר-אור, מחולשה לחלישה: 152.

75 על הפרשה ראו לדוגמה: אמיר גולדשטיין, "שלמה בן יוסף ומימוש אגדת הגדרום הרביזיוניסטית", ציון, ע"ב (תשס"ז [2007]): 63-90 (להלן: גולדשטיין, שלמה בן יוסף); שלום רוזנפלד (עורך), ספר שלמה בן יוסף (תל אביב: הדר 1979).

משפטו של בן יוסף והוצאתו להורג עוררו תגובות סוערות ביישוב היהודי והציתו גל של מחאות מכל קצוות הקשת הפוליטית. בה בעת הגבירו האירועים גם את המתח הפנימי בתוך היישוב. בחודשים יוני ויולי התקבלו דיווחים בשירות הידיעות של 'ההגנה' (ש"י) על חזרתם של רוב ראשי הארגונים הערבים החמושים מביירות ודמשק לפלשתינה, וכן על עלייה של כ-150 אחוזים במספר החברים בארגונים אלה בהשוואה לשנת 1936.⁷⁶

לאור ההתפתחויות ביצעו חברי האצ"ל ביולי 1938 כמה פעולות ראווה והרתעה שגרמו למותם של אזרחים רבים. ב-4 ביולי הושלכה פצצה לעבר אוטובוס ערבי בשוק מחנה יהודה בירושלים וכתוצאה מכך נהרגו שלושה ערבים. באותו זמן נורו ונהרגו עוברי אורח ערבים נוספים בירושלים ובתל אביב. ב-6 ביולי הוטמנה פצצה בשוק הערבי מול תחנת המשטרה העירונית של חיפה, ובמהומות שהתפתחו בעקבות הפיצוץ נפגעו 130 איש, בהם 17 הרוגים ערבים.⁷⁷ אף שהאצ"ל קיבל אחריות לפעולות לא נמצאו אשמים ישירים בביצוען. בתגובה החריפו הבריטים את אמצעי הדיכוי וגל מעצרים נוסף פקד את חברי בית"ר והצה"ר, בהם מעצרים מנהליים. האצ"ל האשים את המוסדות הציוניים בשיתוף פעולה עם הבולשת הבריטית והכריז כי "אנו מזהירים בכל הרצינות מפני השותפות עם הבולשת, הידועה לנו מפי עדי ראיה, באשר היא עלולה לגרום להחמרת פעולותינו במקום החלשתן".⁷⁸

שיתוף הפעולה עם הבולשת הבריטית עמד במוקד הדיון הציבורי מאז תליתו של בן יוסף. במהלך יולי 1938 התקיימו שני דיונים סוערים בקשר לתגובת היישוב לפעולות האצ"ל. האחד התקיים בוועד הלאומי ב-10 ביולי, בו באו לידי ביטוי חילוקי דעות פנים-יישוביים,⁷⁹ והשני בשלהי אותו חודש במזכירות הקיבוץ המאוחד, ובו השתקפה עמדת מחנה הפועלים.⁸⁰ שני

76 ישנם אומדנים שונים הנעים בין 1,500-3,000 חברי קבע. לדיון באומדנים ראו: ארנון-אוחנה, **מרד**: 110. על חידוש הפעילות של הארגונים המזוינים הערבים ראו: שם: 109-131.

77 פירוט פעולות האצ"ל באותה תקופה ראו: ארנון-אוחנה, **מרד**: 201-232. תזכיר מטעם האצ"ל לחברי הוועד הלאומי מיום 10 ביולי 1938, **ארכיון ז'בוטינסקי**, 42/19; התזכיר נמצא גם בספר: שביט, **הבלגה או תגובה**: 108-109, תעודה 21.

79 פרוטוקול הכינוס: **אצ"מ**, J1/7238; וראו בהרחבה: אניטה שפירא, "בין הבלגה וטרור, הכינוס היישובי ביולי 1938", **הציונות ו' (תשמ"א [1981])**: 359-425 (להלן: שפירא, בין הבלגה וטרור).

80 פרוטוקול הדיון שנערך במסגרת יום הפעילים לענייני ביטחון של הקיבוץ המאוחד אצל: אורי ברנר, **הקיבוץ המאוחד בהגנה 1923-1939** (אפעל: יד טבנקין, 1980): 241-248 (להלן: ברנר, **הקיבוץ המאוחד**); שביט, **הבלגה או תגובה**: 113-121, תעודה 23: על הטרור היהודי (הרביזוניסטי) ועל דרכי המלחמה בו.

הדיונים התמקדו בשאלות אידאולוגיות עקרוניות ובמשמעויות המעשיות של ההתמודדות עם פעולות האצ"ל. על הפרק עמדו כמה סוגיות: ההגדרה של פעולות הארגון כ'טרור יהודי', יחסי היישוב עם הערבים, יחס התנועה לממשל הבריטי ומצבה הפנימי.

הדיון בוועד הלאומי התקיים בעקבות שני כרוזים רשמיים שפרסמו הוועד הלאומי והרבנות הראשית ב-8 ביולי וקראו ל"כל בני הציבור העברי בארץ לתת את ידם למניעת מעשי איבה ונקם" ולהימנע ממלחמת אחים.⁸¹ הדיון שהתכנס בדלתיים סגורות כעבור יומיים התנהל בהשראת קריאה זו. השתתפו בו חברי הנהלת הסוכנות, נציגי הרבנות הראשית, העיריות, הקהילות והמועצות. המשתתפים ניסו לאזן בין הצדדים הפוליטיים ולמנוע מעשי נקמה בלתי בררניים מחשש שמא שלטונות המנדט יתייגו את היהודים כמחוללי מהומות. מתנגדי פעולות האצ"ל נתקלו בהתנגדות של חוגים לאומיים לגנאים הפומבי בנימוק של אחווה יהודית ושמירה על האיזון העדין בין קבוצות השמאל והחוגים האזרחיים.⁸²

אלא שהמתונים לא הצליחו להשקיט את הסערה שפרצה. נציגי המזרחי הרב פישמן מימון ודניאל סירקיס, יושב ראש קהילת תל אביב-יפו, התנגדו לעמדת מפא"י בנימוק שהיא מעודדת הלשנה ופילוג פנימי.⁸³ החשש ממלחמת אחים עלה בנאומי הדוברים. יהושע סופרסקי, יושב ראש ברית הציונים הכלליים, דיווח שקיבל לידיו כרוז של אגודת 'אנטי-פא' (קיצור לאנטי פאשיסטי) שקרא "לקצוץ את אצבעות הרוויזיוניסטים".⁸⁴ יוסף שפרינצק האשים את הרוויזיוניסטים בניצול הוצאתו להורג של בן יוסף כדי לזעזע את הציבור ולשבור את קו ההבלגה.⁸⁵

במאמץ לגשר על חילוקי הדעות ניסו נציגי הפועלים להתמקד בהיבט המעשי של שיתוף הפעולה עם הבריטים. משה שרתוק פתח את הדיון בסקירה מקיפה של תוצאות שיתוף הפעולה ובה ציין את גיוס היהודים לנוטרות וליחידות המשטרה האחרות. שרתוק הדגיש את הצורך לרתום את בריטניה למאבק נגד הכנופיות הערביות, ולשכנע את השלטונות להציג בפני הציבור בכריטניה את ההבדל בין הערבים ליהודים, שהלך והיטשטש בעקבות

81 למשל: דבר, הבוקר, 8 ביולי 1938.

82 שפירא, "בין הבלגה וטרור".

83 מרכז מפא"י פרסם באותו הבוקר כרוז הקורא ל"מלחמה בהפקרות דמים ונקם".

84 "האגודה לעזרת נפגעי הפשיזם והאנטישמיות" קמה ב-1934 ביוזמת 'פועלי ציון שמאל' ופעלה במתן תמיכה וסיוע לפליטים יהודים שנמלטו מאירופה בשל רדיפות אנטישמיות ומשטרים פשיסטיים.

85 גולדשטיין, "שלמה בן יוסף".

פעולות האצ"ל. בן גוריון חיזק את הקו הזה וציין: "הטפות מוסר וחינוך לא יסייעו, צריך להראות לרחוב היהודי שיש בהתנהגות זו סכנה פוליטית".⁸⁶ במזכירות הקיבוץ המאוחד שררה תמימות דעים לגבי ההגדרה של התקפות האצ"ל כ"פעולות טרור יהודי". חברי המזכירות שללו את העמדה שציידה ב"סולידריות יהודית", בהקשר להתקפות האצ"ל. לשאלת "גבולות הקואופרציה לביעור הטרור הערבי והיהודי", שהעלה ישראל גלילי השיב בן גוריון נחרצות: "אלו ראיתי בחור יהודי יורה בערבי העובר ברחוב הייתי קורא לשוטט – יהודי, אנגלי או ערבי – ומוסר אותו. לדעתי כך צריך לעשות כל יהודי". הוא אף חיזק את עמדתו באמצעות ההתנגדות למלחמת אחים: "אם נעשה דין לעצמנו – לא בעזרת הממשלה – יביא הדבר לטרור פנימי ונאכל איש רעהו בעם".⁸⁷ רוב המשתתפים תמכו בקו של הוועד הלאומי שלפיו יש לסייע לבריטים במאבקם בטרור היהודי משום שהוא מחליש את יכולתם להילחם בטרור הערבי. יצחק טבנקין טען כי פעולות האצ"ל אינן מרתיעות את הערבים אלא מגבירות את הטרור ומעניקות להם עילה להצדיק את אלימותם. ראובן (ויניה) כהן ממזכירות עין חרוד הדגיש כי "פעולות לא סלקטיביות מגייסות חומר אנושי רב לכנופיות הערביות".

בלב הדיון עמדה שאלת הקשר בין ארגון האצ"ל לתנועה הרוויזיוניסטית. הדוברים טענו כי פעולות האצ"ל משקפות את האידאולוגיה של התנועה הרוויזיוניסטית ולכן המאבק בו הוא חלק מהמאבק בפשיזם העולמי, שאליו משתייך הרוויזיוניזם. גלילי כינה את האצ"ל "ארגון ההגנה הרוויזיוניסטי", וטבנקין טען כי "שאלת המאבק בטרור יהודי קשורה ישירות לשאלת מאבקנו ברוויזיוניזם, שהיא עבורנו מלחמה בפשיזם ומאבק על עצם קיומה של תנועת הפועלים". המשתתפים דנו גם בתהליכים הפנימיים שהתחוללו בתנועה הרוויזיוניסטית. גלילי הדגיש כי האצ"ל אינו כפוף למרות הנהגת התנועה. טבנקין התריע מפני ההקצנה הגוברת וההסלמה באלימות בשל אוזלת היד במאבק נגד הטרור הערבי המשתולל. בסיכום הדיון בן גוריון תיאר את המאבק כאבן בוחן לשאלת זהות היישוב ואופיו – אם יושבת על מוסדות ממלכתיים ושלטון חוק או יהפוך לזירה של אנרכיה. הוא אף הזהיר מפני סכנת "מלחמת דמים בין יהודים" אם הטרור היהודי לא ירוסן.⁸⁸

86 פרוטוקול הכינוס: אצ"מ, J1/7238; וראו בהרחבה: שפירא, "בין הבלגה וטרור".

87 פרוטוקול הדיון שנערך במסגרת יום הפעילים לענייני ביטחון של הקיבוץ המאוחד אצל: ברנר, הקיבוץ המאוחד: 241-248; שביט, הבלגה או תגובה: 113-121, תעודה 23: על הטרור היהודי (הרביזיוניסטי) ועל דרכי המלחמה בו.

88 שם.

ב-10 ביולי, ביום שבו התקיימה ישיבת הוועד הלאומי, נפגשו אליהו גולומב וזאב ז'בוטינסקי בלונדון.⁸⁹ בין השניים שררה יריבות פוליטית עמוקה אך גם הערכה הדדית מימי היכרותם בגדודים העבריים.⁹⁰ בפגישה ביקש גולומב מז'בוטינסקי לפעול למען הפסקת הפעולות הבלתי בררניות של האצ"ל. ז'בוטינסקי ניסה להתנער מאחריותו הישירה לארגון, אך עד מהרה נסב הדיון על אוזלת ידו בשליטה על אנשיו. גולומב הציע הסכם בלתי כתוב לפיקוח משותף על הפעילות הבלתי חוקית של שני הארגונים – 'ההגנה' והאצ"ל – בציינו את 'ההגנה' כגוף המרכזי והמאורגן של היישוב: "אומר לך גלויות: אין אנשינו מחוסנים בפני אינסטינקטים שונים בשעת התרגשות ויש לפעמים רצונות של התפרצות, אבל הארגון שלנו הוא בעל משמעת ויש ליישוב כוח לשלוט על אנשי". ז'בוטינסקי הסתייג מהמעשים אך תשובתו הדגישה את היחלשות מעמדו בתנועה: "האם אתה חושב כי האנשים העוסקים בזה [בפעילות הבלתי חוקית] יקבלו את פקודותי?.. על ההגנה שלנו דעתי מקובלת, אבל לא על העושים מעשים אלו". גולומב הגיב בחריפות: "ההגנה שלכם היא העושה מעשים אלה, יותר מזה, היא אינה עושה מעשה אחר יען כי ההגנה המעשית של היישוב לא נעשית על ידי".⁹¹ למרות חילופי הדברים הנוקבים החליטו הצדדים לשאת ולתת גם בעתיד. בספר תולדות ההגנה נכתב כי המפגש היה תולדה של רצונו של דוד רזיאל, מפקד האצ"ל, להשיג הפוגה לצורכי התארגנות והצטיידות. מעצריהם של רבים מחברי הארגון החלישו את כוחו ושיתוף פעולה עם 'ההגנה' יכול היה להעניק לאצ"ל גישה למשאבים חיוניים, כמו השתתפות בנוטרות ובכספי 'כופר היישוב'.⁹² ההיסטוריון זאב צחור גורס כי המשך המשא ומתן היה

89 ז'בוטינסקי לא שהה בארץ מאז סוף שנת 1929 ועד למותו. הוא יצא לאירופה לצורך פעילות מדינית אולם שלטונות המנדט מנעו את שובו בשל התנגדותם לפעולות הרוויזיוניסטיות.

90 זאב צחור, "ההסכם בין ההגנה לאצ"ל בשנת 1938", דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות י' (תשמ"ט [1989]: 399-405, 401 (להלן: צחור, ההסכם).

91 מתוך סיכום גולומב בעקבות השיחה, ארכיון ז'בוטינסקי 2/ 19-43: הסיכום נמצא גם: שביט, הבלגה או תגובה: 123-127; אליהו גולומב, חביון עז, ב' (תל אביב: מפלגת פועלי ארץ ישראל תש"י-תש"ד): 97-98.

92 יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, כרך ב, חלק שלישי (תל אביב: הספרייה הציונית ומערכות, 1964): 1063, 1257 (להלן: סלוצקי, תולדות ההגנה ג). ממשלת המנדט גייסה למעלה מ-6,000 צעירים יהודים ליחידות הנוטרים השונות. הנוטרים גויסו באמצעות 'ההגנה' ונחשבו לחלק מתוכה. מגבית 'כופר הישוב' שהוקמה באותה שנה נשלטה על ידי המוסדות הלאומיים באמצעות גוף פריטטי פועלי וימין אזורי. ראו לדוגמה: זאב צחור, "ההסכם בין ההגנה לאצ"ל בשנת 1938", דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות י' (תשמ"ט, 1983), 399-405: ארנון-אוחנה, מרד: 233.

יוזמה אישית של ז'בוטינסקי, שבאותם ימים נסע לפולין וגילה את עומק אחיזתו של האצ"ל בשורות בית"ר.⁹³ כפי שראינו, גם במפא"י ובוועד הלאומי גברו החששות מהמתחחות הגוהה ורבים ביישוב צידדו בהסדר.

השלב המעשי של המשא ומתן התחדש ב־12 באוגוסט ונמשך בחשאיות במשך כחמישה שבועות. ב־19 בספטמבר נחתם הסכם בראשי תיבות ובו ויתר האצ"ל על עקרון התגובה העצמאית. הוחלט שוועדה פריטטית תכריע לגבי כל תגובה נגד הבריטים או הערבים. בתמורה הובטח לאצ"ל ייצוג של 10 אחוזים מכלל המגויסים לנוטרות, תקציב מכספי 'כופר היישוב' ששיקף את גודל הארגון וזכות לפיקוד ישיר על 11 נקודות יישוב קטנות, שנמצאו ממילא בשליטת אנשיו.⁹⁴ את הנכונות של ז'בוטינסקי לחתום על ההסכם יש לבחון על רקע ההתפתחויות הפנימיות בתנועה הרוויזיוניסטית באותה שנה והתגברות הזרם הרדיקלי בתוכה. המחלוקות בין ז'בוטינסקי לבין הגורמים המקסימליסטים לא היו חדשות.⁹⁵ האכזבה הקשה מפרוץ מאורעות תרפ"ט ופרסום הספר הלבן של פספילד הובילו לצמיחת רדיקליזם פוליטי בדמות 'ברית הבריונים', שהייתה למורת רוחו של ז'בוטינסקי.⁹⁶ הרדיקליזם שהלך והחריף הוליד פולחן צבאיות והקרבה עצמית כחלק מטיפוח לאומיות חדשה. "עלינו לירות", כתב בגין באותה שנה. "הפגיעה אינה חשובה. יכניסו אותנו לבתי סוהר, ישפטו אותנו למוות".⁹⁷

קיץ 1938 בישר על הסלמה. הגורמים לה היו הידרדרות המצב הביטחוני – באותו קיץ נרצחו למעלה מחמישים יהודים – וזעם ציבורי כלפי הבריטים, שהואשמו ביחס סלחני לערבים. בציבור שררה אכזבה ממנהיגי היישוב, שנמנעו מעימות ישיר עם הבריטים סביב האפשרות להקמת מדינה יהודית. חוגים רחבים בתנועה הרוויזיוניסטית חשו כי דרכה של ההנהגה מתונה מדי ואינה נותנת מענה הולם לאתגרים. נוסף לכך התגובות החיוביות ברחוב היהודי לפעולות העצמאיות של האצ"ל – במיוחד לאחר תלייתו של בן יוסף – עודדו את התעוררות הזרם המיליטנטי.⁹⁸ גיוסם של צעירים רבים

93 צחור, "ההסכם".

94 גראור, ימי הצה"ר: 231-236; צחור, "ההסכם".

95 וראו לדוגמה: הלר, המוניזם.

96 לדוגמה: אניטה שפירא, חרב היונה – הציונות והכוח 1881-1948 (תל אביב: עם עובד, תשנ"ב [1992]): 267-269. על האידאולוגיה של הנארוויזיוניזם מבית היוצר של אחימאיר: הלר, המוניזם; על הפערים בינם ובין ז'בוטינסקי ובין האופוזיציה המקסימליסטית, ראו גם: "גולדשטיין, שלמה בן יוסף": 63-68.

97 הציטוט אצל יונתן שפירא, לשלטון בחרתנו (תל אביב: עם עובד, 1989): 48-49.

98 ניב, מערכות: 65.

לבית"ר אחרי הוצאתו להורג של בן יוסף רק הגביר את ההתנגדות לדרכו המתונה של ז'בוטינסקי. אברהם שטרן, מהדמויות הבולטות באצ"ל, הציע מאבק אלים כחלופה לדרכו.

ז'בוטינסקי התנגד לפעולות בלתי חוקיות וניסה להישמר מזיהוי עם ארגון המטמין פצצות בשווקים ואחראי למות אזרחים. באופן עקרוני הוא העדיף את הקמתו של לגיון יהודי סדיר בחסות בריטית. לפי שכטמן, כאשר תבע האצ"ל להסתמך על כוח הזרוע בלבד, כך השיב: "בראשית ברא אלוהים את הפוליטיקה".⁹⁹ הוא מצא את עצמו נאבק בשתי חזיתות – מול התנועה הציונית, שראתה ברוויזיוניסטים גורם חתרני ומול חניכיו, שתבעו ממנו לנקוט בעמדה לוחמנית יותר.

ב-22 באוגוסט 1938 הודיע ז'בוטינסקי על ביטול "הוועדה הפוליטית" – גוף שתיווך בין הסתדרות הציונים הרוויזיוניסטים (הצ"ח) לבין האצ"ל. בכך ניתק למעשה את הקשר הרשמי בין הנהגת הצ"ח בארץ ישראל לבין מפקדת האצ"ל. באותו הזמן הוא מינה ועדה זמנית לניהול ענייני הצ"ח בארץ ועימה נמנה גם בנו, ערי ז'בוטינסקי, נציב בית"ר בארץ ישראל.¹⁰⁰ למרות מאמציו לרסן את הזרמים הקיצוניים הובילה מדיניותו להגברת המתחים ולהעצמת הפעילות העצמאית של האצ"ל.¹⁰¹

בד בבד התחזקו גם המגמות האקטיביסטיות בבית"ר, שהתבטאו בתביעה להרחיב את החינוך המיליטריסטי ובהקמת קבוצת "חזית אקטיביסטית רוויזיוניסטית", שרוב חבריה הגיעו מפולין. קבוצה זו יצאה חוצץ נגד דרכו של ז'בוטינסקי ותבעה לזנוח את הדיפלומטיה ולהתנגד לבריטים ולערבים באלימות במטרה להשיג ריבונות יהודית בכוח הזרוע. בהצהרות פומביות האשימה החזית האקטיביסטית את ההסתדרות הציונית החדשה בכך שאימצה את שיטות הפעולה של הציונות הממסדית וויתרה על מאבק לאומי עצמאי.¹⁰²

הכינוס העולמי של בית"ר שהתקיים בין 11-16 בספטמבר 1938 בוורשה בישר על שיאו של התהליך. במהלך הכינוס התעמת ז'בוטינסקי עם מנחם בגין, שבנאומו הידוע כ"נאום הדלת החורקת" הכריז כי הציונות נכנסה לשלב חדש, "הציונות הצבאית", וקרא לבית"ר לאמץ את דפוסי הפעולה של

99 יוסף שכטמן, זאב זבוטינסקי – פרשת חייו, ג' (תל אביב: קרני, 1959): 236.

100 בוועדה היו גם דוד בוקשפן, עזרא פרניק, אריה בבקוב, ראובן הכט.

101 גראור, ימי הצה"ר: 231.

102 בר-אור, מחולשה להחלשה: 139-145.

גריבלדי והמורדים האירים.¹⁰³ שלושה ימים לאחר הכינוס כינס ז'בוטינסקי את אנשי האצ"ל ובית"ר כדי לאשרר את ההסכם עם 'ההגנה'. באופן מפתיע הוא לא נתקל בהתנגדות, אך על פי צחור, בשלב זה כבר גמלה בקרב מתנגדיו ההחלטה לפרוש ולהקים ארגון נפרד.¹⁰⁴

ההתנגדות להסכם בין 'ההגנה' לאצ"ל הגיעה ממקום לא צפוי – דוד בן גוריון. בן גוריון לא היה שותף ישיר למשא ומתן אך עודכן בפרטיו. הוא יצא ללונדון ב-11 באוגוסט ונעדר מהארץ במשך ארבעה חודשים. המשימה המרכזית שעמדה בפניו הייתה למנוע מוועדת וודהד לסגת מתוכנית החלוקה. בעיניו, ההסכם שקשר בין 'ההגנה' לאצ"ל היה "תחיבת סכין בפעולתנו המדינית" ופגע בתדמית היישוב היהודי כגורם אחראי וממלכתי הפועל בשיתוף פעולה עם בריטניה.¹⁰⁵ באופן אירוני בן גוריון עצמו קידם בשנת 1934 הסכם עם ז'בוטינסקי, אך בסתיו 1938, כשבריטניה בחנה מחדש את יחסיה עם היישוב ואת עתיד המנדט בפלשתינה, הוא סיכל אותו.¹⁰⁶ אליהו גולומב אשר הוביל את המשא ומתן מטעם 'ההגנה' ניסה לכנס את הוועדה הפוליטית של מפא"י ולאשרר את ההסכם, אך חברי הוועדה החליטו להמתין לשובו של בן גוריון לשם דיון נוסף. בינתיים האצ"ל השיג עותקים ממכתבים ששיגר בן גוריון מלונדון ונפלו לידי של פקיד דואר שפעל בשירות הידיעות של האצ"ל. ב-31 באוקטובר 1938 פרסם עיתון 'הירדן' קטעים מאותם מכתבים ובהם היו ביטויים חריפים של בן גוריון בגנות האצ"ל והרוויזיוניסטים ודרישות לטרפד את ההסכם.¹⁰⁷ הפרסום עורר סערה והעמיק את הקרע בין הארגונים.

ב-9 בנובמבר פרסמה ועדת וודהד את מסקנותיה, אשר שללו את רעיון הקמת מדינה יהודית. כעבור יומיים התחולל 'ליל הבדולח' בגרמניה, אירוע שסימן חורפה חמורה במצבם של יהודי אירופה. במאי 1939 פרסמה בריטניה את 'הספר הלבן' של מקדונלד, ובו הגבלות חמורות על עלייה

103 פרטיכל הכינוס העולמי השלישי של בית"ר, ורשה, 16.9.1938-11, בוקרשט ת"ש, מכון ז'בוטינסקי, תיק 6/1/4/26. המסמך מופיע גם אצל: שטיין-אשכנזי, בית"ר בארץ ישראל: 141. על הכינוס ראו גם: אופירה גראוויס-קובלסקי, "רק כך – יד אחוזת ברובה או שתי גדות לירדן? לבחינת הסמל של הארגון הצבאי הלאומי", קתדרה 166 (תשע"ח): 119-146; Colin Shindler, *Israel, Likud and the Zionist Dream* (I.B. Tauris, London, 1995): 20-35.

104 הלח"י קם ביוני 1940.

105 דוד בן גוריון, *זכרונות, כרך ו': מן העזבוני (תל אביב: עם עובד, 1987): 216, 166.*

106 על ההסכם 1934: גולדשטיין, *שביט, ללא פשרות.*

107 צחור, "ההסכם": 404.

הקיטוב הפוליטי בארץ ישראל מהקמת הצה"ר (1925) ועד הקמת הצ"ח (1935)

והתיישבות יהודית. חלון ההזדמנויות שנפתח באפריל 1937 נסגר והנהגת היישוב נאלצה לבחון מחדש את מדיניותה. רעיון ההבלגה איבד מתוקפו ובן גוריון קידם את רעיון "הציונות הלוחמת", שדמה בגישתו לעמדות שהשמיע ז'בוטינסקי בשנים קודמות.

עד כאן שפכנו אור על האווירה ביישוב ועל המתחים הפוליטיים ששררו בין המחנות הניצים. לויתן, שהגיע בתחילת שנות העשרים, נשא את דגל המוניזם הלאומי ובאמצעות הכתיבה העיתונאית היה אחד המחוללים של מוניזם זה. עד מהרה הוא ניצב במרכז ההתרחשויות הסוערות, כשהוא מזוהה יותר ויותר עם הרוויזיוניזם המקסימליסטי ומזדהה עימו.

פרק שני

ילדות, בריחה ועלייה לארץ ישראל

א. שנות הילדות

בחדש ינואר 1922 הגיע ליפא לזיתן בן ה-19 לחופי ארץ ישראל בתום מסע ארוך ומפרך.¹ מסעו החל באזור שהוגדר עד שנת 1917 'תחום המושב', מרחב המתפרס כיום על שטחים במזרח פולין, אוקראינה, בלארוס והארצות הבלטיות. על פי המפקד הראשון והאחרון שערכה האימפריה הרוסית בשנת 1897 חיו בו 4,915,805 יהודים, שהיו 11.6 אחוזים מכלל תושבי האזור.² לזיתן נולד בשנת 1903 בעיירה דוקשיצי Doleszyce בפולין (כיום בלארוס) לאימו חיה לבית אלפרוביץ' (1880-1949) ולאביו אברהם מוניס.³ ככל הידוע, לליפא היו שני אחים ושתי אחיות: זליג (1906-1995), ליאון (לייב) אריה (1911-1971), רבקה (נפטרה בשנת 1975) ואחות נוספת שכל מה שידוע על אודותיה הוא ששם משפחתה לאחר נישואיה היה פרידמן.⁴ משפחת לזיתן הייתה אמידה בהשוואה לאוכלוסייה היהודית שהתגוררה בעיירה.⁵ העיירה דוקשיצי שוכנת כמאה קילומטרים מהעיר ויטבסק, בירת פלך באימפריה הרוסית. בפלך זה התגוררו כ-176 אלף יהודים במפנה המאות.⁶ בין שתי מלחמות העולם התגוררו בעיירה דוקשיצי כ-3,000 יהודים, שהיו

- 1 ליפא לזיתן, שאלון פרטים אישיים, חברת החשמל, ארכיון נשרי, תיק 5.04/16.
- 2 שאלון שטמפר, "היבטים דמוגרפיים של האימפריה הרוסית בשלהי המאה התשע-עשרה", בתוך: איליה לוריא (עורך), תולדות יהודי רוסיה (ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשע"ב [2012]): 197-214, בייחוד 204.
- 3 אנו מבקשים להודות ל-Thomas Pohl מבית הקברות היהודי בברלין: Jüdischer Friedhof Weißensee, על המידע שהעביר לנו.
- 4 [ללא שם מחבר], "ספארטוזשורנאליסט פון א"י באקענט זיך מיטן יידישע ספארט אין ווילנע", ווילנער טאג, 219, 19 בספטמבר 1930.
- 5 דוד שטוקפיש, דוקשיץ – פאראפאנוב: ספרייזכור: אנדרטה לזכר שתי קהילות יהודיות (תל אביב: ארגון יוצאי דוקשיץ-פאראפאנוב בישראל ובתפוצות, 1970): 79 (להלן: שטוקפיש, דוקשיץ).
- 6 גור אלרואי, המהפכה השקטה (ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשס"ח [2008]): 33 (לוח 3) (להלן: אלרואי, המהפכה השקטה).

רוב אוכלוסייתה.⁷ העיירה הייתה נידחת, ללא תחבורה סדירה, ללא כבישים סלולים וללא חשמל, עד לשנות השלושים. בתקופה זו רק ארבעה אחוזים מיהודי פולין עסקו בחקלאות ו-41 אחוזים עסקו במסחר זעיר.⁸ פילוח זה אפיין גם את היהודים בדוקשיצי, שבדומה לפרנסת יהודים בעיירות אחרות הם עסקו בעיקר במסחר זעיר וברוכלות. פעם בשבוע התקיים יום שוק ובו פרחו העסקים.⁹

ילדותו של לויתן עברה בתקופה קשה ליהודי האימפריה הרוסית. המרכז היהודי שהיה במהלך המאה ה-19 למרכז היהודי הגדול באירופה הלך והידלדל. בראשית המאה העשרים חיו בתחומי רוסיה הצארית יותר מחמישה מיליון יהודים – מחצית מהעם היהודי באותה תקופה, ותשעים אחוזים מהם התרכזו בתחום המושב.¹⁰ בתחילת המאה סבלה האוכלוסייה היהודית באימפריה הרוסית ממצוקות רבות: פרעות, רדיפות שיטתיות של השלטונות, הגבלות, עלילות וגירושים, הסתות וחבלות בלתי פוסקים. אירעו כמה פוגרומים שבהם נרצחו אלפי יהודים ונחרבו עשרות עיירות.¹¹ בשנת 1903, בה נולד לויתן, התחולל פוגרום קישינב ובו נרצחו 49 יהודים, נשים רבות נאנסו, כ-600 איש נפצעו ויותר מ-700 בתים ועסקים נבזזו.¹² הפוגרום הותיר רושם עמוק על העם היהודי ועל אנשי הרוח. מדינאים, משוררים וסופרים כהרצל, ביאליק, שלום עליכם ואחרים הושפעו מהמאורע החמור ותיארוהו בכתביהם וברעיונותיהם. גם הצייר שמואל הירשנברג העביר את השבר הגדול בציורו 'גלות' ובו מתוארים פליטים יהודים צועדים בשלג

7 Geoffrey P. Megargee, Martin Dean, Mel Hecker (Eds.), "Duksty", *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945*, 2:B (Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2012): 1050-1051 (hereafter: Megargee at al: "Duksty").

8 עזרא מנדלסון, התנועה הציונית בפולין: שנות ההתהוות 1915-1926 (ירושלים: הספרייה הציונית, 1986): 21.

9 שטוקפיש, דוקשיצי: 74, 84.

10 גור אלרואי, אימגרנטים, ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה העשרים (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2004): 38 (להלן: אלרואי, אימגרנטים). על תחום המושב ראו שם: 38-47; שמואל אטינגר, בין פולין לרוסיה (ירושלים: מרכז זלמן שזר ומוסד ביאליק, תשנ"ה [1995]): 257-279 (להלן: אטינגר: בין פולין לרוסיה). במפקד הראשון של כל תושבי רוסיה שנערך בשנת 1897 נמנו ברוסיה כולה 5,215,805 יהודים, שהיו 4.15 אחוזים מכלל אוכלוסיית הקיסרות הרוסית. 94% מהם ישבו בתחום המושב. לניתוח המפקד ראו: אטינגר, בין פולין לרוסיה: 257-258.

11 זאב צחור, שורשי הפוליטיקה הישראלית (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשמ"ז [1987]) (להלן: צחור, שורשי הפוליטיקה).

12 סטיבן ג' זיפרשטיין, פוגרום קישינב ונפתולי ההיסטוריה (תל אביב: עם עובד, תשפ"ה [2025]).

שפופים ומושפלים. הידיעות הנוראות הגיעו לאוזני אנשי העיירה הומל (היום בבלארוס) והם החליטו להקים קבוצת הגנה עצמית לקראת הבאות. עם קבוצה זו נמנו חברי ארגוני ה'בונד', 'פועלי ציון' ואחרים.¹³ ואומנם בחודש אוגוסט הגיעה תורה של הומל להיות קורבן לפורעים שפעלו בעידוד השלטונות המקומיים. אלא שהפעם נערכו היהודים לבאות והצליחו להדוף את המתקפה חרף הפגיעות שספגו.¹⁴

כעבור שנתיים שטף גל של פוגרומים את רוסיה. בין השנים 1905-1907 התקוממו תנועות סוציאליסטיות, ליברליות ואנרכיסטיות נגד הצאר. הקבוצות תבעו מהשלטונות לחולל רפורמות חברתיות וכלכליות שונות כגון: זכויות אדם, חופש תרבותי ושיפור תנאי העבודה של הפועלים. ברחבי המדינה פרצו שביתות, מרידות ומחאות נגד הצאר והשלטונות הרוסיים. יהודים רבים נשאו את עיניהם למהפכה בתקווה שזו תשפר את תנאיהם.¹⁵ אך הם נלכדו בין שני הצדדים ונעשו שעיר לעזאזל של הכוחות היריבים. "פרעות המהפכה", כפי שכונו, הציפו יישובים יהודיים במאות ערים ועיירות באוקטובר 1905.¹⁶

במשך מלחמת העולם הראשונה היו יהודי תחום המושב נתונים לשליטת כובשים שהתחלפו כמה פעמים.¹⁷ בשיאם של האירועים התחוללו שתי מהפכות ברוסיה – בפברואר ובאוקטובר 1917. שנות המהפכה, מלחמת האזרחים, השלטונות של הקומוניסטים והתבססותו של המשטר הסובייטי לא הפחיתו את החרדה ואת האימה.¹⁸ עד 1921 התחוללה בברית המועצות הצעירה מלחמת אזרחים שבמהלכה נרצחו יהודים, נושלו מפרנסתם וגורשו מבתיהם.¹⁹ בשנת 1919 חוללו הצבא הבולשביקי וצבא הרפובליקה האוקראינית סדרה של פוגרומים באוקראינה בפיקודו של הנשיא סמיון

13 ניקולא יוזוף אורבך, בין מרחב יהודי למרחב ציוני (תל אביב: רסלינג, תשפ"א [2021]): 27.

14 ראו למשל: ישראל היילפרין, "שורשי ההגנה העצמית", ימי עיון בפרשיות היסטוריות ובעיות יסוד ל"ז (אפעל: יד טבנקין, תשמ"ה [1983]): 7.

15 אמיר גולדשטיין, דרך רבת-פנים, ציוניותו של זאב ז'בוטינסקי לנוכח האנטישמיות (שדה בוקר: מכון ז'בוטינסקי ומכון בן גוריון, תשע"ה [2015]): 78.

16 יצחק מאור, שאלת היהודים בתנועה הליברלית והמהפכנית ברוסיה 1890-1914 (ירושלים: מוסד ביאליק, תשכ"ד [1964]): 65.

17 צחור, שורשי הפוליטיקה: 37.

18 בן ציון דינור, יעקב ליצ'נסקי, התפוצה היהודית, הקדמה: יעקב ליצ'נסקי ופועלו (ירושלים: מוסד ביאליק, תשכ"א [1961]): 7-14.

19 צחור, שורשי הפוליטיקה: 38.

פֶּטְלִיורָה, שגם העניק לפרעות את שמו (Petliura). בפרעות אלה נרצחו כחמישים אלף יהודים.²⁰

השינויים הפוליטיים והחברתיים המהירים שעברו על החברה הרוסית השפיעו בעוצמה רבה על הקהילות היהודיות, שנוסף לשינויים האידאולוגיים והקשיים הכלכליים נאלצו להתמודד גם עם אנטישמיות הולכת וגוברת. דרכי ההתמודדות של יהודים עם התפתחויות אלו נבדלו זו מזו ולכן פגעו בגיבושן של הקהילות ופיצלו משפחות. בשנים שקדמו למהפכת אוקטובר יהודים החלו לתפוס מקום נכבד בחיי הרוח והתרבות של רוסיה ולצאת מתחום המושב.²¹ צעירים יהודים רבים שביקשו לשנות את גורל החברה היהודית וקשריה עם החברה הסובבת השתתפו בתסיסה הציבורית. חלקם נמנו עם קבוצות מהפכניות, שהצטרפו למפלגות הפוליטיות הרוסיות הכלליות. אחרים חלקם פעלו בארגונים יהודים, שדרשו להעניק ליהודים אוטונומיה מנהלית ותרבותית ולכונן חברה המושתתת על עקרונות סוציאליסטיים ומשולבת בחברת הכלל. הבונד הייתה התנועה היהודית הגדולה, אך היו גם התארגנויות נוספות.²² בו בזמן החלה התעוררות ציונית, שהחזיקה באידאולוגיה לאומית נבדלת ועודדה הגירה עתידית לארץ ישראל.²³

ההגירה ממזרח אירופה הייתה התמורה החשובה ביותר בחיי היהודים מן השליש האחרון של המאה ה-19 ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. הגירת היהודים הייתה חלק מהגירת המונים שהייתה תולדה של תנאי חיים מחמירים במזרח אירופה, גידול דמוגרפי מהיר וקשיים כלכליים בעקבותיו, אבל היו לה גם מאפיינים ייחודיים. האוכלוסייה היהודית גדלה בשיעור גבוה מהאוכלוסייה הכללית וסבלה מקשיים כלכליים רבים יותר, במיוחד בתחום המושב. ברוסיה הצארית למשל גדלה האוכלוסייה היהודית פי

20 ניר מן, "השפעת גידוד העבודה על ההתיישבות היהודית בארץ ישראל", בתוך: אופירה גראוויס קובלסקי (עורכת), *בשבילי העבר* (רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, תשע"ו [2016]): 91-111, בייחוד 91.

21 אטינגר, *בין פולין לרוסיה*: 383-389.

22 על הבונד ראו למשל: אטינגר, *בין פולין לרוסיה*: 389-390; יוסף גרני, *חלופות נפגשות: מפלגת הבונד, תנועת הפועלים העברית ו'כלל ישראל', 1897-1985* (ירושלים: מוסד ביאליק, 2005); דניאל בלטמן, "הבונד, מיתוס המהפכה ועבודת היומיום", בתוך: כרמית גיא-שאלתיאל (עורכת), *שלוש שורות בהיסטוריה: תנועות נוער יהודיות באירופה 1918-1948* (תל יצחק: משואה, מכון ללימודי השואה, תשע"ג [2013]): 74-79.

23 יוסף גולדשטיין, *בין ציונות מדינית לציונות מעשית: התנועה הציונית ברוסיה בראשיתה* (ירושלים: מאגנס, תשנ"א [1991]); Eric N. Suchman, *The Rise of Russian Jewish Politics: Russian Anti-Semitism, and the Jewish Political Response at the End of the Nineteenth Century*, Honors Theses, Colby College. Paper 339.

חמישה: מכמיליון ומאתיים אלף נפש בשנת 1800 ליותר מחמישה מיליון נפש לקראת סוף המאה.²⁴

גם לפרעות ולרדיפות מצד השלטון ולהתגברות האנטישמיות היה משקל בהתגברות גל ההגירה. מתחילת שנות השבעים של המאה התשע-עשרה ועד אמצע שנות העשרים של המאה העשרים היגרו למעלה מ-2,700,00 יהודים ממזרח אירופה לארצות מעבר לים. שני שליש מהם היגרו מראשית המאה העשרים ועד שנת 1924.²⁵ חלקה של ההגירה לארץ ישראל היה צנוע בגל הגירה זה. כ-60,000 איש עלו ארצה בין השנים 1881-1914.²⁶ עד שנת 1921 ארצות הברית הייתה היעד העיקרי של המהגרים. בשנה זו הגיעו לחופיה 119,000 יהודים ומיד החלו הרשויות להגביל את ההגירה ממזרח אירופה. בשנת 1922 ירד מספר המהגרים לאמריקה באופן ניכר – 54,000 אלף נפש בלבד. באותה שנה עלו לארץ ישראל 8,685 יהודים ובהם ליפא לויטן.²⁷

שנות בחרותו של לויטן היו שנות המהפכה הבולשביקית, שהשפיעה מאוד על חייו. בתחום המושב הלכו צעירים יהודים רבים שבי אחרי הרדיקליזם. רבים מהם תמכו בבולשביקים בזכות ההסרה של מגבלות ההתיישבות בתחום המושב ופתיחת מוסדות חינוך ומגנזונים ממשלתיים בפני היהודים.²⁸ המהפכה פתחה דלת להשתלבות של צעירים יהודים בחברה הסובייטית אבל דרשה בתמורה שינויים מהותיים באורחות החיים היהודיים, ובמיוחד, ויתור על סולידריות לאומית וקהילתית. בחסות המשטר הסובייטי קמה הִיִּבְסְקָצְיָה: המחלקה היהודית של המפלגה הקומוניסטית הסובייטית, ששאפה לטפח את תרבות היידיש כחלק מהתרבות הפרולטרית החילונית, ולדכא את ההקשרים הדתיים והלאומיים של היהדות.²⁹ את

24 אלרואי, אימגרנטים: 12-15.

25 אלרואי, המהפכה השקטה: 17, 241. אלו היו שנות השיא בהגירה. מ-63 מיליון המהגרים שהיגרו מאירופה בשנים 1840-1946, ארבעה מיליון היו יהודים, שיעור של 6 אחוזים מכלל ההגירה הכללית – בעוד שיעור היהודים באוכלוסיית מזרח אירופה היה בין אחוז וחצי לשני אחוזים. יעקב לשצ'נסקי, נדודי ישראל בדורות האחרונים (תל אביב: אל"ף 1965); אטינגר, בין פולין לרוסיה: 279-312; Jacob Lestschinsky, "Jewish Migrations 1840-1956". In: Louis Finkelstein (Ed.), *The Jews*, vol. IV (New York, 1949): 1198-1238.

26 אלרואי, אימגרנטים: 13.

27 אלרואי, המהפכה השקטה: 68 (טבלה 8).

28 אטינגר, בין פולין לרוסיה: 391.

29 מרדכי אלטשולר, הייבסקציה בברית המועצות 1918-1930, בין לאומיות לקומוניזם (תל אביב: ספרית הפועלים, תשמ"א [1980]).

יסודות החיים הקהילתיים בברית המועצות ערערו גם התמורות הכלכליות: השפעת מלחמת העולם ולאחריה מלחמת האזרחים והרס העיירות גרמו לעזיבה מואצת מן העיירות לערים ומתחום המושב ללב רוסיה. נוסף על כך משפחות יהודיות רבות נפגעו מהמהפכה, ובמיוחד בני המעמד הבינוני-נמוך שחיו בעיירות היהודיות והתפרנסו מרוכלות זעירה, מתווכים למיניהם ובעלי מלאכה קטנים. המשטר הסובייטי הגדיר את בעלי מקצועות אלו כאזרחים ממדרגה שנייה.³⁰

בדוקשיצ'י, שהלכה ואיבדה את אופייה היהודי המסורתי, הלך ליבו של לויטן הצעיר שבי אחר הרעיון הציוני. שנת 1917 הייתה שנת שיא עבור הציונות הרוסית, עם שלוש מאות אלף 'שוקלים'.³¹ לויטן הקים בעיירה אגודה ציונית בשם 'אחדות ותחייה' יחד עם קבוצה של צעירים וצעירות. הם הפיצו את השקל הציוני ומכרו בולים של הקרן הקיימת.³² מתיאורו של לויטן אפשר ללמוד כיצד נפרמה הלכידות של הקהילה היהודית אחרי המהפכה ואת הסיבות לבחירתו בציונות:

הימים ההם ימי המהפכה היו. הסובייטים העריצים הכבידו את עלם על התושבים. הקומוניסטים היהודים אף הם הפריעו בעד מהלך חיי עמם ובתעלוליהם על חבריהם הנוצרים לדעה הקומוניסטים. בעטים נהרסו אז כל המוסדות הלאומיים, בתי ספר ובתי הכנסת, אשר יצרה לה היהדות בעמל רב כל כך, במשך עשרות השנים האחרונות. בייחוד שפכו הסובייטים את חמתם על מצדדי השפה – הקונטר-רבולוציונית – העברית. עם התפרצות המהפכה הבולשביקית, נפלג הנוער העברי לשני מחנות. המחנה האחד סיגל לעצמו את מהלך הרוחות החדש של הזמן ההוא ושחה עם הזרם. אולם, המחנה השני מאס בסדרים החדשים ולא חדל משאוף לגאולה ולחירות. על

30 אטינגר, בין פולין לרוסיה, 391; יעקב לשצ'נסקי, היהודים ברוסיה הסובייטית: ממהפכת אוקטובר עד מלחמת העולם השנייה (תל אביב: עם עובד, 1943).

31 השקל היה מס חבר של ההסתדרות הציונית. שוקל נחשב מי שרכש את השקל ובכך קנה זכות לבחור צירים לקונגרס הציוני. זיוה גלילי, "מרחב הפעולה של הציונים הרוסיה הסובייטית בשנות העשרים", עיונים בתקומת ישראל 14 (2004): 479-508, בייחוד 481 (להלן: גלילי, מרחב הפעולה).

32 שטוקפיש, דוקשיצ'י: 79.

אלה האחרונים נמנית גם אנוכי. שקצתי בחיי רוסיה החדשים
והתחלתי לטכס עצה, איך להימלט מהגיהינום הבולשביקי.³³

הציונות הציעה "הימלטות מהגיהינום הבולשביקי", הן באידאולוגיה
הלאומית הנפרדת שהציעה, ובמיוחד בשאיפתה המוצהרת לעלייה לארץ
ישראל. האפשרות להגר למדינה אחרת זולת ארץ ישראל לא עמדה על
הפרק מבחינתו של לוינת. הוא הצטרף לתנועת 'מכבי' ואף ייצג את פלך
מינסק כנציגה בוועידה שקיימה מכבי רוסיה במוסקווה ונשא דברים בפני
באי הוועידה.³⁴ לוינת הצטרף לתנועת 'החלוץ' שקמה בשלהי המהפכה
הבולשביקית בתקווה לעלות לארץ ישראל. בוועידה הראשונה של הסתדרות
החלוץ הוחלט להגדיר את התנועה כ"הסתדרות עמלנית, על-מפלגתית,
שחבריה החליטו לעלות לארץ ישראל כדי לקיים חיים של עבודה עצמית
ללא ניצול הזולת".³⁵ לוינת, בן החמש-עשרה בלבד, נאלץ לדחות את הגשמת
חלומו לעלות לארץ בשל גילו הצעיר אך היה מספיק בוגר, מבחינת הצבא
הרוסי, כדי לגייסו לשירות חובה.

ב. גיוס לצבא ותחילת פעילותו הציונית

הגיוס לצבא הרוסי עמד במרכז שאלת הנאמנות של היהודים למולדת
הסובייטית ושילובם בחברה הרוסית. בתקופת רוסיה הצארית יהודים גויסו
לצבא על ידי הטלת גורל. יהודים בודדים בלבד, בני המשפחות העשירות
ביותר, זכו לקבל דרגות קצונה ובזכותן להיטיב את תנאיהם, כמו הזכות
להתיישב מחוץ לתחום המושב. אולם בסוף המאה ה-19 בוטלה זכותם של
חיילי מילואים יהודים להתיישב מחוץ לתחום המושב ותפקידים צבאיים
רבים נסגרו בפניהם. צעדים אלה הקטינו עוד יותר את האמונה ששירות צבאי
עשוי לשמש צעד לקראת שוויון זכויות של יהודים.³⁶ השירות הצבאי עמד
במרכז כל דיון ציבורי בשאלת היהודים והחברה הרוסית, ושיעור הגיוס הנמוך

33 ליפא לוינת, בגלל עלון עברי, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/11.

34 עדות חבר מרכז מכבי רוסיה (שם לא ברור), 24 באפריל 1929, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק: 5.04/16. וכן, אישור מטעם ההנהגה הראשית של מכבי הצעיר מתאריך 7.12.1923.

ארכיון נשרי, תיק 5.04/9.

35 משה ליסק, עיונים בהיסטוריה חברתית של ישראל, (ירושלים: מוסד ביאליק, תשס"ט [2009]): 61 (להלן: ליסק, עיונים).

36 יוחנן פטרובסקי שטרן, "היהודים והצבא, היבטים חברתיים ותרבותיים", בתוך: איליה לוריא (עורך), תולדות יהודי רוסיה (ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשע"ב [2012]): 45-62.

כביכול של היהודים שימש כנגדם. אולם למרות שהושמצו כמשתמטי גיוס, שיעור היהודים ששירתו בחילות הצבא לא נפל מזה של מיעוטים אחרים. מרביתם שירתו בתפקידים קרביים ורק 3-5 אחוזים שירתו בתפקידים לא קרביים כחייטים וככובענים. בתחילת מלחמת העולם הראשונה יזמו מנהיגי היהודים את פרסומו של כתב העת 'המלחמה והיהודים' שמאמרו העידו על הלהט הפטריוטי של המתגייסים היהודים.³⁷ במלחמת העולם הראשונה השתתפו כ-500,000 חיילים יהודים בצבא הרוסי.³⁸ החיילים היהודים ראו לראשונה את מלוא המפה של הקיסרות הרוסית שעד אז לא הכירו בשל הסתגרותם בתחום המושב. הצבא מילא את תפקידו במודרניזציה של היהודים, בהופכו אותם מיהודי השטעטל ליהודי הקיסרות.³⁹

מעט מאוד ידוע על שירותו של לויטן בצבא, אך מעדות של חברו עולה שהלהט הציוני שלו לא הצטנן במהלכו. לדבריו, לויטן הגיע לחופשה בערב שמחת תורה בשנת תרע"ט ומיד פנה לבית הכנסת. המקום המה משפחות שבאו להקפות. לפתע, ללא התראה, עלה לויטן לבימת התפילה ונשא נאום בשבח הציונות, החלוציות והעלייה לארץ ישראל. אביו שלא נשבה בקסמי הציונות והתנגד לעליית בנו לארץ התכוון במבוכה והמתין חסר סבלנות שבנו יסיים את דבריו. רק כאשר ירד הבן מהבימה חש הקלה.⁴⁰ תושבי העיירה האזינו בקשב רב לנאום הנלהב אך רובם בחרו להישאר בה, ובכך חרצו את גורלם. לימים הנאצים רצחו כמעט את כולם.⁴¹

עם שחרורו מהצבא שב לויטן לפעילותו הציונית. בחודש אפריל 1920 יצא למוסקווא, שם התקיימה הוועידה הציונית-כללית. הוועידה הראשונה מאז 1917 נועדה לחדש את הפעילות הציונית ולהתאימה לתנאי רוסיה הסובייטית. התנועה הציונית נאבקה על זכות קיומה תחת המשטר הסובייטי, שהתנגד לרעיון של הציונות כתנועה לאומית.⁴² אולם בשנים הראשונות לאחר המהפכה עדיין התאפשרה פעילות ציונית בברית המועצות, שנהנתה

(להלן: פטרובסקי שטרן, 'היהודים והצבא'); Oleksandr Nayman, "Jews in the Russian Army", *The Journal of Slavic Military Studies*, 11:4 (1998): 133-145.

37 פטרובסקי שטרן, 'היהודים והצבא': 45-62.

38 Oleg Budnitskii, "Service in the Lion's Den: Jews in the Russian Army in the First World War", *Osteuropa (Stuttgart)* 64, (2014): 2-4.

39 פטרובסקי שטרן, 'היהודים והצבא': 57.

40 עדות של חבר ילדות תחת כותרת 'ליפא לעוויטאן', ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/16.

41 "Geoffrey at al: Duksty".

42 למשל: יצחק מאור, התנועה הציונית ברוסיה מראשיתה ועד ימינו (ירושלים: מוסד ביאליק, תשל"ד [1974]): 495.

מעצימת עין של הרשויות ומיחס סלחני מצידן גם כאשר נאסרה. בברית המועצות פעלו עד לאמצע שנות העשרים כעשר מפלגות ותנועות ציוניות ובהן אלפי חברים, בעיקר בני נוער.⁴³

ועידת מוסקווה הייתה ציון דרך בתולדות ציונות ברית המועצות. הוועידה התכנסה על רקע מאבק ממושך בין הציונים ובין היהודים הקומוניסטים, חברי הייבסקציה. הייבסקציה נאבקה בארגונים הציוניים כדי להבטיח את שליטתה ברחוב היהודי ולהשפיע על מעצבי המדיניות כלפי השלטון הסובייטי. ארגון זה, בשיתוף עם הבונד, פעל להוציא את ההסתדרות הציונית אל מחוץ לחוק.⁴⁴ הציונות לא הוכרזה כמפלגה אנטי-מהפכנית בעיקר בזכות פנייה של הוועד המרכזי של ההסתדרות הציונית אל הוועד הפועל המרכזי ובה הובהר כי מטרת הציונות לשנות מן היסוד את המבנה החברתי היהודי, להפוך עם של סוחרים ובעלי מלאכה לאיכרים ופועלים – תהליך שסיכויי הגשמתו טובים במיוחד בפלשתינה.⁴⁵ כלומר בזכות מאפייניה הסוציאליסטיים של הציונות הורשו חברים לפעול בברית המועצות, כל עוד לא דגלו ב'ציונות כללית'.

בסתיו 1919 הכריזה הייבסקציה מלחמה על הציונות כתנועה אימפריאליסטית, המקורבת לבריטניה, ותנועה קונטר-רבולוציונית התומכת בתנועה הלבנה – התנועה האנטי-בולשביקית הגדולה שלחמה במלחמת האזרחים.⁴⁶ על רקע המתקפה הלבנה שנפתחה באותו הזמן החלו השלטונות לאסור פעילים ציונים ולערוך חיפושים במשרדי הסניפים המרכזיים. אומנם המאסרים הסתיימו בלא כלום, אבל המאבק של הציונות נגד הקומוניסטים והבונד נמשך והגיע לשיא בוועידת מוסקווה. הוועידה התכנסה באופן פומבי וחוקי. רבים מצירי הוועידה באו אליה מצוידים ברישיונות מסע שצוינה בהם בגלוי מטרת נסיעתם.

בוועידה השתתפו מאה צירים ובהם מנהיגים ציונים ידועים כגון פרופ' צבי בלקובסקי, משפטן, יושב ראש הוועד הציוני המרכזי ברוסיה, ד"ר יוליוס ברצקוס, רופא, יושב ראש המרכז הציוני ברוסיה וחבר הוועד המרכזי של ציוני רוסיה, לימים ממייסדי התנועה הרוויזיוניסטית והרב יעקב מאז"ה, שנבחר כנציג הרשימה היהודית בכנס היסוד לאחר מהפכת פברואר 1917.

43 גלילי, "מרחב הפעולה".

44 גלילי, "מרחב הפעולה": 495.

45 שם: 496.

46 בסתיו 1919 החלה מתקפה "לבנה" בראשות הגנרלים דניקין ויודניץ' שאיימה על מוסקווה ופטרבורג.

בעידוד הייבסקציה פשטו אנשי הצ'קה, המשטרה החשאית הסובייטית הראשונה או בשמה הרשמי "הוועדה המיוחדת הכלל-רוסית למאבק במתנגדי המהפכה ובחבלה" (Всероссийская чрезвычайная комиссия) על אולם הוועידה (по борьбе с контрреволюцией и саботажем, ЧК) ועצרו את המשתתפים בשל היותם פעילים "קונטר-רברולוציוניים, אויבי המשטר הסובייטי" ותומכי "הגנרלים הלבנים". לבסוף השתחררו רוב העצורים ללא משפט והאחרים שהורשעו זכו לחנינה בעקבות משא ומתן אינטנסיבי שהתנהל מאחורי הקלעים בין הצ'קה והייבסקציה מצד אחד – והציונים מהצד האחר.⁴⁷ אולם האירועים זירזו את ירידתה של הציונות הכללית, הלא שמאלית, מעל הבמה בברית המועצות.

נראה שאירועי הוועידה השפיעו מאוד על לויתן. בזיכרונותיו הוא תיאר את יציאתו בחשאי של יחזקאל סטימצקי,⁴⁸ מצירי הוועידה הבולטים לפולין, להביא ידיעות מהציונות העולמית לאחר שנות ניתוק ארוכות.⁴⁹ סטימצקי נתפס בשובו ונעצר יחד עם כל מנהיגי הוועידה, ולויתן היה שותף למאמצים לשחררו:

בחזרתו מפולניה נתפס על הגבול ונאסר בגלל הכתבים שנמצאו בידו: עיתונות עברית מפולניה, גרמניה וארץ ישראל. רק אחרי משא ומתן ארוך עם ממשלת הסובייטים עלה בידינו לשחדם ולפייסם ולקבל בחזרה את כל הכתבים הללו. אנו ליקטנו מהעיתונות הזו את החמר המעניין ביותר, ונדפיסו בצורת עלונים ושלחננו לכל יתר הסתדרויות החלוץ ברוסיה.⁵⁰

המאבק הפנים-יהודי בין תומכי הלאומיות היהודית ובין היהודים הקומוניסטים והבונדיסטים, שהוביל למאסרים ולרדיפות של יהודים ולקרע עמוק ברחוב היהודי צרב את תודעתו ועיצב את עמדותיו בשנים הבאות. כל ימיו הטיף לויתן למוניזם לאומי יהודי ולמאבק בציונות הפועלית ולא נרתע ממאבק כוחני להשגת מטרה זו. המנהיגים הציונים שהשפיעו עליו השתייכו לציונות הכללית, חלקם, כמו סטימצקי עצמו, היו מקורבים לז'בוטינסקי ובוודאי הושפעו מרעיונותיו הלאומיים.

47 גלילי, "מרחב הפעולה".

48 לימים, מייסד רשת חנויות הספרים סטימצקי.

49 גלילי, "מרחב הפעולה".

50 ליפא לויתן, בגלל עלון עברי, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/11.

ג. מאסר ובריחה

פעילות הציונית של לזיטן הביאה בסופו של דבר למעצרו. בשליחות תנועת 'החלוץ' הוא הגיע לְוִילְנָה והצטרף להסתדרות הנוער הציוני 'חירות ותחייה' שפעלה בעיר. התנועה קיימה פעילויות תרבות, אספה ספרים עבור בית הספרים הלאומי בירושלים ואף הקימה חווה חקלאית ליד וילנה. בשנת 1921 ארגנה התנועה ועידה ארצית של תנועות נוער ציוניות.⁵¹ פנחס פטוכובסקי, מנהל המשרד הראשי של 'חירות ותחייה', הסמיך את לזיטן לנאום באירוע מטעם הוועד המרכזי.⁵² לזיטן, שהתגלה כנואם כריזמטי הסוחף את מאזיניו, משך את תשומת ליבם של חברי שתי תנועות נוער ציוניות נוספות, 'הרצליה' ו'אחדות ותחייה', שהפקידו בידיו ייפוי כוח המתירים לו לפעול מטעמן במטרה למזג אותן להסתדרות אחת ולהרחיב את פעילותן על ידי פתיחת סניפים בפלכים שונים.⁵³ השלטונות התחקו אחר פעילותו הציונית של לזיטן וכעבור זמן קצר עצרו אותו בעת שטייל עם חברתו. כך תיאר לזיטן את מעצרו:

ניגש אלי קומיסר צעיר, בלוויית חמישה חיילים מהצבא האדום, ודרש ממני תעודות [...] אחרי בדיקה קטנה שללו ממני את כל רכושי: עלונים אחדים, כרטיסי חבר מהחלוץ ומההסתדרות הציונית של הנוער במוסקבה 'אחדות ותחייה' [...] הובילוני בפקודת הצ'קה למאסר [...] סגרונני בתא יחיד ונעלו את הדלת מאחורי.

מאסרו הלך ונמשך ובחלוף הימים שקע לזיטן במצב רוח עגום. הרעיון להימלט צץ במוחו כשנתקל בכתובת של אסיר ששהה באותו התא ושנתבה בדמו: "נידונתי למיתה ברוסיה בשנת העשרים וחמש לחיי 28 ביולי 1920". למקרא המילים הוא חש אימה: "צמרמורת חלפה בכל גופי, ואני הלא רק כבן תשע-עשרה, דובבתי לעצמי".⁵⁴ כעבור כמה ימי חקירה הוחלט להעביר

51 אתר יד ושם: www.yadvashem.org/he/vilna/interwar-period/political-organizations/zionist-youth-movements.html

52 פנחס פטוכובסקי, אשור מטעם המשרד המרכזי 'חירות ותחייה', 1 בספטמבר 1921, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/09.

53 ראו: יפוי כוח מטעם 'הרצליה' ויפוי כוח מטעם 'אחדות ותחייה', ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/09.

54 ליפא לזיטן, בגלל עלון עברי, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/11.

את לויתן לחדר 'כללי' שנועד למגורי שלושים עצירים אך שיכן שמונים ושלושה בני אדם. החדר היה מזוהם, חם ומחניק עד כי האסירים שהו בו כמעט עירומים לגמרי. לויתן, שמעולם לא נעצר לפני כן, תיאר את חוויותיו מקבלת הפנים שערכו לו עשרות שותפיו לתא:

נסגרה הדלת מאחוריי ואני נשארתי ליד הפתח סוקר בעיני את מעוני החדש ואת שכני החדשים. בהיותי מגודל שערות, לבוש קרעים וחבוש מצנפת קווקזים לראשי עשיתי רושם של רוצח על כל שוכני החדר. כעבור רגעים מעטים הייתי מוקף מכל עברי: זה שואל מכה וזה מתעניין בכך. אחד האסירים חמד לו לצון וישמני מטרה לחיצי לעגו. מבלי משים התכווצה ידי לאגרוף. ואכה בפניו... מסביב לי נשמעה תרועת צחוק פרוץ ו'החבריא' הללה אותי על אומץ ליבי וגבורתי. על השאלות למה אסרוני? השיבותי: כי רצחתי משפחת קומיסר בת שבע נפשות. סיגלתי לעצמי את כל מנהגי האסירים ורכשתי את אהדתם, עד כי במשך זמן קצר התמניתי ל'ראש החדר'.

כל זמן שהותו בכלא לא הפסיק לויתן לתכנן את בריחתו. הוא מצא שעת כושר באחד הלילות שבהם הועברו העצירים שהורשעו באותו יום לכלא אחר. כשכונסו בחצר לקראת העברתם, התלווה אליהם, וכשהבחין שאחד השערים הפנימיים נותר פתוח לא חשב פעמיים. חמק דרכו בחסות החשכה, זינק על הגדר שהפרידה בין הכלא לנהר הדווינה שזרם בסמוך לו וטיפס עליה בזריזות. כשירד מצידה האחר לא היסס. הוא נכנס למימיו הקפואים והחל לשחות במרץ לעבר הגדה השנייה. כך תיאר את בריחתו:

גשם זועף ניתך במשך כל הלילה. אחרי שעברתי את הדווינה המשכתי לרוץ בכל כוחותיי ורק מפעם לפעם הפניתי את ראשי אחורנית להיווכח, כי אין דולקים אחריי. כארבעים וחמישה קילומטר עברתי בלילה ההוא עד הגיעי ליער עבות סמוך לגבול. שם נחבאתי במשך יום שלם. רק בלילה יצאתי לדרכי לארץ ישראל.⁵⁵

55 ליפא לויתן, בגלל עלון עברי, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/11.

מעט בלבד ידוע על המסלול שעבר, על הגבולות 'שגנב' ועל האירועים שנקרו בדרכו. ב־11 בינואר 1922 הגיע ליעדו – ארץ ישראל.⁵⁶ ממכתביו לחבריו בדוקשיצי אפשר ללמוד על התרוממות הנפש שבה היה שרוי. את נופי הארץ הוא תיאר בצבעים עזים ורומנטיים. כך סיפר ידיד שקיבל לידי את מכתביו: "בזמנו הופיעו המכתבים הארוכים, היפים והמעניינים של ליפא מא", התיאורים על ההתיישבות החדשה בעמק יזרעאל ובגליל, בסגנון יפה ומלהיב. הוא תיאר בכישרון את הטיולים שלו במקומות המוכרים בתנ"ך, עליהם למדנו בחדרים. תיאור זה שבה את לב הצעירים והזקנים. המכתבים של ליפא עברו מיד ליד והפיחו רוח חיים בעצמות היבשות".⁵⁷

ההתלהבות מנופי הארץ הקלה במקצת על חבלי הקליטה שלו והוא היה נחוש לממש את מה שראה כשליחותו הציונית: לתרום להקמת הבית הלאומי ולהכשיר את החברה היהודית למשימות הלאומיות העומדות בפניה. עד מהרה החל להתבלט בזירה הציבורית כפעיל נמרץ ובעל דעה עצמאית, שלא היסס לקחת חלק ואף להוביל יוזמות רדיקליות. לויטן נשא עימו לארץ ישראל את ניסיון המאבק שצבר מפעילותו כציוני בברית המועצות ואת תחושת הצורך להיאבק על זכותה של לאומיות יהודית נבדלת, הן מול השלטונות והן מול מחנות פוליטיים יריבים.

56 ליפא לויטן, שאלון פרטים אישיים, חברת החשמל, ארכיון נשרי, תיק 5.04/16.

57 שטוקפיש, דוקשיץ: 80.

פרק שלישי

השנים הראשונות בארץ ישראל

מעט ידוע על פעילותו הציבורית של לויתן בשנותיו הראשונות בארץ ישראל. הוא עבד לפרנסתו כקורא מונים בחברת החשמל, אך את עולמו הרוחני מילאה הפעילות בזירות לאומיות אקטיביסטיות.¹ במשך שנות העשרים הוא פעל בשלוש זירות מרכזיות: תנועת 'הצופים העבריים' (1923-1926), 'גדוד מגיני השפה' (שהוקם גם הוא בשנת 1923), וארגון 'ההגנה' שאליו הצטרף, ככל הנראה, בשנת 1927. המשותף לשלושת הארגונים האלה היה אופיים האקטיביסטי, אשר בעיני לויתן גילם את מאבק הקיום הלאומי. עבור לויתן, תנועת הצופים העבריים הייתה זירה לעיצוב נפש הנוער ולהכשרתו הפיזית והמנטלית למשימות לאומיות, ובמידה רבה גם זירה של מאבק נגד השפעות קומוניסטיות שמהן סלד. גדוד מגיני השפה ייצג עבורו את המאבק על מעמדה של העברית במרחב הציבורי היהודי וההצטרפות ל'הגנה' הייתה חלק מההתמודדות עם האיום הערבי, כלומר מאבק קיומי.

מזירות הפעילות של לויתן אפשר ללמוד גם על המעגל החברתי שבו פעל עם הגעתו לתל אביב. מרכז הפעילות של הצופים העבריים ושל גדוד מגיני השפה היה בגימנסיה הרצליה, מוסד שטיפח תודעה ציונית מעשית באמצעות תוכני הלימוד, טיולים להכרת המולדת, טקסים בית-ספריים וחיים חברתיים. התפיסה החינוכית שהובילה הגימנסיה שילבה בין חינוך אוניברסלי מודרני ובין תביעה ברורה למעורבות לאומית ציונית פעילה, ולכן הייתה מרכז תוסס של אקטיביזם לאומי צעיר.² אחד הביטויים המרכזיים

1 מועד תחילת עבודתו בחברת החשמל לא ידוע, אבל ללא ספק לא הייתה זו עבודתו הראשונה בארץ ישראל, כיוון שתחנת הכוח הראשונה של חברת החשמל נחנכה בתל אביב רק ב-10 ביוני 1923. על הקמת חברת החשמל ראו: העידן הראשון של חברת החשמל לישראל (תל אביב: הוצאת פורז, 1966); מרדכי נאור, ברכת החשמל: סיפורה של חברת החשמל בארץ-ישראל (ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשס"ג [2003]).

2 וראו לדוגמה: דוד סמילנסקי, "הגימנסיה העברית הראשונה 'הרצליה'", בתוך: תל אביב ומוסדותיה, פרקי זכרונות (תל אביב: הוועד הציבורי להוצאת כתביו של דוד סמילנסקי ז"ל והוצאת מסדה, תשי"ח) (מתוך פרויקט בן יהודה); ברוך בן יהודה (עורך), סיפורה של

לחינוך ציוני היה הוראת החינוך הגופני ברוח "יהדות השרירים" מבית מדרשו של מקס נורדאו, שקידם וטיפח בגימנסיה המחנך הידוע צבי נשרי. צבי נשרי-אורלוב (1878-1973) היה ממחוללי המפנה בהתפתחות החינוך הגופני בארץ ישראל. נשרי, יליד רוסיה, היה בן העלייה השנייה וראשון מורי ההתעמלות בגימנסיה הרצליה (מונה בשנת 1907). הוא יצא לדנמרק כדי להשתלם בשיטות מתקדמות וכששב הנחיל אותם לצעירים ול'מעמלים' (כך כונו המורים להתעמלות). נשרי ארגן קורסים להשתלמות בהתעמלות וניהל אותם, ייסד אגודות ספורט, היה חבר מוסדות הסתדרות מכבי ופרסם ספרות מקצועית בעברית. נשרי נחשב בר-סמכא בחינוך הגופני ובספורט גם כשלא מילא תפקידים רשמיים. נשרי נתן השראה ללזיטן ולפעילים רבים אחרים מכל ארגוני הספורט. לא בכדי הוא כונה לימים "אבי התרבות הגופנית בישראל".³

א. גדוד 'גדעון'

לזיטן הצטרף לתנועת הצופים העבריים עם הגעתו לארץ ישראל. התנועה בארץ עוד הייתה בחיתוליה – היא החלה לפעול בארץ ישראל רק בפסח 1919. ועידת היסוד נערכה בגימנסיה הרצליה בתל אביב.⁴ על התנועה ופעילותה בארץ נרחיב בפרק השביעי. לענייננו כאן נציין שבעת שהגיע לזיטן לארץ ישראל, הצופים העבריים הייתה תנועת הנוער הציונית היחידה שפעלה בארץ. רק בשנת 1924 קמה תנועת הנוער העובד. התנועה העברית הדגישה את עקרונות הצופיות הכללית שקבע רוברט באדן-פאוול – חינוך לאחריות חברתית, אהבת המולדת ופיתוח מיומנויות מעשיות של הגנה עצמית, והוסיפה עליהם ערכים ציוניים כחינוך לעבודה חקלאית והתיישבות

הגימנסיה הרצליה (תל אביב: הגימנסיה הרצליה, תש"ל [1970]) (להלן: בן יהודה, סיפורה של גימנסיה); נירית רייכל, "אופקים מול הגשמה: הגימנסיות העבריות הראשונות בארץ ישראל בין שני יעדים 1906-1935", *עיונים בתקומת ישראל*, 6 (1996): 288-329; מולי ברוך, "הגימנסיה הרצליה מגלה את קברות המכבים 1907-1911: לחקר עיצוב של זיכרון קיבוצי וזהות לאומית", *עיונים בתקומת ישראל*, 20 (2010): 169-192.

3 אורי זמרי וישראל פז, *מי ומה בספורט, לקסיקון (מרחביה: ספריית פועלים, 1959):* 286 (להלן: זמרי, פז, לקסיקון); חגי חריף, *ציונות של שרידים* (ירושלים: יד בן צבי, תשע"א [2010]): 123-124.

4 חמדה אלון, "תנועת הצופים מראשיתה ועד 1960", בתוך: מרדכי נאור, *תנועות הנוער, 1920-1960: מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר* (ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 1989): 19-36, בייחוד: 20-21 (להלן: אלון, תנועת הצופים).

בכפר.⁵ לויתן הזדהה עם היבטים מרכזיים שבאו לידי ביטוי בתנועה: ערכים של ציונות כללית והחשיבות הרבה להכשרה הגופנית-מעשית, פיתוח הגוף והכרת הארץ באמצעות טיולים רגליים. אגודות הספורט ותנועות ההתעמלות בארץ דגלו באותם ערכים. כאמור את התנועה בתל אביב ייסדו מורי החינוך הגופני של הגימנסיה הרצליה, והיא התבססה בראשיתה על אגודת ההתעמלות 'הרצליה' שפעלה בתל אביב ו'המכבי הצעיר' שפעלה ביפו.⁶

בשנת 1923 נשלח לויתן מטעם המחלקה לחינוך בוועד הלאומי לקורס מפקדי צופים בחיפה.⁷ עם סיום הקורס שב לתל אביב והחל לקבץ סביבו צעירים. ב-14 ביוני 1924 הקים בעיר את גדוד 'גדעון', והיה למפקדו. השם 'גדעון' לא נבחר במקרה: שמו של השופט המקראי גדעון בן יואש סימל את השאיפה לעצב דמות של נוער עברי לוחם, חזק בגוף ובנפש ונאמן לעם ולארץ. לא הרבה ידוע על גדוד גדעון ושמו נשמט ממרבית המחקרים על ראשיתה של תנועת הצופים בתל אביב, אולי משום שחיי הגדוד היו קצרים וסוערים, והוא התפרק בתחילת שנת 1926.⁸

'קהילות הצופים' בתל אביב, כפי שעדיין כונו באותם הימים, היו מאוגדות בהסתדרות אחת אבל פעלו באופן עצמאי, ופעמים רבות תוך כדי חילוקי דעות ויריבות.⁹ גדוד גדעון היה שונה מבחינה חברתית מקבוצות הצופים האחרות בעיר. הדגש בפעילותו היה ביטחוני, ולויתן ראה את ייעודו בסיוע לארגון 'ההגנה' בעיר. בשנת הקמתו נדמה היה שהגדוד הולך ותופס את מקומו בזירה הציבורית בעיר. בשנת 1925 יצא הגדוד למחנה שהתקיים ביערות הכרמל, שם שהה שמונה ימים במחיצת גדודים יהודים וערבים מחיפה. באירוע ההמוני ביקרו רבים מתושבי חיפה, וגדוד גדעון אף

5 על הצופים העבריים ראו בהרחבה בפרק השביעי. וראו: חמדה אלון, היה נכון! חמישים שנות צופיות עברית בארץ-ישראל (תל אביב: 'עם הספר', 1976) (להלן: אלון, היה נכון). על עקרונות הצופיות ראו: Robert Baden-Powell, *Scouting for Boys: A Handbook for Instruction in Good Citizenship* (London: Horace Cox, 1908) (hereafter: Baden-Powell, *Scouting*).

6 אלון, היה נכון: 24. על הקמת התנועה בתל אביב: חגית קליבנסקי, 'התחלות בתל אביב: יוזמות חינוכיות-חברתיות בתקופת המנדט'. דור לדור לה, (תש"ע [2010]): 62-96, בייחוד 76-77; אילן שחורי, תל אביב שלי (תל אביב: מדיה 10, 2024): 331-345.

7 א. מרגלית לליפא לויתן, 15 באוגוסט 1923, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/8.

8 אנו מודים לאילן שחורי, חוקר תל אביב, על הניסיונות לאתר עוד מידע על גדוד זה.

9 אילן שחורי. "היה נכון בחולות: על ראשית תנועת הצופים בתל אביב, היום לפני 100 שנה". סגולה (אוגוסט 2021): 43-53 (להלן: שחורי, היה נכון). שחורי מציין כי צבי נשרי הצליח ב-1922 לקבץ את מרבית קהילות תל אביב לקבוצה אחת, אך המריבות והוויכוחים לא פסקו, עד שבמחצית שנות ה-20 הרים נשרי ידיים והתפטר.

זכה לביקורו של מאיר דיזינגוף שעבר מאוהל לאוהל והביע את התפעלותו מהצלחת החניכים של עירו.¹⁰

לכבוד יום השנה לקיומו של הגדוד כתב יעקב רימון, המשורר והסופר העברי, איש תנועת 'הפועל המזרחי', מאמר ובו הילל את הגדוד, את חניכיו ואת יצירותיהם הספרותיות שפורסמו בחוברות שהוציא הגדוד לאור. בעיקר שיבח רימון את שיריה של "הצופה הילדה התימנית רחל צברי" בת ה-16 "בעלת לב רגש", "נפש עדינה" ו"ילדת קסמים". לימים כיהנה כחברת כנסת מטעם מפא"י, ונעשתה לאישה הראשונה ממוצא מזרחי שכיהנה כחברת כנסת.¹¹ על הקשיים שנלוו להקמת הגדוד אפשר ללמוד מהמשך הכתבה, שבה רימון חלק שבחים למפקד הגדוד "שנלחם במרץ ובאומץ רב ועובר את כל המכשולים המונחים על דרכו וצועד לקראת הניצחון, הימים האחרונים גילו את זאת, למרות כל הרדיפות מצד קבוצות אחרות של צופי תל אביב השואפים בעיקר ללחום בגדוד גדעון".¹² על מה נלחם לויתן בקבוצות הצופיות האחרות – לא מצאנו עדות, אבל לא מן הנמנע שחלק מהתרחשויות אלו אפשר לקשור גם לאופיו הסוער והמתגרה. עד מהרה לויתן התמודד עם איום חדש על הגדוד: מאמצייה של המפלגה הקומוניסטית לכבוש את ליבו של הנוער התל אביבי. את להט מאבקו יש לייחס אולי לימי נעורו שבהם סבל מהשלטונות הסובייטים ומהם חמק ועלה לארץ.

המפלגה הקומוניסטית של פלשתינה (פ.ק.פ.), שהוקמה בשנת 1919 ודגלה בעקרונות הקומוניזם ובאינטרנציונליזם יהודי-ערבי, ניסתה למשוך את הנוער לצידה ולגייס אותו לפעילות באסטרטגיות שונות.¹³ התוכנית של המפלגה הייתה "לחדור לכל המקומות שבהם נמצא נוער: תנועות הנוער,

10 [ללא שם מחבר], בגדוד הצופים 'גדעון', הארץ, 14 בספטמבר 1925: 4.

11 צברי הצטרפה לצופים בגיל 12 והייתה למדריכה. הייתה פעילה מאוד בוועדת החינוך של הכנסת ובוועדה לענייני החינוך הגופני של הכנסת השנייה. צברי הניחה על שולחנה של הכנסת בשנות החמישים מהלך להקמת תנועת נוער ממלכתית וביטול כלל תנועות הנוער המפלגתיות – מהלך שלא צלח (אם כי הצופים נותרה תנועת הנוער הממשלתית).

12 יעקב רימון, "על גדוד גדעון בתל אביב", דאר היום, 1 ביולי 1925: 4.

13 על הקמת המפלגה הקומוניסטית בפלשתינה המנדטורית ראו: זאב לקויר, מפ"ס – פ.ק.פ. – מק"י: קורות המפלגה הקומוניסטית בישראל (תל אביב: עם עובד, תשי"ג [1953]); שמואל דותן, אדומים: המפלגה הקומוניסטית בארץ ישראל (כפר סבא: שבנא הסופר, 1991); אבנר בן זקן, קומוניזם כאימפריאליזם תרבותי, הזיקה בין הקומוניזם הארצישראלי לקומוניזם הערבי, 1919-1948 (תל אביב: רסלינג, 2006): 47-59; Musa Budeiri, *The Palestine Communist Party, 1919-1948: Arab and Jews in the Struggle for Internationalism* (London: 1979).

בתי הספר ומקומות עבודה".¹⁴ תנועות הצופים והמחנות העולים היו היעד המרכזי של המפלגה כיוון שפנו לנוער לומד ואינטלקטואלי. כך תכננה המפלגה את החדירה לשורות התנועות ואת גיוס הצעירים מקרבן:

הצופים ומחנות העולים הן התנועות המייצגות את הנוער הלומד. תנועת הצופים שאינה מתעסקת בשום שאלות פוליטיות והחינוך הבורגני-ציוני שולט בה שלטון גמור, מקיפה המוני נוער לומד ולכן היא נותנת לנו את האפשרות לגישה להמוני נוער אלה. תפקידנו לעורר בקרבם את ההתעניינות בשאלות החיים האקטואליות [...] במחנות העולים כמו ביתר תנועות של א"י העובדת יש להוציא את הרוח השובניסטית "החלוצית" [...] עלינו להילחם להשכלה כללית של הנוער המקבל עתה חינוך ציוני צר אופק [...] תפקיד הנוער הקומוניסטי, שהוא האבנגרד בתוך הנוער האנטיפשיסטי, הוא לעזור למפלגה לעורר, ללכד ולחנך את הריזרבה הזאת.¹⁵

לתוכנית האסטרטגית התלוו גם כללי זהירות ועצות שימושיות שנועדו להסוות את כוונותיה של המפלגה להסתיר את דרכי פעולתה.

משנה חשיבות להתנהגות קונספירטיבית של חברינו בכל מקום בו הם נמצאים. על החברים להימנע [ההדגשה במקור] בכל מקום בו נמצא נוער [...] על חברינו להיות החביבים והמקובלים בין הנוער. לרכוש את אהדתו ולהיות מופת בהתנהגותם. כל זה יקשה על הציונים להרחיקנו מארגונים כי החברים יגנו עלינו. אהדת ההמונים הוא האמצעי הבטוח ביותר במלחמתנו נגד הטרור המשתולל. "כל כמה שתנועתנו מוקפת יותר אהבה ואהדה של ההמונים, יותר קשה על שונאינו להילחם בנו (לנין)". אסור שחברינו הנמצאים באותו הארגון יתחברו, יטיילו וילכו יחד כי החשד אז נופל על כולם אם נופל אחד מהם. בתוך הארגונים צריכה תמיד להיות רזרבה

14 תוכנית לעבודה בנוער, [ללא ציון תאריך] תיק המפלגה הקומוניסטית בארץ ישראל, אצ"מ, תיק פ-1929/27: 45.

15 שם: 45-47.

של שאינם מתבלטים למקרה אם הפעילים נופלים. אסורה בהחלט הריצה לחדרים והפגישות של חברינו בארגון אחד.¹⁶

בשנת 1924, שנת הקמתו של גדוד גדעון, התאגדו לראשונה גם צעירים שהזדהו עם המפלגה הקומוניסטית להקמת ארגון נוער קומוניסטי (לימים בנק"י). באותן שנים ההתארגנות הייתה מחתרתית והשלטון המנדטורי רדף אחרי חבריה. שני צעירים, בוריס (ברוך) קרצמן וחזה הלפרין היו עמיתיו של לויטן להנהגת הגדוד. בינואר 1926 הקימו השניים את גדוד הצופים 'עמל' וצירפו אליו את חלק הארי של צעירי גדעון. הגדוד החדש החל לפעול בחסות המפלגה הקומוניסטית.¹⁷ לויטן הנבגד, שנותר עם חניכים

חניכים מגדוד הצופים גדעון בתל אביב. במרכז התמונה ליפא לויטן. תאריך משוער 1925. באדיבות הארכיון ע"ש צבי נשרי במכון הלאומי למצוינות בספורט ע"ש וינגייט

16 שם: 48.

17 שמואל הלוי, "כך חישלה הפלדה", חרות, 16 בנובמבר 1951: 7. מספר החברים בגדוד עמל היה נמוך. בעיתון 'דאר היום' מקיץ 1927 צוין במדובר בכ-30 צעירים מבתי ספר תיכוניים

מעטים בלבד, שיגר מכתב לעיתון 'הארץ' ובו הצהיר: "מחמת סיבות שונות התפטרתי מהיות ראש גדוד הצופים גדעון ויחד עם זה עזבתי את הגדוד".¹⁸

ב. לויתן מגן השפה העברית

בחודש אייר תרפ"ג (1923) ייסדו תלמידי גימנסיה הרצליה, מוריהם ותלמידי בית הספר התיכוני למסחר את גדוד מגיני השפה. הצעירים שהקימו את הגדוד היו חברי אותם החוגים שהקימו בגימנסיה את הצופים העבריים. חברי ההנהלה הזמנית היו תלמידי הגימנסיה: הרצל בן ארי (ברגר) בן ה-16, לימים עורך דין ידוע בעיר;¹⁹ אהרן חוטר ישי (חוטורצקי), גם הוא בן 18, אז יושב ראש ועד תלמידי בתי הספר התיכוניים בתל אביב ולימים הפרקליט הצבאי הראשון של צה"ל, ואברהם פלמן בן ה-18, תלמיד המחזור הראשון של בית הספר התיכוני למסחר בתל אביב, לימים רואה חשבון וחבר 'הבונים החופשיים'.²⁰ לא לחינם נולד הגדוד בגימנסיה בה נודעו התלמידים בקנאותם לשפה העברית ובה שמרו בקנאות על מעמדה כשפת ההוראה של כל מקצועות הלימוד.²¹ הגדוד פעל עד אמצע שנות השלושים בתל

בתל אביב, החברים בגדוד וב"קלוב הרוסי", לומדים רוסית "כדי לקבל את תורת ההרס מכלי ראשון", ומנהלים תעמולה בקרב חבריהם "והם זורעים זרעי ארס והרס במוחותיהם הרופפים של צעירינו", חזיון מעציב ומסוכן כאחד: אלכסנדר מוזס, דאר היום, 27 ביוני 1927: 3. ב-1927 יצא קרצמן לברה"מ. עם שובו לארץ ישראל, בדצמבר 1929 הואשם שבעת שהותו בברה"מ השתלם במכון הקומוניסטי לתעמולה במזרח, וכי בהשפעתו "נתפסו מספר חברות צעירות" מגדוד עמל שארגן – לקומוניזם. קרצמן היה היהודי הראשון שנגדו השתמשו בחוק למניעת פשעים כחשוד בקומוניזם, והוא נאסר בכלא עכו. [ללא שם מחבר], "מאסר חשודים בקומוניזם", דבר, 20 בדצמבר 1929: 6.

18 ליפא לויתן, "מכתב למערכת", הארץ, 31 בינואר 1926: 4.

19 דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, כרך 17, ערך 5212 (תל אביב, 1947-1952). אביו של ברגר, המחנך יהודה ליב ברגר, פעל גם הוא לתחיית הלשון העברית. יהודה ליב היה מנהל לשכת 'בני משה' בפנסק וציר העיר בוועידת 'חובבי ציון' באודסה (1890) ובקונגרס הציוני הראשון (1897), בין היתר יזם את 'החדר המתוקן' שהוביל חינוך ציוני (1895) והקים בפנסק את אגודת 'שפה ברורה' שעסקה בקידום תחיית הלשון העברית. על האב ראו: "יהודה ליב ברגר", בתוך: דוד כהן ושלמה אבן שושן (עורכים), מינסק עיר ואם: קורות – מעשים – אישים – הוי, כרך א (תל אביב: הקבוץ המאוחד, תשל"ה [1975]): 371-372.

20 פלמן המשיך לעסוק גם בחייו הבוגרים בעידוד השפה העברית, בין יתר פעולותיו ייסד מספר מועדונים לעברית במערב לונדון, אליה נסע לצורך הכשרתו כרואה חשבון. דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, כרך 2, ערך 1035 (תל אביב, 1947-1952).

21 אהוביה מלכין, האקטיביסט: סיפור חייו של אליהו גולומב, 1893-1929 (תל אביב: עם עובד, 2007): 21.

אביב, ירושלים, חיפה ובכמה מקומות נוספים.²² בשנת ההקמה היו בגדוד 174 נערים ונערות, מהם 75 מתלמידי המחלקות הגבוהות של הגימנסיה הרצליה, 40 פועלים, 39 תלמידות סמינר לוינסקי, 15 פקידים ו-15 תלמידי בית הספר למסחר.²³ בשנת 1926 מנה הגדוד כ-300 חברים פעילים, רובם בני השכבות הבוגרות של בתי הספר התיכוניים בערים.²⁴ ברגר וחזרני נבחרו ביום ט"ו באב להנהלת הגדוד, יחד עם עזרא דנין, אז בן 20, בוגר בית הספר למסחר.²⁵ המורה צבי נשרי וליפא לזיטן. באוגוסט 1924 התקבצה הנהלת הגדוד באולם המועדון הציוני (בית שלוש) בשדרות רוטשילד ובו נקבעה חוקת הגדוד ונבחרה הנהגתו הקבועה.²⁶

אומנם ממשלת המנדט הבריטי הכירה בעברית כאחת משלוש הלשונות הרשמיות בפלשתינה, ובציבור העברי שררה הסכמה רחבה כי העברית היא לשון היישוב, אולם למעשה הרחוב הארץ ישראלי המה בליל שפות כמקובל בחברת מהגרים. חברי הגדוד האשימו את דוברי הלשונות הזרות בזלזול בשפה העברית:

שומע הנך ברחובות תל אביב דברו ושירה בשפות זרות ושונות. יש אשר תדמה, כי לא בארץ ישראל הנך, אלא באחת מארצות הגולה. אנו, מיסדי 'גדוד מגני השפה', שהשפה העברית היא, לדעתנו, אחד היסודות העיקריים שעליו יבנה ביתנו הלאומי – לא יכולנו להיות עדי ראיה ושמיעה לחזיון זה ולהסתכל בשוויון-נפש לזלזול הגס והמחפיר בשפתנו. לא יכולנו לחשות יותר ונצא אל הקהל הרחב בדרישה נמרצה: עברי דבר עברית!²⁷

22 גדוד מגני השפה, אתר האקדמיה ללשון.

23 בן יהודה, סיפורה של הגימנסיה: 261-264; שמעון שור, גדוד מגני השפה בארץ ישראל 1923-1936 (חיפה: אוניברסיטת חיפה, מוסד הרצל, 2000): 12 (להלן: שור, גדוד).

24 ענת הלמן, אור וים הקיפוח, תרבות תל אביבית בתקופת המנדט (חיפה: אוניברסיטת חיפה, תשס"ח [2008]): 223 (להלן: הלמן, אור וים).

25 עזרא דנין, ציוני בכל תנאי, עורך: יעקב שרת (תל אביב: קידום, 1987).

26 הזמנת ליפא לזיטן לאספת הגדוד מתאריך ג' מנ"א תרפ"ד, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/21.

27 'גדודנו', חוברת לענייני שפה, נער וספרות, תשרי תרפ"ד, עמ' ג', בחתימת הנהלת הגדוד; אצל שור, גדוד: 8.

גדוד מגיני השפה הוציא לאור עיתון וסיסמתו הייתה "תחיית שפה – תחיית עם". סמליל הגדוד היה מגן מעוטר בקוצים דוקרניים ובמרכזו ניצבו לפיד בוער, שופר וספר. יוסף אוקסנברג חיבר לגדוד המנון.²⁸

הַתְּדַעוּ מִי אֲנֹכִי? הַתְּדַעוּ מִי אֲנִי??
אֵין אֲנִי פְּרָקְצִיּוֹנִי, וְאֵף לֹא בּוֹרְגָנִי!
וְגַם לֹא מוֹפָס הַנָּנִי, וְגַם לֹא אִישׁ צָבָא
הַתְּדַעוּ מִי אֲנֹכִי? מִגְדוֹד מְגִנֵּי הַשָּׁפָה!

יְהוּדִי, דְּבַר עֵבְרִית, שְׁפַת עֵמֶךְ וְאַרְצֶךָ!
יְהוּדִי, זָכֹר תִּמְיֹד כִּי עֵבְרִית הִיא שְׁפָתְךָ!

מְפַלְגוֹת אֵין לָנוּ; אֵין גַּם תְּכַנְיּוֹת,
מְאַחֲדִים אֲנַחְנוּ עַל כָּל הַחֲזִיתוֹת.
בּוֹא, אַחֲרִי, בּוֹא, שְׁלָנוּ הָעֵתִיד
כִּי סִיסְמָתָנוּ: יְהוּדִי, דְּבַר עֵבְרִית!

יְהוּדִים אֲנַחְנוּ; יָדוּעַ לְכֻלָּם,
בְּלָעֲדֵינוּ אָנוּ, לֹא יִתְקִים עוֹלָם!
עֵבְרִית הִיא שְׁפָתָנוּ וְכֹה אָנוּ דוֹגְלִים
וְעַל כָּל מִתְנַגְּדֵינוּ אָנוּ מְצַפְצָפִים!

הפעולות העיקריות של הגדוד היו הפצת השפה העברית, תעמולה בעד השימוש בה ועמידה על המשמר מפני הזלזול בה. הגדוד הקים מחלקת מורים, שפעלה להקניית השפה באמצעים חינוכיים כגון שיעורי ערב בעברית שניתנו בחינם, מחלקת ספרנים שעודדה את הקריאה בספר העברי וערכה תערוכות ספרים ואירועי תרבות כגון הרצאות, נשפים וקונצרטים בעברית. הגדוד פרסם מאמרי דעה בעיתונות וחילק פתקי תעמולה לעוברים ושבים ובהם נכתב למשל: "פירוד לשונות – פירוד לבבות"; "עברי, דבר עברית!". אחד המאבקים המוצלחים של הגדוד היה נגד התוכנית להקים

28 המנון גדוד מגיני השפה, מילים: יוסף אוקסנברג, לחן: זיגמונט קאראסינסקי. אתר זמרשת (נדלה: 19.10.2025).

קתדרה ללימודי יידיש באוניברסיטה העברית. סניף תל אביב ניהל מלחמת חורמה נגד הוראת הצרפתית בבית הספר אליאנס בעיר.²⁹ עיקר מאבקו של הגדוד היה נגד ה"ז'רגון", כינוי גנאי לשפת היידיש, שפתם של יוצאי מזרח אירופה בני העלייה הרביעית ונגד הגרמנית – שפתם של רבים מבני העלייה החמישית.³⁰ עבור לזיטן, הפעילות בגדוד הייתה חזית נוספת במאבקו נגד הקומוניזם היהודי, כיוון שחברי הגדוד זיהו את דוברי היידיש עם נטיות קומוניסטיות ולכן הכריזו על שפה זו מלחמת חורמה. מאבקם נתקל בהתנגדות של חברי המפלגה הקומוניסטית שחפצו לצרף את העולים דוברי היידיש לשורותיהם במאבקם נגד הבריטים והציונות.³¹ לזיטן היה אחד המנהיגים הבולטים של הגדוד. נטייתו הנמרצת באה לידי ביטוי בגישתו החינוכית, והוא קרא לאמץ את שיטות החינוך הסובייטיות בהוראת השפה:

ברוסיה שלאחרי המהפכה, משבאה האינטליגנציה במגע ומשא עם ההמון, ומשנתקלה בבערות של חלקו הגדול, הרי הכריזה מלחמה ב"בזגרמוטנוסט" (בתרגום חופשי: בורות), ורבות אנשים הושבו אז על ספסל הלימודים. מלחמה מעין זו יש להכריז אצלינו. יש עתה בקרבינו 'עמיהארץ' רבים מאות אנשים שאינם יודעים קרוא וכתב עברית, ורבים אף דבר לא ידעו. נלחמה נא ב'עם הארצות'! [...] עלינו להכריז שני חודשי מלחמה בבערות.³²

אופיו הסוער של לזיטן, שאפיין את פעילותו הציונית בימי חברותו בהסתדרות הנוער הציוני 'חירות ותחייה' בְּוִילְנָה, בא לידי ביטוי גם בפעילותו בגדוד. חברי הגדוד פעלו לעיתים באמצעים אלימים כמו היטפלות לדוברי שפות לועזיות, הסרת מודעות של אירועים בשפות זרות והפרעה לקיומם, ולזיטן היה אחד מיוזמי פעולות אלו.³³ באחת מפעולות הגדוד המפורסמות, שאותה הוא הוביל, פרצו חבריו לבית הכנסת בנווה שלום במטרה למנוע

29 פירוש נרחב של פעולות הגדוד בתל אביב וברושלים ראו: שור, גדוד: 17-37.

30 הלמן, אור וים: 225.

31 גור אלרואי, ארץ מקלט, ההגירה לארץ ישראל 1919-1927 (שדה בוקר: מכון בן גוריון, תשפ"א [2021]): 239.

32 ליפא לזיטן, כיצד מפצים את שפתינו, ללא תאריך, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/21.

33 גדוד מגני השפה, אתר האקדמיה ללשון.

מפרופסור יעקב דה־האן להרצות בידיש. דה־האן, משפטן, עיתונאי ומשורר יהודי יליד הולנד, השתייך לעדה החרדית בירושלים ונודע בהתנגדותו לתנועה הציונית. הוא נשא ונתן עם מנהיגים ערבים במזרח התיכון במטרה לבטל את הצהרת בלפור.³⁴ המשטרה המנדטורית לכדה את חברי הגדוד מחוללי המהומות והעמידה אותם לדין. בן ציון מוסינזון, מנהל הגימנסיה חש לבית המשפט, דיבר על ליבו של השופט ושכנע אותו שנערים צעירים אלה, שלאשונה עומדים לדין, פעלו מתוך משובת נעורים. השופט שחרר אותם לאחר שהזהירם שלא לחזור על מעשיהם וגזר רק על ליפא לויתן, השותף הבכיר למהומה, 15 ימי מאסר.³⁵

מקרה אחר שבו השתתף לויתן התרחש בערב שמחת תורה באוקטובר 1927. חובבי תרבות היידיש ערכו אספה במועדון ששכן ברחוב אלנבי 11 בתל אביב. אורחי הכבוד היו יעקב זרובבל (ויתקין) ואלכסנדר חשין, ממנהיגי מפלגת 'פועלי ציון שמאל'. זרובבל, שפעל מחוץ לארץ, בעיקר בפולין, ביקר מדי פעם בארץ אך לא השתקע בה עד שנת 1935, בשל סירובם של הבריטים שחשדו בנטייתו הקומוניסטית. עבור חברי גדוד מגיני השפה היה זרובבל "סדין אדום", כיוון שראה במאבק נגד דוברי היידיש פוגרום, שהיה לדבריו גרוע יותר מאשר רדיפות היהודים בגולה.³⁶ לימים, חשין, שהיה מראשי הייבסקציה בברית המועצות, הוצא להורג במהלך משפטי הטיהורים של שנות השלושים.³⁷ כשנודע לחברי הגדוד על האספה הם החליטו למנוע את האירוע שאותו כינו "ההופעה המתגרה של מחייבי הז'רגון הגלותי".³⁸ הגדוד שיגר למקום את חברי מחלקת המשמר, שהתמחו בפיזור אירועים בכוח הזרוע. לויתן נמנה עם חברי המחלקה. עם מתן האות פרצה המחלקה למועדון והרסה אותו עד היסוד. באותה עת התגייס לויתן ל'הגנה', שם הכיר את יהודה טננבאום (לימים ארזי). טננבאום, שהיה צעיר מלויתן בחמש שנים, היה מבוגרי הגימנסיה הרצליה. עם סיום לימודיו הצטרף ל'הגנה' ובאותו

34 דה־האן שנתפס כבוגד, נרצח ב־30 ביוני 1924 על ידי אלמוני ומותו נחשב כרצח הפוליטי הראשון בארץ־ישראל בזמן המודרני. הרצח מיוחס לאברהם תהומי ונעשה בשליחות 'ההגנה', ככל הנראה בהחלטת בן צבי ויוסף הכט.

35 ריאיון עם חוטר ישי מיום 12.6.1997, בתוך שור, גדוד: 65-72.

36 שרית קופמן שמחון, משפה למופע, לשונות יהודיות על הבמה בישראל (תל אביב: מכון מופ"ת, תשפ"ג [2023]): 67.

37 ימימה רוזנטל (עורכת), יצחק בן צבי, הנשיא השני (ירושלים: ארכיון המדינה, ירושלים תשנ"ח [1998]): 540.

38 שמואל הלוי, "כך חישלה הפלדה", חרות, 16 בנובמבר 1951: 7.

הזמן התגייס למשטרה המנדטורית וקיבל עד מהרה דרגת קצונה.³⁹ טננבאום היה זה שעמד בראש יחידת השוטרים שהגיעה למקום האירוע ופיזרה את הקהל, אלא שבמקום לסייע למשתתפי הכינוס, שיתף פעולה עם חברי הגדוד ובסיוע חבריו השוטרים עצרו דווקא כמה מהמוחקקים, חברי פועלי ציון שמאל.⁴⁰

המהלומה הבאה הגיעה כשביקשו פועלי ציון שמאל להקים תיאטרון בשפת היידיש בבניין על גבול תל אביב שרונה. מדי ערב היו מגיעים הגדודים ומחריבים את החלק שנבנה באותו היום.⁴¹ תיאטרון היידיש פרסם שההצגה הראשונה שתועלה במקום תהיה "ינטע טלפנטע", מאת המחזאי היהודי-פולני יצחק נו"ק.⁴² על הלוחות הודבקו מודעות שהכריזו על הצגת הבכורה ב-26 בנובמבר 1927: "ההצגה ביידיש עסיסית וגרעינית כפי שפֿתָּבָה יצחק נו"ק מוורשה, שהוצגה בהצלחה יוצאת מן הכלל בניו יורק והיכן לא?" ועוד הוסיפו, כי "הדלתות תינעלנה אחרי הצלצול השני, בדיוק כמו באירופה".⁴³ על פי גבריאלי צפרוני, קיום ההצגה הפך למאבק ציבורי של תומכי היידיש למען חופש השפה, שחלקם אף הסתכנו במאסר על חשיפתם כקומוניסטים. אנשי פועלי ציון שמאל, למודי ניסיון קודם, דרשו מאת מפקד המשטרה הבריטית מייג'ור ג'יימס ריגס לשגר כוח בריטי וערבי בלבד, בנימוק ששוטרי תל אביב הם חברי גדוד מגיני השפה העברית. גדוד מגיני השפה, בשיתוף עם חברי הצופים, חברי מכבי ובית"ר, החליט לרכוש

39 לימים עסק ארזי בהברחת נשק לטובת ארגון 'ההגנה', ומשנת 1945 עמד בראש השלוחה של המוסד לעלייה ב' באיטליה. כפי שנראה בהמשך, דרכיהם של ארזי ולויטן נפגשו שוב, כאשר ארזי מונה להיות קצין חוקר בפרשת רצח ארלוזורוב, בה נחקר גם לויטן בשל קשריו עם חברי 'ברית הבריונים'. על ארזי ראו למשל: אדיר כהן, ברוח סערה: פרקים מחייו ומפעלו של יהודה ארזי (תל אביב: תל אביב, תשכ"ה [1966]).

40 מתוך עדותו של אליגון אליעזר, 15 באוקטובר 1959, ארכיון ההגנה, תיק 4.37.

41 התיאור הזה מופיע ברשימה מאוחרת שפרסם שמואל הלוי בעיתון 'החרות' בחורף 1951, תחת הכותרת "פרקי זכרונות מראשית ימי הנוער הלאומי בארץ ישראל", אותם מסגר בהקשר של המאבק הפוליטי בין המחנות. ככל הנראה התיאור אינו מדויק – ואולי מדובר בשיפוץ המבנה: תיאטרון שרונה נפתח במבנה ששימש קודם לכן כאולם ראינוע קיצי, שעמד בפנינת הרחובות אבן גבירול ויהודה הלוי בתל אביב (אח"כ הוקם על אותו המגרש בית חברת הביטוח 'אליהו').

42 נו"ק עלה עם משפחתו לארץ ישראל בשנת 1933 והיה לבימאי ומחזאי הבית של תיאטרון המטאטא. ראו למשל: שלי זר-ציון, "קשה להיות יהודי בשנות השלושים: לבניינה של ארץ היידיש לחופי הים התיכון", ג: כתבי-עת לספרות 39 (2016): 67-78.

43 ציטוט המודעות אצל גבריאלי צפרוני, "ינטע טלפנטע ומלחמת השפות בתל אביב הקטנה", מעריב, 16 ביולי 1976: 78. צפרוני עבד מגיל צעיר כעיתונאי ב'חזית העם' ואחר כך בעיתונים 'דאר היום' ו'הבוקר'. לימים מונה למנכ"ל תיאטרון הבימה, תפקיד בו שימש בשנים 1969-1997.

שישים כרטיסי כניסה כדי לעורר מהומה בעת ההצגה. לליפא לויתן ייעד הגדוד תפקיד מפתח בפעולת החבלה. כפועל בחברת חשמל הייתה לו גישה לכל מתקניה. הוא התחבא מאחורי הטרינספורמטור שסיפק חשמל לאולם, מוכן ומזומן לנתק את זרם החשמל בהינתן האות על ידי מנחם ארבר מפקד המבצע.

בסופו של דבר ההצגה הועלתה בעברית עילגת מול אולם מלא, ומבצע החבלה שתכננו חברי הגדוד לא יצא אל הפועל. כאן מתפצלות הגרסאות. על פי חצרוני אנשי התיאטרון הם ששינו את השפה כדי למנוע מהומה אפשרית, ועוד טרם ההופעה שינו את נוסח המודעה ולא כתבו באיזו שפה תוצג. הלוי, לעומתו, תולה את ההחלטה להופיע בעברית בהתקלות של חברי הגדוד, שמשכה את תשומת ליבם של השוטרים. כך או אחרת, כדי למנוע השתלהבות יצרים פנתה המשטרה הבריטית לשחקני התיאטרון וביקשה מהם להציג בעברית ולהיעזר בלחשן עבור "דוברי ה'רגון".⁴⁴

פעולות אלה הצייתו את דמיונם של התלמידים שנרתמו להן בהתלהבות רבה. מיכאל בן גל, תלמיד הגימנסיה בשנים 1923-1927, כתב בזיכרונותיו כי הגדוד "לא נהנה מפופולריות במחזורנו, לא ששנו לצעוד, לשיר בקולי קולות יהודי דבר עברית! ולחלק פתקים נושאי אותה סיסמה. אך כשהגיעו הדברים לידי פעולות של 'ממש', כגון פיזור ההצגה של 'נטע טלפנטע', היו הגברים של מחזורנו מתייצבים למען ברצון".⁴⁵

פעולות הגדוד זכו לתמיכה ציבורית רחבה ובה בעת לביקורת על אופיין הבוטה. בין התומכים היו אישי ציבור ידועים, אנשי רוח, סופרים ואנשי חינוך שהופיעו באספות הגדוד ותרמו מפרי עטם לביטאונם. בין התומכים היו הסופרים חיים נחמן ביאליק, שנבחר ל"מצביא גדוד מגיני השפה",⁴⁶ משה סמילנסקי ואיתמר בן אב"י, ההיסטוריון וחוקר הספרות יוסף קלוזנר שערך באותן שנים את עיתון 'השילוח' וכיהן כעורכו המדעי של ועד הלשון העברית, הבלשן וחוקר המקרא צבי סגל, המחנך וחוקר הלשון יצחק אפשטיין, שייסד כבר בשנת 1898 את שיטת ההוראה "עברית בעברית".⁴⁷ נוסף עליהם תמכו בגדוד חיים ויצמן, אז נשיא ההסתדרות הציונית ומנחם אוסישקין שכיהן באותן שנים כיושב ראש הקרן הקיימת לישראל, ונאבק

44 שמואל הלוי, "כך חישלה הפלדה", חרות, 16 בנובמבר 1951: 7.

45 מיכאל בן גל, "הגימנסיה וההגנה", בתוך: בן יהודה, הגימנסיה: 161-256, בייחוד 258.

46 שור, גדוד: 18.

47 על אפשטיין ו"עברית בעברית", ראו: שלמה הרמתי, המורים החלוצים (תל אביב: האוניברסיטה המשודרת, הוצאת משרד הביטחון, 2000).

בעד הנהגת הלשון העברית באוניברסיטה העברית. אוסישקין היה ממנהיגי מלחמת השפות שפרצה בשנת 1913 נגד הוראת הגרמנית בטכניון.⁴⁸ הפעולה של לויתן בגדוד קירבה אותו לצעירי בית"ר. פעולות משותפות רבות של הגדוד וצעירי בית"ר נעשו נגד אנשי פועלי ציון דוברי היידיש. כך למשל, בכ"א תשרי תרפ"ט התנכלו חברי הגדוד וחברי בית"ר בתל אביב לחוגגים במסיבה שנערכה במועדון פועלי ציון [שמאל] לרגל מלאת 20 שנה לוועידת היידישיסטים בטשרנוביץ. בתקרית נפצעו כמה צעירים. אירוע זה הוביל להקמת ועדת חקירה מטעם מועצת עיריית תל אביב, שמצאה את חברי הגדוד ואת צעירי בית"ר אשמים באלימות יזומה.⁴⁹

ג. התגייסות לארגון 'ההגנה' ומאורעות תרפ"ט

בסוף שנות העשרים הצטרף ליפא לויתן לארגון 'ההגנה'. מועד הצטרפותו המדויק לא ידוע אך מעדויות שונות של חברי הארגון מתברר שתקופת חברותו בארגון החלה בערך בשנת 1927 ונמשכה עד אמצע שנות השלושים.⁵⁰ אין מידע רב על פעילותו בארגון וגם הנסיבות שבהן אולץ לפרוש ממנו לוטות בערפל. מהמעט הידוע מתברר שלויתן היה לוחם נועז, ועל כך העידו מפקדיו. לויתן פעל תחת פיקוד מפקדת מחוז תל אביב שבראשה עמדו אברהם איכר וזוסיא שחורי, שנהרג בתאונת דרכים בשנת 1938.

ארגון 'ההגנה' בתל אביב, שהתקיים מראשית ימי מלחמת העולם הראשונה, היה אחד מהגופים המקומיים החזקים של היישוב היהודי. בתל אביב שהייתה במעמד של מועצה אוטונומית מאז 1921 פעלה משטרה עברית מקומית. לצידה ובתאום עימה פעלה ועדת הגנה ציבורית, שהייתה בדרך כלל גם ועדת המשטרה. לפי עמדתו הביקורתית של סלוצקי, בתל אביב נחשב מפקד 'ההגנה' בעיר מעין פקיד עירייה. המשטרה ו'ההגנה' היו שתי מחלקות בעירייה שהשלימו זו את זו.⁵¹ בראשית שנות העשרים פיקד על 'ההגנה' בעיר דב גפן ולצידו דוד יפה. משנת 1923 ארגן יפה קורסים

48 על התמיכה של אנשי ציבור בגדוד ובמיוחד קלוזנר, אוסישקין וביאליק, ראו: שור, גדוד: 7-4.

49 שם: 14-15. לצד זאת, כפי שהראינו, חברי הגדוד וגם מבין הנהגתו השתייכו לקצוות שונים של הקשת הפוליטית היישובית, כולל חברים בפועלי ציון (לדוגמה דוד אבישר, חבר ועד הגדוד בירושלים).

50 ראו עדות משה סנה בדוח מגבית העדויות בעניין עין השופט, 1 באוגוסט 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

51 סלוצקי, מהגנה למאבק: 276.

למדריכי 'הגנה', שהתקיימו בגימנסיה הרצליה, בנווה צדק, בבית הספר 'תחכמוני' ובבית הספר לבנות.

מאז מאורעות תרפ"א ועד לקיץ 1928 לא ידעה תל אביב אירועים ביטחוניים, ובארגון 'ההגנה', שנשען על מתנדבים, רבים מהם בני נוער, שאפו לשמר את שגרת האימונים ואת תחושת הביטחון באמצעות פעולה תרבותית.⁵² מדי כמה חודשים הוציאו לאור עיתון בשם 'על המשמר'. יפה היה עורכו הראשון של העיתון ויהושע ייבין ואורי צבי גרינברג החליפו אותו. סלוצקי העיד שליפא לויתן "היה אחד החברים הפעילים ביותר בסניף", טיפל באיסוף החומר ובצד הטכני של העריכה.⁵³ חברי הסניף נהגו לצאת לטיולים ולמחנות ונדמה שלויתן מצא בפעילות זו חלופה לפעולות הצופיות והחינוכיות שהוביל בגדוד גדעון. כמו בזירות הפעולה הנוספות שלו גם בארגון 'ההגנה' התבלט לויתן עד מהרה ונראה שהגיע למעמד מרכזי בארגון, כיוון שכהן בוועדת הקבלה למצטרפים חדשים.⁵⁴

רוב המידע על פעילותו של לויתן ב'הגנה' קשור לימי המאורעות בקיץ 1929, שאותם תיארו בקצרה בפרק הראשון. ימים אלו היו נקודת מפנה בהתפתחות החברה הארצישראלית ובקשרים בין יהודים וערבים. האירועים החלו בירושלים בשבת, 24 באוגוסט, והגיעו לתל אביב למחרת, יום ראשון, 25 באוגוסט. כאלפיים איש התרכזו במסגד חסן בק שבגבול יפו תל אביב, ומשם ניסו לפרוץ לכיוון השכונות נווה שלום וכרם התימנים. קבוצה אחרת ניסתה לתקוף ממזרח את נווה שאנן, את שכונת העובד ואת שכונת שפירא. את ההתקפות עצרו כוחות המשטרה העירונית של תל אביב יחד עם שוטרים בריטים.⁵⁵ הירי מכיוון הפרדסים וחצרות הבתים על שכונות הספר ועל הדרכים ליפו נמשך עוד כמה ימים, וגם הוא נפסק בהתערבות צבאית בריטית (אוניית המלחמה הבריטית עגנה בחוף העיר ביום שני, 26 באוגוסט). במאורעות נהרגו שישה יהודים, ארבעה מהם חברי 'ההגנה' שיצאו לחלץ במכונית פועלים יהודים שעבדו בבית החרושת לספירת באבו כביר. 12 ערבים נהרגו.⁵⁶

52 על סניף 'ההגנה' בתל אביב, ראו שם: 276-282.

53 שם: 279.

54 עדותו של חירם דנין משנת 1959, *ארכיון ההגנה*, תיק 16.12. לצדו בוועדה כיהן יחזקאל סחרוב (סהר), לימים המפקח הראשון של משטרת ישראל.

55 על שיתוף הפעולה בין המשטרה הבריטית ובין כוחות המגן היהודים ראו: Moshe Saleh, "BritishZionist Military Cooperation in Palestine, 1917-1939", *Intellectual Discourse*, 11:2 (2003): 139-163.

56 כהן, תרפ"ט: 58-61; סלוצקי, *מהגנה למאבק*: 325-328.

בפרוץ המאורעות נמצא מפקד 'ההגנה' בירושלים ובכיסו תוכניות ההגנה העירוניות. בארגון היו אז כ-230 חברים מאורגנים ב-15 פלוגות, שתוכננו להתפזר לאורך קו התפר בין תל אביב ויפו.⁵⁷ לפיקוד נקרא שוב דוד יפה, שכבר פרש מתפקידו שנתיים קודם לכן. יפה הטיל על אליעזר אליגון, חבר גדוד מגיני השפה להקים 'יחידות נודדות' של לוחמים שנשלחו לסיוע בהגנת נקודות התורפה בעיקר בשכונות קו התפר ובשכונות המרוחקות.⁵⁸ בעיר הוקמו שלוש יחידות נודדות בפיקודם של יוסף חריט, יחזקאל פוגאץ (בן דוד) ויחזקאל סחרוב (סהר) – לימים המפכ"ל הראשון של משטרת ישראל. היחידות הוכפפו למפקד העיר ומילאו תפקיד חשוב בהגנה על שכונות תל אביב. בכל קבוצה היו כתריסר חברים שהגיעו לאזורי הקרבות במשאית.⁵⁹ ליחידות אלו התנדבו הנועזים מבין הצעירים ובהם גם ליפא לויתן. עם קבוצתו של לויתן נמנו גם אפרים טננבוים, יהודה ארזי, אלישיב כהנא ויצחק גולדמן. אחת מפעולות היחידה הייתה להעביר נשק ותחמושת ליישוב בן שמן המנותק. פעולה זו הייתה מסוכנת ושום מכונית לא העזה לנסוע בכבישים שנשלטו על ידי כנופיות ערביות.⁶⁰ כך תיאר אליגון את הפעולה:

הכבישים היו חסומים על ידי כנופיות ערביות ושום מכונית לא העזה לצאת לדרך לכיוון בן שמן. בחרתי בדרך כזו שאי אפשר היה לתפוס אותנו. עברתי תמיד מאוחרי גבם של הערבים. עברנו את אבו כביר כשאנחנו מזוינים, את הנשק גלגלנו בוילוני החלונות. אחרי אבו כביר עברנו בדרכי עפר בין מקווה ישראל וכפר סלמה [...] הגענו ככה עד הכפר לוד. משם כבר לא ידעתי את הדרך, אבל סמכתי על זאת שאף אחד לא מחכה לנו בלוד, ואף ערבי לא יעלה בדעתו שיהודי מסוגל להגיע עתה. כשהגעתי לפרשת דרכים עצרתי את האוטו, ואחד מאיתנו שאל איפה הדרך לבן שמן. הערבים ענו לנו, ובטרם הספיקו להבחין בנו היטב היינו הרחק מהם. כשהגענו למקום הייתה השמחה גדולה.

57 אברהם איכר מונה כמפקד המחוז ב-1927 ושימש בתפקיד עד 1931, עת נשלח להחליף את אברהם תהומי בירושלים.

58 מתוך עדותו של אליגון אליעזר, 15 באוקטובר 1959, ארכיון ההגנה, תיק 4.37.

59 יהודה סלוצקי, קיצור תולדות ההגנה (תל אביב: משרד הביטחון, 1986): 137 (להלן: סלוצקי, קיצור תולדות); ובהרחבה: סלוצקי, מהגנה למאבק: 363-369.

60 עדותו של אליעזר אליגון, 15 באוקטובר 1959, ארכיון ההגנה, תיק 4.37.

היחידה הנוודת שבה לתל אביב דרך היישובים הערבים על בסיס ההנחה שהתושבים לא מעלים על דעתם שיהודים מעזים לנסוע בדרכים אלה. החשש היחיד של לוחמי היחידה היה מפני המשטרה הבריטית, שעלולה הייתה לפרוק אותם מנשקם ולאסור אותם. למחרת הופקדו שכונות מכבי ושפירא בידי היחידה הנוודת. רבים מתושבי שכונת שפירא נטשו אותה בשל היריות על בתיהם. "התפורנו בחזית רחבה ואז התחלנו להתקדם לעבר הבתים על מנת להשקטים. תוך כדי הליכה קיבל יצחק גולדמן כדור בבטנו [...] כשראו שרשרת של שתי שורות של יהודים מתקרבת אז ברחו", כך תיאר אליגון את הפריצה לשכונת שפירא.⁶¹ שכונה זו הותקפה פעם אחר פעם ואף הייתה נתונה במצור זמן מה. קבוצות מגינים שנשלחו לשכונות נווה שאנן, מכבי ושפירא גילו שם חבורות שהתארגנו על דעת עצמן ושיתפו פעולה עימן במטרה להגן על התושבים הנצורים. הקבוצה שהתארגנה להגנה על שכונת שפירא אורגנה על ידי ירמיהו (ירמה) הלפרן ומשה רוזנברג, חברי בית"ר שניהלו באותה עת את קורס המדריכים של התנועה. הקבוצה פעלה מתוך תיאום עם דוד יפה.⁶² על היחידה של לויתן הוטלה המשימה לפרוץ את קווי האויב סביב שכונת שפירא ולסייע למגינים. יצחק גוריון חבר התנועה הרוויזיוניסטית ולימים חבר ברית הבריונים סיפר על המבצע:

והנה היא באה. כבדרך נס. יהודה טננבום (שהתפרסם כעבור שנים מספר כקצין יהודה ארזי במשפט רצח ארלוזורוב) וליפא לויתן ז"ל, כשנודע להם מפי רוקח על המצב בשכונת שפירא, החליטו לפרוץ את המצור בוחילה ולהגיע אליה. הם סחבו איתם שק מלא כדורים, שני רובים נוסף על האקדח הפרטי של ליפא לויתן. הייתה זו תגבורת הצלה ממש, כי ארזי הביא איתו גם ידיעה עצובה: העזרה שמר רוקח שלח נאלצה לחזור באין יכולת לפרוץ את טבעת הירי.⁶³

61 שם.

62 בתחילה אישר יפה את המשך פיקודו של הלפרין על הקבוצה משום שהסכים לקבל את מרות 'ההגנה', אך משהגיע לעיר מפקד 'ההגנה' אליהו גולומב, תבע שהפיקוד יימסר לאיש 'ההגנה' מטעמים עקרוניים. לאחר משא ומתן הסכימו הרוויזיוניסטים לקבל עליהם את ראובן גולדברג כמפקד הקבוצה והלפרין מונה כסגנו. על פי סלוצקי הסכמתם נבעה מכך שרבים מהם היו קודם לכן חברי 'ההגנה' והתייחסו בכבוד ובאמון לדוד יפה. במהלך המאורעות השתלבה הקבוצה ב'הגנה', אך מרבית חבריה פרשו ב־1931 והיו מהגרעין המייסד של ארגון ב'. סלוצקי, **מהגנה למאבק**: 368.

63 יצחק גוריון, "טבילת האש של חניכי ירמיהו הלפרן", **חרות**, 7 באוקטובר 1962: 3.

הלפרן עצמו העיד שהופעתו של לזיטן, "האפורופוס הרוחני של הספורט העברי", ועימו תחמושת ש"שאל" מהשוטר יהודה ארזי הביאה להצלחת המבצע.⁶⁴ תיאור זה אנכרוניסטי, כיוון שבשנת 1929 עדיין לא קנה לו לזיטן מעמד של "האפורופוס הרוחני של הספורט העברי". התיאור המאוחר נועד להדגיש את עוז רוחם ועצמאותם של חברי בית"ר ומי שהשתייכו (גם אם לימים) לחוגים הרוויזיוניסטים, אבל יש בו גם כדי ללמד על הקרבה ושיתופי הפעולה בין המחנות שעדיין התאפשרו באותם הימים. יחד עם זאת נראה שפעולתו של לזיטן במהלך המאורעות, שנשתה לגבורה, אך גם ליוזמה עצמאית, הייתה שנויה במחלוקת. מעמדו של לזיטן עורר חילוקי דעות בקרב מפקדיו, ועל כך העיד אברהם איכר.

בזמן המאורעות נחשפו פעולות 'ההגנה' והמשטרה הבריטית עקבה אחר פעילי הארגון ואחרי האימונים שקיימו. כדי להסתיר מעיני הבריטים את פעילות הארגון קיימה 'ההגנה' אימונים במסווה של מסעות מאורגנים, טיולים בטבע ובילוי פנאי במחנות אוהלים. בשנת 1930 ארגן אברהם איכר מסע לנבי רובין שבאזור שפך נחל שורק בו היה מחנה אוהלים מאורגן. נקודת היציאה הייתה מגרש התערוכה שבסמוך לשפך הירקון. בזיכרונותיו תיאר איכר את המסע בפירוט: במועד שנקבע התייצבו כ-400 חברים. בראשם צעד זאב וילנאי, מחלוצי החוקרים, המדריכים והסיירים בארץ ישראל, ששיווה למסע אופי של טיול תמים להכרת נופי הארץ. בדרכה עברה הקבוצה במקווה ישראל והמשיכה ליעדה חרף הגשם הסוחף.

חלק הארי מתוכנית האימונים האינטנסיבית במחנה היה אימוני נשק ואימוני שדה שונים. כעבור יומיים שבה הקבוצה לתל אביב. בדרכה חזרה ניסה נהג אוטובוס ערבי לדרוס את הצועדים אך נרתע ובלם את רכבו ברגע האחרון. בהגיע הקבוצה לאבו-כביר התפזרו החברים לביתם בקבוצות קטנות כדי לא למשוך את תשומת ליבה של המשטרה. לזיטן היה אחראי על הסידור הטכני של המחנה ומסירותו משכה את תשומת ליבו של איכר: "בטיול זה הצטיין החבר ליפא לזיטן שהיה אחראי על הסידור הטכני של המחנה. תחת רושם הצלחת הטיול (גם בפעולות אחרות שעסק בהן הצליח) לא נזהרתי והכרזתי במפקד הסיום על מינויו של ליפא כקצין".

לא לחינם הגדיר איכר את מינוי לזיטן כמעשה של חוסר זהירות. מינויו כקצין עורר את כעסו של יצחק רוזנטל (רזיאל), מראשי 'ההגנה' ומפקדו בפועל של הארגון בתל אביב בתקופת מאורעות תרפ"ט. רזיאל היה חבר

64 יעקב וינשל, ירמה (תל אביב: אחיאסף, 1968): 68.

מועצת העיר תל אביב מטעם רשימת הסתדרות העובדים הכללית, ובין יתר תפקידיו היה יושב ראש ועדת המשטרה העירונית וחבר מפקדת 'ההגנה' בעיר.⁶⁵ מזה זמן מה שררה יריבות בין השניים ומינויו של לויתן ללא אישור המפקדה שימש עילה לנגח את איכר ולהטיל בו דופי.⁶⁶ אולם ההתנגדות מלמדת גם על היחס המסתייג של רוזנטל מלויתן, שלולא כן, לא היה נטפל דווקא למינויו כעילה לניגוחו של איכר.

קבלת דרגת הקצונה הייתה גם שירת הברבור של לויתן בארגון 'ההגנה'. כעבור שנים צצו ועלו גרסאות שונות שתיארו את סיום חברותו בארגון. גרסאות אלה עלו בעדויות שנמסרו בוועדת החקירה שהוקמה לשם בירור 'פרשת עין השופט', שבה נדון בפרק תשע. ד"ר משה סנה (קליינבוים), ששימש בעת פרשת עין השופט ראש המפקדה הארצית של 'ההגנה', טען נחרצות: "לויתן היה בשעתו מפקד בא. תל אביב. לפני שבע שנים לערך היה נגדו משפט, הוצא מא. נפסק אתו כל קשר. אז הודענו לכל האנשים שהאיש הנ"ל הוא מחוץ למסגרת ואין אתו כל קשר". אולם מה הוביל לאותו משפט – לא פירט.⁶⁷

אין לדעת מה הוביל את לויתן למסלול הכתיבה הפובליציסטית, ומכל התחומים – לספורט. אנו יכולים רק לשער שהספורט נתפס בעיניו כפעילות משלימה לצופיות ולהכשרה צבאית. תפיסה זו רווחה בקרב רבים ביישוב שראו בספורט, בעיקר השימושי, חלק אינטגרלי מהכשרת הנוער לקראת מאבק מזוין. כך או אחרת בסוף שנות העשרים החל לויתן לכתוב מאמרים בנושא הספורט ולפרסמם בעיתונים שונים. העיסוק בעיתונות ספורט בכלל ובארץ ישראל בפרט היה בלתי שגרתי באותם ימים ואף על פי כן הוא היה הצייר המרכזי שסביבו פעל ועימו הזדהה עד סוף חייו.

65 דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, כרך 3, ערך 1404 (תל אביב, 1947-1952).

66 עדות אברהם איכר, ארכיון ההגנה, תיק 71.44.

67 עדות משה סנה בדוח מגבית העדויות בעניין עין השופט, 1 באוגוסט 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

פרק רביעי

חלוץ עיתונות הספורט

א. עיתונות וספורט בתקופת היישוב

עיתונות הספורט הופיעה לראשונה באנגליה בסוף המאה ה-19 כחלק מסוגה שכונתה "עיתונות חדשה". סוגה זו התמקדה בנושאים שנחשבו עד אז כ"לא מהוגנים" ופורסמו רק ב"עיתונות צהובה" לצד כתבות על רכילות, פשע, מין ושערוריות.¹ חדשות ספורט העלו יותר מכל נושא אחר את הפופולריות של העיתונים.² בסופי שבוע, שבהם התקיימו אירועי הספורט, נרשמה עלייה גדולה של מכירת עיתונים הודות לדיווחים על אירועים אלה.³ בשל מעמדה הנמוך של סוגה זו רבים מעיתונאי הספורט העדיפו לאמץ שמות עט על פני חשיפת שמם בציבור.⁴

בארץ ישראל החלה את דרכה עיתונות הספורט בשנות השלושים ולויתן היה אחד מחלוציה. בתקופה זו הושפע הספורט מהפוליטיקה היישובית והעיתונאים זוהו עם המפלגות השונות ואף פעלו בשירותן. רבות נכתב על אודות הפוליטיזציה של הספורט, שעלתה בקנה אחד עם ההתפלגות הפוליטית של החברה ושל מוסדותיה בתקופת היישוב ובעשור הראשון למדינה.⁵ אין טעם לשוב ולתאר את האיבה בין ארגוני הספורט – 'הפועל',

1 Stephen Tate, *The professionalisation of sport journalism 1850-1939, with particular reference to the career of James Catton*, PhD Dissertation (University of Central Lancashire, May 2007): 16.

2 Raymond Williams, *The Long Revolution*, (London: Penguin, 1971): 220; Lucy Brown, *Victorian News and Newspapers* (Oxford: clarendon Press, 1985): 271-272.

3 Alan J. Lee, *The Origins of the Popular Press in England 1855-1914* (London: Croom Helm, 1976): 125.

4 Mike Huggins and Jack Williams, *Sport and the English 1918-1939* (London: Routledge, 2006): 45.

5 אמיר בן פורת, "ישראל שפה קשה, אך כדורגל דיברו כולם", עיונים בתקומת ישראל, 20 (תשנ"ט): 144-168; אודי כרמי, העסקוניה; קאופמן, "פיפטי-פיפטי".

'מכבי', 'בית"ר' ו'אליצור'. כל ארגון ספורט ייצג מפלגה פוליטית ומומן על ידה. נציין רק שהמאבקים, בעיקר בין הפועל למכבי, שהחלו עם היפרדות הארגונים בשנת 1926 ונמשכו עד שלהי המאה העשרים, הביאו לא אחת לשיתוק חיי הספורט בארץ.⁶ ספורטאים שהיגרו לארץ ישראל מצאו שהגישה לספורט שונה מאוד מהגישה במולדתם. להפתעתם הם גילו שהספורט והפוליטיקה בארץ ישראל כרוכים זה בזה ללא הפרד. פעילות באגודה מסוימת נתפסה כהבעת עמדה פוליטית. הישגים בספורט נחשבו כהוכחה לצדקת דרכה של המפלגה שבחסותה הם פעלו, ואילו כישלון נחשב כאובדן דרך אידאולוגית.⁷

ניסיונות ראשונים להפריד בין הפוליטיקה לסיקור הספורט לא קצרו הצלחה מרובה. 'הד הספורט' שיצא לאור באוקטובר 1931 ו'הספורט' שיצא לאור במרץ 1932 נסגרו לאחר פרסום גיליון אחד בלבד. בשנת 1936 שאף 'שבועון ספורט, תירות, רדיו, קולנוע' לנתק בין הפוליטיקה לסיקור הספורטיבי. השבועון שרד ארבעה גיליונות לפני ששבק חיים. שלושת העיתונים הדגישו את האופי הא-פוליטי שלהם.⁸ ניסיונות נפל אלה מעידים על הזיקה האיתנה שהייתה גם בקרב ציבור הקוראים בין הספורט לפוליטיקה, זיקה שנותרה בעינה גם שנים רבות אחרי הקמת המדינה.

בחברה היישובית נדחקה עיתונות הספורט לשולי העיתונות הכללית. הסיקור הספורטיבי נצבע בצבעים פוליטיים כיוון שעיתונות זו הייתה ברובה סקטוריאלית או מפלגתית. רק עיתונים ספורים הקדישו מדור גדול לתחום הספורט או פרסמו טור קבוע. ראשי המפלגות ראו בעיתונות המפלגתית כלי חיוני לסוציאליזציה פוליטית ולהסברה מפלגתית. תפקידה היה לעצב את המציאות, להשתתף במאבק להשגת יעדים פוליטיים ולגייס חברים חדשים למפלגה.⁹ העיתון כולו, למן עמוד החדשות ועד עמוד הפרשנות, דרך עמודי הכרוניקה, המוספים ואפילו המודעות, ייצג קבוצה חברתית מובחנת, הפיץ

6 חיים קאופמן, "מכבי" מול 'הפועל': היווצרותו של הפילוג הפוליטי בספורט הארץ ישראלי, בתוך חיים קאופמן וחגי חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים** (ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשס"ג [2003]: 89-105 (להלן: קאופמן, מכבי מול הפועל); שלמה רוניק, "אגודת הספורט בית"ר: ספורט ופוליטיקה בחברה מפולגת", חיים קאופמן וחגי חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים** (ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשס"ג [2003]: 160-183 (להלן: רוניק, אגדת הספורט).

7 ראו למשל את זיכרונותיו של ד"ר עמנואל סימון, **ארכיון נשרי**.

8 חנן תומר, "עלייתם ונפילתם של כתבי העת הספורטיביים בארץ ישראל ובמדינת ישראל", **קשר** 58 (2022): 181-204 (להלן: תומר, עלייתם ונפילתם).

9 גראור, **עיתונות ומפלגה**.

את רעיונותיה ואת עמדותיה ולא פנה לקהלים אחרים.¹⁰ העיתונות הייתה זירת מאבק אידאולוגית בין זרמים יריבים ובאמצעותה התנהל רוב הפולמוס הציבורי.¹¹ עמדה זו המשיכה מתקופת היישוב גם לימי המדינה הראשונים. בדיון על עיתונות המפלגה במזכירות מפא"י ביוני 1949 אמר בן גוריון: "עיתון בשביל מפלגה חיוני, כי לא ייתכן קיום מפלגה בלי עיתון משלה".¹² העיתונים נבדלו זה מזה באופי הקשר בינם לבין המפלגות שייצגו ובמידת האוטונומיה שלהם, אולם כולם קיימו קשרים הדוקים עם מנהיגי המפלגות, שכתבו בהם לעיתים קרובות. את העיתון 'דבר' ערך ברל כצנלסון ושמו של זאב ז'בוטינסקי התנוסס כעורך או כחבר מערכת במרבית ביטאוני הצה"ר ובית"ר, בין אם ערך אותם בפועל ובין אם לא. מדיניות הפרסום, אופן סיקור האירועים ומאמרי הפרשנות והפובליציסטיקה גויסו באופן מוצהר לצרכים תנועתיים, כלומר, כתיבה בעיתון מסוים חייבה הזדהות עם דרכו. בעיתונות הרוויזיוניסטית, שבה פרסם לזיתן, הייתה מידה רבה של פיקוח ומעורבות של ז'בוטינסקי בתכנים שפורסמו, במיוחד כשהועלתה ביקורת פנים-מפלגתית או כשצצו חילוקי דעות.¹³

כדי להרחיב את מספר המיניוים ולהימנע מהצטיירות כביטאונים או כעלוני תעמולה נקטו העיתונים דרכי פעולה שונות. לדוגמה בחירה בנוסח עריכה סנסציוני שהתבטא בכותרות ענק דרמטיות ובהצגת מידע פלילי או רכילותי בראש הגיליון.¹⁴ אמצעי נוסף להרחבת תפוצת העיתונים היה הוספת מדורים שונים, כמו מדורי ספרות או ידיעות ספורט שביטאו את השקפות העולם שבהן דגל העיתון ונקטו עמדה לגבי המחלוקות הפוליטיות ששררו ביישוב. ציינו לעיל את האיבה בין ארגוני הספורט – הפועל, מכבי, בית"ר ואליצור – ולכן רק נציין כי המאבקים, בעיקר בין הפועל למכבי, התרכזו בעיקר בנושא השליטה במוסדות הספורט, כמו ההתאחדות לספורט,

10 זאב צחור, "בין פוליטיקה לאקדמיה", בתוך: יחיעם וייץ (עורך), בין חזון לרוויזיה, מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית (ירושלים: מרכז זלמן שזר, 1997): 209-218, בייחוד 211.

11 יחיאל לימור, "מלחמת המו"לים בראשית ימיה של העיתונות בארץ ישראל", קשר 18 (1995): 6-12.

12 דיון במזכירות מפא"י מיום 30.6.1949, אצל: יורם פרי, "רקוויאם לדבר שאיננו: הערכה מחודשת של העיתונות המפלגתית בישראל", קשר, 25 (1999): 28-40, בייחוד 29.

13 גראור, עיתונות ומפלגה: 12-13.

14 עוזי אלידע, "עיתונות הסנסציה בארץ-ישראל", בתוך: דן כספי ויחיאל לימור (עורכים), אמצעי תקשורת המונים בישראל (תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1998): 111-123 (להלן: אלידע, עיתונות הסנסציה); גראור, עיתונות ומפלגה: 34-42. איתמר בן אב"י, שערך את העיתון בשנים הראשונות טען שזו הסיבה שהעיתון זכה לתפוצה רחבה של כ-7,000 עותקים לגיליון. איתמר בן אב"י, דאר היום, 27 בספטמבר 1928: 4.

ההתאחדות לכדורגל והוועד האולימפי. אחת מזירות המאבק העיקריות בין הפועל ומכבי הייתה התודעה הציבורית, שעוצבה, בין היתר, באמצעות מאמרי דעה ופרשנויות שפורסמו בעיתוני התקופה.¹⁵ חיים קאופמן טוען שבחינת האירועים שזכו לסיקור מורחב מצביעה על כך שהעיתונות גילתה עניין רב בעימותים הפוליטיים יותר מאשר באירועים הספורטיביים עצמם. דיווחי העיתונות לא הפרידו בין דעות, ידיעות, עובדות ופרשנות. עיתונות התקופה התאפיינה בריבוי מאמרים רעיוניים ארוכים, שעסקו בבעיות השעה ובתגובות של הקוראים, בעיקר בקשר לארגוני הספורט האחרים. העימותים הפוליטיים בין ארגוני הספורט לעיתים האפילו בהיקפם על הדיווחים ממגרשי הספורט.¹⁶ העיתונות של אותה תקופה השתמשה בספורט כדי להביע עמדה ולשכנע בצדקת דרכה.¹⁷

עיתונאי הספורט התגייסו למאבקים האידאולוגיים והתנצחו ביניהם בקביעות. רבים מהם היו פעילים בארגוני הספורט, נמנו עימם ואף עמדו בראשם. לדוגמה אלכסנדר אלכסנדרוני, שהקים את מדורי הספורט של העיתונים 'הבקר', 'מעריב', 'ידיעות אחרונות' ו'גרולדס פוסט', נמנה עם הנהלת מרכז מכבי בישראל ועם הנהלת מכבי עולמי.¹⁸ מאיר בניהו ניהל את מדורי הספורט של העיתונים 'ספורט לעם', 'הארץ', 'דבר' ו'ביטאון הפועל' שנקרא 'עוזנו', והיה פעיל בהתאגדות הפועל.¹⁹ בן ציון פט עורך מדור הספורט של עיתון 'הארץ' כיהן כחבר הנהלת מכבי תל אביב.²⁰ אלעזר רואי, מעורכי הראשונים של מדור הספורט של העיתון 'דבר', היה חבר מרכז הפועל ומזכיר סניף הפועל תל אביב. צבי לוי, מזכיר אגודת מכבי תל אביב ומזוהה עם בית"ר ועם תנועת החרות, ייסד את העיתון 'ספורט לאומי' וערך את מדור הספורט של העיתון 'המשקיף', שייצג את הזרם הרוויזיוניסטי. לויתן נמנה על חבורה זו אבל התבלט גם כאן בקולו הייחודי. בדומה לרבים מהעיתונאים ועורכי העיתונים בחברה היישובית הוא השתתף באופן פעיל בחיים הציבוריים ומילא תפקידים בעולם הספורט ובתנועת מכבי,

15 אודי כרמי, "שולחן ערוך" ספורטיבי, בתנועה יב: 4 (2020): 533-552 (להלן: כרמי, שולחן ערוך).

16 חיים קאופמן, "ראשיתם של דיווחי הספורט בעיתונות העברית המנדטורית", בתנועה, ד: 1 (1997), 59-80.

17 תומר, "עלייתם ונפילתם".

18 דוד תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו, כרך 8, ערך 3164 (תל אביב, 1957).

19 כרמי, "שולחן ערוך".

20 חגי חיים, "שום מחשבה על הנזק שהם עושים לענף שלהם: התפתחות העיסוק העיתונאי והשיח המקצועי בעיתונות הספורט", מסגרות מדיה 20 (2021): 82-84.

שעם הנהלתה הוא נמנה. כדרכו בזירות פעולה אחרות בחייו הוא הרחיק לכת בהזדהותו עם עיסוקו כעיתונאי, ולא בחל גם בפעולות חריגות כדי לקדם את מטרותיו. פעמים רבות הוא נלכד בתווך שבין הספירה המקצועית, הספירה הפוליטית והספירה הפרטית. כיוון שראה בספורט מטרה לאומית ולא פוליטית הוא השתמש בסיקורו כדי לקדם את עמדותיו. זאת ועוד, הוא שאף להשפיע על השיח הציבורי לא רק באמצעות כתיבה מגמתית אלא גם באמצעות פרשיות שהוא עצמו חולל, ואף עמד במרכזן. דמותו הצבעונית והסוערת, סגנון כתיבתו הייחודי ויכולתו לעורר תהודה ציבורית באמצעות שערוריות ציבוריות הפכו אותו לנושא חדשותי בפני עצמו. לויטן, שהיה מודע לכוחו של הפרסום הציבורי, טשטש את הגבול בין דיווח על חדשות ויצירתן.

ב. לויטן העיתונאי

התחקות אחר פעילותו העיתונאית של לויטן מחדדת שאלות הקשורות לאתיקה התקשורתית, כלומר למטרת הכתיבה, לשליטה באמצעי התקשורת ולחשש מטשטוש הגבולות בין העמדות האידאולוגיות של העיתונאי לבין המחויבות המקצועית שלו.²¹ שאלות אלה מקבלות משנה תוקף לנוכח אופייה של החברה היישובית כחברה וולונטרית, פוליטית וסקטוריאלית. שאלות אלו אינן תובעות רק הכרעות תאורטיות אלא הן קשורות קשר הדוק בדמותם של האנשים, באופיים ובתפיסת עולמם. ההיסטוריון ג'ואל וינר (Wiener) סבר שיש חשיבות רבה להכרת האדם מאחורי הסיקור העיתונאי.²² כאז גם כיום, למרות גיבוש מעמדה של העיתונות, העיתונאי נע במתח מתמיד בין אינטרסים מנוגדים ונתון בדילמה אם עליו לבחור בין מה שנתפס כנאמנות למדינה, מחויבות להשקפת עולמו או למחנה שאליז הוא משתייך או לדבוק בערכי המקצוע.²³ לעיתים קרובות הוויתור מרצון על נורמות של עיתונות

21 דן כספי, יחיאל לימור, המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948-1990 (תל אביב: עם עובד, 1992): 2. לדין רחב בדמותו של לויטן בהקשר זה ראו מאמרנו: ענת קדרון, אודי כרמי, "הפוליטיזציה של סיקור הספורט בתקופת היישוב, המקרה של ליפא לויטן", קשר (בדפוס).

22 Joel H., Wiener, "Sources for the Study of Newspapers". In: Laurel Brake, Aled Jones, Lionel Madden, (Eds.) *Investigating Victorian Journalism* (London: Palgrave Macmillan, 1990): 153-164.

23 Stuart Allan, Barbie Zelizer, "Rules of engagement", in: Stuart Allan, Barbie Zelizer, (Eds.), *Reporting War: Journalism in Wartime* (London: Routledge, 2004): 3-21.

מאוזנת וניטרלית בולט בעיקר כשהעיתונאי נוטה להאמין שמצב חירום או איום על הביטחון הלאומי משחרר אותו משיקולים אתיים.²⁴ הסוגיות האתיות, הפוליטיות והמקצועיות התחדדו כשעִינו במאות כתבותיו של ליפא לזיתן. לזיתן היה עיתונאי חרוץ. יכול כתיבתו מעורר השתאות בעיקר נוכח עיסוקיו הרבים. קשה לנקוב במספר המאמרים המדויק שפרסם במשך יותר מעשרים שנות כתיבה, כפי הנראה מדובר ב־1,500 בהערכת חסר. תקופתו הפורה ביותר כעיתונאי הייתה בשנות השלושים ונמשכה בערך עד אמצע שנות הארבעים. בתקופה זו חיבר לזיתן כשני מאמרים בשבוע ולעיתים אף שלושה.²⁵ מרבית מאמריו בתקופה זו פורסמו בעיתונות המזוהה עם המחנה הרוויזיוניסטי, 'העם', 'חזית העם', 'הירדן' ו'המשקיף', מיעוטם בעיתונות המזוהה עם המחנה האזורי, בעיקר ב'הארץ', וב'דאר היום'. לזיתן, כפי שתואר בפרקים הקודמים, היה איש של קצוות ובעל מזג סוער. אישיותו השפיעה לא רק על עמדותיו אלא גם על סגנון כתיבתו, שהיה מתגרה, מתרים ובוטה. עוד מימי פעולתו ב'גדוד מגיני השפה העברית' ו'ההגנה' בתל אביב הוא היה מקורב לדמויות כיהושע ייבין ואורי צבי גרינברג, ופעל איתם בהוצאת הביטאון 'על המשמר'. אחרי מאורעות תרפ"ט, כשהחל לכתוב בעצמו ולפרסם כתבות בתחום הספורט, העלה סגנון הכתיבה המתגרה את קרנו בעיני עורכי עיתונים מחוגי הימין הרוויזיוניסטי והם הרבו להזמין ממנו מאמרים.²⁶ התנועה הרוויזיוניסטית ייחסה חשיבות רבה לעיתונות במאבקה להכרה ציבורית ולמרות קשייה הכלכליים הוציאה לאור עיתונות מפלגתית בשפות רבות שבמרכזה כתיבה בוטה נגד השלטון הבריטי, המחנה הפועלי וההנהלה הציונית.²⁷ מרבית העיתונים התאפיינו בלהט ובמחויבות עמוקה של הכותבים, ורוחם ניכר גם בסגנונם.²⁸

24 Michael Schudson, "What's unusual about Covering Politics As usual", in: Barbie Zelizer, Stuart Allan, (Eds.), *Journalism After September 11* (London: Routledge, 2020): 36-47.

25 ראו למשל 11 מאמרים של לזיתן בעיתון 'המשקיף', מסוף אפריל 1940 ועד סוף מאי 1940, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/11.

26 אייזיק רמבא אל ליפא לזיתן בעניין בקשת מאמר לירחון הבית"ר 'מצודה', ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/14; אברהם דרורי אל ליפא לזיתן בעניין כתיבת מאמר לחוברת לכבוד יובל העשרים לבית"ר, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/18. לסקירה רחבה על העיתונות הרוויזיוניסטית ראו: גראור, *עיתונות ומפלגה*; אפרים אבן, "העיתונות הרביזיוניסטית בארץ ישראל (1926-1934)", ספר השנה של העורכים והעיתונאים בכתבי העת בישראל (תשנ"א-תשנ"ב [1992]): 301-316.

27 Gruweis-Kovalsky, Ofira, "The Revisionist Movement and the British Mandate for Palestine", *Israel Studies* 26:3 (2021): 179-195, 188.

28 אלידע עוזי, "עיתונות הסנסציה".

סגנונו הבוטא של לזיתן שבה את ליבם של עורכי העיתונים האלה. מהבחינה של כתיבתו העיתונאית אנו למדים על תהליך ההקצנה הפוליטית שעבר. על כך יעידו האכסניות שבהן בחר לפרסם את מאמריו – תחילה בעיתונים שייצגו את המרכז הפוליטי ואחר כך בעיתונים שייצגו את שוליה הימניים של החברה היישובית. מאמרי הספורט הראשונים שכתב באפריל 1929 התפרסמו ב'הארץ', שראה את עצמו כעיתון ציוני-כללי,²⁹ אך כבר ביולי אותה שנה החל לפרסם גם ב'דאר היום', ובו פורסמו רוב כתבותיו באותה השנה.³⁰

'דאר היום' החל את דרכו ב-1919 בעריכת איתמר בן אב"י. בספטמבר 1928 הצטרף למערכת העיתון אב"א אחימאיר, מהלך שסימן הקצנה בקו הפוליטי של העיתון. בדצמבר 1928 פינה בן אב"י את מקומו כעורך לז'בוטינסקי. הצטרפותו של ז'בוטינסקי לעיתון הייתה על רקע קשיים כלכליים אליהם נקלע העיתון. מאז ועד לשנת 1931 נחשב העיתון לביטאונה של התנועה הרוויזיוניסטית.³¹ ביולי 1929 עם צאת ז'בוטינסקי לאירופה והעברת תפקיד העורך לשלמה גפשיין, אימץ 'דאר היום' קו קיצוני וסגנון בוטה. את הקו הקיצוני הובילו אב"א אחימאיר, יהושע ייבין ואורי צבי גרינברג (אצ"ג), שהצטרף למערכת במאי 1930.³² אחימאיר ראה בעיתון בעיקר במה לרעיונות לאומיים רדיקליים, ובין היתר קרא לגייס את אמצעי התקשורת כדי להנהיג את השיטה של "ציונות אוטוריטרית", כלומר הנהגת דיקטטורה במוסדות התנועה הציונית.³³

ב'דאר היום' ההולך ומקצין מצא לזיתן במה למחשבתו הספורטיבית-לאומית. תקופת פעילותו בעיתון נמשכה כארבע שנים (1929-1933) ובה הוא פרסם מאמרים במתכונת לא סדירה. בראשית שנות

29 ב-5 באפריל 1929 פרסם ב'הארץ' כתבה ארוכה על החינוך הגופני בתל אביב שעסקה בעיקר בפעולת אגודות מכבי בעיר. ליפא לזיתן, "החנך הגופני בתל אביב", הארץ, 5 במאי 1929: 6.

30 עד ל-24 במרץ 1931, יום פרסום הגיליון הראשון של עיתון 'העם', פרסם לזיתן 14 כתבות, מהן 6 ב'הארץ', ומאז פרסם רק בעיתונות הרוויזיוניסטית.

31 עוזי אלידע, "דאר היום הרוויזיוניסטי: לתולדותיה של פרשה עיתונאית מרתקת", קשר 17 (1995): 73-74 (להלן: אלידע, דאר היום); עוזי אלידע, "מעיתון מסחרי לעיתון מפלגתי, העברת דאר היום לידי הרוויזיוניסטים 1928-1929", קשר 24 (1998): 68-75.

32 גראור, עיתונות ומפלגה: 42.

33 לדיון בעמדה זו של אחימאיר ראו: אביב יוני, "מאבק על השפעה בעיתונות מפלגתית: אב"א אחימאיר וזאב ז'בוטינסקי בעיתון 'דאר היום'", קשר 37 (2008): 93-98, ביחוד 95-96. על כוונתם של אחימאיר וייבין להפוך את 'דאר היום' לכלי מעצב תודעה פוליטית באמצעות פנייה לחושים, לרמיון ולרגש ראו: עוזי אלידע, "בין סנסציה לפוליטיקה, העיתון דאר היום ומאורעות 1929", קשר 34 (2006): 105-114.

השלושים התמקד לזיתן בעיקר בכתיבה נגד הספורט המעמדי ובעד טיפוח ענפי ספורט שימושיים שבהם ראה כורח לאומי, ולא עסק בסוגיות פוליטיות רחבות יותר הקשורות בתנועה הרוויזיוניסטית.

לזיתן הושפע מאופי הכתיבה הקיצוני שהובילו אחימאיר, ייבין ואצ"ג ב'דאר היום'. הסגנון הקיצוני של כתבותיהם שיקף את תהליכי ההקצנה בתנועה הרוויזיוניסטית, בעיקר בקרב הצעירים בארץ ישראל.³⁴ כפי שצינו בפרק הראשון, השלושה עמדו בראש האגף המקסימליסטי בתנועה ובשנת 1930 הקימו את 'ברית הבריונים'.³⁵ 'דאר היום' נועד לסחוף את הנוער לשורות הקיצוניים, לרוב בניגוד לעמדות מזכירות הצה"ר וחרף הסתייגות המפורשת של ז'בוטינסקי.³⁶ בהובלתם, טושטשו לחלוטין הגבולות בין יצירת חדשות וסיקורן, בין הובלת פעולות מחאה רדיקליות לדיווח מגמתי עליהן שנעשה מיד לאחריהן. לדוגמה תקיעה בשופר ליד הכותל המערבי ביום כיפור תרצ"א (אוקטובר 1930) ודיווח מגמתי בעמוד הראשון של העיתון, שקרא להפסקת "התעללות הרגשות הדתיים של הציבור היהודי" והלין על מאסרו של יהודי לפני תום התפילה "שבא רק להתפלל על יד הכותל ביום הכיפורים".³⁷ טשטוש הגבולות בין האירוע לדיווח עליו הגביר את הוויכוח בין המקסימליסטים להנהגת הצה"ר, שהתנגדה לפעילות אלימה ולסגנון ההדהוד שלה בעיתון. בסופו של דבר ההקצנה הובילה גם לירידה במספר מינויי העיתון. ב-20 בפברואר 1931 פורסם הגיליון האחרון של 'דאר היום' במתכונתו הרוויזיוניסטית והעיתון חזר לניהולו של איתמר בן אב"י.³⁸

לזיתן, שהמשיך להתפרנס מעבודתו בחברת החשמל היה עדיין חבר בהסתדרות העובדים הכללית, אבל הוא לא ראה סתירה בין שייכות זו לבין הזיהוי ההולך וגובר שלו עם התנועה הרוויזיוניסטית. יחד עם אחימאיר, ייבין ואצ"ג הוא עבר לעיתונות ההולכת ומקצינה של האגף המקסימליסטי בתנועה הרוויזיוניסטית, ובה מצא את במת הפרסום העיקרית שלו ככתב ספורט. ב-24 במרץ 1931 יצא לאור הגיליון הראשון של עיתון 'העם'. ז'בוטינסקי צוין כעורכו הראשי, אולם למעשה ערך אותו ד"ר וולפגנג פון וייזל, ממייסדי המפלגה הרוויזיוניסטית בארץ ישראל. יהושע ייבין היה

34 רובינסון, סערה מסייעת.

35 שב"ט, מרוב למדינה: 111-114; אחימאיר, שצקי, אנחנו סיקריקים.

36 גראור, עיתונות ומפלגה: 54-55.

37 [לש"מ], "יהודי נאסר על יד הכותל המערבי לפני תום התפילה", דאר היום, 3 באוקטובר

1930: 1. אחימאיר נהג לפרסם כתבות חדשותיות ללא ציון שמו.

38 גראור, עיתונות ומפלגה: 64; אלידע, "דאר היום".

העורך האחראי והכותבים הראשיים היו אב"א אחימאיר ואצ"ג. 'העם' שהיה שופרו של מרכז הצה"ר בארץ ישראל הופיע כיומון עד 7 באוגוסט 1931. לצד המאמרים האידאולוגיים והחדשות מתנועת הצה"ר, היו בעיתון מדורים קבועים לענייני משפט, ספרות וספורט.

לזיטן עבר עם עמיתיו לעיתון החדש. הוא מונה לכתב הספורט של העיתון ופרסם בו טור בשם 'מפנקסו של ספורטאי', שהתפרסם 22 פעמים במשך תקופת קיומו של העיתון (מתוך 100 גיליונות). את 'מפנקסו של ספורטאי' עיצב לזיטן כטור כלליים, ובו עירב חדשות ספורט וכתביה אישית הכוללת חוויות אישיות והבעת עמדות ששאפו להשפיע על השיח הלאומי-ספורטיבי של החברה היישובית. בטור היחיד שהתפרסם בעתון 'חזית העם' פירט לזיטן את מטרת הטור: "חשיפה לציבור של דפים מפנקסו האישי", כלומר טשטוש הגבולות בין האישי והציבורי, בין חדשות ובין שימוש בעיתון כבמה לביטוי עמדותיו האישיות.³⁹

השימוש בשם 'מפנקסו של ספורטאי' הוא מטעה כיוון שלזיטן לא היה ספורטאי פעיל ולא כתב כספורטאי, אלא "עיתונאי ספורטיבי", כפי שכינה את עצמו במקום אחר. ברוב הטורים לא סוקרו אירועי ספורט, אלא הגיגיו בנושאי הערכים של הספורט, החינוך הגופני וביטויים הלאומיים. הטורים רוויים דברי שבח למכבי וביקורת לעגנית להפועל. הם יצאו נגד המוסדות הלאומיים שהתנכלו, לדעתו, למכבי וגם לא קידמו את הספורט הלאומי ואת החינוך הגופני. לאחר סגירת 'העם' הוא הצטרף למערכת 'חזית העם' שהחל לצאת לאור בינואר 1932 והמשיך את הקו הקיצוני של האגף המקסימליסטי הארצישראלי. 'חזית העם' לא פעל בחסות רשמית של הצה"ר ולא ראה את עצמו מחויב למוסדותיה.⁴⁰

כשהעמיקו חילוקי הדעות בין עורכי העיתון ובין מנהיגי התנועה, בעיקר על רקע סגנונו הבוטה, הוציאה הצה"ר את היומון 'הירדן' – עיתון ציוני-מדיני בעריכת בן-ציון נתניהו, שהושק בירושלים ב-24 באפריל 1934. לזיטן התמנה לכתב הספורטיבי של 'הירדן' ואימץ את שם הטור שלו 'מפנקסו של ספורטאי' שבו פרסם 'בחזית העם' עם שינוי קל: 'מיומנו של ספורטאי'. לסירוגין הוא פרסם את רשימותיו תחת הכותרת 'קראתי בעיתונים'. נוסף על כך הוא פרסם כתבות שלא במסגרת הטור. תוכן המאמרים בשני הטורים ובכתבות האחרות לא השתנה. ביקורת על התאגדות הפועל, לעיתים ארסית

39 ליפא לזיטן, "מפנקסו של ספורטאי", חזית העם, 29 בינואר 1932: 5.

40 גבריאל צפרוני, "חזית העם: העיתון שרבים אהבו לשנוא", קשר 2 (1987): 85-94.

ביותר, ורק מעט ידיעות ספורט מהעולם ומהארץ. כשהחל לויתן לפרסם בעיתון 'המשקיף', בעיקר בשנות הארבעים, הוא לא זכה לטור נפרד משלו אך אופי מאמריו לא השתנה.

ההזדהות הגוברת עם הרוויזיוניזם המקסימליסטי לא מנעה מלויתן מלפרסם גם בעיתונות הכללית שהייתה מזוהה עם המחנה האזרחי ביישוב. הוא פרסם לעיתים רחוקות ב'דאר היום', בעיקר מאמרים שעסקו בצורך לקדם את הספורט העברי.⁴¹ לא אחת עלה שמו במאמרי המערכת השונים של העיתון, ולא מן הנמנע שלויתן בעצמו יזם את פרסום עלילותיו.⁴² נוסף לעיתונים אלה הוא כתב בעיתונים 'מכבי' (ביטאון הסתדרות מכבי, 1936-1913), 'בוסתנאי' (שבועון של איכרי ארץ ישראל, 1929-1939), 'היסוד' (עיתון חרדי-לאומי בלתי מפלגתי, 1930-1939), 'ידיעות אחרונות' (עיתון יומי משנת 1939). חלק גדול מכתבתו הפנה לילדים, בשאיפה להשפיע על תפיסת עולמם ולקרבם לתפיסות הלאומיות של הספורט. לויתן פרסם כתבות ב'כל-נוע' (דו-שבועון מצויר, 1931-1934), 'עיתוננו' (עיתון ילדים עצמאי, 1931-1937), 'הד החנוך' (כתב עת דו-חודשי של הסתדרות המורים, 1927-2017), 'עיתון מיוחד' (שבועון, 1933-1952), 'שולמית' (דו-שבועון מצויר, 1935), 'החיים הללו' (שבועון מצויר, 1935-1936).

בשנות הארבעים התרכזו בחיבור ספרים: ספרות הספורט בארץ ישראל,⁴³ ביבליוגרפיה לתולדות הספורט בארץ ישראל,⁴⁴ ביבליוגרפיה ספורטיבית,⁴⁵ משחק הכדורגל,⁴⁶ השחיין והמציל התל אביבי (לזכר אריה כץ),⁴⁷ ספרות ספורט עברית בגולה⁴⁸ וספרות הספורט בשנים 1945-1946.⁴⁹

41 ליפא לויתן, "מרוץ הסוסים השני בתל אביב", דאר היום, 12 באוקטובר 1931: 3; הנ"ל, "אגרונונים ואגרונונים", דאר היום, 27 בנובמבר 1931: 5.

42 ראו למשל, [ללא שם מחבר], "מוקדש לליפא לויתן", דאר היום, 18 באפריל 1932: 5; אורי קיסרי, "הטרובדור של הספורט", דאר היום, 4 בנובמבר 1932: 2.

43 ליפא לויתן, ספרות הספורט בארץ ישראל (תל-אביב: המחלקה להכשרה גופנית, 1942).

44 ליפא לויתן, ביבליוגרפיה לתולדות הספורט בארץ ישראל (תל-אביב: המחלקה להכשרה גופנית, 1944).

45 ליפא לויתן, ביבליוגרפיה ספורטיבית 1943-1945 (תל-אביב: המחלקה להכשרה גופנית, 1945).

46 ליפא לויתן, משחק הכדורגל (תל-אביב: הוצאת איגוד השופטים, 1946).

47 ליפא לויתן, השחיין והמציל התל-אביבי, לזכר אריה כץ (תל-אביב: הוצאת ארגון המצילים, 1946).

48 ליפא לויתן, ספרות ספורט עברית בגולה (תל-אביב: המחלקה להכשרה גופנית, 1947).

49 ליפא לויתן, ספרות הספורט בשנים 1945-1946 (תל-אביב: המחלקה להכשרה גופנית, 1947).

איור של ליפא לויטן, באדיבות הארכיון ע"ש צבי נשרי במכון הלאומי
למצוינות בספורט ע"ש וינגייט

ג. המאבק נגד הספורט המעמדי

כתיבתו של לויטן שיקפה את עמדותיו בקשר לחשיבותו הלאומית של הספורט. הוא הטיף לחיזוק ענפי ספורט שימושיים (כרכיבה וכאגרוף) התורמים למאמץ הלאומי. חלק ניכר ממאמריו הקדיש לביקורתו על התאגדות הפועל המכרסמת באחדות הלאומית. הוא לא השלים עם הפיצול בתנועת הספורט הלאומית והקמת התאגדות הפועל כיוון ש"שברה את החזית המאוחדת של הספורט העברי"⁵⁰, ובמילים אחרות, החלישה את כוחה של מכבי כארגון בלעדי. במאמרו הראשון ב'דאר היום' תקף לויטן

50 ליפא לויטן, "הפועל", דאר היום, 13 בנובמבר 1929: 3.

את מאיר בניהו מנהל מדורי ספורט של 'הארץ', 'דבר' ו'עוזנו', אותו תיאר כמי ש"פגיעותיו במכבי בכל הזדמנות יש בהם טעם של התגרות מכוונת".⁵¹ בשנת 1929, במלאת שלוש שנים להיפרדות הארגונים, כתב שהקמת הפועל נועדה לגייס את ציבור הפועלים שלא דווקא תמך ברעיון המעמדי ו"שרק מהצד הספורטיבי נמצאה הגישה אליהם".⁵² כשסיקר אירועי ספורט של מכבי קרא "לכל הנוער העברי בלי הבדל מעמד ומפלגה לשוב לשורות מכבי ולשים סוף להתפלגות".⁵³

בשנות ה-30 התרחקה מכבי ארץ ישראל מעמדותיה הניטרליות של מכבי עולמי.⁵⁴ בזמן שהזרם הציוני הכללי איבד מכוחו הפוליטי⁵⁵ ורוחות הפילוג החלו לנשוב בהסתדרות הציונית, הלכה מכבי ארץ ישראל ונדחקה לעמדה פוליטית מעמדית וזהה יותר ויותר עם הימין האזרחי.⁵⁶ היריבות הספורטיבית בין מכבי והפועל שיקפה את היריבות האידאולוגית והפוליטית בין מחנה הפועלים לבין המחנה האזרחי, ובמיוחד המחנה הרוויזיוניסטי ואת ההקצנה המתגברת בין המחנות. בניסיון להכפיש את שמה של הפועל ביקש לויתן לציירה כגוף שלא מחליש רק את כוחו של הספורט אלא גם של הבית הלאומי כולו. כך למשל סיקר ב'דאר היום' את האווירה ששררה בוועידת הפועל בינואר 1932 שאותה תיאר כמעמדית ולא כלאומית.

הוא הדגיש שבטקסי הוועידה ניגנו את ה'אינטרנציונל' אך שירת 'התקווה' נעדרה מהם. הוא גם העיר במרירות שהמארגנים העדיפו להקריא את ברכות ועדי העובדים מרחבי העולם ולא את הברכה ששלחו קרן היסוד והקרן הקיימת. מבין הדברים ששמע בוועידה הוא בחר לצטט משפטים שהוכיחו שהפועל אינה ארגון ספורטיבי אלא פוליטי. בין היתר ציטט את בא כוח

51 ליפא לויתן, "בחיי הספורט", דאר היום, 31 ביולי 1929: 3. לויתן התייחס ככל הנראה לכתבתו של מאיר בניהו מיום 2.4.1929, שעסקה בתנועת מכבי.

52 ליפא לויתן, "הפועל", דאר היום, 13 בנובמבר 1929: 3.

53 ליפא לויתן, "נשף ספורטיבי", דאר היום, 14 במרץ 1930: 6.

54 יקותיאל יוסף, "איחוד הנוער העברי תחת 'מכבי'", 15 באוגוסט 1923, ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל, מכל 95, תיק 8-5; חיים קאופמן, הפועל בתקופת המנדט 1923-1936, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (חיפה: אוניברסיטת חיפה, 1993).

55 נעמי שילוח, מרכז הולך ונעלם, החוגים האזרחיים בארץ ישראל בשנות השלושים (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2003) (להלן: שילוח, מרכז הולך ונעלם); אמיר גולדשטיין, "הציונות הכללית, המחנה האזרחי והסוגיה הדמוקרטית ליברלית", בתוך אלון גל, גרשון בקון, משה ליסק, פנינה מורג טלמון (עורכים), בדרך הדמוקרטיה, על המקורות ההיסטוריים של הדמוקרטיה הישראלית (שדה בוקר: מכון בן גוריון, 2012): 324-363.

56 בשנת 1944 הקימה מכבי מפלגה פוליטית שהתמודדה בבחירות לאספת הנבחרים אך זכתה ל-5 מושבים מתוך 171 הנבחרים. כרמי אודי, קדרון ענת, "הפוליטיזציה של הספורט הא-פוליטי בארץ ישראל", מוגמות נ"ו (1), (2021): 93-110.

מפלגת 'פועלי ציון' (ללא ציון שמו) שהכריז כי "לא לשם שעשוע ובלוי פנאי בא ויצר הפועל תנועת ספורט משלו ואף לא בכדי לאמץ את שרירי הפועל אחרי יום של ניצול מפרך, אלא מכיוון שחשיבות הספורט הפרולטרי רבה היא במלחמה נגד חבורת הרצח של הנער הבורגני המזדיין, נגד הפשיזם הקטלני". ציטוט נוסף מפי בא כוח 'הבחירות הסוציאליסטית', שוב ללא ציון שמו, הציג ש"הפועל צריך לקום נגד החוט המשולש, הפלגטטור, המשטרה ומפר השביתה" – ולויתן הוסיף הערה – "כך בגלוי".⁵⁷

כשעבר לכתוב בעיתון 'העם' ואחר כך ב'חזית העם' הקצינה כתיבתו והתבטאויותיו נגד הפועל נעשו תוקפניות יותר. כתיבתו הלכה והתרחקה משאלת הספורט הלאומי והתמקדה ביריבות המעמדית והפוליטית. הוא לא ניסה להסוות את עמדותיו הקיצוניות ולהעמיד פנים כעיתונאי אובייקטיבי. הוא נע בקלילות בין סיקור אירוע, הבעת דעה והטלת אשמה. כתיבתו התרחקה מגבולות ארץ ישראל כדי להדגיש את הנזק הרחב בפעולת הפועל, שפגעה לדעתו לא רק במעמדה של מכבי ארץ ישראל אלא גם במעמדה של מכבי העולמי. בפברואר 1932 לדוגמה הוא תקף את פעולת הפועל באירופה, שלטענתו הוציא את דיבת מכבי ארץ ישראל באירופה בניסיון לפלג את תנועת הספורט העברית.⁵⁸ לעיתים קרובות חצה את גבולות הסיקור היבש, תיבל את מאמריו בדעות פוליטיות ולעג ליריביו. כתיבתו נגד התאגדות הפועל הגיעה לשיאים של תוקפנות כשיצא נגדה בסוגיית ההשתתפות במשחקי המכביה, שהייתה אחת המחלוקות החריפות בין מכבי והפועל.⁵⁹

חברי מכבי ראו במכביה ביטוי שיא למקומו של הספורט בבינוי האומה, אך גם מנוף לחיזוק מעמדה של ההסתדרות בציבוריות הציונית ובבניין הארץ. כאשר יזם יקותיאלי את המכביה הוא הציגה כמפעל בעל מטרות אחדות: טיפוח התרבות היהודית (גוף ורוח) והצגתה בפני העולם כולו, טיפוח הספורט היהודי בעולם על בסיס הרעיון שהספורטאים היהודים אינם נציגי מולדותיהם בלבד אלא גם נציגי העם היהודי, טיפוח רעיון המרכזיות של ארץ ישראל כמרכז העם היהודי וטיפוח תנועת המכבי. חבר נשיאות הסתדרות מכבי אלכסנדר רוזנפלד יצא לארצות הברית כדי לגייס

57 ליפא לויתן (שליחנו המיוחד), "מוועידת הפועל", דאר היום, 10 בינואר 1932: 3.

58 ליפא לויתן, "מפנקסו של ספורטאי", חזית העם ו', 23 בפברואר 1932.

59 לדוגמה: חיים קאופמן, "העימות בתקופת המנדט בין התאגדות 'הפועל' ובין הסתדרות 'מכבי' בסוגיית ההשתתפות במכביות", בתנועה ב: 3 (1994): 51-72; צבי צמרת, "המכביות: המשחקים האולימפיים של העם היהודי", בתוך: חיים קאופמן וחגי חריף (עורכים), תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים, עידן 22 (2003), 114-128 (להלן: צמרת, המכביות); כרמי, העסקונה: 63.

כספים לבניית אצטדיון המכביה. הקמתו, על פי יקותיאל, נועדה לשמש מנוף כלכלי לבניית הארץ. לדבריו "המכביה, שבה ישתתפו אלפי אנשים ושתמשו אליה אלפי מבקרים מחוץ לארץ תכניס הון חדש לארצנו הקטנה, לתועלת כל יושביה. בניין אצטדיון עברי-לאומי יעסיק מאות פועלים במשך שנה שלמה ומאות משפחות תהא פרנסתן עליו". המכביות, שהתקיימו אחת לשלוש שנים עד למכביה הרביעית – מאז עברו למתכונת של אחת לארבע שנים – ריכזו תשומת לב בין-לאומית רבה, יהודית ולא יהודית, בעיקר לעיר תל אביב שאירחה את המפעל.⁶⁰

נציגי הפועל שהוזמנו להשתתף באירוע העמידו כמה תנאים: שיתוף בארגון המכביה ובניהולה, הזמנת קבוצות ספורט מחוץ לארץ הקרובות ברוחן להפועל, הזמנת צעירים מהנוער העובד ומהצופים העובדים והופעה של נבחרות הפועל בתחרויות, על דגליהן ותלבושתן.⁶¹ בלחץ המוסדות הלאומיים דנו הצדדים בתנאים שבהם יוכלו שתי התאגדויות הספורט לשתף פעולה למען אחדות לאומית. בחודש יולי 1931 נפגשו חברי מרכז הפועל עם חברי הנשיאות העולמית של מכבי בברלין וחתמו על מסמך הבנות. בהסכם היו שלושה סעיפים: (א) הפועל ישתתף במכביה בתלבושתו הייצוגית ויישא את דגלו האדום. (ב) הפועל ישותף בהנהלת המכביה. (ג) שם המפעל יהיה מכביה, כינוס עולמי של הנוער העברי הספורטיבי בארץ ישראל.

הוויכוחים בין הצדדים נמשכו גם לאחר החתימה על ההסכם, ולכן חודש המשא ומתן. בישיבה שהתקיימה ב-4 באפריל 1932 הושגה הסכמה בכל הנושאים, חוץ מאחד שהיה סלע מחלוקת עיקרי: סעיף שיתופם של ארגונים מחוץ לארץ המקורבים להפועל. מכבי התנגד והפועל סירב לחזור בו מדרישתו. המשא ומתן עלה על שרטון תוך האשמות הדדיות.⁶² ב'דאר היום' הופיע מאמר מאשים:

הפועל אינו רוצה לשמוח בשמחת האומה. זמן רב מתהפכת חרב זו מעל לראשינו. יום יום הודיעו העיתונים: הפועל דן על השתתפותו במכביה; הפועל החליט להשתתף בתנאים; הפועל קורא למועצה מיוחדת שתדון בשאלה זו, ופתאום: הפועל מכין תשובה, למה ומדוע אין הוא משתתף במכביה.

60 צמרת, "המכביות".

61 שם: 118.

62 קאופמן, "מכבי מול הפועל": 89-112, בייחוד 109.

החרב הוצאה מגרתיקה. כפי הנראה, אינה דומה לירושלים
התכולה-לבנה לווינה האדומה.⁶³

‘חזית העם’ ליבה את האש ודיווח לקוראיו:

לפני שבועיים התקיימו אספות הפועל בירושלים ובים
המלח. הנוכחים מספרים שמדברי הנואמים נבעה שנה
עמוקה לתנועת מכבי. הוחלט לערוך תעמולה בקרב האורחים
שיבואו למכביה. היכן מקור השנאה? הפועל רואה במכביה
(ובצדק) נזק לפעולות השד"ריות שלו (שליח דרבנן). כלומר,
הפועל חשש שהסתדרות מכבי תחזק באמצעות המכביה את
קשריה עם יהדות הגולה ותחבל במאמציו הוא לגייס תרומות,
המחברים.⁶⁴

לזית ייחס חשיבות רבה לאירועי המכביה ולפרסומם בתקשורת
הארצישראלית והכללית, בין היתר כי מצא בהם קרדום לחפור בו נגד הפועל.
דיווחיו על אירועי המכביה מדגימים את האופן שבו העניין הספורטיבי
שימש לו כקרח קפיצה להבעת עמדות פוליטיות קיצוניות. לזית עמד
בראש לשכת העיתונות של המכביה הראשונה ואולי משום כך לא פרסם
במהלכה פרסומים בעלי אופי פוליטי.⁶⁵ אבל בשבועות שקדמו למכביה הוא
פרסם ב'חזית העם' סדרת כתבות שדנו בתנאים של הפועל להשתתפות
במכביה הראשונה ובמיוחד בדרישת ההתאגדות להניף דגל אדום ולמנוע את
השתתפות נוער בית"ר באירוע. לזית תקף את הצביעות האידאולוגית של
הפועל שמצד אחד תומכת ב"נוער עברי כולו" ומצד אחר קוראת להחרמת
תנועות נוער יריבות "בויקוט על חלק מהנוער העברי בארץ ישראל".

הוא דיווח על כישלון המשא ומתן בין מכבי והפועל אבל הפעם האשים
גם את ההנהלה הציונית שהתערבה בניסיונות להגיע להסכם. לזית לא
תקף את דרך התנהלות המשא ומתן אלא את מבנה ההנהלה הציונית והציג
עמדות המזוהות עם הזרם המקסימליסטי הרוויזיוניסטי לגבי השותפות
של מחנה הימין בהנהלה הציונית. הוא הציג את ההנהלה הציונית כאויבת
של הסתדרות מכבי, כנשלטת על ידי מפא"י וכגוף שלא יכול לגשר בין

63 [ללא שם מחבר], "הפועל והמכביה", דאר היום, 28 בפברואר 1932.

64 [ללא שם מחבר], "הפועל והמכביה", חזית העם, 8 במרץ 1932: 5.

65 [ללא שם מחבר], "פינת המכביה", דאר היום, 25 במרץ 1932: 4.

הצדדים כיוון שסטטה מהציונות ה"אמיתית": "שהרי ידוע שעד כמה שיגדל מחנה המכבים – תחזק הציונות האמיתית, זו של הרצל-נורדאו'ז'בוטנסקי. הקמת מחנה של נוער לאומי-שרירי, שיבה ל'יהדות השרירית' אשר נורדאו קרא לה, מטילה פחד על מוכרי הציונות, ויזעקו כולם לעמוד בפרץ".⁶⁶ בכתבה שהתפרסה על פני חמישה טורים התנגד לויתן לשותפות מחנה הימין בהנהלה הציונית. הוא תקף גם את הנהלת מכבי שגילתה אוזלת יד בהסכימה להשתתף בדיוני הפשרה של ההנהלה הציונית.

לבסוף הפועל לא השתתפה במשחקים וגם לא באלה שהתקיימו כעבור שלוש שנים. גם עלייתה של המפלגה הנאצית לשלטון בגרמניה לא הפיגה את המתחים בין הארגונים שהחריפו לקראת המכביה השנייה. בעוד עננה רובצת על יהדות אירופה התנהל בארץ פולמוס ציבורי בנושא השתתפותה של הפועל במכביה השנייה. לקראת האירוע שתוכנן להתקיים באפריל 1935 נערכה בירושלים פגישה בין מנהל הסוכנות, הלורד מלצ'ט (1868-1930), נשיא הסתדרות מכבי העולמי, לבין נציגי הפועל. בפגישה הוחלט ש"להבא תיערכנה המכביות כמפעל משותף של כל ארגוני הספורט הציוניים, תחת פיקוחה של הנהלת הסוכנות". רבים ראו בהפגנת שרירים יהודית מענה הולם לניסיונות שהתעצמו באותה עת להשפיל את העם היהודי ולרמוס אותו. למרות מצוקת יהודי אירופה המשיכו השלטונות הבריטיים בארץ להגביל את מספר אשרות העלייה. משום כך תכננו מארגני המכביה להעלות לארץ באמצעותה מאות עולים בלתי לגאליים. דווקא בזמן שהיה צורך באחדות העם נוכח האיום הנאצי על יהודי גרמניה חידשו הפועל ומכבי את המאבקים ביניהם בשאלת השתתפותם של ספורטאי הפועל במשחקי המכביה. כל צד הקצין את עמדותיו ולא ניאות להתפשר.

מרכז הפועל הציג ארבעה תנאים להשתתפותו במכביה: (א) להזמין ולשתף את סניפי הפועל בארצות הגולה. (ב) לאפשר לספורטאים להופיע בתלבושת הפועל, להציג את סמליהם ולהניף את הדגל האדום לצד דגל התכלת-לבן. (ג) לשתף את נציגיו בכל מוסדות המכביה, מפעליה הספורטיביים והנהלתה. (ד) למנות את המוסדות העליונים של התנועה הציונית כמנהלי המכביה ולהציג את האירוע כמפעל משותף של כל ארגוני הספורט ולא כמפעלה של מכבי בלבד.⁶⁷ לויתן התבטא בחריפות נגד השתתפות הפועל באירוע

66 ליפא לויתן, "הפועל והמכביה", חזית העם, 11 למרץ 1932: 5.

67 כרמי, העסקונה: 42-43.

הדגל של מכבי. התביעה של התאגדות הפועל להשתתף במשחקים תחת הדגל האדום ולקבל מעמד שווה למכבי הציתה את חמתו:

הניסיונות להטביע את המכבייה בים של דגלים אדומים, סכסוכים ואף גרוע מזה... הדרישות והתנאים המחוצפים של הפועל שיהיו שותפים שווים למכבי [...] לא ניתן להם להניף את הדגל האדום [...] לא ניתן להם לחלל את החג הלאומי הנהדר, חג המכבים בדגליהם האדומים... לא ניתן!⁶⁸

הדגל והמדים האדומים היו מוטיב חוזר בביקורת שמתח לויתן על הפועל:

הפועל המופיע כאן בארץ בהתחרויות לא רק בדגל האדום, אלא גם במכנסיים ובגרביים אדומים (זכורה הופעתם הקונדסית במשחק כדורגל כשהם לבושים אדום מכף רגל ועד לקודקוד) מופיעים בחוץ לארץ תחת הדגל הלאומי ולבושים כחול לבן [...] במקום סחיטת הגרושים, הפנינגים והסנטים מהמוני היהודים התמימים החושבים שבכספם הם עוזרים להקמת ממלכת ישראל – שם יש לנהוג אחרת. [...] אין אנו מתפלאים על הדו־פרצופיות שלהם – על פרצופם שהם מראים למכבים כאן בארץ והשונה לגמרי מזה שהם מראים בחוץ לארץ. כי אכן כאלה הם – דו־פרצופיים.⁶⁹

בסופו של דבר העיתון 'דבר' דיווח כי במכבי דחו את הדרישות הללו בנימוק שהצגת סממנים מפלגתיים "תעורר התרגזות ביישוב".⁷⁰ הפועל סירבה להתפשר ונשארה שוב מחוץ למשחקי המכביה. המתח בין המחנות הגיע לשיאו בשל ביטולה של צעדת המשלחות ברחובות תל אביב. ראשי הפועל ובית"ר דרשו לקיים בהפגנות צעדה משלהם באותה עת שבה תוכננה צעדת המשלחות של מכבי. הבריטים, שצפו את ההתנגשות בין המחנות, ביטלו את כל הצעדות המתוכננות. המכביה עמדה להיפתח ב־1 באפריל אבל נדחתה ל־2 בו כדי שלא לפתוח את האירוע החשוב דווקא ב"יום השקרים"

68 ליפא לויתן, "לא ניתן להניף את הדגל האדום במכביה", גזיר עיתון, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/11.

69 ליפא לויתן, "קראתי בעיתונים", הירדן, 27 בנובמבר 1936: 6.

70 [ללא שם מחבר], "הפועל על שלילת השתתפותו במכביה", דבר, 31 במרץ 1935: 1.

הבין-לאומי. הממשלה הבריטית לא שלחה נציג רם דרג מטעמה כדי לברך את הבאים בטקס הפתיחה כי צפתה מראש את הסתננותם הבלתי לגאלית של המתחזים לספורטאים.⁷¹

בין המברכים את באי המכביה השנייה היו הלורד מלצ'ט, ראש עיריית תל אביב מאיר דיזנגוף, יו"ר הקרן הקיימת מנחם אוסישקין, נציגת מפלגת הציונים הכלליים שושנה פרסיץ ונציגים אחדים מן התפוצות.⁷² למרות המאבק בין מרכזי הספורט הגיע לברך גם נציג הפועל מרדכי ז'ליסט, שהיה לבוש במדי הפועל ובידו דגל בצבעי תכלת-לבן בצידו האחד ואדום בצידו האחר. בנאומו הדגיש כי נבצר מהפועל ליטול חלק באירוע. לתשואות הקהל הצהיר כי "התאגדות הפועל מביאה את ברכתה הלבבית למכביה השנייה".⁷³ 'פלוגות הפועל', שהוקמו על בסיס 'אגודת הסדרן' בשנת 1936 היו מטרה לביקורת חריפה של לויתן. הפלוגות היו מיליציה של ההסתדרות הכללית, שהתמחתה בספורט שימושי ובמאבק נגד הימין הרוויזיוניסטי. הפלוגות שימשו כלי להגנה על העבודה המאורגנת והיו מעורבות בעיקר בסכסוכי העבודה האלימים של אותה תקופה. דוד בן גוריון, ממובילי הקמת הפלוגות, הצהיר בכינוס הארצי של הפועל שהתקיים בתל אביב בשנת 1933 כי "הספורט, עם כל חשיבותו [...] איננו מטרה לעצמה אלא אמצעי [...] ועליו 'לשמש מגן העבודה'".⁷⁴ יעקב ריפתין, מראשי הפלוגות, סיפר שהן קמו "על יסוד צבאי ומשמעת מוחלטת". הוא ראה בהן "מיליציה מעמדית", "ארגון לוחם שתפקידיו מלחמתיים".⁷⁵

במשך השנים לויתן לא חסך את שבט ביקורתו מפלוגות הפועל. במאמרי עיתונות רבים הוא לעג לרמתן הירודה ובה בעת הדגיש את חשיבות ההכשרה הראויה. בטורו 'מיומנו של ספורטאי' לגלג לויתן על חברי הפלוגות המקרטעים בתחרות הליכה שקיימו בנובמבר 1937 והציג אותם כשלומיאלים:

- 71 צמרת, "המכביות": 119, 122.
72 על תמיכת מאיר דיזנגוף בספורט בתל אביב ראו: אילן שחורי, 'ספורט עברי בעיר עברית: תרומתו של מאיר דיזנגוף ראש העירייה הראשון של תל אביב לפיתוח הספורט בעירו והפיכתה למוקד לאומי ובינלאומי', רוח הספורט, 12 (תשפ"ו), בדפוס (להלן: שחורי, ספורט עברי).
73 [ללא שם מחבר], "נפתחה המכביה השנייה", דבר, 3 באפריל 1935: 1.
74 טבת, קינאת דוד: 37.
75 יאיר שפיגל, הצועד מול הזרם, יעקב ריפתין – ביוגרפיה (גבעת חביבה: יד יערי, 2022): 60.

פלוגות הפועל ערכו הבוקר תחרות בהליכה [...] ברחוב דיזינגוף ובאלנבי, במזא"ה ובארלוזורוב, בסטרט ובפיניש [...] צר היה לי לראות את הבחורים המסכנים, שההליכה הזאת הייתה בשבילים כקריעת ים סוף. אם כי המרחק לא היה רב, בסך הכל 12 קילומטר בערך, ואם כי הלכו בלי שום תחמושת, לבושים בגדים קלים מאוד – קשתה עליהם ההליכה והיו גם כאלה שלא הגיעו לקו הגמר. אחד אף התעלף בדרך. ובין אלה שהגיעו היו שהגיעו כשהם נתמכים בידי חבריהם ואף מי שהגיע בזחילה. וכולם מזיעים... נושמים בכבדות... נוחרים.⁷⁶

את הטור 'מיומנו של ספורטאי' שפרסם בחודש מאי 1938 הקדיש לחגיגות ההסתדרות שהתקיימו ב־1 במאי, שבהן צעדו בסך פלוגות הפועל:

בחגה האדום שערכו אתמול המפא"יניקים באצטדיון המכבייה הכתיר נמירובסקי [מרדכי נמיר, מזכיר מועצת פועלי תל-אביב, המחברים], ממועצת הפועלים השמאליים, את פלוגות הפועל בתואר לא להם: "מגיני האומה". להעניק כבוד כזה לאי-אלו לא יוצלחים הן בספורט והן בתרגילי סדר ולא כל שכן בספורט המגן, להכתיר את פלוגות הפועל שאינן יכולות אף "לצעוד ברגל" כהוגן, בתואר חשוב כזה, זו חוצפה שאין כדוגמתה. אם אלה הם מגיני האומה... הרי אוי ואבוי לאומה...⁷⁷

לויתן עקב אחרי המחלוקות הפנימיות בהפועל והציג אותן כראיה לכישלון הרעיון המעמדי. כשבנובמבר 1936 ערכו ההסתדרות והתאגדות הפועל אספה משותפת ביקש אחד הפועלים בשם יעקב הירשברג לעלות לבמה ולהשמיע דברי ביקורת על מדיניות הפועל. כך תיאר הירשברג את השתלשלות העניינים מרגע שהתעקש לקבל את רשות הדיבור:

פלוגת סדרנים התנפלה עלי כדי למלא את חובתם הסדרנית: סובבו את ידי, חנקו אותי בגרוני, משכוני בשערותיי ובאוזניי,

76 ליפא לויתן, "מיומנו של ספורטאי", הירדן, 12 בנובמבר 1937: 8.

77 ליפא לויתן, "מיומנו של ספורטאי", הירדן, 27 במאי 1938: 6.

ובהוציאני החוצה, היכו אותי באופן גס ופראי וסחבוני כהיסחב
כושי על ידי המון המתכונן לקיים בו מעשה לינטש.
לוינתן סיכם את האירוע כך: "וכשאינן במי להרביץ, וכשאינן
'בורגנים' או 'פשיסטים' [...] הרי מרביצים בחבריהם שלהם
[...] הפעם הגיע תורו של הפועל, תורו של הפרולטר".⁷⁸

כל תגרה מקרית שפרצה בין שחקני קבוצות הפועל חיוקה את טענותיו
נגד מה שהוא כינה בלשון סגיי נהור "הסולידריות הפרולטרית" ששררה
בהפועל. כך תיאר את התגרה שפרצה במשחק הכדורגל בין הפועל פתח
תקוה והפועל רמת גן:

השופט הפסיק את המשחק לפני תומו, אך המכות והמהומות
בין הפרולטאריים נמשכו שעה ארוכה. רבים מהם עזבו את
המגרש זבי דם עם חבורות ועם חבלות ועם 'פנסים'. וזאת
לא היא הפעם הראשונה שבמשחקי הכדורגל של הפועל
מדגישים כך השחקנים והחסידיים למיניהם את הסולידאריות
הפרולטארית.⁷⁹

אחד הנושאים שהכעיסו את לוינתן היה שילוב ספורטאים ערבים בהפועל.
עד שנות 'המרד הערבי' (1936-1939) לא התבטא לוינתן בנושא זה. במהלך
המאורעות החל לגבש עמדה עוינת כלפי שילובם בספורט העברי. יחסו
השלילי נבע בעיקר מפעילותם באגודות הפועל שששו למלא את שורותיהם.
כל עוד שותפו ערבים בענפי ספורט כאתלטיקה קלה, כהתעמלות וככדורגל
הוא נותר שווה נפש. לעומת זאת הוא התנגד לשילובם בענפים שהייתה
להם גם גרסה 'שימושית', מחוץ לזירת הספורט, כקליעה וכאגרוף.⁸⁰
בתחרות אגרוף, שנערכה בין מכבי להפועל בשנת 1937 בחיפה שיתפה
הפועל המקומית שני ספורטאים ערבים בשורותיה. לוינתן מתח ביקורת על
שיתופם "באלו הימים, טרם צמח עשב על קברות צעירינו [...] אולי ימנע
הפועל מללמד בוקס את חבריו הערבים [...] לכל הפחות באותם ימים טרם
גמרו יתומי חללינו להגיד קדיש".⁸¹ זאת ועוד, הוא תקף את העיתון 'דבר'

78 ליפא לוינתן, "קראתי בעיתונים", הירדן, 27 בנובמבר 1936: 6.

79 ליפא לוינתן, "הסולידאריות הפרולטארית של חברי הפועל", המשקיף, 8 בפברואר 1940: 4.

80 ליפא לוינתן, "הפועל" מאמן את אגרופו של אחמד", הירדן, 5 בפברואר 1937: 8.

81 שם.

שחש כנראה אי-נוחות מפרסום הידיעה, בתקופה שבה היחסים בין יהודים וערבים הגיעו לשפל המדרגה, וניסה להסוות את שיתופם של המתאגרפים הערבים בשורות הפועל: "ה'דבר' גייר את הערבים חברי הפועל. שמו של יוסוף הוחלף ביוסף ושמו של מוסא אחמד במשה".⁸²

לזיטן הרבה להשוות את יחסה האוהד של הפועל לערבים לעומת יחסה העוין לבית"ר. כשהפועל הסתייג מקיום תחרויות ספורט עם בית"ר הוא ספג מתקפה חריפה מצד לזיטן: "מעניין: כשהפועל הופיע בזירת תל-אביב עם שני ערבים מתאגרפים: מוסא ואחמד, סמוך למאורעות של אשתקד, טרם הספיק הדם העברי, הנשפך בידי ערבים, להתייבש [...] להתאגרף עם ערבים, לשתתף בקבוצות הפועל, לחזק את אגרוםם של מוסא ואחמד מותר, אין צורך להצטדק על כך. אך לשחק כדורגל עם הבית"רים..."⁸³

ד. יוזם מפעלי הספורט

לזיטן לא הסתפק בסיקור אירועי ספורט אלא גם יזם אותם והשתמש במעמדו כעיתונאי כדי לתת להם פומבי. במחצית הראשונה של שנות השלושים הוא יזם כמה מרוצים בתל אביב. מפעלים אלה נוסדו בחסות העיתון 'כלנוע' ולזיטן היה גם העיתונאי שסיקר אותם עבורו. 'כלנוע' היה דו-שבועון מצויר שייסד ברוך אגדתי, צייר ורקדן, מאנשי הרוח הבולטים של העיר וממובילי האירועים התרבותיים הגדולים בה. האירועים שיוזם אגדתי, במיוחד נשפי פורים ותחרות מלכת היופי העברית היו תרמו לעיצוב התרבות של העיר, האירועים, כקונבולים ותחרויות מלכת היופי, שאבו את השראתם מאירועים דומים שהתקיימו באירופה.⁸⁴

תל אביב בשנות השלושים הלכה והתגבשה כ"עיר העברית הראשונה" וככרך קוסמופוליטי-אירופי מודרני. בשנת 1931 מנתה העיר כ-54,000 נפש.⁸⁵ גל העלייה שהגיע מאירופה בשנות השלושים הביא לגידול משמעותי ומהיר של העיר. בשנת 1934 עלה מספר תושבי העיר ל-100,000 נפש

82 שם.

83 ליפא לזיטן, "מיומנו של ספורטאי" הירדן, 6 בנובמבר 1937: 6.

84 על אגדתי ראו לדוגמה: גיורא מנור, אגדתי – חלוץ המחול החדש בארץ ישראל (תל אביב: הספרייה למחול בישראל, 1986); על פסטיבל פורים ועל אסתר המלכה העברייא ראו: חזקי שהם, מרדכי רוכב על סוס: חגיגות פורים בתל אביב (1908-1936) ובנייתה של אומה חדשה (רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר אילן, 2013).

85 יעקב שביט וגדעון ביגר, ההיסטוריה של תל אביב (תל אביב: רמות, 2007): 27 (להלן: שביט, ביגר, ההיסטוריה של תל אביב).

(כולל בשכונות הסמוכות לעיר),⁸⁶ והגיע ל-145,000 נפש בשנת 1936. עם סיום גל העלייה בשנת 1939 עמד מספר התושבים על כ-160,000 נפש, שהיו 33.7 אחוזים מכלל האוכלוסייה היהודית בארץ ישראל. השינוי לא היה רק דמוגרפי אלא גם תרבותי. בשלהי העשור 78 אחוזים מתושבי תל אביב היו יוצאי אירופה.⁸⁷

גל העלייה האיץ את תנופת הבנייה בעיר שהחלה כבר בשלהי שנות העשרים. תל אביב הייתה עיר של בנייה מזורזת. סלילת הכבישים שיזמה עיריית תל אביב לא הצליחה להדביק את קצב הבנייה המהיר בעיר. הבנייה הקדחתנית בשנות השלושים תרמה לאווירה של חיוניות, מרץ ונעורים. ראשי העיר שאפו לעצב דימוי צעיר ורענן של היישוב העברי המודרני ושל הבורגנות הציונית.⁸⁸ התל אביבי הספורטיבי, העליון, השזוף והנהנתן היה שונה בחזותו ובאורח חייו מהיהודי הגלותי הסטראוטיפי וגם מהחלוץ הארץ ישראלי, ושאף להידמות לבן הבורגנות האירופית. ליוצאי מרכז אירופה הייתה השפעה מרכזית על עיצוב הדימוי התרבותי העירוני, והם ביקשו להטמיע בתרבות העירונית הציונית מאפיינים בורגניים שהכירו מבתם.⁸⁹ הצביון הבין-לאומי של העיר הלך והתבסס, וכך גם המוניטין שלה כמרכז בילוי תוסס וכ"בירת השעשועים" של ארץ ישראל היהודית. יושבי בתי הקפה היו חלק מהדימוי של תל אביב – הקריה העליונה.⁹⁰ אחד מסממניו של כך גדול הוא אירועים המוניים המתקיימים במרחב הציבורי, שמטרתם כפולה: חיזוק גאוה מקומית, עיצוב ערכים חברתיים

86 פנחס יורמן, "תל אביב 1934: תמונת מצב", בתוך: מרדכי נאור (עורך), **תל אביב בראשיתה, 1909-1934** (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1984): 175-158.

87 שביט, ביגר, **ההיסטוריה של תל אביב: 22-23**.

88 הלמן, **אור וים: 62**.

89 ראו לדוגמה: מרים גטר, "העלייה מגרמניה בשנים 1933-1939", **קתדרה** 12 (1979): 125-147; דורון נידרלנד, "השפעת הרופאים-עולים מגרמניה על התפתחות הרפואה בארץ-ישראל (1933-1948)", **קתדרה** 30 (1983): 111-160; יואב גלבר, "עולי גרמניה בחיפה בשנות השלושים והארבעים", בתוך: מרדכי נאור, יוסי בן-ארי (עורכים), **חיפה בהתפתחותה 1918-1948** (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1989): 95-110; יואב גלבר, **מולדת חדשה: עליית יהודי מרכז אירופה וקליטתם 1933-1948** (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1990): 608; בן פורת, **הבורגנים: 93**; נורית גוברין, **קריאת הדורות, ב' (תל אביב: הוצאת אוניברסיטת תל אביב, 2002)**; גיא מירון, **מ'שם' ל'כאן' בגוף ראשון** (ירושלים: מאגנס, 2004) Mordechai Eliav, "German Jew's Share in the Building of the National Home in Palestine and the State of Israel", **Leo Beck Yearbook**, 30:1 (1985): 255-263.

90 מעוז עזריהו, **תל אביב העיר האמיתית** (באר שבע: מכון בן גוריון, 2005): 71; הלמן, **אור וים: 239**.

מצד אחד וחיזוק מסרים של חוסן ואיתנות כלפי העם היהודי מחוץ לארץ ישראל וכלפי השלטון הבריטי מהצד האחר. אירועי ספורט היו חלק מרכזי מאירועים אלו. ראש העיר מאיר דיזינגוף, שהיה ידוע כחובב ספורט ותרם רבות לפיתוח הספורט בעירו, עודד אירועי ספורט במרחב הציבורי וטבע כבר בשנות העשרים את הסיסמה "ספורט עברי בעיר עברית".⁹¹ העיר תמכה באירועי ספורט ציבוריים שבהם צפו מאות תושבים. לדוגמה תחרויות אגרוף בגן רינה, שהיה בית ראינוע עם גג פתוח ואולם אירועים ששכן בקרן הרחובות בן יהודה ושולם עליכם,⁹² ותחרויות שחייה בבריכת גן הדסה, שבפינת הרחובות אבן גבירול והדסה.⁹³ לזיטן ייחס לאירועים אלה חשיבות רבה. אירועי ראווה ספורטיביים היו אמצעי לחיזוק הלאומיות העברית על פי חזונה של הסתדרות מכבי העולמית, המשותפת לכלל יהודי העולם.

רוב אירועי הספורט נערכו במקומות שהיו צרים מלהכיל את כל הציבור שביקש לצפות בהם. לעומת זאת הצפייה במרוצים עירוניים פתוחה לכל האזרחים כיוון שהם נערכים ברחבי העיר. זאת ועוד, הם נושאים תשואה גדולה לעיר המארחת ותורמים להתפתחותה. ערים ששות לארח מרוצים משום שההשקעה בקיומם היא צנועה, וגם הגדולים שבהם אינם תובעים תקציבי ענק ואפשר לקיימם מבלי לחרוג מהתקציב העירוני.⁹⁴

ליפא לזיטן היה אחד מהיוזמים של שלושה מרוצים עממיים: מרוץ אופניים, מרוץ אופנועים ומרתון תל אביב. שלושת המרוצים היו פתוחים לקהל הרחב ונערכו ברחובות העיר. הבחירה במרוצים עממיים מדגישה את העדפתו של לזיטן את הפעילות העממית על פני התחרויות, וחשיבות המכנה המשותף הלאומי יהודי על פני היריבות המעמדית. הוא פנה לדר-שבועון 'כלנוע', שבו פרסם את מאמריו מעת לעת, כדי שזה יעניק חסות לאירועים – ובה בעת יאפשר לו לפרסמם מעל גבי העיתון, כלומר לעצב את המסר הציבורי שביקש להעביר.

'כלנוע' נועד לילדים, אך היה בו גם תוכן שנועד לקהל רחב יותר, בעיקר למורים ולאנשי חינוך ותרבות. העיתון הרבה לפרסם מאמרים בנושאי חינוך גופני, ספורט, ציונות, צבאיות קלה וחינוך לאומי. צביונו הפך אותו לכלי חינוכי אידאולוגי מובהק ובמהלך כתיבתו של לזיטן. הפנייה לצעירים מלמדת על המסרים שאותם ביקש לזיטן להעביר לילדי ולמחנכי היישוב היהודי.

91 ידיעות עיריית תל-אביב – ספר השנה תרצ"ח (תל אביב, 1938): 151.

92 כרמי, לא ספורט: 51.

93 ענת קדרון, "כשספורט ופוליטיקה נפגשים בברכה", עת-מזל 261 (2019): 23-26.

94 כרמי, לא ספורט: 64.

מערכת 'כלנוע' נענתה בשמחה ליוזמותיו של לויתן כיוון שהעלו את תפוצתו של העיתון ובו בזמן תרמו להתפתחות הספורט בעיר ולהעלאת התודעה של האזרחים לחשיבותה של הפעילות הגופנית. ייזום מרוצים של לויתן נבעו מרצונו להטמיע את הספורט במרחב התרבותי של העיר, ולשלב בין תרבות עברית מקומית ובין קודים בינלאומיים ומודרניים של פנאי.

ב־24 בינואר 1931 התקיים מרוץ האופניים הראשון בתל אביב. במרוץ השתתפו 43 רוכבים ממכבי, מהפועל ומ'הצופים הקשישים'.⁹⁵ מסלול הרכיבה המתוכנן התחיל בתל אביב המשיך לפתח תקווה וחזרה. נקודת היציאה הייתה רחבת בית העירייה ברחוב ביאליק, ושם, לפני צאת הרוכבים התאסף קהל רב. על הסדר פיקחו שומרים וסדרנים ענודים סרטים עם כתובת 'כלנוע'. בראש הרוכבים נסעו רכב של מגן דוד אדום ושלוש מכוניות לליווי הרוכבים. את הרוכבים עודד קהל רב שהצטופף לאורך מדרכות תל אביב, והריע להם במחאות כפיים ובקריאות.⁹⁶ כך תיאר לויתן את התלהבות הציבור מהאירוע:

והנה באמצע היום, בטבור העיר הצטופף פתאום קהל רב בן כמה אלפים. תינוקות של בית רבן, ריבות נאות, בעלי זקן וכרס, בחורי־חמד, אפילו קרתניים שקטים ורודפי־שאננות ואורחים־פורחים כולם התלקטו ברחובות ביאליק ואלנבי כולם פשטו אל העירייה לחזות במחזה הנהדר. כנופיות כנופיות עומדות על יד העירייה לאורך הכבישים. מקרוב ומרחוק נוהרים אלפים, ילדים מטפסים על אילנות, ממרומי הגזוזטראות והגגות השטוחים, כמו מבתי חומה, צופיות אלפי עיניים.⁹⁷

95 'הסתדרות הצופים הקשישים' הוקמה ב־1928. הארגון החדש נבדל מעל קהילת הצופים העירונית בעיקר באופי חבריו, שנמנו על בני אצולת העיר, ובפעילות מחתרנית קדם־צבאית. את הארגון הקים יעקב קורלנד במטרה שהחברים המבוגרים יותר ('הקשישים'), כלומר בני 14 ויותר) ישמשו גם עתודה לארגון 'ההגנה'. הצופים הקשישים הדגישו סממנים חיצוניים כתלבושת, סמלים וגיוני טקס ועוררו התנגדות בקרב הנהגת הצופים העירונית. בתחילת הדרך היו לצופים הקשישים שתי חטיבות: צופי יבשה וצופי ים. בשנת 1937 נפרדו צופי הים והקימו את אגודת 'זבולון'. על הצופים הקשישים ראו בהרחבה: שחורי, "היה נכון".

96 [ללא שם מחבר], "מרוץ ראשון של רוכבי אופניים", הארץ, 25 בינואר 1932: 4.

97 "מרוץ האופניים הראשון בארץ ישראל", כלנוע ארכיון נשרי, תיק כלנוע 1931-1934.

לקראת מתן אות הזינוק הגיעה ההתלהבות לשיאה. דוד אלמגור (קליינמן) זכה בכבוד להזניק את הרוכבים. אלמגור עלה לארץ בשנת 1913 והיה חבר מכבי תל אביב משנת 1919. הוא היה ממייסדי 'מכבי הצעיר', חבר ההתאחדות לספורט וראש משלחות מכבי למשחקי אסיה בהודו ולמשחקים האולימפיים לנשים בלונדון (1934).⁹⁸ הוא היה מאבות הצופיות בארץ ופיקד על החטיבה הימית בצופים הקשישים, שחבריה השתתפו במרוץ. בשעה שתיים בדיוק הודיע אלמגור לרוכבים להתייצב על קו הזינוק.

כהרף עין כל הפמליא [כך במקור] זוה בהתרגשות מהעירייה אל פנת ביאליק אלנבי – אל מקום הסטארט. מחנה כבד מגיח ומכסה את הרחובות, מזנק אל בין שורות הרוכבים. אופניים ואופנוע מתחוגגים [כך במקור] כציפורים. הקהל צוחק, לוטש עיניים, מראה באצבע, מכנה שמות. שמחה הדליקה שכרון. כצפרי־סער עומדים המתחרים. הפנים פורחות כפרדסים, האופניים נטויים כמוכנים לירייה. דוד אלמגור נותן את הירייה הראשונה: – נו בני־חיל, זוזו! הרוכבים קופצים על האופניים ומנתרים כבעלי כנף קלים וטסים לפתח תקווה. מתוך התפרצות של מחיאות כפיים וקריאות "הידד" התגלגלו הרוכבים וחמקו. הם טסים והדרך נמוגה מתחת לרגליהם.⁹⁹

הקהל הרב שהמתין לשובם של הרוכבים מהמסע לפתח תקווה התגודד ברחבת הכניסה לבית העירייה. אלא שההמון נחל אכזבה. רק חמישה רוכבים הצליחו להגיע לקו הסיום בשלום. כל הרוכבים האחרים נכשלו במשימה. אחדים התעלפו ואחרים נאלצו להפסיק את המרוץ בשל תקרים בגלגלים. תחנת 'מגן דוד אדום' בפתח תקווה טיפלה בכמה רוכבים תשושים, ברוכב שנפל מאופניו ונחבל וברוכב שנדרס בדרך. רכב חילוץ שליווה את הרוכבים לאורך המסלול אסף את הנושרים והחזיר אותם לתל אביב. הרוכב הראשון שהגיע לקו הגמר על אופניו היה שלמה צבי מהפועל תל אביב. הוא גמא את המרחק ב־52 דקות ו־19 שניות וזכה בגביע כסף ובכרטיס כניסה קבוע ליריד המזרח.¹⁰⁰

98 זמרי, פז, לקסיקון: 32.

99 "מרוץ האופניים הראשון בארץ ישראל", כלנוע ארכיון נשרי, תיק כלנוע 1931-1934.

100 [ללא שם מחבר], "מרוץ ראשון של רוכבי אופניים", הארץ, 25 בינואר 1932: 4.

נראה שהצלחת המרוץ השפיעה גם על ראש העיר. בראשית חודש אפריל 1931 ארגן דיונינגוף מרוץ נוסף, הפעם מרוץ הסוסים הראשון שהתקיים על חוף ימה של העיר העברית.¹⁰¹ ליפא לויטן לא היה מעורב בארגון מרוץ זה אבל דיווח עליו בטורו 'מפנקסו של ספורטאי'. התיאור מלמד על המטרה של לויטן בארגון מרוצים: הצגת הפעילות הספורטיבית במרחב הציבורי. במרוץ הסוסים יכול היה הקהל לראות רק את 200 המטרים האחרונים למרוץ, ולויטן ראה בכך החמצה. לעומת זאת הקהל העצום שבא לראות את המרוץ, יותר מ-10,000 איש, העיד על העניין הציבורי בספורט הרכיבה, ולכן, לדבריו, יש לקיים מרוצים במרחבים נגישים לציבור.¹⁰² את השאיפה של לויטן לחזק את הפומביות של המרוץ אפשר לייחס גם לחשיבות שנתן לספורט הרכיבה כספורט שימושי לאומי.

בחורף 1932 יזם לויטן מרוץ נוסף ברחבי תל אביב, הפעם לאופנועים, שוב בחסות העיתון 'כלנוע'. לקראת האירוע שנקבע ל-6 בנובמבר 1932 הזמינה הנהלת העיתון את ראשי אגודות הספורט שבהן פעלה סקציית אופנוע, ונבחרה ועדה שתכננה את המרוץ והוציאה אותו לפועל.¹⁰³ המקום שנבחר לקיום האירוע היה שכונת מחלול שבצפון העיר.¹⁰⁴ אצטדיון המכביה ששכן סמוך לשפך הירקון נבחר כנקודת הזינוק ובית החרושת לעיבוד עורות 'לבקוביץ' נבחר כנקודת הסיום. באירוע תוכננו להתקיים שני סבבי מרוצים: האחד באורך 15 קילומטר לאופנועים קלים והאחר באורך 35 קילומטר לאופנועים כבדים. האופנועים היו צריכים להקיף את מסלול המרוץ כמה פעמים בהתאם למרחק שנקבע לכל קטגוריה.¹⁰⁵ למזניק המרוצים נבחר שוב דוד אלמגור ולשופט הראשי ליפא לויטן. עם ועדת השיפוט נמנו ולטר פרנקל, דוד אלמגור, יהודה ארזי והאתלטית רוני קולבאך.¹⁰⁶ הרכב השופטים מלמד שלמרות האופי העממי והפתוח לכול של המרוץ, הארגון והשליטה היו בידי המחנה האזרחי ומכבי. דוד אלמגור היה, כאמור, מראשי הצופים בעיר, ארזי, מיודעו של לויטן מימי גדוד מגיני השפה ואיש 'ההגנה', האתלטים ולטר פרנקל ורוני קולבאך היו מבכירי הספורטאים במכבי.

101 שחורי, "ספורט עברי".

102 ליפא לויטן, "מפנקסו של ספורטאי: מרוץ סוסים בתל אביב", העם, 15 באפריל 1931: 3.

103 [ללא שם מחבר], "מרוץ אופנוע", דאר היום, 5 באוקטובר 1932: 4.

104 בשכונה זו יש כיום מכלול של מבנים ובו כיכר אתרים, הסמוכה לשפת הים.

105 [ללא שם מחבר], "תוצאות מרוץ האופנוע", הארץ, 7 בנובמבר 1932: 4.

106 'כלנוע' לליפא לויטן, הזמנה לכהן כשופט המרוץ, 4 בנובמבר 1932, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04.

את המרוץ הזה לא סיקר לזיתן, אלא שלמה בן ישראל,¹⁰⁷ אולי משום שלזיתן כיהן כשופט הראשי. "היום תתקיים תחרות האופנוע הראשונה בארץ ישראל" בישר העיתון 'כלנוע' במודעות שנתלו ברחבי תל אביב. בשעה 13:30 התאספו ההמונים ברחוב הירקון ועל שפת הים לאורך מסלול המרוץ. שיירת גמלים שעברה על החוף הוזה לצד המסלול ובעליהם השכירו תמורת סיגריות את דבשות הגמלים לצעירים שביקשו לצפות באירוע מ"הטריבונה המרכזית".¹⁰⁸ את הגביעים למנצחים תרם יצחק הוז, בעליו של מפעל הנעליים 'כתר יצחק הוז'. ראשון במרוץ האופנועים הקלים הגיע אלברט אדוארד שמידט, יליד הודו, שזכה בגביע ושני הגיע בן-ציון הוברמן שזכה במדליה. הרוכבים האחרים פרשו בשל תקלה באופנוע. במרוץ האופנועים הכבדים זכה זליג רייכרט, שיצא לשני מסעות אופנועים באירופה ובאמריקה לשם תעמולה למכביות (1930 לאנטוורפן ו-1934 לאירופה ולאמריקה). במקום השני זכה חירם דנין (סוכובולסקי), שכינה בשנים 1932-1934 כמזכיר מועדון רוכבי האופנוע (מוטוקלוב א"י). דנין, בנו של אחד ממייסדי שכונת 'אחוות בית', קיבל תיבה של בקבוקי יין 'כרמל מזרחי' ומדליה מטעם העיתון 'כלנוע'.¹⁰⁹ במקום השלישי זכה אפרים טננבוים, שקיבל מנוי חנים לעיתון 'כלנוע' למשך שנה. טננבאום היה שותף לשני מסעות אופניים שארגנה מכבי לאירופה (1930 לאנטוורפן וב-1931 ללונדון).

ככל שהעמיקה היריבות הפוליטית בין המחנות, ההיתכנות לאירועי ספורט משותפים בין אנשי מכבי והפועל הייתה כמעט בלתי אפשרית. שנת 1934 הייתה שנת שפל ביחסים בין התנועות, והטינה ההדדית הובילה לתקריות אלימות קשות. בחורף אותה שנה יזם לזיתן את ריצת המרתון הראשונה בתל אביב. הפעם, לא רק הוועדה המארגנת אלא גם המשתתפים השתייכו כמעט כולם למכבי. לצד לזיתן מונתה ועדה מארגנת ועימה נמנו צבי נשרי וולטר פרנקל, שגם השתתף בריצה. גם דיזינגוף היה מעורב ביוזמה זו, והוא ששילב אותו כחלק מההכנות לחגיגות חצי היובל של העיר.¹¹⁰

ההכנות לאירוע, שהיה ראשון מסוגו בארץ, לוו בחשש גדול משום לא היו בארץ רצים למרחקים ארוכים. האירוע המתוכנן התפרסם בעיתונות ולהפתעת המארגנים נרשמו אליו צעירים רבים. המועמדים נבדקו על ידי

107 בן ישראל התפרסם כמי שכתב באותן שנים (תחת שם העט ב. חבקוק) את סדרת הספרות הבלשית 'ספריית הבלש', שבמרכזה דמותו של דוד תדור.

108 שלמה בן ישראל, "שמיים, חולות ואופנוע", 'כלנוע', ארכיון נשרי, תיק כלנוע 1931-1934.

109 [ללא שם מחבר], "תוצאות מרוץ האופנוע", הארץ, 7 בנובמבר 1932: 4.

110 שחורי, "ספורט עברי".

רופא, שאישר את השתתפותם או פסל אותם, בשל חשש לבריאותם. לריצה ההיסטורית התייצבו כמה עשרות רצים חובבים, ושבעה רצים תחרותיים – אף אחד מהם לא מרצי הפועל: יצחק גלסברג ומרדכי כהן ממכבי תל אביב, אדם ילובסקי ממכבי נס ציונה, דב גינצבורג ממכבי חיפה, אליהו תדרי שלא השתייך לאגודת ספורט כלשהי, אהרון ויסמן, מתאגרף ממועדון בני ליאונרד ביפו שהתחרה גם בריצות שדה, וולטר פרנקל. מסלול המרוץ הרשמי באורך 42,195 קילומטר יצא מגבולות העיר תל אביב ועבר גם דרך בית דגן, ראשון לציון, נס ציונה ובחזרה לרחובות תל אביב באותה דרך.¹¹¹

ביום ו', 9 בפברואר 1934, הזניקו את הרצים מאיר דיזנגוף ראש העירייה ודוד אלמגור השופט הראשי, ליד בניין העיריה ברחוב ביאליק, והמרוץ ההיסטורי יצא לדרך. את קורותיו של המרתון הראשון בארץ ישראל אנו למדים מרשימתו של ליפא לזיטן.¹¹² לזיטן הדגיש את המסרים העממיים של המרוץ ותיאר כיצד פרנקל, שהיה הרץ המנוסה מכולם, פתח עם יריית הזינוק בריצה מתונה, אבל פינה את הדרך והעניק את הבכורה למתחרים החובבים וחסרי הניסיון, שהתגאו להוביל את הדבוקה ברחובות תל אביב. נראה שאצילות הנפש של פרנקל לא הספיקה, שכן עוד בטרם חצו את גבולות תל אביב החלו האצנים לנשור בזה אחר זה.

לזיטן סיפק לקוראיו את מלא הפרטים: בשדרות המלך ג'ורג' חש אליהו הדרי דקירות בצד והשופטים שליוו את הרצים באופנועים יעצו לו לשוב הביתה. המעטים שהתמידו בריצה מחוץ לגבולות המוניציפליים של העיר סבלו מכאבים ונאלצו לסיים את המרתון לפני הגיעם לקו המטרה. בקרבת בית דגן הגיע אדם ילובסקי למסקנה שהוא "אינו בפורמה" ופרש מהמרוץ. מרדכי כהן נתקף רעב וצמא, אך גם חצי תריסר תפוזים שאכל בדרך לא מנעו את פרישתו המוקדמת. כעבור 27 קילומטר החל אהרון ויסמן לצלוע ועבר להליכה איטית כדי לאזור כוח ולהמשיך. כשהתאושש וביקש להמשיך פסל אותו מלווהו בטעות כשסבר שההליכה הפכה את כללי התחרות. אחד המשתתפים מאחור התקשה לעמוד בפני הפיתוי שהציע לו עגלון חומל שהיה בדרכו מנחלת יהודה לבית דגן. "בין כך לא תשיג את יריבך, עלה על העגלה ואסיעך לתל אביב", הציע לרץ התשוש.

111 קורט בנימין, "ולטר פרנקל – המנצח במרוץ הראשון בארץ", ספורט לעם, 16 בדצמבר 1951: 4.

112 ליפא לזיטן, "המרתון הראשון בארץ", כלנוע, 25 בפברואר 1934: 11; תיק כלנוע, ארכיון נשרי.

רק פרנקל זכה להצלחה ותואר כסמל לנחישות ודבקות במשימה היאה לספורטאי לאומי. בנחלת יהודה חש כאבים ברגליו, אך נשך את שפתיו והמשיך עד בית דגן, שם קרס מרוב כאב. תלמידיו מהגימנסיה, שליוו אותו ברכיבה על אופניים, עודדו אותו בקריאות ושרו לו את שירי האהובים. למראה פרנקל הנאנק מכאבים יעצו לו להפסיק את ריצתו. אך פרנקל שהספיק בינתיים להתאושש, קפץ כנשוך עקרב על רגליו והחל לרוץ ביתר כוח, תוך עידוד קולני של מלווייו והשמעת "שירים לאומיים" לחיזוק רוחו. כעבור שלוש שעות וחמש עשרה דקות חצה פרנקל את קו הגמר בכיכר עיריית תל אביב. ראש העירייה מאיר דיזנגוף ופקידי העירייה יצאו אל הגוזזטרות של בניין העירייה והריעו למנצח. כ-3,000 איש שהתקבצו ברחוב אלנבי בשטח שבין הרחובות ברנר וביאליק, קיבלו את האלוף בתשואות חן. בינתיים שקעה השמש ושום רץ לא נראה. הקהל חיכה בסבלנות. כעבור ארבע שעות וחמישים ושתיים דקות מתחילת הריצה נצפה כהן ברחובות העיר. הקהל העצום שהמשיך להתגודד במקום הריע לכבודו שכן רבים חשבוהו למנצח. כהן, שחתם את ריצת המרתון, היה אחד משלושת הרצים שסיימו אותו בהצלחה.¹¹³

הניסיון לשחזר את הצלחת המרוצים נכשל כישלון חרוץ – הפעם על רקע פוליטי. ב-13 במאי 1934 תכנן לזיתן לערוך מרוץ אופנועים מדגם 'סנבים' הבריטי. הוא גייס לוועדה המארגנת את יחיאל ויצמן,¹¹⁴ מנהל 'תעשיות כימיות אימפריאליות' (Imperial Chemical Industries, ICI) ואת עמנואל הרוסי, המשורר והסופר. במועד שנקבע נאספו רוכבי אופנוע סמוך לאצטדיון המכביה. המרוץ התנהל כמתוכנן ובו זכה הרוכב בנימין כהנא מבית"ר תל אביב, שרכב במדי בית"ר החומים ובכך עורר את זעמם של חברי הפועל. חברי פלוגות הפועל חיפה ערערו על תוצאות המרוץ ותבעו להעניק את הגביע לנציגם, שהגיע במקום השני. לדבריהם, האופנוע אינו שייך לזוכה ולכן הוא אינו זכאי לגביע. הטענה שכהנא קיבל את רשות המארגנים לרכוב על אופנוע שאול לא שכנעה את אנשי הפועל ומהומה רבתי פרצה בטקס הסיום. התערבותו של אברהם שפירא, ראש אגודת השומרים, לא הצליחה לפייס בין הניצים ואף הלהיטה עוד יותר את הרוחות. המשתתפים החלו מכים זה את זה וכולם כאחד את ליפא לזיתן ואת עמיתיו, מארגני

113 שם.

114 אחיו של ד"ר חיים ויצמן, לימים הנשיא הראשון של מדינת ישראל ואביו של עזר ויצמן, לימים הנשיא השביעי של מדינת ישראל.

האירוע. המשטרה הוועקה למקום כדי לשים קץ למהומה.¹¹⁵ קשה לדעת אם השערורייה שליוותה את המרוץ שמה קץ ליוזמותיו של לויטן או שהחליט להפנות את מרצו לתחומים אחרים. כך או אחרת לויטן חדל מליזום מפעלי ספורט בתל אביב ובעתיד נקשר שמו באירועים פוליטיים יותר מאשר כמארגן אירועי ספורט.

115 [ללא שם מחבר], "שערורייה בהפגנת אופנועים", דאר היום, 14 במאי 1934: 4.

משמאל לימין: ליפא לויטן ודוד אלמגור. השנה: 1936. באדיבות הארכיון ע"ש צבי נשרי
במכון הלאומי למצוינות בספורט ע"ש וינגייט

משמאל לימין: ליפא לזיתן ודוד אלמגור. השנה: 1936. באדיבות הארכיון ע"ש צבי נשרי
במכון הלאומי למצוינות בספורט ע"ש וינגייט

פרק חמישי

הסתדרות העובדים הכללית נגד ליפא לויתן

א. "תהלוכת השביעי של פסח"

בחג הפסח תרצ"ג (אפריל 1933) התקיים בתל אביב כינוס של נוער בית"ר, ובעקבותיו התקיימה בשביעי של פסח (17.4.1933) תהלוכה ברחובות העיר. עם היוודע דבר קיומה הצפוי של התהלוכה החלו חוגי הפועלים לארגן הפגנת נגד. המארגנים התכוונו להשמיע קריאות בוז כלפי הצועדים ולהפגין את כוחו המאורגן של המחנה הפועלי נגד הבית"רים, שנחשבו בעיניהם למפרי שביתות. ההפגנה זכתה לתמיכת מזכירות הוועד הפועל של ההסתדרות ולמען הצלחתה גויסו חברי 'הבחרות הסוציאליסטית' (המשמרת הצעירה של מפא"י), חברי שכבות בוגרות של תנועות הנוער ההסתדרותיות, פועלים מתל אביב וחברי קיבוצים.¹ כאשר עברו חברי בית"ר ברחוב אלנבי, סמוך לבניין קופת החולים של ההסתדרות הכללית, תקפו אותם צעירים חמושים במקלות ובאבנים. התקרית התפתחה לאירוע אלים רחב היקף שבמהלכו נפצעו 24 מבין צועדי בית"ר, בהם גם ילדים.² האירוע עורר זעזוע ברחוב התל אביבי והמילה "פוגרום" של יהודים נגד יהודים שבה וחזרה בתיאור האירועים.³

- 1 כינוס בית"ר כלל פעילויות ספורט, ובעיקר תחרויות אתלטיקה קלה שהתקיימו באצטדיון המכביה. מאת כתבנו המיוחד, דאר היום, 18 באפריל 1933: 1.
- 2 שפירא, "הוויכוח בתוך מפא"י"; שביט, ביגר, ההיסטוריה של תל אביב: 148. בעיתון 'דבר' צוין כי במפקד השתתפו 540 בוגרים וילדים מת"א ומכל חלקי הארץ, וטרחו להדגיש כי רבים מבניהם "שבאו באניות האחרונות". על פי העיתון 12 פצועים בלבד נזקקו לסיוע רפואי ע"י מגן דוד אדום והדסה. [ללא שם מחבר], "יוסרו הבגדים הצואים, מדי היטלר מתוכנו – תבעה אתמול תל אביב", דבר, 18 באפריל 1933: 1.
- 3 לדוגמה: "השם 'מלחמת רחוב' אמנם אינו הולם את ההתנפלות, אשר 'הפועל', בעזרת ידידיו ערך על הבית"רים. השם 'פוגרום' היה הולם יותר לזה", ליפא לויתן, "מלחמת הרחוב", דאר היום, 27 באפריל 1933: 2; בכתבה אחרת כונה האירוע "פרעות": מאת כתבנו המיוחד, דאר היום, 18 באפריל 1933: 1.

מאורע "השביעי של פסח", כפי שנודע בעיתונות התקופה ובהיסטוריוגרפיה המאוחרת, היה אחד השיאים, או נכון יותר התהומות, של העימות המתמשך והמסלים בין תנועת העבודה לתנועה הרוויזיוניסטית. שבועות ספורים קודם לכן פרצו עימותים קשים בין חברי ההסתדרות לפעילי בית"ר והצה"ר, בעקבות שבירת שביתות בבית החרושת 'פרומין' בירושלים ושביתת פועלי הבניין בפתח תקווה. עליית היטלר לשלטון בינאר אותה שנה, הקריאות לחרם על תוצרת גרמניה והדיונים על הסכם ההעברה שעמד להחתם, כל אלה הסעירו את הרחוב היהודי והחריפו את הפוליטיזציה בזירה הציבורית. האלימות שהתפרצה סביב תהלוכת נוער בית"ר סימנה עליית מדרגה בשני מובנים: בהיקף הפגיעה ובחדירת האלימות אל לב המרחב העירוני התל אביבי, ובפגיעה בתהלוכת נוער שלא הוגדרה כהפגנה פוליטית. התקרית שיצאה מכלל שליטה עוררה הד ציבורי חזק בקרב תומכי שתי התנועות והביאה לדיון פנימי נוקב בתנועת הפועלים.⁴ העיתונות הרוויזיוניסטית הזדרזה לנצל את האירוע כדי להדגיש את תמימותם של הצועדים הצעירים, שרק רצו לציין יום חגה של תנועתם, לעומת האלימות הפועלית המאורגנת. למוחרת פרסם ליפא לזיטן מאמר נוקב ב'דאר היום' תחת הכותרת "התנפלות דמים של ההסתדרות האדומה על תהלוכת בית"ר בתל אביב". בכותרת המשנה נכתב: "שחטו אותם! קוראים אנשי ההסתדרות – ילדות ונערים מוכים עד זוב דם והתעלפות, הפועל תוקף בחמת רצח את צעירי בית"ר".⁵ לזיטן תיאר בהרחבה את האירועים והאשים את הנהגת ההסתדרות ואת מנהיגי מפא"י דב הון, רוזה כהן ואחרים שעמדו בראש המפגינים וכינו את הילדים הצועדים "אנשי המדים החומים, מפרי שביתות פועלים, נושאי ההרס, הבוץ והדם בארץ ישראל החופשית, נאצים אנשי ז'בוטינסקי".⁶ אף שהמאמר לא נשא את שמו של לזיטן, אלא הופיע תחת התואר "כתבנו המיוחד", הסגנון, אזכור אירועי ספורט והטון האישי מזוהים עימו בבידור.

מנגד עיתונות הפועלים הצדיקה את התפרצות האלימות והאשימה את הצועדים בהתגרות מכוונת. הופעתם במדים חומים כמדי הנאצים נתפסה כהתרסה קשה ועוררה את זעם ההמונים. עיתון 'דבר' הכריז בכותרת שקראה: "יוסרו הבגדים הצואים, מדי היטלר מתוכנו – תבעה אתמול תל אביב". העיתון תיאר את ההתנגשות כמהומה שפרצה בין "הבריתאים (אנשי ברית

4 שפירא, "הוויכוח בתוך מפא"י".

5 מאת כתבנו המיוחד, דאר היום, 18 באפריל 1933: 1.

6 שם.

הבריונים') והקהל", ולא כעימות בין שתי תנועות פוליטיות ממוסדות. יחד עם זאת העיתון האשים דווקא את השוטרים הבריטים ששמרו על התהלכה שעברה בין "חומות של שאט נפש", וש"אף על פי כן נפרצו השורות מדי פעם. מדי פרוץ התנגשות בין הבריתאים והקהל, הסתערו השוטרים באלות על הקהל והכו בכל כוחם". כנגד הזעזוע הציבורי מכך שחברי הפועל תקפו תהלוכת ילדים ונוער, נכתב בכתבה כי גם ילדים וילדות מהנוער העובד שעברו במקום "ושרו שירים שאין בהם שום פגיעה באיש" קיבלו מכות הגונות באלה מקצין משטרה.⁷

האירועים עוררו בתנועת הפועלים ויכוח פנימי סוער בלגיטימיות של השימוש ב אלימות, בתועלת של הכוחנות ובסכנות הכרוכות ממאבקי רחוב. ברל כצנלסון, מהבולטים שבמתנגדים לדרך האלימה, ראה בהתפרצות האלימות רגע של שבר מוסרי. הוא התפטר מכל מוסדות המפלגה באומרו כי עזב "נכלם ועשוק תקווה" והגדיר את האירועים כ"מתן דרור לכוחות ההפקר והאפלה", אשר גורמים לנזק חינוכי עמוק בתוך התנועה ולפגיעה חמורה בתדמיתה הציבורית של תנועת העבודה. לנוכח עוצמת הזעזוע עלה חשש מפני הידרדרות אפשרית למלחמת אזרחים פנימית.⁸ לצידו של כצנלסון ניצבו גם משה בילינסון, יוסף אהרונוביץ, יוסף שפרינצק, דוד רמז (שהוביל את מנגנון ההסתדרות) ומשה שרתוק. קבוצה זו רצתה לצנן את הרוחות וניסתה לפשר בין הצדדים. מנגד הנהגת הקו התקיף בראשות דוד בן גוריון, אליהו גולומב ויצחק טבנקין, ראתה באירועים הללו נקודת מבחן. דעתם הייתה שיש להגיב בנחישות כדי לבלום את התוקפנות הרוויזיוניסטית ההולכת וגוברת ולהפעיל נגדה כוח מרתיע.⁹

אירועי "השבועי של פסח" חשפו גם את הדו־ערכיות של הנהגת מפא"י בזיקתה לציבור הפועלים. מצד אחד עמד לרשות ההנהגה מנגנון מפלגתי חזק, היררכי וממושמע ובעל מנגנון גיוס מרשים של פעילים ותומכים. מהצד האחר היא נותרה חסרת ביטחון ביכולתה לגייס את נאמנות הציבור ובעיקר את הצעירים, באמצעות חינוך רעיוני בלבד.¹⁰ בסופו של דבר הרוב המכריע של חברי מפא"י צידדו – בגלוי או בשתיקה – במעשי האלימות. חלקם עשו זאת כהצדקה עקרונית ואחרים כהבעת הבנה לתגובה ספונטנית

7 [ללא שם מחבר], "יוסרו הבגדים הצואים, מדי היטלר מתוכנו – תבעה אתמול תל אביב", דבר, 18 באפריל 1933: 1.

8 מכתב ברל כצנלסון למרכז מפא"י, תל אביב, 20 באפריל 1933, יהודה שרת (כניס וליווה בהערות), אגרות ברל כצנלסון ו', (תל אביב: עם עובד, תשמ"ד [1984]): 110-112.

9 אביזוהר, בראי סדוק; 104-106.

10 שפירא, "הוויכוח בתוך מפא"י": 94.

להתגרות של התנועה הרוויזיוניסטית. המגנים את הפגיעה בצעדי בית"ר נותרו מבודדים ונחלו תבוסה ברורה.¹¹

ב. החרם על ליפא לזיתן

ליפא לזיתן נקלע לזירת האירוע ככתב ספורט שבא לסקר את תהלוכת בית"ר שבה השתתפו גם קבוצות ספורט של בית"ר ושל 'מכבי הצעיר'. על פי עדויות מאוחרות האירועים זעזעו אותו עמוקות ובתגובה קרע את פנקס ההסתדרות שלו והצהיר בפומבי כי שוב אינו נמנה עם מחנה השמאל, זאת למרות שרצה להישאר חבר בהסתדרות העובדים.¹² אף-על-פי שכבר קודם לכן זוהה בציבור כעיתונאי בעל עמדות רוויזיוניסטיות וככותב קבוע בעיתון 'חזית העם', וכן כיריב מר של התאגדות הפועל שייצגה את רעיון הספורט המעמדי, הרי שבעיני רבים הוא עדיין נותר דמות חוצה גבולות אידאולוגיים: חבר מכבי, אך גם עובד חברת החשמל ולפיכך חבר ההסתדרות הכללית. ההכרזה הפומבית של לזיתן שיקפה את מרחב האפשרויות שעדיין היה קיים בשנות השלושים המוקדמות. באותן שנים בחברה היישובית התאפשרו פתחי מעבר והשתייכות כפולה – פוליטית, תרבותית וארגונית – כל עוד לא נחצו גבולות אידאולוגיים מובהקים. בראשית העשור כמחצית מחברי מכבי נמנו עם ההסתדרות הכללית.¹³ לזיתן לא נחשב באותה עת כחבר רשמי בתנועה הרוויזיוניסטית. זיקתו למחנה הימין התבטאה בעיקר בזירת העיתונות, שבה הרבה לתקוף, כפי שראינו, את הפועל ואת ההסתדרות. עד אפריל 1933 מאמריו ונאומיו של לזיתן עוררו אי-נחת בקרב חברי הסתדרות רבים אך לא הובילו להרחקתו. כשהגיע לסקר את הוועידה הראשונה של התאגדות הפועל שהתקיימה בפתח תקווה בחודש דצמבר 1931 העיד על עצמו שהתיישב "בפינה נידחת", אך למרות ניסיונותיו להסתוות זיהה אותו יושב ראש הוועידה והתריע בפני באי הוועידה: "אוזניים לכותל".¹⁴ מזה זמן חש לזיתן את עוינות עמיתיו לעבודה בחברת החשמל.

11 אביזהר, בראי סדוק: 104-106.

12 יהושע זליבנסקי, תל אבי – תל אביב (תל אביב: ירון גולן, 1994): 98. זליבנסקי כתב על זיכרונותיו מנקודת המבט כנער, חבר מכבי הצעיר בעיר שנלווה לצעדת בית"ר עם קבוצתו; משה בן זאב, בשולי העיתונות הלאומית (תל אביב: 'לאור', תשמ"א [1981]): 52.

13 ליפא לזיתן, ללא תאריך, אל צירי הוועידה הארצית של מכבי, ארכיון נשרי, תיק 1.10/5.

14 ליפא לזיתן, "אוזניים לכותל", דאר היום, 5 בינואר 1932: 3. על החלטות הוועידה ראו: עמנואל גיל, סיפורו של 'הפועל' (בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 1977): 97 (להלן: גיל: סיפורו של הפועל).

הם התרחקו ממנו ונמנעו משיחות פוליטיות עימו, שבדרך כלל הסתיימו בעימותים קולניים. "אני מכיר היטב את לזיטן שהוא אוהב מאד פרסום ולכן מעולם אינני רוצה להיכנס איתו בשיחות", סיפר אחד העובדים.¹⁵ אחרי אירועי "השביעי של פסח" קיבלה העונית כלפיו ביטוי מעשי. הכתבה שפרסם, ובה האשים מפורשות את חברי ההסתדרות ואת ראשיה בהתנפלות דמים עברה מבחינתם את הקו האדום. הפרסום בעילום שם ("כתבנו המיוחד") לא הטעה את עמיתיו לעבודה. ב-25 באפריל 1933 הגיע לזיטן למקום עבודתו בחברת החשמל. בלוח המודעות קיבלה את פניו כרוזה זו:

הודעת הועד: בישיבת הועד מיום 24.4.1933 הוחלט, כדי למנוע בעד הוויכוחים וההתפרצויות לרגלי הדיבות והפרובוקציות שהופצו בדפוס על ידי ליפא לזיטן, לדרוש מכל עובדי החברה, לא לבוא עם הנ"ל בשום מגע ומשא. הוחלט כמו כן לאחוז באמצעים משפטיים של ההסתדרות כדי להוציאו מקרב ציבורינו.¹⁶

לזיטן המופתע התעשת במהירות ובתגובה למודעה פרסם כעבור יומיים מאמר נוקב נוסף ב'דאר היום', הפעם תחת שמו המלא, שבו תיאר שוב את האלימות של מחנה הפועלים וכינה את אירועי "השביעי של פסח": "התנפלות דמים על ילדים ונערות". הוא יצא נגד הניסיון להציג את המקרה כתקרית שיצאה מכלל שליטה ותיאר כדרכו בחריפות את מה שראה כתכנון מוקדם של מחנה הפועלים שנערך מבעוד מועד לתקוף באלימות את הצועדים: "קבוצות קבוצות עלו גברי הפועל לנקודות השונות [...] קביעת הנקודות הייתה תוכנית אסטרטגית מוצלחת, נבחרו נקודות הטובות להתקפה וגם לנסיגה [...] הסתערו כחיות טרף, הכו, פעו והתעללו בצעירות וילדים מבית"ר. תמונות הזוועה של התנפלות הדמים הזאת יישארו בלבות אלפי עדי הראיה, בלב הנוער הלאומי [...] בוא יבוא היום ל'לוחמים' אלו יתנו דן וחשבון על מעשיהם..."¹⁷

15 ראו עדותו של לינוצקי במשפט החברים, פרוטוקול משפט חברים, 23 ביוני 1933, ארכיון חברת חשמל, תיק 14-A2863.

16 [ללא שם מחבר], "חרם של פועלים כלפי ליפא לזיטן בגלל מאמריו בדאר היום", דאר היום, 3 במאי 1933: 4.

17 ליפא לזיטן, "מלחמת הרחוב", דאר היום, 27 באפריל 1933: 2.

לזיטן אומנם הגיב לחרם בזיקה ישירה לפרשת "השביעי של פסח", אבל עד מהרה הפך הוא עצמו למרכז הדיון הציבורי. פרשת החרם הפכה מיד נושא לסיקור עיתונאי סוער, בעיקר בעיתונות הימנית, וייתכן שלזיטן בעצמו תרם להפצתה. החרמתו חיזקה את מעמדו הציבורי במחנה הרוויזיוניסטי וציירה אותו כמי שמשלם מחיר על יושרו המקצועי ועל עמדותיו. לעמדה זו היו שותפים חברים רבים בתנועה הרוויזיוניסטית שחשו נרדפים על ידי תנועת העבודה.¹⁸ סיקור החרם נעשה חלק מהמערכה בין שני המחנות ונע בין ביקורת על ההסתדרות הכללית כמשטר לופְתָנִי (טוטליטרי) לבין הגחכת המעשה והצגתו כפעולה גלותית ארכאית. 'חזית העם' גרס שהחרם על לזיטן הוא חלק משיטה סדורה שנוקט היישוב נגד בעלי דעות עצמאיות, המשך לפוגרומים (כלומר ההתנפלויות האלימות דוגמת אירועי ה"שביעי של פסח"), ובכך הפך את המקרה האישי והמורכב של לזיטן למקרה המדגים את השיטה כולה:

היישוב לא יוכל לחיות בלי חרמות. היה זמן ומורדי האור מהיישוב הישן הטילו חרם על בן יהודה, על פינס. עכשיו עבר זיכיון החרם לידי הטוריסטים האדומים. במשך השנה הטילו חרם על תוצרת פרומין,¹⁹ הטילו חרם על מאפייה של איש פשוט בפתח תקווה, והנה מטילים חרם על חבר בעבודה. והכל מפני שדעותיו אינן עולות בד בבד עם הדעות האדומות. חברינו לזיטן, הננו יודעים שלא נפל רוחך. הנך במערכה בחזית תכלית לבן. צעוד בדרך העולה למלכות ישראל באותו אומץ לב המציין אותך. המחנה שלנו הולך ומתלכד, הולך ומתחזק. האדומים מרגישים במפלתם, ולכן הם עושים שטויות על גבי שטויות. והחרם שהם הטילו עליך, אינו אלא חולליה בשרשרת השטויות שלהם.²⁰

18 ספרה של גרוויס קובלסקי, **הצודקים והנרדפים**, אף שמרכזו בשנים שאחרי הקמת המדינה, מציין את תחושת הנרדפות ומקומה בתודעה התנועתית גם בשנים אלו.

19 החרם שהוטל על מוצרי בית החרושת פרומין היה חלק ממאבק על העסקת פועלים שלא דרך ההסתדרות. ראו למשל: אניטה שפירא, **ברל, ביוגרפיה** (תל אביב: עם עובד, 2000): 394; יצחק גרינברג, **זלמן ארן, פוליטיקאי כאינטלקטואל** (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשע"ח [2018]): 56.

20 [ללא שם מחבר], **"חרם", חזית העם**, 5 במאי 1933: 4.

'חזית העם' לגלג על שיטת החרמות שנקטה ההסתדרות כשיטה להשתקת מתנגדיה:

קיבלנו ידיעות ממקור חצי מוסמך וחצי רשמי כי בתערוכה הבאה עומדים לייסד הרבה ביתנים חדשים, אשר יראו לקהל את ההתפתחות והאי־התפתחות אשר הציונות ועם ישראל חוללו בזמן האחרון. לעת עתה הוחלט על ייסודם של ביתן החרם שיכיל את נוסח החרם על ליפא לזיטן, החרם על ביסקוויט פרומין, המודעה של בן אהרון בדבר חרם על חזית העם, החרם על סחורות גרמניה והחרם על החרם על סחורות גרמניה.²¹

עיתונאי 'חזית העם' יוחנן פוגרבינסקי הציג בצורה סאטירית את נוסח החרם שהוטל על לזיטן:

לאור נרות אדומים ובתקיעת שופרות, כשספר ה'קפיטל' למרקס פתוח הוכרז החרם על ליפא לזיטן: "בשם רוחו של מרקס, בשם הרבנות הראשית דק"ק (דקהילה קדושה) 'ההסתדרות' ובשם בית הדין הוועד הכולל של פועלי החשמל אנו מטילים חרם על אותו בוקי סרוקי בקיקי דכי חשוכים דמתקרייא ליפא לזיטן בעוון גלותו את מעשי הקדושים והטהורים מה'פועל' שהתנפלו על תהלוכת בית"ר. לפי החלטתו של בית הדין המרקסיסטי אין לבוא עם ליפא לזיטן בכל משא ומתן ולליפא לזיטן לא יהיה כל חלק בנחלה בבתים ונכסים ובפרדסים שיחולקו על ידי יבניאלי בעתיד לבוא וכל מי אשא יבוא במשא ומתן עם ליפא לזיטן עלול להיענש בכרת, יכרתו ממנו את יום העבודה וייחשב כרוויזיוניסט ר"ל. ולראיה באנו על החתום הרבנות הראשית דק"ק ההסתדרות ובית הדין הוועד הכולל של פועלי החשמל בתל אביב."²²

21 [ללא שם מחבר], "ביתנים חדשים בתערוכת 34", חזית העם, 29 בספטמבר 1933.

22 יוחנן פוגרבינסקי, "על דא ועל הא", חזית העם, 5 במאי 1933: 2.

כתבה אחרת המשיכה את הקו הלועג ותיארה את ההסתדרות כארגון שהפר את זכויות הקניין של האדמו"ר ממונקטש:²³ "האדמו"ר ממונקטש מוחה נגד ועד פועלי החשמל בתל-אביב שהחרים את ליפא לויתן בלי נטילת רשות ממנו. החרם – כך טוען האדמו"ר – הוא בזמן הזה פטנט שלי. רק אני משתמש בו. לא אסבול כל תחרות איתי מאיזה צד שהוא".²⁴ בהמשך דבריו השווה פרוגרבינסקי בין ההסתדרות לבין השלטון הנאצי, השוואה שיש בה מן החשיבות לאור ההשוואות התדירות שעשו במחנה הפועלים בין לובשי החולצות החומות בפלשתינה ובגרמניה:

ידע הציבור העברי כולו כי לא רק הנאצים פורעים ביהודים ומחרימים אותם, אלא גם הסתדרות העובדים. המקרה האחרון בחברת החשמל בתל אביב מבליט את הפרצוף הנאציסטי של הסתדרות העובדים כמו שהוא [...] ומה אומר ליפא לויתן? חברי הפועל סבורים שהוא אומר יותר מדי – פשוט אוננם החלה לכאוב ממה שהוא אומר, לפיכך יצא צו מיוחד להרוג, לאבד ולהשמיד את כל ליפא לויתן נער זקן טף ונשים יום אחד, כלומר, לחדול לדבר איתו וכל העובר על הפקודה מות ימות, כלומר: יוצא משורות הפועל.²⁵

הסערה הגיעה גם אל מחוץ ליישוב. עיתונים יהודיים בחוץ לארץ דיווחו על החרם והציגו את לויתן כקורבן שנרדף בשל דעותיו. כך למשל בריאיון שהעניק לעיתון הרוויזיוניסטי 'ראזסווייט' (השחר) בשפה הרוסית שיצא לאור בפריז בחסות ז'בוטינסקי, סיפר לויתן שמזה עשר שנים הוא חבר ההסתדרות ורק בשל תמיכתו בילדי בית"ר שהותקפו על ידי הפועל נגזר עליו חרם.²⁶ לדבריו הוא לא ייכנע לחרם נגדו וימשיך להיאבק על אמונותיו. ואומנם לויתן ניסה להיאבק בחרם שנפסק נגדו, אולי כיוון שמצא בכך עוד הזדמנות להביך את הסתדרות העובדים, ואולי מפני שחשש לפגיעה בפרנסתו. גורמים שונים רמזו כי החרם לא היה יוזמה עצמאית של ועד העובדים בחברת החשמל, אלא פעולה מתואמת עם הנהגת ההסתדרות, ו"כי

23 האדמו"ר ממונקטש (חיים אלעזר שפירא, 1871-1937) נודע בהתנגדותו לציונות.

24 [ללא שם מחבר], "מחאת האדמו"ר ממונקטש", חזית העם, ל"ג בעומר תרצ"ג, 12 במאי 1933.

25 יוחנן פוגרבינסקי, "על דא ועל הא", חזית העם, 5 במאי 1933: 2.

26 [ללא שם מחבר], "בפלשתינה", ראזסווייט (Разсвіт), 4 ביולי 1933.

דבר החרם הוכרז על ידי ועד הפועלים לאחר רמז מגבוה".²⁷ ועד העובדים של חברת החשמל היה נחוש להוציא את לזיתן מבין שורותיו. רצח חיים ארלוזורוב, שאירע כעבור חודש, שימש עילה להעמידו לדין ולבוא עימו חשבון סופי.

ג. משפט חברים

רצח חיים ארלוזורוב ב־16 ביוני 1933 הביא את המתיחות הפוליטית ביישוב לשיא חדש. במפא"י ראו ברצח הוכחה ניצחת לסכנה הטמונה בתנועה הרוויזיוניסטית כולה וקראו לשלילת הרוויזיוניזם ולמאבק חסר פשרות בו.²⁸ זמן קצר לאחר הרצח נעצרו שני אנשי התנועה הרוויזיוניסטית אברהם סטבסקי וצבי רוזנבלט בחשד למעורבות בו. אב"א אחימאיר נעצר בחשד לשידול למעשה. במשפט הוטחה ביקורת בעיתון 'חזית העם' על מסע ההסתה שניהל נגד 'הסכם ההעברה' שעמד להחתם. ליפא לזיתן ומנהלו של העיתון יהושע ליכטר נעצרו והובאו לחקירה בשל קשריהם עם סטבסקי, שביקר לעיתים קרובות במערכת העיתון.²⁹

ליפא לזיתן לא הואשם ברצח אך מעצרו כחשוד בקשרים עם הנאשמים שימש עילה לעמיתיו לעבודה להתנכל לו. הם פנו לוועד עובדי חברת החשמל ותבעו את עלבונה של התנועה. ב־22 ביוני 1933, שישה ימים לאחר הרצח, התקבלו שני מכתבים מוועד פועלי חברת חשמל במזכירות הוועד הפועל של ההסתדרות. באחד נכתב: "הננו להעיר את תשומת לבכם לעובדא [כך במקור] הבאה: ביום 19.6.1933 בשעה 5:30 אחה"צ התבטא ליפא לזיתן בנוכחות חברינו לעבודה [...] כי 'כעת הגיע תורו של בן גוריון'. אנו מקווים שתגיבו על יחס מחפיר זה."³⁰ על פי המכתב השני הביע לזיתן בפומבי את שביעות רצונו מהרצח "א שיינע ריינע כפרה" [כפרה יפה וטהורה], כך אמר בידיש. "אנו דורשים מיד לקבוע משפט מיוחד ולתבוע את הוצאתו של

27 [ללא שם מחבר], "חרם של פועלים כלפי ליפא לזיתן", דאר היום, 3 במאי 1933: 4 (גזיר עיתון, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/03).

28 גולדשטיין, שביט, ללא פשרות: 33-39.

29 [ללא שם מחבר], "ביום ג' עצרו את ליכטר", דאר היום, 22 ביוני 1933: 1. המשפט נמשך כשנה וב־8 ביוני 1934 רוזנבלט זוכה וסטבסקי נדון לתלייה, אך זוכה לאחר שערער על גזר הדין. למרות זיכויו המשיכו מפלגות השמאל להציג את השניים כאשמים ברצח. וראו: יעקב אחימאיר, עד כאן, חיי בצילו של אב"א (ירושלים: סלע מאיר, תשפ"ד [2024]): 26.

30 ועד פועלי חברת חשמל אל הוועד הפועל של ההסתדרות העובדים בא"י, 21 ביוני 1933, מכון לבון, חט' IV/245, 184.

לויתן מההסתדרות".³¹ עוד באותו יום שיגרה ההסתדרות ללויתן זימון לדיון משפטי בתלונות שהוגשו נגדו, וקבעה את מועדו לתאריך 25 ביוני 1933 בשעה שמונה בערב.³²

כדי להבין את משמעות התביעה ל"משפט חברים" נבחר את המושג. "משפט חברים" היה המוסד המשפטי האוטונומי של ההסתדרות. הוא נוסד בשנת 1921 ודן בקשת רחבה של נושאים: התחמקות מתשלום מס חבר, הוצאת דיבה, קבילה נגד חלוקת משרות, יחסים בין פועלים במקום העבודה ולעיתים גם בדיני אישות.³³ בשנים 1923-1927 התגבשה ערכאה זו בצורה "פרגמנטרית", כלומר בכל מועצת פועלים בצורה אחרת ובאינטנסיביות שונה. מרכזי ההסתדרות בתל אביב, ובהם הוועד הפועל, עקבו אחרי המשפטים יותר מאשר כיוונו אותם. תקנון אחיד של "משפט חברים" התגבש רק בשנת 1932 ונותר על כנו עד שנת 1956 (למעט שינויים קטנים).

הצורך בהקמת ערכאת שיפוט פנימית של ההסתדרות נבע מהתחושה שלקהילת הפועלים יש בעיות ייחודיות, הנובעות מאופייה כתנועה חברתית של עולים ההופכים לפועלים: האחת, תחרות חריפה על תעסוקה בין פועלים יהודים. השנייה, העסקת שכירים על ידי מוסד הסתדרותי. השלישית, הפרת שביתה. הרביעית, פעילות פוליטית נגד מועצת הפועלים.³⁴ הדיונים בערכאה זו עברו את גבול התחום המשפטי הטהור ושימשו גם מעין מערכת מוסר פועלית שבה נידונה ההתנהגות המצופה מהפועל. שום גורם מחוץ לקהילה ההסתדרותית לא נחשב כשיר לדון ביחסים החברתיים, המוסריים והפנימיים של תנועת הפועלים. ההליך נועד להידמות למשפט עממי נטול חוקים והליכים רשמיים וסבוכים.³⁵ בזכות האינטימיות, הפשטות והעממיות של

31 נחמיה, בשם ועד פועלי חברת חשמל אל הוועד הפועל של ההסתדרות העובדים בא", 22 ביוני 1933, מכון לבון, חט' IV/245, 184.

32 זימון למשפט חברים של ליפא לויתן, 22 ביוני 1933, מכון לבון, חט' IV/245, 184.
33 בת-חן קסלר ברנדווין, דינמיקת המעבר בין ישוב למדינה, משפט חברים בתנועת העבודה, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך באוניברסיטת תל אביב (אוניברסיטת תל אביב, 2007): 1 (להלן: קסלר ברנדווין, דינמיקת המעבר).

34 דוד דה פריס, "צמיחתו של מוסר פועלים ביישוב היהודי: משפט חברים של ההסתדרות במגזר העירוני בשנות העשרים", דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות, כרך שני (תשנ"ג): 227-234 (להלן: דה פריס, צמיחתו של מוסר פועלים).

35 שני בר און, דוד דה פריס, "במיטת סדום של פרופסיונלים": עורכי דין ועיצובו של משפט החברים של ההסתדרות בשנות העשרים והשלשים", עבודה, חברה ומשפט, 8 (2001): 15-42 (להלן: בר און, דה פריס, במיטת סדום).

המוסד הוא זכה לפופולריות רבה ונחשב כמחנך וכמעצב תרבותי ומוסרי לא פחות מאשר מוסד משפטי.³⁶

בר־שירה, אחד משופטיו של לזיתן, הגדיר כך את "משפט החברים": "עמידה ברשות עצמית בשדה הדיון, לחירות המחשבה המשפטית העברית, ולהשתחררות מעול הפורום המשפטי הזר [...] באף מוסד לאומי אחד אינו מתלבט הפרגמטיזם באופן כל כך ניכר כמו במוסדותינו אלה [קרי, משפט החברים]".³⁷ "משפט חברים" הוגדר אומנם כבוררות מרצון, אך הוטלה חובה על חברי ההסתדרות לציית לו ולהיענות לזימוניו. רוב הנושאים שעלו לדיון סבבו סביב עלבון וכבוד ביחסים בין הפועלים, הפרות משמעת, מיסוי ופגיעה לרעה בשמה הטוב של ההסתדרות ובמוסדותיה.³⁸ כוחה של ערכאה זו עוגן בתפיסה שההסתדרות הכללית שואפת להקיף את כל תחומי החיים של העובדים, כפי שנהגה הקהילה היהודית בגולה. כל פריקת עול של החברים חשפה אותם בפני ענישה, הרחקה ואיבוד מקור פרנסתם. בשל כך קבע בר־שירה ש"אין לתאר כלל שמי שהוא מחברי ההסתדרות יוכל לעמוד זמן רב בהתנגדותו למשפט ההסתדרותי. מצבו יהיה כמצב הסרבן לפי תקנת רבינו תם" (כלומר, חרם ונידוי, המחברים).³⁹

על מידת הפופולריות של ערכאה זו אפשר ללמוד ממספר המקרים הרב שבהם היא דנה. בארבע שנות קיומו הראשונות (1923-1927) התנהלו בתל אביב, ירושלים, טבריה, עפולה, עכו וחיפה 3,460 משפטים. בחיפה לבדה התנהלו כאלפיים מהם.⁴⁰ בשנת 1932 התקבל תקנון חדש ל"משפט החברים" ובו היו 100 סעיפים. תקנון זה שינה באופן קיצוני את אופייה העממי של הערכאה ונטל ממנה את הצביון האינטימי וחסר הפניות. משנה זו ואילך רבו המשפטים שבהם נדרש חבר הסתדרות להיעזר בשירותיו של עורך דין כדי להתמודד בכבוד מול מוסד הסתדרותי (שיוצג על ידי עורכי דין).

"משפט החברים" היה אפוא גורלי מבחינת פרנסתו של לזיתן, שחשש לאבד את מקום עבודתו. אך הוא היה גם אירוע ציבורי, כמעט משפט ראווה תקשורתית. המשפט עמד להיערך במשרדם היוקרתי של משה זמורה, פליקס

36 קסלר ברנדוין, דינמיקת המעבר: 1.

37 ישראל בר־שירה, "לחקר מהותו של משפט החברים", מתוך הרצאה שנקראה לפני שופטי משפט החברים בחיפה ובתל אביב, המשפט, ג', ד', (1930): 103-113 (להלן: בר־שירה, לחקר מהותו של משפט החברים).

38 דה פריס, "צמיחתו של מוסר פועלים".

39 בר־שירה, "לחקר מהותו של משפט החברים".

40 דה פריס, "צמיחתו של מוסר פועלים".

רוזנבליט (לימים פנחס רוזן), ישראל בר-שירה וחיים קרונגולד.⁴¹ הארבעה היו חברים במשרד לעריכת דין שהתמקד בעבודה למען ההסתדרות ולמען המוסדות הציוניים. לא במקרה נבחר משרדם לשמש במה למשפט זה. המוניטין שלו הקנה לפרשה פרסום רב בעיקר בזכות ד"ר זמורה, שהיה ממקורביו של בן גוריון ומוציא לפועל מבחינה משפטית את רצונותיו הפוליטיים.⁴² בית הדין שהורכב מדמויות בכירות בהסתדרות לא בישר טובות ללויתן. שלושת השופטים היו: זיאמה אהרונביץ' (זלמן ארן), מזכיר מועצת הפועלים של תל אביב, חיים קרונגולד וישראל גורפינקל (גורי), מראשי ההסתדרות ומראשי מפא"י.

המתלוננים, נציגי ועד העובדים של חברת החשמל, זימנו כמה עדים ששמעו על התבטאויותיו של לויתן ואף היו עדים לשערורייה שעורר. העד הראשון היה בעל סניף לחלוקת חלב ומוצרים של תנובה ברחוב ברזילי בתל אביב וכונה בפרוטוקול "מר זיכרון". העד הצהיר שאצלו ליפא לויתן לא אמר "שום דבר שיכול היה להרגיז את מי שהוא. אולם מסרו לו שבמקומות אחרים דבר דברים מרגיזים". העד הוסיף שכיוון שמבקרים אותו רבים מחוגי הפועלים העוינים את לויתן הוא אינו רוצה שיבקר אצלו "אפילו בתור קורא מונים".⁴³ לדבריו, ביום חמישי, יממה לפני רצח ארלוזורוב, בישר לויתן: "עוד מעט יגיע זמן שאחד המנהיגים שלכם יקבל כדור". כמה ימים לאחר הרצח סעד לויתן במסעדה של אברהם אלטשולר ברחוב אלנבי ושם הכריז ש"עכשיו הגיע תורו של בן גוריון". שלושה סועדים היו עדים להתבטאותו, וכדי למנוע שערורייה גדולה יותר השליך אותו בעל המסעדה החוצה.⁴⁴ עד התביעה המרכזי היה מיכאל פריזוס. להלן עדותו המלאה:

עמדתי ברחוב אלנבי על יד קפה גורדון ומספרה ביום 19 במאי בשעה חמש וחצי עד שש אחרי הצהריים. ישבו מחוץ לקפה בחורים מקבוצת אגרוף. הנני מכיר אותם בפנים אבל איני יודע את שמותיהם. על ידם עמד לויתן ליפא והחזיק ביד ספר עטוף ניר לבן עבה. את התחלת השיחה לא שמעתי, אבל שמעתי את המילים האלה מפי ליפא לויתן: "אין דבר שהוא היה פוליטיקאי גדול ואקונומי גדול, זה כלום. עוד יבוא

41 ועד פועלי חברת חשמל אל ליפא לויתן, 22 ביוני 1933, מכון לבון, חט' IV/245, 184.

42 בר און, דה פריס, "במיטת סדום".

43 פרוטוקול משפט חברים, 23 ביוני 1933, ארכיון חברת חשמל, תיק A2863-14.

44 שם.

היום של יתר המנהיגים ושתהיה ממשלה לאומית יהודית אז הלא אחת יודעים שאנכי אקבל מאוזר גדול עם ידית של עץ גדולה וכדורים ואז אתהלך ברחוב ואסדר את כל המנהיגים האלה". אחר כך הוא פנה אלי "שמעת מה שאני אמרתי?", לא עניתי לו דבר, רק בחור אחד שישב שם אמר לו: "כשתהיה ממשלה לאומית יהודית נתלה אותך על עמוד מול האופירה מוגרבי". בינתיים יצא הבחור שאני חיכיתי לו (היה במספרה) ואז הלכתי איתו.⁴⁵

למוחרת, כשהגיע תורו של לויטן להעיד, שררה בבית הדין אווירה מתוחה. לויטן הוזמן להתעמת עם פריזוס פנים מול פנים. האחרון חזר על גרסתו מיום האתמול. לויטן פנה אל העד והפציר בו להודות בנימה המבודחת שבה התנהלה השיחה. העד הכחיש שהצדדים התלוצצו והתעקש שלשיחה היה אופי רציני. להלן גרסת לויטן לאירוע:

רציתי להיכנס למספרה להתגלח אולם היה תור גדול. התעכבתי בינתיים על יד בחורים שאת שמותיהם איני זוכר. הם נכנסו איתי בשיחה שאת פרטיה איני זוכר והתחילו להתלוצץ שבקרוב תקום המהפכה הסוציאליסטית ויתלו אותך ויהרגו אותך. אינני זוכר בדיוק אולם השיחה התנהלה ברוח של התלוצצות. אינני זוכר מה עניתי אבל יתכן שאמרתי כי יתלו את כל האדומים. זה מה שאני מסוגל להגיד, מה שיכולתי להגיד ומה שעולה על דעתי בשיחה של הלצה. כל השיחה היא של בדיחות הדעת.

בהמשך עדותו הגיב לויטן לרצח חיים ארלוזורוב:

נודע לי על מות ארלוזורוב ביום ששי בלילה. הייתי על יד אלטשולר, טיילתי עם אח של הצייר גוטמן [...] אכלתי ארוחת ערב עם גוטמן בקפה אסטוריה [...] על יד קפה אלטשולר, שם שמעתי על רצח ארלוזורוב. הלכתי תיכף להדסה. עמדתי שם כעשרים רגע. שמעתי איך ששניידרמן מעירית תל אביב

45 עדות מיכאל פרוזס, שם.

דיבר עם מישהו וסיפר את הפרטים של הרצח. באותו זמן יצא מישהו וסיפר שארלוזורוב מת אחרי הניתוח. חשבתי שהרצח הוא המשך של שלשלת יעג'ור נהלל וכד' (הכוונה להתקפות של ערבים על בני המשקים) [...] הבעתי את התמרמרותי הגדולה. הייתי מדוכא מאוד כי ידעתי כי הוא נהרג לא בתור מנהיג מפא"י כי אם בתור מנהיג הציונות ובתור נבחר הקונגרס.

לשמע רמיזותיו של לויתן על זהות מתנקשיו של ארלוזורוב הסתקרנו השופטים ופנו ללא הקדמות מיותרות לבירור עמדותיו הפוליטיות: "מדוע לא נרשמת במפלגה הרוויזיוניסטית?"

אינני רוויזיוניסט והנני גם מתנגד לפילוג ולמפלגות. מטעם זה הנני מתנגד גם להפועל כי הוא הכניס פילוג שבר את החזית המאוחדת של הספורט העברי. הנני מתנגד גם לארגון עובדי הצה"ר ובית"ר. אני יכול להבין לנפשם אולם הנני מתנגד לפילוג.⁴⁶

לויתן פנה לבית הדין בניסיון אחרון למנוע את פיטוריו:

אינכם צריכים להעניש אותי על מה שאין להענישני. אני נאמן להסתדרות. אני חי מיגיע כפיי. כל הפועלים צריכים להיות מאוגדים בהסתדרות אחת. אינני נמצא בהסתדרות לשם הריסתה מבפנים [...] לפי דעתי אפשר להיות רוויזיוניסט בדעה וגם חבר הסתדרות [ההדגשה של המחברים]. אין החלטה על הוצאת רוויזיוניסטים מההסתדרות. עצם העובדה שהופעתי במשפט היא הוכחה שאינני מתנגד להסתדרות.⁴⁷

ב-31 ביולי 1933 פרסמו השופטים אהרונוביץ', גורפינקל וקרנגולד את פסק הדין בעניינו של לויתן. כך פסקו:

46 שם.

47 עדות לויתן, ליפא לויתן, 22 ביוני 1933, מכון לבון, חט' IV/245, 184.

אחרי שמיעת העדים וטענות הצדדים החליט משפט ההסתדרות להיזקק רק להאשמה אחת והיא – יחסו של הח' לויטן להסתדרות, ולדחות את שאר האשמות שהובאו לפניו. משפט ההסתדרות משוכנע שהח' לויטן מתנכר ליסודות של תנועת הפועלים בארץ וגילה איבה להסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל. משפט ההסתדרות אינו מקבל את טענת הח' לויטן שאין סתירה בין השקפותיו וגילוייהן לגבי ההסתדרות לבין חברותו בהסתדרות, שלה הוא רוצה להשתייך. לכן מחליט משפט ההסתדרות להוציא את ליפא לויטן מההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בארץ ישראל ומכל מוסדותיה.⁴⁸

פיטורי לויטן מעבודתו בחברת החשמל קיפחו את מקור פרנסתו העיקרי כיוון שעבודתו כעיתונאי נעשתה בהתנדבות או בשכר זעום בלבד. במצוקתו פנה לויטן למכבי וביקש את התערבותה. יהושע אלוף ועורך הדין יעקב סגל מראשי מכבי שיגרו מכתב לחברת החשמל ותבעו את השבתו לעבודה.⁴⁹ יוסף יקותיאל, הוגה רעיון המכביה והדמות הבכירה ביותר בספורט בארץ, הפציר בחברת החשמל לחזור בה מהחלטתה:

כאן נפגע קשה ובלי רחמים אחד מחברינו הוותיקים. לחמו נגול ממנו אך ורק מפני שהעז להביע בגלוי את השקפותיו נגד הפירוד השולט בספורט העברי ונגד הדעה שיש לנהוג במעמדות בספורט [...] פסק דין זה של חבר השופטים העליון של הסתדרות העובדים ממריצו עוד יותר לעמוד לימין חבר חסר הגנה, כי לעונש כזה יכול להיות צפוי כל אחד מחברי המכבי המתנכר – בתור שכזה – לאגוד הספורט המעמדי הפועל, שהננו מתנכרים לו כולנו, וזה חטאו היחידי של מר לויטן.⁵⁰

48 פסק דין במשפט ההסתדרות, 31 ביולי 1933, ארכיון חברת חשמל, תיק 14-A2863.
49 יהושע אלוף ויעקב סגל אל י. שפירא חברת החשמל, 6 באוגוסט 1933, ארכיון נשרי, 5.04/16.
50 יוסף יקותיאל ויעקב סגל אל י. שפירא חברת החשמל, 22 באוגוסט 1933, ארכיון נשרי, תיק 5.04/16.

הפניות נענו בשלילה. פיטורי לויתן שמו קץ לפרשה ארוכה שהחלה עם החרם שהטילה עליו ההסתדרות והסתיימה עם הרשעתו במשפט החברים ופיטוריו מהעבודה. אובדן מקור הפרנסה היה מחיר יקר ששילם לויתן עבור הבעת דעותיו. "לא כדאי להתעסק עם ההסתדרות, לא כדאי להתעסק עם הפועל", סיכם לויתן למוד הניסיון.⁵¹ נציין שכעבור כמה שנים מחלה ההסתדרות ללויתן והשיבה אותו לעבודה בחברת החשמל, אולם לא ידוע מה היה היקף משרתו ואם שב למלא את תפקידו – קורא מוני חשמל.⁵²

אחרי המשפט נמנע לויתן מלפרסם מאמרי עיתונות בנושא זה אך המשיך לחולל חדשות. נראה שהוצאתו מההסתדרות הובילה להקצנה בעמדותיו והוא הלך והתרחק מחזון הציונות הלאומית הכללית. ב-10 בדצמבר 1933 התקיימה הפגנה בבית העם בתל אביב נגד הגבלות העלייה של השלטון הבריטי ונגד "אוזלת ידה של ההנהלה הציונית". הצעדה שהחלה לאחר העצרת תחת הדגל הרוויזיוניסטי יצאה משליטה אחרי שמפגינים החלו ליידות אבנים בשוטרים הבריטים והסתיימה במספר מעצרים ובאשפוזם של שלושה פצועים בבית החולים הדסה. הפצוע הקשה ביותר היה ליפא לויתן ש"נכח במקום ואמר להגיש עזרה לאחד הפצועים, והופל באלות שוטרים בראשו ובלי הכרה הובל להדסה".⁵³

צילו של משפט ארלוזורוב המשיך לרדוף את לויתן גם בחודשים הבאים והוא המשיך לעמוד במרכזן של פרשיות שמשכו את תשומת לב העיתונות הפועלית. העיתון 'דבר' התחקה אחר פעילותו וביקר אותה בכל הזדמנות. ביולי 1934 למשל דיווח 'דבר' על חבורת ילדים ששוטטה ברחוב נחלת בנימין בתל אביב ופנתה לעוברים ולשבים בבקשה לרכוש את תו הקרן הקיימת ביום הזיכרון להרצל. "לרוע מזלם נקרה לויתן בדרכם של הילדים מלאי התום והאמונה הזכה העוסקים במלאכה מתוך שמחה", כדברי העיתון. משום מה נמלא לויתן חמה ובחר בהם כקורבן לתסכולו הפוליטי. כך תיאר העיתון את האירוע:

והנה, הגיח אי מזה נחש ארסי להטיל בהם זוהמה. ליפא לויתן נטפל לשניים מהם וכה דיבר אליהם: "החזירו ילדים את הקופסאות לקרן קיימת. הקרן הקיימת אינה נותנת ליהודים

51 ליפא לויתן, "קראתי בעיתונים", הירדן, 8 בינואר 1937: 4.

52 ראו התכתבות של לויתן עם חברת החשמל, 7 ביולי 1939, ארכיון נשרי, תיק 5.04/12.

53 "תהלוכת דמים בתל-אביב", דאר היום, 10 בדצמבר 1933: 1; "הנוער הישראלי חי!", חזית העם, 13 בדצמבר 1933: 1.

לעלות לארץ. היא עוזרת בכספה לתלות את סטבסקי".
הילדים המפוחדים לא ידעו את נפשם. עובר אורח שהאזין
למתרחש וביקש לחלצם מהמתקפה זכה לקיתונות של רותחין
מהעיתונאי אחוז התזזית.⁵⁴

התערערות מעמדו הציבורי, מאבקיו עם עמיתיו לעבודה ובעיקר השאיפה
לעצב את הספורט הארץ ישראלי במתכונת לאומית הובילו את לויטן למשוך
את החסכוניות המעטים שלו ולכלותם במסעותיו הפרטיים בעולם, שעליהם
נפרט בפרק הבא.⁵⁵

54 [ללא שם מחבר], "לקט תל אביב", דבר, 3 ביולי 1934: 3.

55 חסכוניות ליפא לויטן, ארכיון נשרי, תיק 5.04/16.

פרק שישי

המסעות של ליפא

א. חיפושי דרך

במחצית הראשונה של שנות השלושים, באחת מתקופות חייו הסוערות, יצא ליפא לזיטן לשלושה מסעות בעולם. לראשון יצא בשנת 1930, לשני בשנת 1932 ולשלישי בשנת 1934. כל מסע נמשך מספר חודשים ובהם שלח כתבות רבות לעיתונות הארצישראלית. את מסעותיו יש לראות כחלק מחיפוש הדרך של שוחרי תרבות הגוף בארץ ישראל, ואולי התעייף מעט ממאבקיו ורצה להתרחק ולו לזמן מה מהסערות שחולל. ייתכן שמזגו חסר המנוחה הוביל אותו לצאת למסעות אינטנסיביים אלו. באותן שנים היו מסעות לחוץ לארץ מקובלים בקרב העוסקים בהכשרה הגופנית. פעילי ספורט רבים בחברת היישוב, מורים ומדריכים שאפו למצוא שיטה מתאימה להגשמת שאיפותיו של היישוב ולהכשרתו הגופנית של הדור הצעיר.

בימים ההם עדיין לא גובשה בארץ מתכונת אחת להכשרה גופנית כיוון שפעילי ספורט שעלו לארץ הביאו עימם ממולדותיהם גישות שונות להתעמלות, לחינוך הגופני ולספורט. המגוון הרב הקשה על גיבוש שיטה המתאימה לצורכי הארץ והיה צורך למצוא בחוץ לארץ מודל מוסכם ולהנחילו אחרי התאמות מקומיות לדור הצעיר. ואומנם בין שתי מלחמות העולם יצאו לאירופה מורים לחינוך גופני ומדריכי ספורט כדי להשתלם בתחום ההכשרה הגופנית. לזיטן לא נמנה עם סגל ההוראה ולא יצא למסעותיו כדי לרכוש השכלה מקצועית בחינוך גופני, אך הוא שאף להבין את ההיבט הלאומי שנכרך בתרבות הגוף ולקבל ממנו השראה.

באירופה התבלטו שתי שיטות להכשרה גופנית שאפיינו את האופי הלאומי של שתי המדינות שבהן התפתחו: גרמניה ושוודיה.¹ ארגוני ספורט ותנועות נוער ברחבי היבשת אימצו את אחת השיטות או מיזגו ביניהן בדרך

1 יוסף אבירם, מאיר בניהו, עמנואל גיל ורפאל פנון, האנציקלופדיה לספורט ולתרבות הגוף, כרך ראשון (תל אביב: עם עובד, 1959): 31.

ששירתה את מטרותיהם. כיוצר השיטה הגרמנית נחשב המטיף הלאומי פרידריך לודוויג "אבא" יאהן (Jahn, 1778-1852) מהוגי רעיון העם (Volk) הגרמני, ששאף לחשל את בני עמו הנדכאים תחת עול הכיבוש הצרפתי. אגודות הסטודנטים ומועדוני הספורט שנפתחו בהשראתו שילבו דבקות ברעיון הלאומיות הגרמנית והכשרה גופנית בעיקר באמצעות קיום קרבות דו-קרב.²

השיטה הגרמנית שכונתה 'טורנן' (Turnen) התרכזה בהתעמלות על מכשירים כמו סוס קפיצות, מקבילים ומתח. שיטה זו דגלה בפעילות משותפת ושללה את קצירת ההישגים האישית כיוון שנועדה להכשיר את הגרמני במאבקו על הלאומיות ועל מדינתו הלאומית. שיטת ה'טורנן' השפיעה על רבות מהתנועות הלאומיות באירופה בהן ה'סוקול', שעליה נרחיב בהמשך, ותנועת 'ההתעמלות הלאומית היהודית' (בלועזית: Jüdische Bewegung) שאימצה אותה בחום. מקס נורדאו הושפע באופן מכריע מתנועת ההתעמלות הגרמנית וקריאתו הידועה "להחזרת יהדות השרירים האבודה" הייתה בהשראתה.³

יוצר השיטה השוודית היה פר הנריק לינג (Ling, 1776-1839). בשנת 1813 הוא מונה למנהל המכון להכשרת מורים לחינוך גופני, שהפך לדוגמה לארגוני ספורט רבים. האופייני לשיטתו היה המבנה הקבוע והשיטתי של השיעור שלא הותר מקום לאלתור. השיטה, שנחשבה למודרנית בזמנה, הדגישה את פיתוח הגב והיציבה של הגוף לעומת פיתוח הפלג העליון של הגוף בשיטה הגרמנית. אחד מגדולי המפיצים של השיטה השוודית היה קנוד אנטון קנודסן (Knudsen, 1865-1949) שמונה למפקח התעמלות בדנמרק בשנת 1904 ובזכותו נעשתה המדינה מרכז חשוב לחינוך גופני, ורבים מכל העולם נהרו אליה. בשל מרכזיותה של דנמרק רבים התנכרו למקור השוודי והחשיבו את השיטה כהתעמלות דנית. קנודסן שהיה ידיד היישוב בארץ ישראל ואף ביקר בארץ בשנת 1937, אירח רבים ממורי היישוב בקופנהגן.⁴ הראשון שיצא מארץ ישראל להשתלם בדנמרק היה בנימין סלור. סלור, יליד פתח תקווה (1892) ומאמנה של הקבוצה המקומית, יצא לדנמרק לפני

2 אודי כרמי, ספורט בהגירה (תל אביב: רסלינג, 2013): 21.

3 משה צימרמן, "הספורט בשירות הרייך השלישי", בתוך: משה צימרמן (עורך), דת השרירים (ירושלים: כרמל, תשע"ח [2018]): 72-74; משה צימרמן, "יהדות השרירים מול יהדות העצבים", בתוך: משה צימרמן (עורך), דת השרירים (ירושלים: כרמל, תשע"ח [2018]): 118.

4 זמרי, פז, לקסיקון: 378.

מלחמת העולם הראשונה כדי להשתלם בתרבות הגוף. אביו התנגד למסעו וניתק את הקשר עימו. משפחת קנודסן אימצה את הצעיר וקשרה איתו קשר משפחתי חם. כיוון שההתעמלות לא פרנסה אותו כהלכה הוא החל לייבא לדנמרק יינות ארץ ישראליים ותפוזים. במלחמת העולם השנייה הבריחו אותו חבריו הדנים לשוודיה וכך הצילו את חייו. למרות שלא שב לארץ ישראל שמר לה פינה חמה בלב, וסייע למורים ארץ ישראליים להתקבל ללימודים ולשהות שם ללא תשלום שכר לימוד. המורה הראשון שיצא ללמוד בדנמרק ושב לארץ ישראל היה צבי נשרי, שיצא ללימודיו בשנת 1911, וזכור, היה אחר כך ממייסדי החינוך הגופני בארץ ישראל.⁵

השתלמות בשיטות מתקדמות של הוראת החינוך הגופני היה נושא חשוב ומכריע במיוחד בקרב מורים לחינוך גופני. באמצע שנות השלושים פעלו בארץ ישראל כמאה מורים לחינוך גופני. רק 30-40 מהם היו בעלי הכשרה מקצועית. הבולטים שבהם היו ד"ר עמנואל סימון, עמנואל גיל יליד ליטא, ברוך בג יליד לטביה, שניאור צורי מרוסיה, אהרון דולק עמישב יליד פולין ואחרים.⁶ החיפוש אחר שיטה מקצועית לחינוך הגופני שבה יש לחנך את דור ה"צברים" גלש גם לשאלות אידאולוגיות, כיוון שהחינוך הגופני נועד לעצב את "היהודי החדש" לקראת משימותיו הלאומיות.

שמה הטוב של השיטה, ואולי גם האפשרות להשתלם בחינם במוסד ההכשרה היוקרתית, משך גם את ד"ר עמנואל סימון שחונך במולדתו גרמניה על פי שיטת ההתעמלות הגרמנית. סימון שהוכשר כרופא חשוב לעניינינו כיוון שלימים מונה כמנהלה הראשון של המחלקה להכשרה גופנית והיה ממעצבי תרבות הגוף בארץ. הוא יצא לדנמרק בשנת 1925 כדי להשלים את ידיעותיו בתחום החינוך הגופני.⁷ כששב לארץ ישראל מיזג בין ההתעמלות הגרמנית להתעמלות השוודית-דנית. דרכו של סימון מלמדת על החשיבות החינוכית-לאומית שייחס לחינוך הגופני. החינוך הגופני, כך סבר, נועד להכשרה מנטלית של צעירים לא פחות מגופנית. לדבריו הנטייה להעדיף את הספורט התחרותי על פני ההתעמלות בכלל והתעמלות המכשירים בפרט היא שגיאיה.

5 [ללא שם מחבר], "בנימין סלור – ישראלי בקופנהגן", הארץ, 27 בדצמבר 1957: 12.
6 יצחק רם, "הכשרת מורים לחינוך גופני בארץ ישראל – רקע היסטורי וחבלי לידה", בתנועה, י: 4: (תשע"ד [2014]): 491-504 (להלן: רם, הכשרת מורים).
7 אורי כרמי, "המחלקה להכשרה גופנית במעבר מיישוב למדינה", דור לדור, נ"ח (תשפ"ד [2024]): 51-76.

הוא סבר שהתעמלות המכשירים מפתחת את האומץ ומחנכת לדיוק ולשלמות גופנית. לעומתה הריצות, הקפיצות וההטלות אינן מותרות חותם על נפש הספורטאי המתמכר לשבירת שיאים. כשסרט המדידה או שעון העצר הופכים להיות חזות הכול נעשית הפעילות הגופנית תכלית ולא אמצעי חינוכי וערכי, שהם יעדיה העיקריים. "האם אין זה מובן שאנו, בזמננו המטריאליסטי, ובאמונתנו במידה ובמספר בכל שדה פעולה, שאנו מעמידים את הרקורד למעלה מכל דבר?" זאת ועוד, לדברי סימון, קל לקצור הישגים בענפי ספורט שבהם הרכיב התורשתי הוא דומיננטי. "אדם בעל כשרון ידוע יצליח על מגרש הספורט גם אם יתאמן במידה קטנה ובחריצות מועטה. זר הניצחון של הספורט הריהו זול לעיתים קרובות".⁸

סימון הביע את סלידתו מגילויי הערצה לספורטאים מצטיינים, אף-על-פי שהיה בעצמו אתלט מצטיין. "איש הרקורד הוא גיבור הרחוב. אפילו במקרה שפעולותיו גדולות מאד, עוד מהלל אותן ההמון בצורה מוגזמת. מכאן מובילה הדרך לכל התופעות הבלתי יפות והמוגזמות בספורט, אשר ידועות לכולנו ושאינו מעריכים אותם כלל".⁹ עם זאת סימון לא פסל את הספורט התחרותי כאמצעי חינוכי בתנאים מסוימים. "הספורט כשהוא לעצמו הוא אינו טוב ואינו רע, הוא יהיה למה שבני אדם יעשו ממנו [...] ההשפעות הגרועות של הספורט ניתנות להכחדה רק על ידי הספורט הטוב, כפי שהשפעת ספרות זיבורית ניתן לתקן רק על ידי ספרים בעלי ערך תרבותי".¹⁰ הניצחון בהתמודדות הספורטיבית עלול להשחית את הנפש. הגיבור האמיתי, לדעת סימון, הוא הספורטאי שאפסו כוחותיו ושריריו חדלים מלציית לו, ודווקא אז הוא שואף להשליט "שלטון גמור ומוחלט על כל הגוף". לשליטת הנפש בגוף הגשמי יש ערך מוסרי וחינוכי. ההתמודדות הספורטיבית, על פי סימון, היא השאיפה לגבור על היריב אולם לא לנצח אותו. התחרות בין ספורטאים מעניקה להם אמת מידה ליכולותיהם אך לעולם היא אינה המטרה. שאפתנות אישית, ניצחון על יריב מסוים, עלולים להיפך להתברבורות. התפקיד החינוכי של הספורט מתבטא בהתגברות התבונה על הדחפים האישיים.¹¹

8 ד"ר עמנואל סימון, התעמלות וספורט במכבי, 1938, ארכיון נשרי, תיק 5.13/15: 3.

9 שם: 4-5.

10 עמנואל סימון, "ציבור אנשית ויציבה גופנית", החינוך הגופני (תמוז תשל"ג-תשרי תשל"ד [יולי-אוקטובר 1973]): 10-16.

11 Udi Carmi, Kay Schiller, "(Ernst) Emanuel Simon (1898-1988): Zionist Athlete, Pioneer of Israeli Sport, and the Transmission of German Sports Knowledge to Jewish Palestine", *Stadion* (2025): 55-98.

סימון ונשרי עודדו את התמקצעותם של מורי החינוך הגופני בארץ ישראל. עד מלחמת העולם השנייה יצאו למסע לדנמרק כארבעים מורים ושבו לארץ עם ידע שיטתי ומתקדם. המורים הוכשרו בשני מקומות – בסטטנס שבקופנהאגן, בית הספר הגבוה בעולם בשעתו להכשרת מורים לחינוך הגופני ובבית הספר לחינוך הגופני של נילס בוק באולרופ. העובדה שכולם הוכשרו באותה שיטה תרמה לאחידות הוראת החינוך הגופני בארץ ישראל. ולראיה כשתכנן ד"ר ארתור בירם, מנהל בית הספר הריאלי העברי בחיפה, להקים בשנת 1939 מכון להכשרת מורים לחינוך גופני הוא התבסס על תוכניות מקצועיות דומות בקווים כלליים לתוכניות בתי הספר הידועים בארצות סקנדינביה, אחרי שהתאים אותן לצורכי היישוב בארץ.¹² לא רק חברי מכבי יצאו להשתלמויות בחוץ לארץ. גם התאגדות הפועל שיגרה בשנותיה הראשונות נציגים מטעמה כדי ללמוד את תורת החינוך הגופני ואת ההיבטים החברתיים שלה.

בשנת 1931 יצאו מרדכי ויניצקי וישראל כרמי, שניהם ממנהיגי הפועל, לבית הספר של תנועת הספורט הפועלים בלייפציג, גרמניה. כעבור שנה זומנו חברי הפועל לדיון על השיטה שיש להורות בארץ את הפעילות הגופנית כך שתהלוך את הספורט המעמדי. המתדיינים שבאו מארצות שונות דגלו באסכולות שונות וזמן רב נמשך הוויכוח: "לאור המציאות של תנועת הפועלים בארץ ובהתאמה לתנאים המיוחדים של העבודה, האקלים וכו'". היו מי שציידו בשיטה הסקנדינבית ולעומתם היו מי שדגלו בשיטה הגרמנית. ויניצקי, לדוגמה, דיווח על רשמי מסעו וחלק עם המשתתפים את דרכי ההוראה המקובלות בחוגי האינטרנציונל הספורטיבי הסוציאליסטי.¹³ הוא המליץ לאמץ את שיטת "הספורט השימושי" של ג'ורג' הבר (Hébert), שאומצה על ידי כל ארגוני הספורט והותאמה לצורכיהם.¹⁴

במאי 1932 התכנסו 18 "מעמלים ותיקים" של התאגדות הפועל כדי לגבש תורת אימון גופני אחת המתאימה לאידאולוגיה של הארגון. המעמלים האזינו להרצאתו של ד"ר יוסף קוט, שעמד על התכונות הגופניות והנפשיות המיוחדות של יהודים המצריכות פעילות גופנית מיוחדת. רוב המאזינים סברו שאין להטיל משמעת על פעילי הספורט כיוון שהתעמלות לפועלים נועדה להפיג את עייפותם, להרפות את שריריהם, לרככם ולהגמישם לאחר יום

12 רם, "הכשרת מורים".

13 [ללא שם מחבר], "בהתאגדות הפועל", דבר, 10 במאי 1932: 3.

14 גיל, סיפורו של 'הפועל': 91.

עבודה מפרך.¹⁵ לבסוף החליטו חברי הפועל לאמץ שיטה שנועדה "להכניס ערנות ועניין ולאפשר לפועל, בשעת התעסקותו בהתעמלות, לבלות שעה של התבדרות וקורת רוח, אגב תנועה חופשית, מבריאה ומתקנת לאחר יום עמל מפרך".¹⁶ חיים קאופמן סיכם את ארבעת יסודותיה של תרבות הגוף ה"פועלית" כפי שעוצבו בשנים הראשונות של הפועל: שמירה על בריאות העובד, שלילת הספורט הבורגני (של מכבי), ספורט ייחודי של פועלים וכוח מגן להגנת מעמד הפועלים במאבקיו הפוליטיים.¹⁷

נשוב לענייננו. שלא כמו המורים לחינוך גופני שיצאו לחוץ לארץ לשם השתלמות מקצועית, לויתן יצא למסעותיו כדי ללמוד מארגוני נוער לאומיים כיצד אלה עיצבו את תרבות הגוף ואיזה שימוש לאומי עשו בה. חרף מצבו הכלכלי המעורער לויתן יצא למסעות ארוכים ונשא בעצמו בעלותם הגבוהה. אין ספק שליצר ההרפתקנות שהיה טבוע בו היה משקל גדול בהחלטה לעזוב את הארץ ולסייר בעולם. אך לצד היותו בעל אופי סוער וחסר מנוחה הייתה לו שאיפה כנה ועזה ללמוד על החינוך הגופני והספורט ולהבין את תפקידם הלאומי. לקראת מסעותיו הצטייד לויתן במכתבי המלצה שנועדו לפתוח דלתות בפניו. מושא העניין שלו היה ברור: הדלתות שאותן ביקש לפתוח היו של הארגונים הרוויזיוניסטיים באירופה. מכתב ההמלצה החשוב ביותר שקיבל היה ממנחם ארבר מראשי התנועה הרוויזיוניסטית וראש בית"ר בארץ ישראל, שהפקיד בידיו מכתב המלצה חם.¹⁸

בנוסף להמלצות הצטייד לויתן בייפוי כוח מטעם מערכות עיתונים שציפו לזכות בסיקור על אודות המתחולל במקומות שונים בעולם ממקור ראשון ובחינם. 'דאר היום' פנה לקונסול הכללי של פולין בארץ ישראל וביקש להעמיד לרשותו את כל העזרה הנחוצה לו למלא את שליחותו העיתונאית.¹⁹ אביעזר ילין, יושב ראש הנהלת מכבי ועורך ביטאון המכבי ייפה את כוחו של לויתן "לבוא בדברים עם מערכות העיתונות הספורטיבית הכללית והעברית לשם יצירת קשרים בינן וביננו".²⁰ ילין הפקיד בידו של לויתן ייפוי כוח נוסף מטעם הסתדרות מכבי ובו כתב: "כעת יצא ליפא לויתן

15 [ללא שם מחבר], "בהתאגדות הפועל", דבר, 10 במאי 1932: 3.

16 גיל, סיפורו של 'הפועל': 98.

17 חיים קאופמן, "הזיקה הרעיונית בין ספורט הפועלים לבין התאגדות הפועל בתקופת המנדט", בתנועה, ג': 1 (תשנ"ה [1995]): 56-76.

18 מנחם ארבר, ייפוי כוח, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/16.

19 דאר היום לקונסול הכללי של פולין בארץ ישראל, 20 במאי 1930, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/16.

20 אביעזר ילין, ייפוי כוח, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/16.

לחול על מנת לחקור את מצב החנוך הגופני ולהתבונן מחיי ההסתדרויות להתעמלות ולספורט בחול"ל".²¹ לויטן דאג להצטייד גם בהמלצה מעיתון הספורט הווינאי *Sport Tagblatt*.²²

ב. המסע הראשון וההתקרבות לתנועת בית"ר

בחדש מאי 1930 יצא לויטן למסעו הראשון באירופה.²³ יעדי הביקור מלמדים על הקרבה שחש לרעיונות הלאומניים שהלכו והתגבשו באירופה באותן השנים. תחילה פנה למדינות מרכז אירופה. אחד מיעדיו העיקריים היה התערוכה הבין-לאומית השנייה להיגיינה ציבורית שהתקיימה בעיר דרזדן בשנת 1930.²⁴ ב-18 במאי פתח נשיא גרמניה פאול פון הינדנבורג את התערוכה שבחרה בסיסמה "הבריאות היא אושר בשביל היחיד וכוחו של העם כולו" כמקור השראה. התערוכה נועדה להציג את החידושים הגדולים ביותר בתחום האאוגניקה באותם ימים.

התפיסה האאוגנית, כפי שנוסחה על ידי הוגיה, נועדה להחליף את הברירה הטבעית בתהליכים מזורזים ויעילים יותר מעשה יד אדם. חסידי האאוגניקה האמינו כי אפשר וצריך לפתח את המין האנושי בדרך מדעית כפי שבני אדם פיתחו צמחי תרבות וחיות בית. השיח האאוגני (eugenics) והגזעי של אותם ימים טשטש את הפער בין הרכיב החיצוני של האדם לרכיב הרוחני, התודעתי, הפנימי שלו. כלומר הגוף הפיזי הוא לא יותר מאשר תסמין של תודעה, רוח ונפש.²⁵ במחצית הראשונה של המאה העשרים זכתה האאוגניקה להצלחה והתפשטה בכל ארצות המערב. הצורה הקיצונית ביותר של האאוגניקה התרחשה בגרמניה עם עליית המפלגה הנאצית לשלטון.²⁶ בשם מדע זה תוארו "אויבי הגזע" כטפילים, כעלוקות, כערפדים וכעכברושים, שיש למגרם כדי לשמור על בריאות הציבור הגרמני.²⁷

21 אביעזר ילין, ייפוי כוח מהסתדרות מכבי, 23 במאי 1930, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/16.

22 המלצה מטעם העיתון *Sport Tagblatt*, 4 בנובמבר 1930, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/13.

23 ההתאחדות לספורט הצרפתית לליפא לויטן, 23 ביוני 1930, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/13.

24 התערוכה הראשונה התקיימה בשנת 1911 ביוזמת אוגוסט לינגנר ממציא מי הפה 'אודול'.

25 בעז נוימן, להיות ברפובליקת ויימאר (תל אביב: עם עובד, תשס"ז [2007]): 174 (להלן: נוימן, להיות ברפובליקת ויימאר).

26 יהודה הראל, פרפר בחושך (ירושלים: כרמל, תשפ"ב [2022]): 148-178.

27 אלדד בק, גרמניה אחרת (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2014): 141.

התערוכה הקיפה תחומים רבים שנחשבו באותם ימים ככרוכים זה בזה: רפואה, שיקום, היגיינה פרטית, היגיינה חברתית ולאומית. 4.7 מיליון מבקרים הגיעו לצפות בביטנים של 19 המדינות שהשתתפו בה. האטרקציה המרכזית הייתה פסל האדם מזכוכית – מיצג תלת-ממדי של אדם שקוף ובו נגלו איבריו הפנימיים. החדר שבו הוצב הפסל היה חשוך ואיבריו הפנימיים הוארו בזה אחר זה בשעה שתקליט גרמפון השמיע הסברים על פעולות הגוף האנושי.²⁸ בביתן נוסף, שכונה "בית האומות", הוצגה תערוכה צנועה של העם היהודי. 'החברה לשמירת בריאות היהודים' אוו"ע (Zdravoo Obschetsvo Yevreyiev khraneniya, OZE Polse w Żydowskiej Ludności Zdrowia Ochrony Towarzystwo,) בשיתוף סניפה הפולני טא"ז (TOZ) ייצגו את התנועה האאווגנית היהודית במזרח אירופה.²⁹

לאחר הסיור בגרמניה ביקר לזיטן בבלגיה, צרפת, ליטא ולטביה.³⁰ שיא הביקור היה בפולין, ערש הולדתו. אף-על-פי שהיה חבר הנהלת מכבי וייצג אותה, המפגשים המשמעותיים ביותר שעליהם דיווח היו עם קיני בית"ר ולא עם אגודות מכבי. העיתון 'דאר היום' דיווח שלזיטן היה אורח הכבוד של קן בית"ר בעיר מוצאו דוקשיצ'י, ובו הודו לו על עבודתו הציונית המסורה.³¹ מקור הדיווח היה כמובן לזיטן עצמו. בהזדמנות זו פגש את הוריו שעדיין התגוררו בעיירה. מפגש משפחתי זה היה ככל הנראה האחרון בחייו.³² בין קבלות הפנים והרצאותיו באגודות היהודיות השונות דיווח לזיטן לעיתוני ארץ ישראל על רשמי מסעו. המרחק מארץ ישראל ומפגשיו המרגשים עם בני הקהילות היהודיות במזרח אירופה לא החלישו את הלהט הפוליטי של לזיטן ולא השכיחו ממנו את טינתו להתאגדות הפועל ולו לשעה קלה. אדרבה, כעסו התעורר כשגילה כי הדי המאבק של ארגוני הספורט הגיעו עד לפולין הרחוקה, שעליהם דיווח לקוראיו כששב לארץ: "שמועות משמועות שונות הופצו בגולה על 'מכבי ארץ ישראל'. בגולה – שם טרם הוכנס פירוד הלבבות. לא קשה לדעת מי הם מפיצי השמועות ולשם מה מפיצים אותם... לחינם..."³³ גם העיתונים היהודיים בשפת היידיש עקבו אחר סיוריו ודיווחו

28 נוימן, להיות ברפובליקת ויימאר: 174.

29 הרמן סוויט, הארץ, 27 במאי 1930: 2.

30 [ללא שם מחבר], "אן ארץ-ישראלדיקער זשורנאליסט אין ווילנע", צייט ווילנע, 1382, 6 באוגוסט 1930.

31 [ללא שם מחבר], "בית"ר בפולניה", דאר היום, 22 בספטמבר 1930: 18.

32 [ללא שם מחבר], "ארץ-ישראלדיקער ספארט-טוער אין ווילנע", ווילנער טאג, 181, 6 באוגוסט 1930.

33 ליפא לזיטן, "שמועות", העם, 21 באפריל 1931: 3.

על מפגשיו עם פעילי הספורט בקהילות השונות.³⁴ מהכתבות אפשר ללמוד על הסקרנות שעורר מסעו באירופה ועל ההערכה שלה זכה בקהילות השונות.³⁵

ג. המסע השני: בעקבות ה'באלילה' וה'סוקול'

בשנת 1932 יצא לויתן למסעו השני בשאיפה לרקום קשרים עם ארגוני ספורט יהודיים ועם ראשיהם, ולעודד אותם לשגר את נציגיהם למכביות הבאות.³⁶ הוא ביקר בקפריסין, אוסטרית, פולין, הונגריה, יוגוסלביה, בולגריה, יוון, אלבניה, איטליה וצ'כוסלובקיה. סיוריו בשתי המדינות האחרונות היו החשובים ביותר מבחינתו כיוון שעיצבו את חזונו לגבי עתידה של מכבי כמובילת הספורט הלאומי. לויתן לא יצא למדינות אלה נטול דעות קדומות. מזה זמן החל להתקרב למחנה הרוויזיוניסטי ולתנועת בית"ר מבחינה חברתית ורעיונית ולהקציין את עמדותיו כלפי התאגדות הפועל ורעיון הספורט המעמדי. הוא גם הביע את מורת רוחו מנטייתו של מכבי להתמקד בספורט התחרותי ובו בזמן לאבד את מעמדה כארגון הספורט הלאומי. רשמיו מתרבות הספורט באיטליה ובצ'כוסלובקיה הדדו רעיונות שהחלו להתגבש אצלו מאז מאורעות תרפ"ט ועמדו בקנה אחד עם תפיסת עולמו של חברי בעיתונות הרוויזיוניסטית, חברי 'ברית הבריונים'.

בעיזבוננו של לויתן נמצא חומר רב שהביא מסיוריו על שתי התנועות הלאומיות של איטליה וצ'כוסלובקיה. האחת היא תנועת הנוער הפשיסטית האיטלקית 'באלילה' (Balilla) הצעירה שנוסדה בשנת 1926 והאחרת היא תנועת ה'סוקול' (Sokol) ("בז" בשפות הסלבוניות) הצ'כית שנוסדה בשנת 1862. שתי תנועות אלה שימשו לו מופת לתפיסה חינוכית-לאומית שמשלבת חינוך גופני, משמעת לאומית ופטריוטיזם. התמקדותו בחינוכם הגופני של הצעירים לא הייתה מקרית. מדינות טוטליטריות, כאיטליה

34 לדוגמה: [ללא שם מחבר], "אידישער ספארט זשורנאליסט פון ארץ ישראל אין ריגע", פרימארגן (ריגע), 1 באוגוסט 1930: 10; [ללא שם מחבר], "ספארט זשורנאליסט פון ארץ ישראל", וילנער ראדיא, 19 בספטמבר 1930: 6.

35 [without author name], "Palästinensischer Sport-Journalist reist durch Europa", *Der Makkabi*, 8, 1930: 9; [ללא שם מחבר], "אידישער ספארט-זשורנאליסט פון ארץ-ישראל אין ריגע", פרימארגן, 1 באוגוסט 1930: 10; [ללא שם מחבר], "ספארט-זשורנאליסט פון ארץ-ישראל, ליפא לויתן אין ווילנע", וילנער ראדיא, 19 בספטמבר 1930: 6.

36 [ללא שם מחבר], "בין החוזרים מר ליפא לויתן", דאר היום, 31 באוקטובר 1932: 4.

הפשיסטית, ייחסו חשיבות רבה לחינוך הצעירים ברוח הפשיזם ולהבראה גופנית. פעילות הספורט נועדה לנטוע בצעירים ביטחון עצמי, לקשור ביניהם קשרי אחווה ולהקנות להם משמעת צבאית. העיסוק בספורט נחשב לאמצעי מרכזי בחינוכו הפטרייטי של הצעיר.³⁷

החיפוש של לזיתן אחר ההיבטים הגופניים של החינוך הלאומי בצ'כוסלובקיה ובאיטליה היה קשור בהערכה ללאומיות הצ'כית ולפשיזם האיטלקי שנפוצה בקרב החוגים הרוויזיוניסטיים בארץ. אב"א אחימאיר תיאר את העם הצ'כי כ"עם בריא", דוגמה ומופת למסירות לאומה ולהקרבה עבודה. בטורו 'יומנו של פשיסטן' מנובמבר 1928 העלה אחימאיר על נס את אומץ ליבם של החיילים הצ'כים שערקו בראשית מלחמת העולם הראשונה מהצבא האוסטרו-הונגרי, וחלקם אף שילמו בחייהם על כך:

הם עשו זאת לא מתוך טעמים של פחדנות, כמו שהיו עושים זאת אנחנו היהודים, כי אם מתוך טעמים של לאומיות בריאה וצורפה. בנופלם שבי ברוסיה ובאיטליה היו מהפכים תיכף ומיד את קני הרובים שלהם מול מחנה האבסבורגים. ככה נוצרה התנועה הלגיונרית הצ'כית. לגיונר צ'כי שנפל בשבי אוסטריה אחת דתו למות, כי "בגד בשבועת האמונים לקיסר", אולם הבחור הצ'כי, בן העם הבריא, ידע שאין כל שבועה בעול שתוכל לעצור בעדו מלשרת למולדתו.³⁸

אחימאיר אמר כי הנכונות לאחוז בנשק ולהקריב את החיים היא זו שאפשרה לדיפלומטיה ההומניסטית לקטוף פירות אחרי המלחמה ולהביא לעם הצ'כי את שחרורו, וראה בכך דוגמה ודרך לתנועת בית"ר.³⁹ ההתלהבות מהפשיזם כרעיון ומאיטליה הפשיסטית כאומה מתחדשת רווחה בקרב הימין הרוויזיוניסטי בארץ ישראל. בין שתי מלחמות העולם, ובעיקר אחרי שנת 1929, הביעו כמה דמויות בולטות ביישוב את אהדתם לאידאולוגיה הפשיסטית בכלל ולאיטליה בפרט ובה ביקשו לראות חלופה

37 Patrizia Dogliani, "Propaganda and Youth". In: R.J.B Bosworth (Ed.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford: Oxford University Press, 2009): 185-202.

38 אב"א אחימאיר, "לשאלות הרגע – מיומנו של פשיסטן – שטחיות או למעלה מזה", דאר היום, 9 בנובמבר 1928: 5.

39 Dan Tamir, *Hebrew Fascism in Palestine 1922-1942* (Palgrave Macmillan, 2018): 62 (hereafter: Tamir, Hebrew Fascism).

מדינית לבריטניה.⁴⁰ עד פרוץ מלחמת העולם השנייה הציגו הטקסטים הרוויזיוניסטיים את איטליה כמדינה שתובעת לשוב למעמדה הקודם לאחר שנושלה ממנו.⁴¹ לדעת כותבים אלו הפשיזם חיזק את איטליה ובזכותו שבה איטליה לגדולתה. אישים בימין הלאומני מצאו קווים משותפים בין הציונות הכללית הלאומית לרעיונות הפשיסטיים כגון: מחויבות לאומית, העמדת אינטרס הקולקטיב מעל היחיד והתנגדות למאבקים מעמדיים.⁴² היו פעילים שהצהירו על תמיכתם במשטר הפשיסטי באיטליה ואף טיפחו רעיונות וסממנים פשיסטיים מובהקים.⁴³ אחד התומכים הנלהבים ביותר היה איתמר בן אב"י, שנפגש עם מוסוליני, העריץ אותו ואף יצא עימו למסע ברכבת ברחבי איטליה. בן אב"י ראה בפשיזם מודל לתחייתו הלאומית של העם היהודי וללידתו מחדש. הפשיזם, לדעתו של בן אב"י, שימש מגן על העולם מפני סכנת הקומוניזם.⁴⁴ על פי תמיר, אחימאיר היה היחיד שנשא את הכינוי "פשיסט" בגאווה בטורו 'מפנקסו של פשיסטן' שהתפרסם בעיתון 'דאר היום', שהיה רווי אהדה לפשיזם ולמוסוליני.⁴⁵ לז'בוטינסקי היה יחס דו-ערכי לפשיזם. הוא אהד את הפשיזם וראה באיטליה חלופה פוליטית לבריטניה.⁴⁶ הוא ניסה להיפגש עם מוסוליני בשנת 1932, שנת מסעו של לויתן לאיטליה, במטרה לבדוק אפשרות להקים באיטליה פנימייה צבאית לפעילי בית"ר, ובשנים 1934-1938 הפעיל בצ'יוויטבקיה (Civitavecchia) שבאיטליה בית ספר בית"רי להכשרת קצינים ימיים.⁴⁷ ז'בוטינסקי תמך באיטליה בעת שזו פלשה לאתיופיה בשנת 1935 בניגוד לעמדתה של

40 הוצאת הספר הלבן השני של פאספילד היה נקודת שבר עמוקה ביחסים בין היישוב ובין הממשל הבריטי, שעבור רבים בתנועה הרוויזיוניסטית הייתה נקודת אלי-חזור. וראו למשל: Tamir, *Hebrew Fascism*: 49-60.

Ibid: 90. 41

42 Dan Tamir, "From a fascist's notebook to the principles of rebirth: the desire for social integration in Hebrew Fascism 1928-1942", *The Historical Journal*, 57:4 (2014): 1057-1084. אחרים הדגישו מאפיינים של הערצת הכוח והערצת המנהיג כביטוי לפשיזם. וראו למשל: Eran Kaplan, *The Jewish Radical Right: Revisionist Zionism and its Ideological Legacy* (Madison: University of Wisconsin Press, 2005).

43 תום שגב, המיליון השביעי (ירושלים: כתר, 1991): 19.

44 עוזי אלידע, "איתמר בן אב"י והכמיהה למנהיג, ממוסוליני לז'בוטינסקי", קשר 45 (2013): 41-48; Tamir, *Hebrew Fascism*: 41.

45 אב"א אחימאיר, "מפנקסו של פשיסטן", דאר היום, 8 באוקטובר 1928: 3.

46 נתן ון, הסופר בחברת ההמונים, תיאוריה וביקורת 1954-1996 (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשפ"א [2021]): 292-293.

47 Jarosław Drozd, "Establishment and Activity of the Jewish Marine School for Officers in Civitavecchia (1934-1938) in the Pages of the Revisionist Zionist Press", *Studia Maritima* 35 (2022): 113-133.

ההסתדרות הציונית,⁴⁸ אך הוא הסתייג מהזדהות גורפת עם משטרה הפשיסטי.⁴⁹ נציין שלימים ממשיכי דרכו של ז'בוטינסקי התכחשו לנטיותיו והדגישו את החלקים הליברליים במחשבתו המדינית.⁵⁰ הערצת איטליה הפשיסטית נבעה הן משיקולים מעשיים ופוליטיים והן ממניעים אידאולוגיים הקשורים בתפיסת הפשיזם כדרך לחיזוק התחייה הלאומית. אולם לא היה מתאם מלא בין שני היבטים אלו. על פי תמיר, הנטייה האידאולוגית אפיינה יותר את מי שנולדו וחונכו באירופה, כאחימאיר וכליתן.⁵¹ אחימאיר העריך את מוסוליני וחיפש לו גרסה ארצישראלית וגם מצא: זאב ז'בוטינסקי מנהיג התנועה הרוויזיוניסטית, שאותו כינה "דוצ'ה עברי", למורת רוחו של ז'בוטינסקי.⁵² הוא ראה ברעיון הפשיסטי את תמצית הלאומיות. גם לזיטן העריך את מוסוליני. בעיזבוננו נמצאו גזרי עיתונים – גם של אנשי ציבור שלא נחשדו בנטיות לאומיות קיצוניות – ובהם כתבות המפארות את הישגי הפשיזם והצלחתו לשקם את איטליה. ביניהם נמצאה כתבתו של העיתונאי, הסופר ומחזאי יהודה לייב וולמן שביקר בתערוכה הפשיסטית ברומא והתרשם ממנה עמוקות. הוא ציטט את דברי השבח של אוצר התערוכה על בניטו מוסוליני שהציל את איטליה מהתפוררות פנימית בדמות מלחמת המעמדות ועל הפשיזם הנשען על עברה המפואר של איטליה. כך כתב, אולי תוך פזילה לחזון הציוני הכללי:

נתקרבו הלבבות באיטליה, נשואות העיניים לא למחלוקת
אלא ליצירה משותפת לשם האומה והמולדת [...] אין חלקים

Vincenzo Pinto, "Between imago and res: The Revisionist-Zionist Movement's Relationship with Fascist Italy, 1922-1938", *Israel Affairs*, 10:3 (2004): 90-109
Nir Arielly, *Fascist*: וראו למשל: ספר זה. וראו למשל: Nir Arielly, *Fascist Italy and the Middle East, 1933-40*, (Palgrave Macmillan, 2010); Alessandra Tarquini, "The Reaction to Zionism in Mussolini's Italy", in: Collin Shindler (Ed.), *Routledge Handbook on Zionism* (Routledge, 2024): chapter 23.

49 ערן קפלן, "ציונות רוויזיוניסטית", בתוך: ירמיהו יובל (עורך), *זמן יהודי חדש, תרבות יהודית בעידן חילוני*, כך שני (ירושלים: כתר, 2007): 89-93.

50 Raphaella Bilski Ben-Hur, *Every Individual Is a King: The Social and Political Thought of Zeev Vladimir Jabotinsky* (Washington: Bnai Brith, 1993); Colin Shindler, *The Triumph of Military Zionism: Nationalism and the Origins of the Israeli Right* (London: Tauris, 2006): 12-14; Shlomo Avineri, *The Making of Modern Zionism: The Intellectual Origins of the Jewish State*, Updated with a new preface and Epilogue, (New York: Basic Books, 2017).

51 Tamir, *Hebrew Fascism*, 114.

52 אב"א אחימאיר, "מפנקסו של פשיסטן", *דאר היום*, 8 באוקטובר 1928: 3.

בודדים באומה. הפועלים הם אבר מאברי המדינה כמו שאר המעמדות. הפשיזם מסתמך על המסורות העתיקות של רומא ועומד על בסיס המשמעת לכל סדר ובעיקר להנהגת המדינה, למשטר ולצבא!⁵³

בעיזבוננו של לויתן נשמרו גם כתביו של העיתונאי אורי קיסרי. קיסרי שביקר באיטליה פעמים רבות אחד גם הוא את הפשיזם האיטלקי והליל את השינוי שראה בעם האיטלקי מאז עלייתו של בניטו מוסוליני לשלטון: "מוסוליני לימד אותם, את האיטלקים, להביט על עצמם בהכרת ערך. די לשמש מוקיונים. די להיות טיפוסים מיוחדים במינם לצורך תיירים סקרנים. ביליתי אז בשנת 1925 כמה שבועות בארץ זו וכבר הרגשתי אז את הרוח של מוסוליני העולה וכובש".⁵⁴

בתחילת אפריל 1932 הגיע לויתן לאיטליה. את מסעו ערך עם ד"ר אדוארד קליינלר (Kleinlerer) מעורכי השבועון היהודי-פולני 'נאש פשגלונד' (*Nasz Przegląd* – "סקירתנו"), שהיגר מפולין לאיטליה בשנת 1923 ובשנת 1938 גורש ממנה והיגר לארצות הברית.⁵⁵ כשהגיעו לאיטליה החלו במסע ברחבי הארץ בשאיפה להתחקות אחר פעילותה של תנועת הנוער הפשיסטית באליה.⁵⁶ תנועת הנוער 'אופרה נציונאלה באליה' (Opera Nazionale Balilla – ONB) או בקיצור 'באליה' נקראה על שם נער בשם ג'ובן בטיסטה פֶּרַסו (Giovanni Battista Perasso), שכונה 'באליה'. על פי האגדה צעיר זה פתח בשנת 1746 בהתקוממות נגד השלטון ההבסבורגי ששלט בעירו גנואה והיה מקור השראה למורדים. התנועה נוסדה במטרה לחנך את הנוער האיטלקי ברוח האידאולוגיה הפשיסטית ונאמנות למנהיג בניטו מוסוליני.⁵⁷ סיסמתה הייתה: "להאמין, לציית, להקריב" (*Credere, Obbedire, Sacrificare*).⁵⁸

53 י. לץ ווהלמן, "בתערוכה הפאשיסטית ברומא", גזיר עיתון, ליפא לויתן, ארכיון נשרי, תיק סיורים, מכל 306.

54 אורי קיסרי, "ווריאציות ימיות על איטליה", גזיר עיתון, ליפא לויתן, ארכיון נשרי, תיק סיורים, מכל 306.

55 [ללא שם מחבר], "גורשו עיתונאים יהודים מאיטליה", הצפה, 24 ביולי 1938: 1; Institute of Jewish Affairs, Program, American Jewish Congress, New York 1941, p. 6.

56 ראו כרטיסי נסיעה ברכבת מרומא לטרוויזו, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/19.

57 Ami Muschamp, "Italy's First ONB Alpine Colonia Climatica: More than Fresh Air, Exercise, and Propaganda?", *Modern Italy* 27.2 (2022): 105-118.

58 על הפשיזם האיטלקי ראו: אורי כהן, הישרדות, תפיסת המוות בין מלחמות העולם בארץ ישראל ובאיטליה (תל אביב: רסלינג, 2007) (להלן: כהן, הישרדות).

תנועת הנוער הייתה אמצעי חיוני להנחלת הפטריוטיות האיטלקית, לעיצובו של "האיטלקי החדש" (Italiano nuovo) ולהבטחת שלטונו של הדוצ'ה לשנים רבות.⁵⁹ הפעילות הגופנית האינטנסיבית שבה עסקו חברי התנועה נועדה להנחיל להם את הערכים שבהם דגל הפשיזם: כוח, גבריות ואהבת המולדת.⁶⁰ בשל החשיבות שניתנה לתנועה אימצה אותה מערכת החינוך הרשמית. פעילויותיה כגון טקסים, צעדות, הרצאות אידאולוגיות ובעיקר חינוך גופני, שהיה אחד הרכיבים החשובים ביותר בפעילות התנועה, התקיימו על חשבון שעות הוראה רבות בבתי הספר.⁶¹ התעודות של בתי הספר נשאו את סמל התנועה ומאחוריהן נטבע הציווי: "אני נשבע לציית ללא סייג לפקודת הדוצ'ה ולשרת בכל כוחותיי ואם יידרש גם בדמי את מטרות המהפכה הפשיסטית".⁶² בשנת 1928 נעשתה באיליה לתנועת הנוער היחידה באיטליה בעוד שכל שאר התנועות הוצאו מחוץ לחוק. התנועה פעלה בקרב שלוש קבוצות גיל: הבאלילה – ילדים בני 8-16, ה'אונגורד' (Avanguardia, "החלוצים") – נערים בני 15-18, ו'האיטלקיות הקטנות' (Piccole Italiane) ו'יחידות מאבק איטלקיות' (Fasci Italiani di Combattimento) של בוגרים בגילי 18-21.

האופן שבו הציג לויטן את מפגשו עם הבאלילה, ותיאורו המופתע מהחותם העמוק שהטביע בו מפגש זה מעורר תהייה. נראה שבתיאורים ששלח לארץ ישראל לויטן ניסה להימנע מדימוי של שליח רוויזיוניסטי למחוזות הפשיזם. הוא תיאר את התועדותו לבאלילה כמפגש אקראי, שהסיט אותו מהמטרה לשמה יצא למסעו – חקר הפעילות הגופנית באיטליה, מטרה שאינה קשורה במאבק הפוליטי ההולך ומחריף בארץ ישראל. סימני השאלה מתחדדים גם בשל "ברכת הדרך" שהקדיש לו העיתון הלאומי 'אבוקה' טרם צאתו, ושבה עלתה סוגיית החינוך הלאומי של הנוער

Katharina Schembs, "Fascist youth organizations and propaganda in a transnational perspective: Balilla and Gioventù italiana del Littorio all'estero in Argentina (1922-1955) Amnis". *Revue de Civilisation Contemporaine Europe/America* 12, (2013).

Eden K. McLean, *Mussolini's Children: Race and Elementary Education in Fascist Italy*, (Lincoln NE and London: University of Nebraska Press, 2018): chap. 1.

Alessandra Tarquini, "Fascist Educational Policy from 1922 to 1943: A Contribution to the Current Debate on Political Religions", *Journal of Contemporary History*, 50:2 (2015): 168-187, esp. 179.

62 יואל דה-מלאך, *מגבעות טוסקנה למרחבי הנגב* (ירושלים: אריאל, 2007): 25 (להלן: דה-מלאך, *מגבעות טוסקנה*).

הפשיסטי: "הננו מקווים לקבל על ידו ידיעות נכונות וברורות על המהפכה שחולל האיש הנמרץ מוסוליני בקרב הנוער האיטלקי הפשיסטי, וכן את דרכי החינוך הלאומי-הצבאי הנהוגים שם".⁶³

כך או כך מסעו של לויטן החל בעיר ברנדיזי שבאיטליה שאליה הגיע באונייה מקפריסין. על פי עדותו, לפני שפנה לחקירת הפעילות הגופנית באיטליה החליט לסייר באתרי התיירות הידועים של המדינה, ושם גם שמע ב"אקראי" על תנועת הבאלילה. בתיאור ששלח לעיתון הנוער 'כלנוע', סיפק לויטן "עדויות" על יתרונותיה של התנועה, ולמעשה הצביע על התכונות הרצויות של חבריה הצעירים, שאותן שאף לויטן לראות גם בנוער הארצישראלי. הוא רצה להגיע לתחנת הרכבת בעיר אך כיוון שלא התמצא בעיר פנה לילד "שזוף בעל פנים אמיצים, לבוש חולצה שחורה ומכנסים קצרים". הילד החליט ללוותו לרכבת ואף רכש עבורו כרטיס נסיעה. הצעיר סירב לקבל את תמורת הכרטיס ובראש מורם ובקומה זקופה אמר כמה משפטים באיטלקית – שפה שאותה לא הבין לויטן – ובהם חזר על המילה "באלילה" כמה פעמים בגאווה. לויטן, שהבין שמדובר בתנועת הנוער הלאומנית, החליט לעמוד על טיבה ולהיפגש עם חבריה.⁶⁴

תיאור החשיפה של לויטן לבאלילה נשמע כמעט פנטסטי, כיוון שלא ברור מדוע הילד דובר האיטלקית בחר ללוות את קניית הכרטיס לזר בנאום ארוך (ולא מובן) על התנועה. בכל מקרה הרי תכנן מראש להתחקות אחר חינוך הנוער הפשיסטי. משום שמצא את תחנת הרכבת יכול היה להמשיך במסעו. לויטן ביקר ברומא, בנפולי, בוונציה, בבולוניה ובטרייסט. בכל עיר שביקר השתדל להיפגש עם חברי הבאלילה. על רשמיו מפגישות אלה אנו למדים מרשימה שחיבר לויטן בעיתון 'כלנוע' עם שובו לארץ – עיתון שכזכור היה מיועד לילדים שימש כפלטפורמה חינוכית. תחילה הציג לויטן את סיפור גבורתו של הנער 'באלילה' שסיפק השראה לתנועת הנוער הפשיסטית.

ילד כזה היה באלילה. ילד גיבור אשר חרף את נפשו למות למען עמו. ילד אשר באומץ רוחו ובגבורתו הצית שלהבת מהפכה לאומית לשחרור האיטלקית מידי האוסטרים [...] והנה קרה שבחוצות גינואה העבירו האוסטרים תותחים. אחד התותחים הכבדים שקע ברפש. החיילים האוסטרים

63 [ללא שם מחבר], "צאתך לשלום", אבוקה, 9 ביוני 1932.

64 ליפא לויטן, "באלילה", כלנוע, שנה שלישית גליון 1, 1933: 12-13.

פקדו על האיטלקים המשועבדים, שעברו ברחוב, לחלץ את התותח מהרפס. לא רצו האיטלקים למלא את צו אויביהם [...] החיילים החלו להכותם באכזריות. זבי דם סחבו את האיטלקים ובחוזר יד הכריחום למשוך את התותח. בכוח הרתימום לעגלת התותח הכבד ובשטים זרום למשוך [...] דם שתת מפצעי האיטלקים הרתומים לעגלת התותח הכבד. ילד איטלקי פשוט, ילד רחוב, ושמו באלילה, אשר ראה מחזה זה צעק לאחיו האיטלקים: לא למשוך! איטלקים אתם! באלילה הקטן הרים אבן ויידה במפקד האוסטרים, ותיכף נפל מכדור האויב. אולם מעשהו הנועז של באלילה עודד את האיטלקים. הם התקוממו. החלה תגרה בין המון האיטלקי לבין החיילים האוסטרים. והאוסטרים גורשו מהעיר. ובשמו של הגיבור הקטן הזה, בשמו של הגיבור הלאומי – באלילה, נקראת כעת באיטליה הסתדרות עצומה של ילדים קטנים.⁶⁵

בהמשך הרשימה תיאר לזיטן את תנועת הנוער הפשיסטית כמשפחה מורחבת שבה שוררים השוויון והאחוה, מסר שכוון נגד הספורט המעמדי. כל חברי הבאלילה מצטיינים בענפי ספורט שימושיים, במיוחד קליעה – מסר שכוון לאגודות הספורט של מכבי שהתמקדו רק בספורט התחרותי.

כולם: בנו של בעל בית חרושת ושל הפועל, בנו של הסוחר ושל האיכר, של המורה והשוטר, של המיניסטר, הסופר והפקיד – כל הילדים נכנסים לבאלילה. בכל מחנה הם משתתפים, לכל טיול הם הולכים. והם מצטיינים בספורט ובקליעה ברובים. וכולם: ילדו של מוסוליני וילדו של הפועל, ילדו של הרופא וילדו של העגלון לומדים יחד, עובדים יחד, עוסקים בספורט, קולעים מרובים, מטיילים וחיים תחת יריעת אוהל אחת. כולם שווים. לכולם אותן הזכויות ואותן החובות. ההתכוונות לשרת את המולדת משותפת לכולם.⁶⁶

65 שם.

66 שם.

פעילות הספורט בתנועה לא נועדה לשמה. תכליתה הייתה להכשיר דור לוחמים ממושמע, בריא בגופו ובנפשו על ידי הטלת משמעת קפדנית.

משמעת ברזל שוררת בבאלילה. בלי משמעת אין ליצור דבר מה חשוב. האיטלקים מבינים זאת יותר מעמים אחרים. ומפני כך הבאלילה מצליחה יותר מהסתריות ילדים אחרות. הבאלילה נותנת לילד את כל הנדרש לו. מלמדים אותו ספורט, מלאכה ואומנות תורה ודרך ארץ מלמדים אותו להיות בריא ולדעת להגן על מולדתו. האהבה למולדת ההערצה להקרבה עצמית והמשמעת – אלה הם שלושת היסודות העיקריים שהבאלילה מצטיינת בהם. והדברים האלה הם הנחוצים ביותר לעם. וכאשר חברי הבאלילה גדלים הם הם בוני המדינה ומנהליה. ראשית – על חבר הבאלילה להיות בריא. כי רק אנשים בריאים וחזקים מסוגלים להיות בוני המולדת ומגיניה. ובבאלילה מלמדים את הילד להיות בריא. מלמדים אותו ספורט בהתאם לגילו. אולמי התעמלות נהדרים, מגרשים ומכשירי ספורט משוכללים לבאלילה וכל הילדים עוסקים בספורט בכדי להיות בריאים ומועילים לאיטליה. בבאלילה עוברים הילדים בהדרגה לחינוך צבאי. הכל בהתאם לגילו של הילד. ילדי הבאלילה יודעים להשתמש בנשק כי הם צבא העתיד של איטליה. הם יודעים לשאת נשק ולקלוע היטב מרובים ואקדוחים.⁶⁷

התנועה נועדה לשמש לילדים חלופה לבית ולמשפחה על ידי סיפוק כל צורכיהם. כבר בכיתה ב' דקלמו צעירים בעל פה את מילות השיר: "על הדוץ' כל בוקר אני חושב, וכמו לאמא אציית לו בכל הלב".⁶⁸ ליפא לויתן התרשם מהמעטפת המלאה שמספקת הבאלילה לחברים הצעירים:

ממלכה שלמה היא הבאלילה. הכל יש לה משלה: ספריות, תיאטראות עם מחזות מיוחדים, בתי מלאכה, בתי הבראה, קלובים, אולמי התעמלות, מגרשי ספורט, בתי ספר, דפוסים,

67 שם.

68 דה-מלאך, מגבעות טוסקנה: 25.

מושבות חקלאיות, תחנות שיט וספינות. ילדי הבאלילה מקימים לעתים קרובות מחנות ומסדרים טיולים מעניינים ברגל, ברכיבה, ברכבת ובאונייה. הם מסדרים את התחרויות בלימודים, בעבודה, בספורט ובקליעה מרובים.

לויטן לא הסתיר את הרושם העמוק שהותירו בו ילדי הבאלילה: "ילדי הבאלילה הם אמיצים, בריאים, מפותחים ומנומסים, אוהבים את המולדת ומוכנים תמיד לשרתה, ובשעת צורך – להקריב את חייהם למענה".⁶⁹ בסיכום הכתבה מעלה לויטן את המטרה לשמה נכתבה: "גם לנו, לעברים, יש ילדים גיבורים [...] גם לנו יש ילדים שהקריבו את חייהם למען העם. גם לנו ילדים אשר באומץ ליבם וגבורתם הצילו את כבוד ישראל". ההקרבה, על-פי לויטן, היא ערך נשגב ואף חובה שיש לתבוע מהילדים וממחנכיהם. לויטן תיאר באריכות את עמידתו האמיצה של דוד מול גוליית ואת נכונותם של בני חנה למות על קידוש השם ובלבד שלא להמיר את דתם.⁷⁰ לויטן אימץ את תפיסת המוות הפשיסטית, שהעניקה להקרבה משמעות פוליטית. על פי תפיסה זו הקהילה הלאומית היא "קהילת מוות", כלומר קהילה הנכונה להקריב את בניה על מזבח האחדות.⁷¹ ברוח זו רשם לויטן ביומנו את קריאתו של מבשר הפשיזם הסופר אלפרדו אוריאני (Oriani, 1852-1909) לצעירי איטליה: "להסכים לכל קורבן, להתמסר כליל לחיים ולקבל את המוות כפרס".⁷² במהלך מסעו ניהל לויטן יומן ובו תיעד את רשמיו.

כשילדי הבאלילה גדלים הם עוברים לחיל החלוץ, אחר כך את מתכוננים בשיעורים פרה-מילטריים ולהלן עובדים בצבא. לאחר גמר עבודת הצבא, עוברים הילדים למיליציה. באופן כזה מתחזק באיטליה דור חזק בריא, מחונך במשמעת ברזל ומוכן לקרב. לא סוד הוא כי על הילדים האלה בונה איטליה השחורה את עתידה.⁷³

69 ליפא לויטן, "באלילה", כלנוע, שנה שלישית גליון 1, 1933: 12-13.

70 שם.

71 ראו דיון בנושא המוות: כהן, הישרדות: 17-36.

72 ליפא לויטן, ארכיון נשרי, תיק סיורים, מכל 306.

73 שם.

על הרושם העמוק שהותירו בו צעירי הבאלילה יכולים להעיד ציטוטיו מדברי המנהיג בניטו מוסוליני, שאותם רשם ביומנו:

נוער איטלקי! קדושכם הוא באלילה והאלפים מבני 15 עד 18 שעזבו את ספסל הלימודים בדרכם לחפירות ואשר הלכו להסתערות בריאה תחי איטליה! [...] הנוער הוא נהדר משום שעניו, בהן משתתף געש החיים, בהירות. נהדר הוא בגלל ליבו העשוי לבלי חת, ואינו יודע את המוות [...] כל רגע מחייכם צריך להיות חדור אמון בגורל ארצכם.⁷⁴

נציין שהרושם האדיר שהותירה תנועת הבאלילה על לויטן לא התפוגג גם כשיחסי מוסוליני והיטלר הלכו והתהדקו. בשנת 1938 עדיין היה לויטן שרוי תחת הרושם העז של התנועה:

העיתונות מודיעה על בניין "עיר ללא בתים" באיטליה ובה 53,000 תושבים [...] נוער איטלקי הקים מחנה. הייתה לי הזדמנות לבקר במחנות נוער שונים ובתוכם גם באיטליה. הסתכלתי לסדר ולמשמעת השוררים במחנות של רבבות נוער, לדייקנות ולניקיון – וידעתי שהקטנים האלה גדולים יהיו. הבנתי שמנוער המתחנך בצורה ורוח זו יגדלו אזרחים מועילים וחיילים טובים לארצם [...] מתי גם אצלינו יתחנכו רבבות נוער תחת יריעות האוהלים לסדר, דייקנות ומשמעת לאהבת מולדת ולהקרבת החיים עבורה?⁷⁵

מאיטליה המשיך לויטן לצ'כוסלובקיה, וב-1 ביולי הגיע לפראג לרגל פסטיבל הסוקול הבין-לאומי.⁷⁶ הפסטיבל שנערך באצטדיון סטרחוב (Strahov), התקיים בסימן מאה שנים להולדתו של מייסד תנועת הסוקול ד"ר מירוסלב טירץ (Tyř). טירץ היה זה שהנחיל לתנועה את צביונה הפטריוטי לאומי. הוא שאף לחשל את העם הצ'כי באמצעות התעמלות, פעילות גופנית וספורט שימושי, והציב את תנועת הסוקול כחלוץ ההולך לפני המחנה

74 שם.

75 ליפא לויטן, "מיומנו של ספורטאי", הירדן, 27 במאי 1938: 6.

76 ראו הזמנת חדר במלון, ארכיון נשרי, תיק 2.2/21.

וכמודל ל"אזרחות אתלטית".⁷⁷ בשנת 1932 במלאת שבעים שנה לקיומה מנתה התנועה כ־750 אלף חברים ואוהדים.⁷⁸

הפסטיבל כלל הופעות המוניות כגון מצעד שרביטים ססגוני, תחרויות בענפי ספורט שונים כמו התעמלות, טניס, סוף, כדורעף, כדורסל, אתלטיקה, קשתות וכדוריד ומגוון ענפים מספורט החורף ומהספורט הימי. נוסף לכך נערכו הדגמות של "ספורט שימושי" ואומנויות לחימה. נשיא תנועת הסוקול הצ'כוסלובקית ד"ר סטניסלאוס בוקובסקי (Bukovsky) הופקד על אירועי הפסטיבל שבהם השתתפו כ־165 אלף גברים, נשים, צעירים וילדים. נוסף להם השתתפו אלפי אזרחים מחוץ לארץ באירועים ההמוניים (צעדות והתכנסויות) שהתקיימו ברחבי העיר. האירוע המרכזי נפתח בחסותם של נשיא צ'כוסלובקיה טומאש מסריק (Masaryk) וחברי הממשלה.⁷⁹

הפסטיבל היה הפגנת כוח צ'כוסלובקית ותצוגת ראוות של לאומיות צ'כית מגובשת. המארגנים שאפו לבטא באמצעות האירוע את הזהות הקולקטיבית של האזרחים ואת מקומה המרכזי של התנועה במדינה הצעירה. הוא שודר ברדיו הלאומי ומאות אלפים צפו בו. לצד הסולידריות הלאומית של המדינה החדשה שיגרה צ'כוסלובקיה באמצעות הפסטיבל מסר אנטי־טוטליטרי ואנטי־פשיסטי והציגה מודל דמוקרטי וחילוני של לאומיות המבוססת על אתוס אזרחי ולא צבאי, המבוסס על שוויון, שותפות בין־דורית, התנדבות ושותפות אזרחית.⁸⁰

לזיטן שצפה באירועים השונים תיעד ביומנו את אירועי הפסטיבל השונים. יומנו של ליפא פותח צוהר לתיאור אירועי הפסטיבל מנקודת מבט אישית. ההתעמלות ההמונית באצטדיון הותירה בלזיטן רושם אדיר. "קשה להאמין שרק לפני כמה שנים היה העם הזה משועבד [...] הִיה הִיה איש – טירץ", כתב בהערצה. הופעותיהם המרהיבות של המשלחות השונות ובעיקר של המארחים הפיחו בו רגשות סוערים, שלהם נתן ביטוי ביומנו: "תמונות כאלה טרם ראיתי בחיים"; "את כל מה שראיתי בעולם עוד טרם הגיע לקרסוליו של זה"; "סידורים מופתיים"; "תמונה נהדרת"; "דגלנים

77 להרחבה במושג זה ראו: Anton Gajdoš, Marie Provaznikova, Karel Bednar, Stephen Banjak J., "Sokol Slets – the Essence of Gymnastics in Czechoslovakia, Czech and Slovak Republic (Celebrating 150 Years of Gymnastic)", *Science of Gymnastics Journal*, 4:3 (2012): 73-82 (hereafter: Gajdoš et al: Sokol Slets).

78 ראו חוברת הפסטיבל: The IXth Pan-Sokol Festival in Prague 1932 ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל, תיק 4-37-027.

79 Gajdoš et al: Sokol Slets: 77.

80 שם.

יפים הרוקדים באופן מצוין ויפה"; "שירה, מוזיקה נהדרת, תמונות גן עדן"; "תמונות בלתי נשכחות"; "עיני טרם ראו תמונות כאלה, תמונות מרהיבות"; "דמעות ירדו לי מעיני מרוב קנאה. אשרי העיניים שראו זאת". לנוכח הופעת הנשים הבוגרות הוא יצא מגדרו: "נהדר, נהדר, נהדר", רשם באותיות קידוש לבנה. הופעת הילדים המשעשעת עוררה בו "צחוק עד לידי דמעות".⁸¹ עם סיום ההופעה הוא ציין לעצמו שעליו לשגר את רשמיו במהירות למערכות העיתונים בארץ ישראל באמצעות דואר אוויר, בלוויית המלצה חמה להקים תנועת סוקול עברית: "בכיתי מקנאה לסוקול, מי ייתן לנו סוקול עברי? דבר יפה אני מאחל לעצמי לראות גם אצל המכבי".⁸²

ההתרשמות הדומה של לויטן משתי התנועות מעידה על מיקודו בהיבט הלאומי של החינוך הגופני ובתפקיד שייעד לו בבניין האומה. עם זאת הוא לא עמד על ההבחנות המהותיות שבין תנועת באלילה הפשיסטית לבין תנועת הסוקול הלאומית. התפעלותו נבעה בעיקר מהעוצמה שהפגינו שתי התנועות ומהיותן ביטוי למערכת רעיונית אחת ומגובשת, הנתמכת על ידי השלטון – מודל ששאף לויטן להחיל גם על מכבי כתנועה ציונית ספורטיבית ממלכתית. ההתעלמות, או אולי ההתחמקות המכוונת, מהשוני התפיסתי והפוליטי בין שתי התנועות משתקפת גם בטשטוש ההבחנה שעשה בין מכבי לבין בית"ר, וברצונו להשפיע על שתיהן באמצעות הדוגמאות שהביא מהתנועות האירופיות.

ב-30 באוקטובר סיים לויטן את מסעו השני באירופה, לאחר היעדרות של כחמישה חודשים הוא שב לארץ באונייה 'אדריה'.⁸³ לכבוד שובו הקדיש לו העיתונאי אורי קיסרי רשימה בעיתון 'דאר היום' ובה כינה אותו "הטרובדור של הספורט".

איש אינו שולח אותו. איש אינו מיפה את כוחו, לא בשליחות המכבי ולא בשליחותה של הסתדרות אחרת. הוא הוא המשולח המודרני שלנו, משולח השרירים הישראליים. היוזמה היא שלו ההוצאה לפועל היא שלו [...] הוא לא תר את המקומות האלה בדרך בני אמריקה [...] הוא למד ולימד, הרצה הרצאות ועשה נפשות לרעיון התחיה הספורטיבית שלנו [...] המקורות שהיו נחוצים לו ושאותם השיג מתוכו, מקופתו

81 ליפא לויטן, יומן מסע, ארכיון נשרי, תיק 2.2/21.

82 שם.

83 [ללא שם מחבר], "בין החוזרים מר ליפא לויטן", דאר היום, 31 באוקטובר 1932: 4.

הפרטית, קופת פקיד עמל ויגע בארץ הסבל והקורבנות. אני עומד על נקודה זו הואיל והיא היא המשווה לו דמות טרובדור. כך היו גם הטרובדורים בימים עברו, דבר מה סוער בתוך נפשם, היה דוחף אותם לצאת לדרך עם נבלם ולשיר.⁸⁴

יוסף יקותיאל פרסם מאמר ובו בירך את לויטן לשובו וציין את התועלת הרבה שהביא במסעו. לויטן למד על המגמות החדשות בחינוך הגופני בביקוריו במוסדות הספורט והחינוך הגופני הטובים ביותר באירופה: במשרד לענייני התעמלות וספורט בפריז, במועצה העליונה לתרבות גופנית בברלין ובמוסד הצבאי-אזרחי להתעמלות וספורט בוורשה. במסעו נפגש לויטן עם כמה מהדמויות הבולטות בספורט העולמי: פרנץ רישל (Reichel) הצרפתי, נשיאה הראשון של ההתאגדות הבין-לאומית של עיתונאי הספורט, עם ד"ר קרל דים (Diem), המזכיר הראשי של הוועד האולימפי הגרמני וחוקר הספורט הנודע ועם ג'וני וייסמילר (Weissmuller), האלוף האולימפי בשחייה (פריז 1924, אמסטרדם 1928). יקותיאל שיבח את לויטן שהפיץ את רעיון המכביה בקרב האגודות היהודיות באירופה וקנה לו אוהדים רבים:

במחננו העברי עוררה הופעתו התעניינות עצומה. העיתונות היהודית פרסמה שיחות מלאות עניין ותעמולה. באגודות נערכו פגישות והרצאות אשר תמיד נהפכו לחגיגות נהדרות. בהרבה ערים בפולניה וליטא הצליח לויטן לאחד נפרדים: קלובים אידישאים ומכבים ערכו קבלות פנים משותפות. אגודות מכבי חדשות נוסדו ביוזמתו (בלידה, קמליץ וכו'). ההערכה הנכונה ניתנה לביקורו של לויטן בפולניה על ידי יושב ראש הסתדרות מכבי בפולניה, רוסצקי. בנאומו בוועידת מכבי האחרונה בברלין, הדגיש את המחסור הגדול בתעמולה וקשרים במכבי וציין את התועלת הרבה שהביא מסעו של ליפא. ברוך שובך!⁸⁵

שני הכותבים התעלמו מההתקרבות של לויטן לפשיזם האירופי במהלך המסע או מכתירתו המתפעלת בעיתון המיועד לילדים ולמחנכים. עם שובו

84 אורי קיסרי, "הטרובדור של הספורט", דאר היום, 4 בנובמבר 1932: 2.

85 יוסף יקותיאל, "ביקורו של ליפא לויטן בחוץ לארץ", ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/3.

פתח לויתן במסע הרצאות ובהן שיתף את הציבור בחוויותיו מהסיור ובלקחים המעשיים שאפשר ללמוד מהם. העיקרי שבהם היה רתימת הספורט למאבק הלאומי ולקוממיות. העיתונות סקרה את הרצאותיו שמשכו קהל רב. אחת ההרצאות הראשונות התקיימה באולם של בית מכבי בתל אביב. המקום היה מלא מפה לפה בסקרנים ובפעילי ספורט מארגוני הספורט מכבי ובית"ר. ההרצאה שנמשכה כשעה וחצי הייתה ברובה שיר הלל לתנועת הסוקול, שבדמותה ביקש לצקת את תנועת מכבי.

תנועת הספורט הלאומית של העם הצ'כי שחנכה לעמה את טובי בניה ובניה (בין חבריה מאסריק ובנש) ברוח של סדר ומשמעת אהבה עמוקה לעמם ונכונות להקרבה בשבילו. הם הם שפילסו את שביל הזהב לחופש המוביל מאולמי ההתעמלות לעבודת מחתרת בימי אוסטריה, לחפירות ההגנה במלחמת העולמית דרך שלגי סיביריה ושדות הדמים בדולומיטים לעבודה פורייה בימי שלום – למטרה הסופית שלהם: צ'כיה עצמאית אחת.⁸⁶

לבסוף, קרא לויתן למכבי ולבית"ר לשתף פעולה לתועלתם ההדדית ו"לקחת לדוגמה ולמופת את הסוקול הצ'כי".⁸⁷ רשמיו העזים מהמסע, תהליכי ההיחלשות במעמדה הלאומי של מכבי השפיעו על כתיבתו של לויתן ועל מהלך חייו.

ד. המסע השלישי: המשחקים העולמיים לנשים

באוגוסט 1934 יצא לויתן למסע באנגליה, בארצות הברית, במקסיקו ובקנדה. תחילה הצטרף למשלחת ארץ ישראל למשחקים העולמיים לנשים שהתקיימו בלונדון. הידיעות על שהייתו באמריקה מעטות מאוד, ורק פורסם שיצא לעשות נפשות למכביה השנייה.⁸⁸ לעומת זאת המידע על מסעו לאנגליה רב כיוון שהוא סיקר את ההכנות למשחקי הנשים, ליווה את המשלחת במסעה ודיווח לארץ על הישגיה.

86 [ללא שם מחבר], *חזית העם*, 9 בדצמבר 1932: 3.

87 שם.

88 [without author name], Mr. Lipa Lewitan, *The Palestine Post*, 25 July 1934: 5.

משחקי הנשים נוסדו על רקע התנגדותו של הברון הצרפתי פייר דה קוברטן, מייסד התנועה האולימפית, לשילובן של נשים במשחקים האולימפיים, בנימוק שבמסורת יוון הקדומה השתתפו גברים בלבד. למרות התנגדותו החלו נשים להשתתף במשחקים בכמה ענפי ספורט "שהולמים נשים". ההשתתפות המוגבלת במשחקים הובילה להקמתה של הפדרציה הבין-לאומית של ספורט הנשים (Fédération Sportive Féminine Internationale – FSFI) בשנת 1921. כעבור שנה קיים הארגון אירוע תחרותי בפריז שכונה "המשחקים האולימפיים הראשונים לנשים". בשנת 1926 התקיימו המשחקים השניים בגטנבורג, בשנת 1930 בפראג ובשנת 1934 בלונדון. משחקי לונדון היו האחרונים שקיימה הפדרציה כיוון שאחריהם התחייב הוועד האולימפי הבין-לאומי לשלב נשים במשחקים האולימפיים.⁸⁹

מכבי ששיוועה להכרה בין-לאומית, הגדירה את ההופעה במשחקים כ"עניין לאומי ממדרגה ראשונה".⁹⁰ לשם כך פנתה לארגון בבקשה להתקבל לשורותיו. מתן האישור היה כרוך במשא ומתן ארוך ומייגע שקיים יוסף יקותיאל עם אליס מילייה (Milliat), נשיאת הפדרציה הבין-לאומית לספורט נשים. תחילה התנגדה מילייה להכרה במכבי כארגון המייצג את פלשתינה בטענה שיש להקים ארגון חדש המייצג את כל נשות הארץ ללא הבדל דת וגזע, המאושר על ידי שלטונות המנדט. יקותיאל התנגד. לטענתו ארץ ישראל הוכרה לפי הצהרת בלפור כבית הלאומי לעם העברי ולכן מכבי זכאית לייצג את הארץ באירועים בין-לאומיים. שיתוף ספורטאיות ערביות כתנאי להשתתפות הספורטאיות היהודיות, כפי שתבעה מילייה, היה מנותק מהמציאות, לדעת יקותיאל, ואף לא הוגן: "הערביות אינן עוסקות בספורט. הוריהן ובעליהן אינם מתירים להן לגלות את פניהן, הן רעולות בצעיפים [...] אין להעניש את הנשים העבריות בביתן הלאומי באי הכרה בפעילותן הספורטיבית ע"י הפדרציה הבין לאומית, על שהנשים הערביות אינן מטפלות בספורט מטעמים דתיים".⁹¹

Mary H. Leigh, Thérèse M. Bonin, "The Pioneering Role of Madame Alice Milliat and the FSFI in Establishing International Track and Field Competition for Women", *Journal of Sport History* 4:1 (1977): 72-83. 89

"הוועד המכין של משלחת המכביות למשחקי הספורט לגברות", 29 במרץ 1933, ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל, מכל 4, תיק 1-39. 90

יוסף יקותיאל, "השתתפות המכביות מא"י במשחקי הספורט לנשים בלונדון 1934", ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל, מכל 4, תיק 1-39. 91

כשנה לפני משחקי לונדון אישרה הפדרציה להסתדרות מכבי לייצג את ארץ ישראל-פלשתינה (Palestine) בארגון. עם קבלת האישור להופעת המשלחת הארצישראלית במשחקים החלה הנהלת מכבי להתארגן לקראת האירוע. בחודש מרץ 1933 הוקם "הוועד המכין את משלחת המכביות ארץ ישראל למשחקי הבין לאומיים לגברות".⁹² הוועד ביקש את הליידי ארלי (Erleigh), בתו של נשיא סר אלפרד מוריץ מונד, הברון הראשון מלצ'ט (Baron Melchett), נשיא מכבי עולמי, להעניק את חסותה למשלחת, והיא נענתה לבקשה.⁹³ הוועד החליט לשגר משלחת של ספורטאיות צעירות, כולן מענף האתלטיקה.⁹⁴ מארגני המשחקים התירו גם לספורטאיות בעלות אזרחות זרה שהתגוררו בארץ ישראל להימנות עם המשלחת. ליפא לויתן קרא לראשי הספורט להזמין את הספורטאיות היהודיות המצטיינות, כמו סיבל קוף מארצות הברית ומרסל יעקב מגרמניה, לעלות לארץ ולהימנות עם המשלחת.

בסופו של דבר נבחרו אחת-עשרה ספורטאיות ארץ ישראליות שגילן לא עלה על 18: שושנה זוננברג, שושנה בורשטיין, חנה ליפשיץ, עליזה מכנס, רחל סויטיצקי, זלדה שולק, יפה כהן, דורה רוזנבאום, לאה ברזילי, לאה לדרמן, ומרגלית ספיר (לימים מרגלית עקביא, מחברת ספרי המשחקים).⁹⁵ ארבע האחרונות לא התחרו מסיבות שונות. לראשי המשלחת מונו דוד אלמגור, ממנהיגי מכבי ארץ ישראל, וכמאמן ד"ר ויקטור גוטנהיימר, שעלה שנה קודם לכן מגרמניה. המשלחת הלכה ותפחה ככל שהתקרב מועד היציאה. מלווים, עסקנים ובני משפחה של הספורטאיות הצטרפו למשלחת שמנתה 40 איש.⁹⁶ נוסף עליהם יצאו למסע העיתונאים אלעזר דינר, שליחו של 'פלסטיין פוסט' וליפא לויתן, שליחו של 'הירדן', כדי לסקר את האירועים ולדווח לארץ על הישגי הבנות.

ב-24 ביולי 1934 עלו על סיפונה של האונייה היוונית 'אנדרוס' בדרכם ללונדון. מיומן המסע שניהלה המשלחת אנו למדים על הלך הרוח ששרר

92 מכתב מס' 1, "הוועד המכין של משלחת המכביות למשחקי הספורט לגברות", 15 במרץ 1934, ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל, מכל 4, תיק 39-1.

93 "הוועד המכין של משלחת המכביות למשחקי הספורט לגברות", 29 במרץ 1933, ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל, מכל 4, תיק 39-1.

94 חיים קאופמן, "כבוד ויוקרה ללא הישגים", עת-מול, 202 (2008): 6-10 (להלן: קאופמן, כבוד ויוקרה).

95 ליפא לויתן, "בלעדיהן לא תיתכן", ארכיון נשרי, תיק כלנוע 1931-1934, גיליון 1934: 12.

96 הוועד המכין למנהל מחלקת האמיגרציה והסטיסטיקה של ממשלת א"י, 9 ביולי 1934, ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל, מכל 4, תיק 39-1.

בה במהלך ההפלגה. חברי המשלחת הבינו את גודל השעה והתרגשו להיות שותפים לאירוע היסטורי. כך כתבו בפאתוס: "האנייה קטנה וקשה לה מאוד לשאת את הנטל ההיסטורי הכבד שהטילו עליה: להסיע את המשלחת העברית הראשונה למשחקי ספורט בין לאומיים עולמיים. רב החובל משתדל להיות ראוי לתפקידו ההיסטורי".⁹⁷

הספורטאיות והמלווים הרבים מימנו את רוב דמי הנסיעה מכיסם הפרטי ולכן חסכו בהוצאות. התקציב הדל לא הלם את המעמד ההיסטורי והמשלחת שוכנה במחלקה הרביעית, הלא נוחה. כשהגיעה האנייה לאנגליה יצאה המשלחת ברכבת ללונדון. עם הגעתה לתחנת ויקטוריה המתינו לה חברי הסתדרות מכבי לונדון וסטודנטים ארץ ישראלים ששהו במדינה. הם ערכו לבאים קבלת פנים חמה וליוו אותם לבית המלון 'גרנד סנטרל הוטל' היוקרתי, שבו שוכנו כל המשלחת.

כשהגיעה המשלחת למלון אחזה בה התרגשות רבה למראה הדגל הלאומי מתנוסס על הבניין המפואר. כך תיאר לויתן את התרוממות הרוח שחש: "הלב מלא שמחה למראה דגלנו התכול לבן עם המגן דוד, המתנוסס בהדרו לצידם של הדגל האמריקני והאיטלקי, היפני והצרפתי, האנגלי, הפולני והגרמני".⁹⁸ לרגל הופעת המשלחת בלונדון הזמין הלורד מלצ'ט את האורחות והאורחים לנשף חגיגי עם מנהיגים יהודים ועם ראשי מכבי במדינה. באירוע נאמו המכובדים, בהם יוסף יקותיאל שוהדה למארחים. בסוף הטקס הרשמי נוגן ההמנון הלאומי. האירוע הסתיים בשעת לילה מאוחרת לאחר בילוי בשירה ובריקודים.⁹⁹

המשחקים התקיימו באצטדיון העיר הלבנה (White City Stadium) בימים 9-11 באוגוסט 1934, בהשתתפות 19 משלחות. רוב התחרויות היו באתלטיקה קלה ונוסף עליהן נערכו תחרויות בכדוריד ובכדורסל. ההתרגשות הגיעה לשיאה עם כניסת המשלחת הארצישראלית לאצטדיון בטקס הפתיחה. חנה ליפשיץ נשאה את הדגל הלאומי. זו הייתה הפעם הראשונה שהדגל הלאומי הונף בתחרות בין-לאומית רשמית. יוסף יקותיאל, שיזם את הופעת המשלחת במשחקים וליוו אותה במסעה, נרגש מהמעמד ותיאר אותו כ"ימים היסטוריים לספורט העברי".¹⁰⁰ כשתמו הטקסים והחגיגות החלו התחרויות. עד מהרה הצטננה ההתלהבות הגדולה של המשלחת.

97 עם המכביות לונדונה, קטעי יומן, ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל, מכל 4, תיק 39-1.

98 ליפא לויתן, "משלחת המכביות בלונדון", הירדן, 22 באוגוסט 1934: 3.

99 קאופמן, "כבוד ויקרה".

100 שם.

לויתן, שהיה מודע לחשיבות הלאומית הרבה של משחקי הנשים הרבה לסקר אותם בעיתונות. חרף התרוממות הרוח שחש בטקס הפתיחה, כדרכו, היה מלא ביקורת על הנהלת מכבי ועל הכנת המשלחת לקראת התחרויות. עבור הנהלת מכבי, ההשתתפות עצמה נחשבה להישג, ואף אחד לא ציפה להישגים ברמה בין-לאומית גבוהה. לויתן סבר שיש להכשיר את הספורטאיות במקצועיות לקראת האירוע. עוד לפני שהתבררה חולשת המשלחת, בעודם עוגנים בנמל אתונה בדרכם ללונדון, שיגר רשימה לעיתון 'הירדן' ובה האשים את ראשי הספורט על ההכנות המאולתרות של המסע, על בחירת הספורטאיות זמן קצר לפני היציאה ועל שיגורן ללא הכנה מקצועית. "על הצלחה ספורטיבית אין אף לחלום", ראה את הנולד, "אפשר יקרה נס, אף על פי שאיני מאמין [...] המכביות נסעו לונדונה ללמוד ואל תחכו לניצחונותיהן".¹⁰¹ אבל אפילו התחזית העגומה לא הצליחה לחזות כישלון כה צורב.

ברוב התחרויות הגיעו הספורטאיות הארצישראליות למקומות האחרונים. לויתן הנבון הסתפק בתיאור קצר ויבש של הופעתן בתחרויות: "באמת קשה להגיד דבר מה בנוגע להשתתפות בנותינו בהתחרויות השונות. הן אומנם עשו כל מה שביכולתן, אך דלה היא יכולתן לעומת אלופות הספורט מן הארצות השונות [...] העיקר בשביל הספורטאי אינו הניצחון בהתחרות אלא ההשתתפות בה. אנו השתתפנו..."¹⁰² 'העולם', עיתונה המרכזי של ההסתדרות הציונית העולמית, נימק את הכישלון: "הקבוצה הארצישראלית לא זכתה בפרסום ואיש גם לא ציפה לכך. הרי זו הופעתה הראשונה. לא לשם ניצחונות באו המכביות אלא לשם לימוד ויש לקוות שבאולימפיאדות הבאות יזכה הספורט העברי הארץ ישראלי למקום הראוי לו".¹⁰³ הלורד מלצ'ט, שחזה בהופעתן של הספורטאיות הארץ ישראליות, היה עדיין שרוי תחת הרושם הכביר של הדגל העברי המתנוסס בין דגלי האומות כשתיאר את הישגי המשלחת כ"מקור גאון ותפארת לכל המכבים". אולי בשל התרוממות רוחו הוא בחר להציג את כישלונן כדוגמה וכמופת לעולם:

רוח הספורט הנפלאה שהספורטאיות הא"י שלנו גילו, בידען
להבליג על כישלונן ולהילחם יפה נגד מתנגדות העולות עליהן
בניסיון הרב בספורט [...] השאירה רושם טוב וחזק על

101 ליפא לויתן, 'לשם לימוד ולא לשם הישגים', הירדן, 9 באוגוסט 1934: 3.

102 ליפא לויתן, "ארץ ישראל באולימפיאדת הנשים", הירדן, 7 בספטמבר 1934: 2.

103 [ללא שם מחבר], "מתנועת המכבי", העולם, גיליון ל"ד, 23 באוגוסט 1934: 543-544.

הכל. בעולם שהינהו כה אגואיסטי כעולמינו, מפליאה אותנו העובדה שבנות ארץ ישראל הראו לעולם הספורט דוגמה ומופת: כיצד להפסיד יפה.¹⁰⁴

גם יוסף יקותיאל ייחס להישגים הספורטיביים חשיבות משנית: "נקודת הכובד של השתתפותן עברה להופעה הרפרזנטטיבית. בהופעה זו הצליחו המכביות הא" במאזן אחוזים, הן היו אחת הקבוצות הכי מסודרות."¹⁰⁵ לויתן, שמימן מחסכונותיו את עלות מסעו, התנחם בהישג התעמולתי של ההופעה בזירה הבין-לאומית, שהאפילה, לדעתו, על הכישלון הספורטיבי. כך סיכם את מסעו ללונדון:

נוכחותי במשחקי הספורט הבין לאומיים לנשים בלונדון עלתה לי במאמצים גדולים ובדמים מרובים. בתנאים קשים מאוד יצאה נסיעתי זו לפועל. אבל כל קושיים שבעולם הם כאין וכאפס בעיני לעומת הזכות להיות נוכח ולראות את דגלנו התכלת לבן מפגין את מציאותו בין כל דגלי העמים. הרבה ראיתי, שמעתי ולמדתי בנסיעתי זו. אני מקווה שתהיה לי הזדמנות לכתוב בפרוטרוט על אולימפיאדת הנשים בחורי ארצה ישראל.¹⁰⁶

בסוף חודש אוגוסט שבה המשלחת לארץ ישראל. עם שובה ערך לה ראש עיריית תל אביב מאיר דיזינגוף קבלת פנים חגיגית ובה העניק מדליה לכל משתתפת באירוע.¹⁰⁷

104 דברי הלורד מלצ'ט, ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל, מכל 4, תיק 39-1.

105 יוסף יקותיאל, "על השתתפות בנות א" באולימפיאדת הנשים בלונדון", ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל, מכל 4, תיק 39-1.

106 "מדברי ליפא לויתן", ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/3.

107 קאופמן, "כבוד ויוקרה".

פרק שביעי

המאבק על דור העתיד – תנועת הנוער של מכבי

לא בכדי אחת הפעולות הראשונות של לויתן בארץ ישראל הייתה הצטרפות לתנועת 'הצופים', וכפי שתיארנו לעיל, בעת מסעותיו באירופה שאף ללמוד על הכשרת הנוער למילוי משימות לאומיות. חינוכו של הדור הצעיר עמד בלב תפיסת עולמו של ליפא לויתן, שייחס לחינוך הספורטיבי תפקיד מכריע בהנחלת ערכים לאומיים וציוניים. בעיניו, חינוך לא היה רק אמצעי לחיזוק הגוף, אלא רכיב יסודי בהבטחת עתידו של המפעל הלאומי כולו. להיבט הערכי-חינוכי נלווה גם ממד ארגוני: לויתן שראה בהסתדרות 'מכבי' תנועה לאומית במהותה, שאף לשמור את אופייה הכללי והבלתי מפלגתי לנוכח מגמות הפוליטיזציה הגוברות בחברה היישובית בכלל ובתחום הספורט בפרט. על כן הפנייה אל בני הנוער ושילובם במסגרת מכבי נתפסו בעיניו לא רק כצורך ארגוני, אלא כמשימה לאומית מן המעלה הראשונה. לויתן האמין כי ערכי הספורט של מכבי צריכים לבוא לידי ביטוי בתנועת נוער בעלת אופי חלוצי מובהק.

התפיסה הזו שיקפה לא רק השקפה חינוכית, אלא עמדה אידאולוגית רחבה יותר לגבי מקומו של הנוער במפעל הציוני. בדומה לתנועות לאומיות אחרות, גם בתנועה הציונית תפס הנוער מקום מרכזי – כמייצג של אופטימיות, דינמיות וחדשנות, וככוח מניע למימוש מטרות לאומיות, ובפרט אלו שדרשו הקרבה ומאמץ, כגון ביטחון והתיישבות.¹ לתנועות הנוער החלוציות בתקופת היישוב נועד תפקיד מרכזי בתהליכי העיצוב של

1 מוני אלון, הסיכוי הנצחי – נוער ושינוי חברתי (תל אביב: ספרית הפועלים, 1986): 14. על השפעת הנרטיב ההיסטורי על תחושת המחויבות של נעורים ועל זהותם ראו: Philip L. Hammack, "Identity as Burden or Benefit? Youth, Historical Narrative, and the Legacy of Political Conflict", *Human Development* 53 (2010): 173-201.

דור העתיד, ולכן לזיתן ראה חשיבות רבה במעורבותה החינוכית של מכבי בתנועות הנוער.

על מקומן המרכזי של תנועות הנוער החלוציות בחברה היישובית נכתב רבות, ולא נוכל להרחיב בכך בפרק זה.² חלק גדול מהכתיבה בנושא זה עסק במקורות ההשראה של התנועות ובקשרי הגומלין בין תנועות העולמיות והיהודיות באירופה לבין התנועות הארצישראליות.³ מחקרים אחרים בחנו את הקשר בין תנועות הנוער ובין הממסד היישובי, ואת שיטות החינוך של תנועות הנוער הציוניות.⁴ לצורך הדיון כאן נציין כי תנועות הנוער הארצישראליות הושפעו במידה רבה משלוש מסורות עיקריות: תנועת הנוער הגרמנית 'ואנדרפוגל' (Wandervogel) בעלת האופי הרומנטי והאוטונומי;⁵ תנועת הצופים האנגלו-סקסית, שהתמקדה בחינוך

- 2 ראו לדוגמה: ליסק, עיונים: 15-16; מרדכי נאור (עורך), *תנועות הנוער 1920-1960*, עידן 13 (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1989).
- 3 לדוגמה: חיים אדלר, *תנועות הנוער בחברה הישראלית* (ירושלים: משרד החינוך והתרבות, אגף הנוער, 1963); מתתיהו רוטנברג, מרדכי נאור, *תנועות נוער בישראל ובעולם* (תל אביב: עמיחי), 196; יובל דרור, *תנועות הנוער: אתמול, היום ומחר* (חיפה: בית רוטנברג, 1979) (להלן: דרור, *תנועות הנוער*).
- 4 אורית איכילוב, "תרבויות הנוער בישראל כסוכנויות ביגור", *עיונים בחינוך* 10 (1976): 161-170; ראובן כהנא, *נעורים והקוד הבלתי פורמאלי, תנועות נוער במאה העשרים ומקורות הנעורים הפוסט מודרניים* (ירושלים: מוסד ביאליק, 2007); Yuval Dror, "The History of Israeli non-formal education, 1920-2000: dimensions drawn from the past", *Israel Studies Forum*, 22:1 (2007): 75-99.
- 5 הוונדרפוגל קמה בגרמניה בשנת 1896 מתוך מחאה כנגד החברה וכנגד התיעוש והעיוור המואצים. התנועה הוקמה על ידי מבוגרים אבל שמה דגש על תרבות נוער עצמאית ובלתי פורמלית, תוך הדגשת ערכים של פשטות, חזרה לטבע ולחוויות קהילתיות. על הוונדרפוגל ראו בהרחבה: רפאל גת, *תנועות הנוער של א"י העובדת 1930-1945: דרך הטהוות ומעורבותן הפוליטית*, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 1974): 2-5 (להלן: גת, *תנועות הנוער*); Reuven Kahane, Tamar Rapoport, *The Origins of Postmodern Youth: Informal Youth Movements in a Comparative Perspective* (Berlin, Boston: De Gruyter, 1997): chapter 4, 47-55; Peter D. Stachura, *The German Youth Movement 1900-1945: An Interpretative and Documentary History* (Macmillan, 1981). על השפעות הוונדרפוגל על התנועות היהודיות במרכז אירופה ראו למשל: "Go out and learn": Rosa Reicher, Shakespeare, Bildung and the Jewish Youth Movement in Germany between Integration and Jewish Self-Identification", *European Judaism: A Journal for the New Europe* 51 (2018): 124-133; Svenja Bethke, "Forging National Belonging: Transformation, Visibility, and Dress in the German-Jewish Youth Movement Blau-Weiss, 1912-1927", *Central European History* 56:3 (2023): 357-379.

לאזרחות טובה ושימור היררכיות חברתיות;⁶ תנועות הנוער היהודיות במזרח אירופה.⁷

תנועות נוער ממוסדות קמו בארץ ישראל מראשית שנות העשרים.⁸ הראשונה הייתה תנועת 'הצופים העבריים' שהוקמה בפסח 1919.⁹ אחריה קמו 'הנוער העובד' בשנת 1924 ו'המחנות העולים', שנוסדה בשנת 1926. באותה עת נוסדו בארץ גם סניפים של תנועות נוער ציוניות מהתפוצות, ובהן 'בית"ר' (1926), 'השומר הצעיר' ו'בני עקיבא' (1929), 'המכבי הצעיר' (1933), 'עזרא' (1936) ו'גורדוניה' (1937).¹⁰ בשנות השלושים כבר פעלו בארץ למעלה מעשרים תנועות נוער ובשנת 1937 פעלו בתל אביב לבדה 21 תנועות נוער שונות.¹¹

עם הזמן התרחקו תנועות הנוער הארצישראליות מהמודלים האירופיים שמהם צמחו ואימצו גישה פרגמטית יותר שהתאימה לתנאים בארץ.¹² מרביתן ראו את עצמן שותפות לבניין האומה והתמקדו בהכשרה מעשית ובפיתוח כישורים נדרשים לחיים חלוציים.¹³ למרות זיקתן לזרמים אידאולוגיים שונים הדגישו כולן טיפוח רוח חלוצית, הגשמה עצמית, חינוך פיזי ורגשי וחינוך עברי. בהתאם לתנאים הייחודיים בארץ ישראל, התנועות המקומיות הדגישו הגשמה חלוצית, במיוחד בתחומי ההגנה, הביטחון וההתיישבות.¹⁴ השוטטות

6 תנועת הצופים נוסדה בשנת 1907 על ידי רוברט באדן-פאוול, קצין בצבא הבריטי. על התפתחות התנועה: Nelson R. Block, Tammy M. Proctor, (Eds.) *Scouting: Frontiers: Youth and the Scout Movement's First Century* (Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009) (Hereafter: Block, Proctor, *Scouting Frontiers*).

7 דרור, *תנועות הנוער*: 17-22.

8 אלבום דרור מציינת שארגוני נוער החלו להתפתח עוד בשלהי המאה ה-19. רחל אלבום דרור, "רב שיח – תנועות הנוער: מרד, אוונגארד או הליכה בתלם?" בתוך: מרדכי נאור (עורך), *תנועות הנוער 1920-1960*, עידן 13 (1989), 3-18, 5. (להלן: רב שיח תנועות הנוער).

9 אלון, היה נכון; אלון, "תנועת הצופים": 20-21.

10 יובל דרור, "אחרית דבר", בתוך: ניר מיכאלי, ניר גרטלר (עורכים), *תנועות הנוער בישראל: ייחודיות חינוכית בת מאה (תל אביב: מופ"ת, 2020)*.

11 המחנות העולים, הנוער העובד, השומר הצעיר, הנוער הבורוכובי, הבחורות הסוציאליסטיות, החוגים המרקסיסטיים, הנוער הציוני, צופי הקהילה, צופי ציון, צופי עקיבא (של הצה"ר), נוער ציוני מאוחד, מכבי הצעיר, עתיד, הצופים הקשישים, נוער דתי, בני עקיבא, עדה, התאים הלאומיים, בני ציון, מכבי צפון, בית"ר. מתוך: גת, *תנועות הנוער*: 15.

12 על מקורות ההשראה וקשרי הגומלין בין התנועות העולמיות והיהודיות לבין תנועות ארצישראליות ראו למשל: אדלר, *תנועות הנוער*; דרור, *תנועות הנוער*; מרדכי נאור, *תנועות נוער בישראל ובעולם* (תל אביב: עמיחי, 1963).

13 גת, *תנועות הנוער*: 19.

14 "רב שיח: תנועות הנוער": 3-18.

בטבע, לדוגמה, לא נבעה מרעיונות רומנטיים חינוכיים, כפי שנהגו בתנועות האירופיות, אלא כאמצעי להכשרה מעשית לקראת "כיבוש הארץ".¹⁵ מרבית התנועות הארצישראליות ראו את עצמן שותפות לתהליכי בניוי האומה והתנגדו לתפיסת תנועות הנוער האירופיות שראו בנעורים ערך בפני עצמו.¹⁶ תנועות הנוער נעשו חלק ממערכת החינוך הבלתי פורמלית, שחינכה לאקטיביזם לאומי – בהתאם לאידאולוגיה של מנהיגי היישוב הוותיקים. גת הצביע על כך שמלבד תנועות השומר הצעיר, שהודתה בגלוי עם תנועות הקיבוץ הארצי, נמנעו שאר תנועות הנוער המזוהות עם תנועות העבודה מהכרזה על השתייכות מפלגתית מובהקת, אף שהיה ברור לכול כי הן משמשות עתודה פוליטית. אף-על-פי שתנועות אלו נוהלו לרוב בידי בני נוער בגילי 16-18 דרכן ואופי חינוכן עוצבו בידי מבוגרים המגובשים יותר מבחינה רעיונית.¹⁷ התפיסות הלאומיות המעשיות ועיצוב תנועות הנוער כמסלול עתודה לחברה הבוגרת היו מקור ההנעה העיקרי של לזיטן במאבקו על הכשרת הנוער בהסתדרות מכבי, וכאמור, תחנתו הראשונה הייתה תנועות הצופים העבריים.

א. הצופים העבריים

כאשר הגיע ליפא לזיטן לארץ ישראל היו הצופים העבריים תנועת הנוער היחידה שפעלה בארץ במתכונת מסודרת. התנועה נוסדה, כאמור, על ידי רוברט באדן-פאוול, קצין בצבא הבריטי ששאף להנחיל לצעירים מיומנויות של מנהיגות אחריות ועזרה הדדית באמצעות מחנאות וחי טבע. עקרונות

15 על הטיול החינוכי ועל מסעות תנועות הנוער ראו: אהוד פראוור, דרכו של הטיול לידיעת הארץ תרמ"ח-תרע"ה, ראשיתו של הטיול החינוכי בארץ-ישראל על רקע התפיסה החינוכית של בתי הספר הראשונים, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך (ירושלים: האוניברסיטה העברית, 1992); נילי שפרן, "ממסעות הפלמ"ח עד המוצ'לרוס", פנים 35 (2003): 48-83; טלי בן ישראל, "הטיול כמרכיב של תרבות הגוף בחינוך העברי 1887-1937", דור לדור כ"ז (2006): 43-45; גיל גרטל, הטיול הבית ספרי ומשמעויותיו בעיני מחנכים ותלמידים בשנים 1920-1980, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 2003); גיל גרטל, דרך הטבע, הפדגוגיה הטבעית והטיול החינוכי (תל אביב: ספרית הפועלים, 2010); יובל דרור, "טיולים כחלק מהחינוך הלאומי", בתוך: גרשון כהן, אלי שיש (עורכים), הטיול ככלי חינוכי ערכי 1 (ירושלים: משרד החינוך, גף פרסומים, 2011): 22-33; עודד אבישר, "טוב לטייל בעד ארצנו, התפתחויות במיתוס הטיול בראי החינוך הלאומי ציוני", בתוך: גרשון כהן, אלי שיש (עורכים), הטיול ככלי חינוכי ערכי 1 (ירושלים: משרד החינוך, גף פרסומים, 2011): 45-54.

16 גת, תנועות הנוער: 19.

17 שם: 23-27.

אלה הוגדרו לראשונה בספרו שהתפרסם ברחבי העולם והוביל להקמת קבוצות צופים רבות.¹⁸ התנועה התפשטה במהירות ובשנת 1910 נמנו בה כ-130,000 חברים בבריטניה וכ-150,000 חברים מחוצה לה. שני גורמים מרכזיים תרמו להתפשטות המהירה של הצופיות: עקרונותיה החינוכיים של התנועה ומבנה מוסדי גמיש. באדן-פאוול הגדיר בספרו את העקרונות המרכזיים של הצופיות: חינוך לאזרחות טובה המבוססת על ערכים של אחריות חברתית, דוגמה אישית, עזרה לזולת, אהבת המולדת, פיתוח מיומנויות מעשיות של הגנה עצמית והישרדות בסביבה הטבעית. הארגון הבין-לאומי שהוקם בשנת 1919 בבריטניה תיאם בין סניפי הארגון אך נמנע מלפקח עליהם. ההכרה בתרומה של החינוך הצופי למדינה באה לידי ביטוי במקומם הבולט של חניכי התנועה בצבא הבריטי בימי מלחמת העולם הראשונה ובנכונותם להתגייס לטובת המולדת והאימפריה. יחד עם זאת, בין שתי מלחמות העולם, ובמיוחד אחרי מלחמת העולם השנייה, התרחקה התנועה מחינוך למיליטריזם.¹⁹

תנועת הצופים בארץ ישראל החלה לפעול לאחר הכיבוש הבריטי במלחמת העולם הראשונה. ועידת היסוד של הצופים העבריים התקיימה בפסח 1919 בגימנסיה הרצליה בתל אביב, בהובלת מורי החינוך הגופני של הגימנסיה, צבי נשרי ודוד קליימן אלמגור.²⁰ הצופים העבריים היו שונים מקבוצות צופים אחרות שפעלו ברחבי האימפריה משני טעמים הקשורים זה בזה: האחד הוא האופי הציוני שנוסף לעקרונות הצופיים המסורתיים, כמו חינוך לעבודה חקלאית והתיישבות בכפר, וכן, חיזוק הזהות היהודית, העזרה ההדדית ושמירה על הביטחון. באלול תרפ"ט בוועידה הראשונה של הסתדרות הצופים העבריים נקבע כי התנועה תשמר את עקרונות הצופיות ונוסף עליהם תאמץ את החינוך לעבודה חקלאית, ההכשרה לעבודה, לבניין ולחלוציות. י.ל. בלום-נאור, מראשי הצופים בירושלים אמר: "אצל באדן פאוול הכול פשוט וברור. אך אנו היהודים, שחושבים עצמנו חכמים מכולם, לא יכולנו לקבל זאת. הרגשנו חובה לעבד, להוסיף, לשפר, הכול עשינו בקיצוניות. ישבנו עם טובי המחנכים – שילר, לוריא, קלוור, דושקין, אפשטיין ואחרים – התפלפלנו בלי סוף. אולי היטבנו לעשות ואולי לא, אינני יודע".²¹

18 Baden-Powell, *Scouting*.

19 Block, Proctor, (Eds.) *Scouting Frontiers*.

20 אלון, "תנועת הצופים": 19-36, 20-21.

21 הציטוט אצל אלון, היה נכון: 2.

האחר קשור לעצמאות שעליה שמרה תנועת הצופים העבריים, למורת רוחו של השלטון המנדטורי. הצופים העבריים סירבו להישבע אמונים למלך ג'ורג' החמישי ועוררו בכך את זעמו של רונלד סטורס, מושל ירושלים הראשון.²² על פי בר-יוסף התנועה הציונית הושפעה מעקרונות באדן-פאוול אך גם מעקרונות התנועות הציוניות החלוציות שפעלו באותן שנים במרכז אירופה ובמזרח, כמו השומר הצעיר ו'בלאווייס' ('תכלת לבן'). בשל ההשפעה של התנועות הציוניות התרחקה התנועה מהערכים המיסיונריים ומהאתוס הנוצרי שאפיינו את תנועת הצופים האימפריאלית. המחויבות לערכי הציונות, לאידאליזציה של חיי החלוציות והסֶפֶר, המוכנות למאבק מזוין קישרו בין הצופיות העברית ובין האופי החלוצי והמיליטריסטי שאפיינו את גרסתו הראשונה של באדן-פאוול ל"צופיות לנערים".²³ אולם בעוד שהתנועות העולמיות התרחקו ממיליטריזם, התנועה העברית, אף שהייתה תנועה אזרחית, נחשבה חלק בלתי נפרד מהגנת היישוב.²⁴ הנטייה המיליטריסטית של הצופים השפיעה על היחסים בין התנועה העברית ובין התנועה העולמית, וכן על היחסים בין התנועה העברית ובין קבוצות צופים מקומיות ערביות, שהחלו להתארגן כבר בשנת 1912.²⁵ הרברט סמואל, הנציב העליון הבריטי הראשון, ניסה להקים ארגון צופים יהודי-ערבי משותף אך הניסיון לא צלח. איחוד של התנועה הנוצרית והמוסלמית הוביל להכרה בארגון הערבי המאוחד כתנועה הפלסטינית הרשמית מטעם תנועת הצופים העולמית, בשעה שהקשרים בין הצופים היהודים לארגון הבין-לאומי נחלשו.²⁶

Ronald Storrs, *Orientalism* (London: Readers Union, 1939): 486 n. 1. 22

Elleke Boehmer, "Introduction", in: Elleke Boehmer (Ed.), *Scouting for Boys, by Robert Baden-Powell*, (Oxford: Oxford University Press, 2004), xviii-xxvii. 23

Eitan Bar-Yosef, "Fighting Pioneer Youth: Zionist Scouting in Israel and Baden-Powell's Legacy", in: Block Nelson R., Proctor Tammy M., (Eds.) *Scouting Frontiers: Youth and the Scout Movement's First Century* (Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009): 41-55 (hereafter: Bar-Yosef, *Fighting Pioneer*); Yael Ben-David, "Zionism and Civic Engagement in the Israeli Scouts", *Israel Studies* 24:1 (2019): 33-52. 24

בארץ התארגנו הצופים הנוצרים, שפעלו בבתי ספר מיסיונריים כמו סט. ג'ורג' בירושלים, ואימצו את עקרונות הצופיות הבינלאומיים והתרחקו מהפוליטיקה המקומית. לעומתם, הצופים המוסלמים נטו לכיוון לאומני יותר. Arnón Degani, "They Were Prepared: The Palestinian Arab Scout Movement 1920-1948", *British journal of Middle Eastern studies* 41: 2 (2014): 200-218. 25

Bar-Yosef, "Fighting Pioneer": 44-45. 26

לזיתן הצטרף להנהגת התנועה מטעם מכבי, שראתה בתנועת הצופים את תנועת הנוער הייעודית שלה. טרם הקמת הצופים העבריים היו ניסיונות להקים התארגנויות נוער שונות, אך אלה לא התפתחו לתנועה ארצית מאורגנת. חלק מההתארגנויות הללו פעלו בחסות מכבי. בשנת 1918 התארגנה לראשונה קבוצת צעירים בשם 'מכבי הצעיר', ביוזמתו של בצלאל בצראווי, פעיל ציוני ומורה בבית הספר העברי בדמשק. מטרתה הייתה לטפח בילדים אהבה לארץ ישראל באמצעות שיעורי עברית בערבים, הרצאות, חגיגות, טיולים, פעילות ספורטיבית, הקמת תזמורת ונהגת תלבושת אחידה בצבעי תכלת-לבן. פעילות זו התקיימה בקרב תלמידי בית הספר העברי המקומי, בסיועם של גולים פוליטים מארץ ישראל, שהגיעו לדמשק במהלך מלחמת העולם הראשונה. בין הבולטים שבהם היו דוד ילין ויהודה בורלא, שנשלחו על ידי ועד הצירים ומחלקת החינוך אשר גם מימנו את שכרם.²⁷

בתחילת 1919 הקימה הנהגת מכבי בארץ ישראל קבוצה נוספת בשם 'מכבי הצעיר' במטרה להחיות את הסניפים שהתרוקנו מפעילים בוגרים בעקבות המלחמה.²⁸ ואולם, הנהגת מכבי לא ראתה בגוף זה תנועת נוער עצמאית ולא הקצתה לו משאבים ייעודיים. פעילותה של מכבי הצעיר בארץ נפסקה לאחר זמן קצר, בעיקר בשל הקמתה של תנועת הצופים. תנועת הצופים צמחה בראשיתה מקבוצות עצמאיות שפעלו בערים חיפה ותל אביב – 'אגודת המשוטטים' בחיפה, אגודת ההתעמלות 'הרצליה' בתל אביב ומכבי הצעיר ביפו. קבוצות אלו אימצו את עקרונות הצופיות שעיצב באדן-פאוול והתאימו אותם לצורכי היישוב הציוני. אגודת המשוטטים פעלה למען "חינוך עצמי והדדי, פתוח הרגש החברתי חיוזק הסדר והמשמעת בין החברים והכרת הארץ",²⁹ "הרצליה והמכבי הצעיר היו אגודות התעמלות שאימצו גם הן עקרונות צופיים, ככל הנראה בהשפעת אנשים מהיישוב שגלו למצרים בימי מלחמת העולם הראשונה, שם נפגשו עם קציני צבא בריטי ונחשפו לעקרונות הצופיות של באדן-פאוול.³⁰

27 יהודה בורלא, "בית הספר העברי בדמשק", בתוך: דוד קמחי (עורך), ספר היובל של הסתדרות המורים תרס"ג תרפ"ח (ירושלים: מרכז המורים, תרפ"ט): 175-177; וראו גם: ירון הראל, דמשק נכבשה שנית, הציונות בדמשק 1908-1923 (ירושלים: מרכז זלמן שזר, 2014).

28 עמיחי אלפרוביץ', תנועת הנוער 'מכבי הצעיר': 80 השנים הראשונות (ישראל: תנועת הנוער המכבי הצעיר, תשס"ט [2009]): 14 (להלן: אלפרוביץ', מכבי הצעיר).

29 תקנות אגודת המשוטטים, אצל: אלון, היה נכון: 2.

30 שם.

החיבור בין פעילי מכבי בארץ ישראל לבין תנועת הצופים היה כמעט טבעי. שתי התנועות חלקו השקפה דומה לגבי חשיבותו של החינוך הגופני ככלי לחינוך ערכי-לאומי. ואומנם בוועידת היסוד של הצופים העבריים בלטו, כפי שציינו לעיל, דמויות מרכזיות הקשורות במכבי, ובהן דוד קליינמן-אלמגור וצבי נשרי.³¹ נשרי שהיה מראשוני אגודת מתעמלים ראשון לציון ביפו, לימד חינוך גופני בגימנסיה, עסק בהכשרת מורים ופרסם מאמרים מקצועיים רבים בתחומי הספורט, בעיקר בכתב העת 'מכבי'.³²

עקרונות ה"כלליות" שהנחו את תנועת הצופים תאמו את עקרונות הכלליות שעליהם הצהירה מכבי, שחתרה להישאר א-מפלגתית. בוועידת הצופים החמישית (שנת תרפ"ז, 1926) נכתב במפורש כי "הסתדרות הצופים היא תנועת נוער חופשית ואינה תלויה בשום מפלגה או הסתדרות אחרת. היא עובדת יד ביד עם כל חלקי האומה השואפים לתחייה שלמה כמולדת על יסוד עבודה עצמית (פרודוקטיבית) ושמירת ערכינו הלאומיים".³³ לאור זאת, ראשי מכבי לא ראו צורך בהקמת ארגון מתחרה לתנועת הצופים שרבים מהם נמנו עם מנהיגיה ועם סגל ההכשרה של הפעילות הגופנית של חברה.³⁴ תנועת הצופים נעשתה ביתם הטבעי של צעירי אגודות מכבי בארץ ישראל ורבים מבין חברי אגודות הספורט הצעירים הצטרפו אליה.

שלוש השנים בהן פעל לזיתן בצופים היו שנות שפל לתנועה הצעירה. לזיתן ראה בעיניים כלות כיצד חילוקי הדעות האידאולוגיים מחלישים גם את תנועת הנוער, שבדומה למכבי, נועדה להיות ארגון לאומי כללי. חרף הניסיונות לשמר את אופייה הכללי והלא מפלגתי של התנועה, התגלעו בה חילוקי דעות בין חסידי הצופיות הכללית הבלתי מפלגתית לבין בעלי סדר היום החברתי. חלק מהסניפים כמו תל אביב וחיפה התפרקו ואחרים הפסיקו לפעול.³⁵ המגמה הכללית התחזקה בוועידה השנתית השלישית בתשרי תרפ"ב (1921). באותה ועידה עברה ההנהגה הראשית מיפו לירושלים, שבה פעלו מספר אנשי חינוך שהיו קשורים למחלקת החינוך הממשלתית, רובם ככולם חסידי הצופיות על פי באדן-פאוול.

31 אלון, "תנועת הצופים": 20-21.

32 מאיר בניהו, צבי נשרי – תולדות חייו (תל אביב: ארגון מורי ההתעמלות, 1954).

33 הציטוט אצל אלון, "תנועת הצופים": 25.

34 אלפרוביץ', 'מכבי הצעיר': 16.

35 על הירבבויות בסניף תל אביב ראו בפירוט: אילן שחורי, חלום שהפך לכרך: תל אביב לידה וצמיחה, העיר שהולידה מדינה (תל אביב: אביבים, 1990): 272-280 (להלן: שחורי, חלום שהפך לכרך); אילן שחורי, "היה נכון בחולות".

אולם רק בקיץ 1924, אחרי עזיבתו של לויתן, התארגנה התנועה מחדש והחליפה את שמה מ'הסתדרות הצופים בארץ ישראל' ל'הסתדרות הצופים העבריים בארץ ישראל'. מרכז התנועה נקבע בירושלים ואביעזר ילין התמנה למנהיגה הראשי.³⁶ חלק מהמדריכים, שלא הסכימו עם הכיוון הכללי, פרשו מהתנועה והקימו תנועות נוער חדשות בעלות זיקה מפלגתית כמו הנוער העובד והמחנות העולים.³⁷ באותה שנה, בוועידת התנועה החמישית (1926), נקבע כי "הסתדרות הצופים היא תנועת נוער חופשית ואינה תלויה בשום מפלגה או הסתדרות אחרת. היא עובדת יד ביד עם כל חלקי האומה השואפים לתחייה שלמה כמולדת על יסוד עבודה עצמית (פרודוקטיבית) ושמירת ערכי האומיים".³⁸ במשך שנות השלושים חיוקה תנועת הצופים את מעמדה כתנועה ציונית-לאומית ונעשתה הלכה למעשה תנועה שפעלה בחסות ההנהלה הציונית.

בשנת 1933 נפגשו מפקדי הצופים משלוש הערים הגדולות בעת שהתקיים הכינוס הארצי ('ג'מבורי') השני של התנועה ביער בן שמן.³⁹ בפגישה זו החליטו על הצורך בפיקוח של המוסדות הלאומיים על הסתדרות הצופים. עיתוי ההחלטה היה קשור בהעברת מחלקת החינוך של היישוב מניהולה של ההסתדרות הציונית לניהולו של הוועד הלאומי. ראשי ההנהגה הנבחרת, אריה כרוך מבית הספר הריאלי בחיפה, צבי נשרי מגימנסיה הרצליה ואביעזר ילין מירושלים ביקשו את תמיכת מחלקת החינוך של היישוב. אולם המשא ומתן שהתנהל בינם ובין ראשי המחלקה יצחק ברקסטון ואליעזר ריגר והמפקח על בתי הספר העבריים במחלקת החינוך המנדטורי יוסף בנטוואיץ' נמשך זמן רב. כרוך, שהוביל את המשא ומתן מטעם הנהגת הצופים, לא הסתפק בהכרה רשמית או תמיכה כלכלית בתנועה. הוא שאף להשתית את כל מבנה התנועה על חסות רשמית, מעוגנת בחוקה, הבאה לידי ביטוי בהשתתפותם הפעילה של נציגי מחלקת החינוך העברית במוסדות המנהלים את הסתדרות הצופים.⁴⁰

באותה עת החלו להתעורר במכבי קולות של מורת רוח, בעיקר בכל הקשור להכשרה הספורטיבית. אף שראשי תנועת הצופים המשיכו להדגיש את אופייה הכללי והעל-מפלגתי של התנועה, ולמרות שמנהיגיה היו

36 אלון, היה נכון: 6.

37 קבוצה זו התאחדה בשנת 1931 עם 'לגיון הצופים הירושלמי'.

38 הציטוט אצל אלון, "תנועת הצופים": 2.

39 הג'מבורי הראשון התכנס בשנת 1932, בזמן קיומה של המכביה הראשונה.

40 אלון, היה נכון, 105. על פעילות הוועדה לצופיות ראו שם, 103-113.

קשורים למכבי – דוגמת אריה כרוך (בית הספר הריאלי), צבי נשרי (גימנסיה הצליה) ואביעזר ילין (ירושלים) – עלתה התחושה כי התנועה אינה עונה עוד במלואה על צורכי מכבי. למרות אי־שביעות הרצון של הנהגת מכבי, הקשרים בין הצופים למכבי נמשכו. הכינוס הארצי הראשון של הצופים ('ג'מבורי' או 'הצופיה') התקיים בשנת 1932, בזמן קיומה של המכביה הראשונה.⁴¹ בכינוס הארצי השני (1933, יער בן שמן) החליטה הנהגת הצופים לבקש את חסותה הרשמית של מחלקת החינוך של ההנהלה הציונית.

מחלקת החינוך זוהתה באותן שנים עם הזרמים האזרחיים־ליברליים ועם מפלגת 'הציונים הכלליים'. בדומה להם היא הסתייגה מהשפעות מפלגתיות בחינוך ותמכה במודל של חינוך משלים עם פעילות צופית.⁴² בסופו של דבר הוכתר המשא ומתן בהצלחה בשנת 1934, והצופים הוכרו כתנועת הנוער היחידה הפועלת בחסות המחלקה לחינוך. על התלמידים חברי התנועה, נאסר להימנות עם תנועות נוער אחרות.⁴³ נוסף על כך בסוף שנת 1933 הוקמה ועדה ייעודית "לשאלת העבודה בין התלמידים מחוץ לתוכנית הלימודים", ובשנת 1935 מונה ד"ר יוסף מיוחס, בוגר לגיון הצופים הירושלמי, למדריך לענייני נוער. מיוחס הקים את לשכת הנוער שפעלה לקידום חינוך בלתי פורמלי באמצעות צופיות. לצידה פעל המרכז לנוער (התקיים בשנים 1938-1940), שנועד לסייע לתנועות הנוער השונות ולתווך בינן לבין רשויות החינוך. פעילות זו סייעה להפגת המתחים בין בתי הספר לבין תנועות הנוער הלא צופיות. המרכז נסגר בעקבות מחלוקות פוליטיות וחוסר תיאום בין הגורמים המעורבים.⁴⁴

לויתן התאכזב ממעמדה המיוחס של הצופים כתנועה ממלכתית־לאומית. הוא סבר שאינה ממלאה את ייעודה. לויתן כזכור חלם על 'סוקול' יהודי או 'באליה' ציוני – תנועות שהתאפיינו גם במקום המרכזי שנתנו להכשרה ספורטיבית ולספורט השימושי. לדעת לויתן, הצופים העבריים כשלו במילוי ייעודן הצופי והלאומי שהוא הכשרה קדם צבאית, והוא השתמש לא פעם בבמת העיתונות כדי להביע את עמדתו זו. בפברואר 1938, למשל, כתב כי

41 שם, שם.

42 יובל דרור, כלים שלובים בחינוך הלאומי: הסיפור הציוני (ירושלים: מאגנס, 2008): 1-8.

43 אלון, "תנועת הצופים": 25.

44 יובל דרור, "תנועות הנוער ובית־הספר", מרדכי נאור (עורך), תנועות הנוער 1920-1960, עידן 13 (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1989): 159-171. מיוחס עמד בראש מחלקת החינוך המשלים הישראלית עד לשנות השבעים של המאה העשרים (נפטר 1975). וראו גם: יוסף מיוחס, הצופיות – שיטת חינוך לנוער (ירושלים: המחלקה לענייני הנוער והחלוץ של ההסתדרות הציונית, 1957).

החינוך הצופי המיוחד אצל אומות העולם קשור קשר בל יינתק עם החינוך הגופני, פיתוח האופי, לימוד חובת האזרח, נימוסים, התקרבות לטבע, התעמלות וספורט. המיומנות הצופיות דמו לאלו שאותן קרא לפתח בקרב צעירי היישוב: ספורט שימושי, קרב אגרוף וקליעה, הגנה עצמית, הגשת עזרה ראשונה, הצלת אנשים טובעים. הוא טען כי אזרח טוב הוא זה המכשיר את עצמו להיחלץ לעזרת המולדת בכל עת ובכל שעה, ולכן הציע לאמץ את ערכי הצופיות של עמים שהכשירו באמצעותם את הנוער. כדוגמה ציין את הנערים באנגליה בימי מלחמת העולם, שחונכו חינוך צופי "אמיתי", איטליה הפשיסטית ורוסיה הקומוניסטית – שם מחנכים את הנוער ברוח צבאית במלוא מובן המילה. לזיתן ציין שגם תנועת הצופים באמריקה שהצהירה על הסתייגות מהצבאיות בכל זאת חינכה את הנוער ל"ידיעות רבות ערך הדרושות לחייל"⁴⁵. לעומת זאת הצופיות בארץ ישראל אינה ממלאת את התפקיד המצופה ממנה:

הצופים שלנו נסגרו בצריפיהם ומתפלספים שם בשאלות העומדות ברומו של עולם. מוטב ללמד את הנוער לרוץ, לטפס ולקפוץ, מוטב ללמדו להתאבק, להתאגרף, לקלוע, לסמן ולהגיש עזרה ראשונה מאשר לנהל עם הצופים שיחות ארוכות בין אם על כך, שהצופה צריך להיות נאמן למעמד הפועלים ובין אם על כך שאסור לו לשנות מיינקידוש של ליל שבת. במקום צופים מחונכים, כדי שיוכלו לבוא בכל עת לעזרת המולדת, במקום אזרחים מועילים, אנשים בריאים בגוף וברוח, חיל-מילואים למגיני המולדת – מחנכת הצופיות שלנו צעירים חלשים ברוחם ובמרצם, אזרחים מדרגה שלישית.⁴⁶

ב. מכבי הצעיר ארץ-ישראל

מעורבות ההנהלה הציונית בחיזוק מעמדה של תנועת הצופים והדגש שניתן בה לחינוך אזרחי ולהגשמה יישובית החלישה את החינוך הספורטיבי במכבי וכרסמה במעמדה המרכזי של התנועה. במכבי התגבשה ההבנה בדבר הצורך לסלול אפיק חדש להכשרת עתודה ספורטיבית. צורך זה נבע משני גורמים

45 ליפא לזיתן, "הצופיות שלנו", משמר, 14 בפברואר 1938: 13 (ארכיון נשרי, מכל 305, 5.04.11).

46 שם.

עיקריים: האחד, היריבות המחריפה עם הפועל, שגרמה להיחלשות אגודות מכבי בזירת הספורט היישובית והאחר, מעורבותה הגוברת של מכבי בפעילות הביטחונית של היישוב וההשלכות הפוליטיות של מהלך זה, במיוחד לנוכח הפילוג ב'הגנה' ומעורבות חברי מכבי בארגון ב'.⁴⁷

בשנת 1931, שנת פרישתו של ארגון ב' מ'ההגנה', שָׁפָה הסוגיות הביטחוניות הפכו נפיצות במיוחד, הוקמה בתל אביב קבוצת מכבי הצעיר, שמנתה בראשיתה 15 חברים בלבד. באותה עת נפתח גם קורס מדריכים שנועד להרחיב את קליטת החניכים הצעירים בסניפים הבוגרים. בוועידה הארצית של מכבי שנערכה בשנת 1933 הוחלט להכיר בתנועת נוער נוספת הפועלת בחסות הארגון לצד תנועת הצופים.⁴⁸ המטרה המוצהרת של התנועה החדשה הייתה "לחנך את הנוער באמצעות הספורט לאזרחות טובה ולהגשמת דמות אדם שלם ברוחו ובגופו, נאמן לעמו ולמולדתו".⁴⁹ הדגש הספורטיבי בידל את התנועה החדשה באופן ברור מתנועת הצופים העבריים. אף שהקמתה נועדה לענות על צורכי העתודה של התנועה הבוגרת, היא הציפה דילמות חדשות, ובראשן הפערים בין תנועת מכבי העולמית ותפיסותיה הציוניות הכלליות לבין תנועת מכבי ארץ ישראל, שהלכה ונסחפה לפוליטיקה היישובית. לזיתן, שבאותן שנים עוד נאבק על שמירת מעמדה הא-פוליטי של מכבי ארץ ישראל, היה מעורב גם בזירה זו. 'מכבי הצעיר הארצי-ישראלי' הוקם כמעין בבואה ארגונית של ההסתדרות הבוגרת. נקבע כי גיל 18 הוא גיל המעבר לתנועה הבוגרת וכל פעולותיה של התנועה יתקיימו על פי תכתיבי מכבי הבוגרת, ללא שניתנה לתנועה אוטונומיה רעיונית של ממש. בהתאם לכך, עמד הספורט במוקד הפעילות.⁵⁰ אלא שהרצון להקים תנועה צעירה שהיא תנועת מראה של התנועה הבוגרת התגלה כמורכב, כיוון שבאירופה כבר פעלה תנועת נוער בשם זה. בעוד שהזיקה של מכבי ארץ ישראל למכבי עולמי הייתה כשלוחה של ארגון

47 מרבית החברים שהצטרפו לארגון ב' היו חברי מכבי, ביניהם מפקדי המחוזות אליהו בן גרא מירושלים, אברהם גיורא (קרצ'בסקי) בתל אביב ואברהם בן זיו בחיפה. וראו בהרחבה: דוד איש-ש'לום, **הסתדרות מכבי ארץ ישראל 1906-1948**, חיבור לקבלת תואר דוקטור (ירושלים: האוניברסיטה העברית, תשס"ד [2004]: 128 (להלן: איש-ש'לום, **הסתדרות מכבי**)).

48 החלטות הוועידה הארצית של הסתדרות מכבי 28-29 באפריל 1933, **ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל**, מכל 195 תיק 146/1.

49 גלעד וייס, "המכבי הצעיר", מרדכי נאור (עורך), **תנועות הנוער 1920-1960**, עידן 13 (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1989): 120 (להלן: וייס, **המכבי הצעיר**).

50 דוח של מזכירות ההנהלה העולמית של מכבי הצעיר בארץ-ישראל, מרץ 1935, **ארכיון יד טבנקין**, תיק 15-280/3/1.

מקומי אל ארגון כלל-עולמי, מכבי הצעיר ארץ ישראל פעלה בחסות מכבי המקומית ללא זיקה לארגון העולמי, שטיפח תנועת נוער משלו שכאמור, נקראה באותו שם בדיוק. תנועה זו, שכונתה גם היא מכבי הצעיר או 'מכבי העולה', פעלה כגוף אוטונומי והחזיקה בהשקפות שלא תמיד תאמו את השקפותיה של התנועה הבוגרת.

קבוצות מכבי הצעיר באירופה החלו לפעול בגרמניה, אוסטריה וצ'כוסלובקיה בשנת 1926, במטרה לשמש עתודה לאגודות הבוגרות. בארצות אלה, שלא כמו בארץ ישראל, צעירים יהודים לא יכלו להשתלב באגודות צופים בשל אופיין הלאומי-נוצרי. לכן נוצר צורך להקים ארגונים עצמאיים עבור נוער יהודי. בשנת 1929 התקבלה החלטה רשמית בברית מכבי עולמי בצ'כוסלובקיה להקים סניפי מכבי הצעיר לצד כל אגודה בוגרת.⁵¹ סניפים אלה שהושפעו מהסוקול הצ'כית שילבו ספורט עם צופיות, שדאות, פעילות תרבותית וחברתית.⁵² בשונה מהתנועה הארצישראלית שהתמקדה בספורט, הדגש המרכזי של התנועה האירופית היה חלוציות, עלייה והגשמה, ולכן לא הוגבל גיל החברות בה (ומכאן שמה: מכבי הצעיר העולה). תקנון התנועה משנת 1933 הדגיש שהתנועה רואה בציונות חזון אחד ויחיד ברוח תנועת מכבי העולמית. אולם רעיונות אירופיים אלו נתקלו בקשיים כאשר יובאו לזירה הפוליטית הרוותחת ורוויית המתחים של היישוב הארצישראלי. המכבי הצעיר העולה נחשפה פחות לפוליטיזציה היישובית, בין היתר כיוון שלא פעלו בה שליחים מהארץ. אבל התנועה אימצה רעיונות חלוציים המזוהים עם תנועת העבודה, למורת רוחם של ראשי מכבי ארץ ישראל.⁵³

לנוכח ההחרפה במצב היהודים באירופה בשנת 1933 החלה תנועת מכבי הצעיר האירופית לפעול גם בארץ ישראל. תחילה הקימה גרעין התיישבות ברעננה ולאחר מכן ייסדה את קבוצת כפר מכבי (1936). באותן שנים החרפה גם היריבות בין מכבי להפועל והקונפליקט בין תנועת העבודה למחנה האזרחי העמיק. המכבי הצעיר העולה לא הסתפקה בשיתוף פעולה עם תנועת העבודה, אלא גם צמצמה את מקומו של החינוך הספורטיבי לטובת התיישבות חלוצית.⁵⁴ שאיפת התנועה להגשמה נעשתה יעד מרכזי ואילו המאבק המעמדי, שנגדו יצא לויתן בחמת זעם, נדחק לתחתית סדר היום שלה.

51 וייס, "המכבי הצעיר": 119-120.

52 על השפעת הסוקול על מכבי הצעיר ראו: אלפרוביץ', 'המכבי הצעיר': 6.

53 שם: 28.

54 איש-שלום, הסתדרות מכבי: 193.

הוויכוח של מכבי הצעיר העולה עם תנועות מיישבות אחרות נסב סביב סוגיות אידאולוגיות פנימיות בתוך תנועת העבודה. בשנת 1935 הצטרפה התנועה לחבר הקבוצות ולתנועת גורדוניה, שאיתן חלקה קווים אידאולוגיים משותפים: החינוך לצופיות כללית, פיתוח הגוף ברוח "יהדות השרירים" והתנגדות לשומר הצעיר. תנועה זו, לדעת ראשי מכבי הצעיר, נלכדה בקסמו של המרקסיזם, כמו תנועות ציוניות אחרות שנכבשו על ידי הסוציאליזם.⁵⁵ חבר הקבוצות אימצו בחום את חברי מכבי הצעיר העולה כיוון ששאפו להרחיב את השפעתם בתנועות הנוער היהודיות במרכז אירופה (התנועה קמה בגליציה הסמוכה למרכז אירופה, ושם היה מרכז הכובד שלה). מן העבר השני נזקקה תנועת המכבי הצעיר העולה לרשיונות עלייה שהועמדו לרשות החלוץ.⁵⁶ החיבור בין התנועות לא הוביל בשלב הראשון למיזוג. התנועה שמרה על זהותה כציונית-כללית, הצטרפה להסתדרות העובדים אך לא נטמעה לגמרי בחבר הקבוצות.

עצמאותה של המכבי הצעיר העולה עוררה מתח בין התנועה לבין הנהגת מכבי בארץ.⁵⁷ בכינוס הנהלת מכבי הצעיר העולמית הובהר שהתנועה רואה את עצמה כתנועה חלוצית ולא כעתודת ספורטאים למילוי שורותיה של מכבי:

המכבי הצעיר קם מתוך מרד במכבי הבוגר [...] אנו רוצים לחדש את הרוח הציוני והחלוצי בתוך שורות המכבי, המכבי הצעיר אינו, לפי דעתנו, ארגון של מכבים צעירים, כי אם תנועה צעירה, בעלת כיוון חלוצי [...] מה שאין כך במכבי הצעיר בארץ. במכבי הצעיר בארץ הוקם לכתחילה לשם זרבה ספורטיבית בשביל מכבי הבוגר.⁵⁸

55 דרור, *תנועות הנוער*: 24. על תנועת גורדוניה ראו: נתן רוטנשטריך, *גורדוניה, תנועת נוער עממית חלוצית* (חולדה: הוצאת ארכיון גורדוניה-מכבי, 1982); על התנועה ברומניה ראו: מאיר זית, *סיפורה של תנועה: גורדוניה-מכבי הצעיר ברומניה* (חולדה: מערכת הספר, תשל"ח [1978]).

56 מזכירות חבר הקבוצות לאלהיו דובקין, חבר הנהלת הסוכנות, 5 בפברואר 1935, *ארכיון יד טבנקין*, מכל 33 תיק 2.

57 סיכום המו"מ בין חבר הקבוצות למכבי הצעיר, 15 בינואר 1935, *ארכיון יד טבנקין*, מכל 22 תיק 1.

58 דוח של מזכירות ההנהלה העולמית של מכבי הצעיר בארץ-ישראל, מרץ 1935. *ארכיון יד טבנקין*, מכל 314 תיק 10.

ג. קונגרס ברנו – הדיון בשאלת מכבי הצעיר העולה

חברי מכבי, שנמנו עם הצד הימני של המפה הפוליטית, ובהם גם רוויזיוניסטים, היו מהמתנגדים החריפים לגילויי העצמאות של תנועת מכבי הצעיר העולה. העימות בין הזרמים הגיע לידי נקודת רתיחה בקונגרס מכבי שהתקיים בעיר ברנו (ברין) שבצ'כוסלובקיה, באוקטובר 1935. הנושאים שנידונו בקונגרס קבעו את עתידה של הסתדרות מכבי, כיוון שלראשונה העלו לסדר היום את עמדותיה של התנועה אשר לסוגיות פוליטיות שאיימו על קיומה של התנועה. במרכז הקונגרס עמדה שאלת שימורה של מכבי כארגון ספורטיבי אפוליטי וההפרדה בין תדמיתה הציבורית של התנועה לבין ההשתייכות הפוליטית של חבריה, ועל כך נרחיב בפרק הבא.

כאן נתמקד בדיון שהתקיים בקונגרס בסוגית תנועת הנוער. סוגיה זו עוררה שאלה רחבה יותר, והיא אם הניטרליות הפוליטית של מכבי היא אבן שואבת לחברים חדשים או מונעת מהם להימנות עימה. במילים אחרות, אם הסיסמה "נפש בריאה בגוף בריא" עדיין מושכת את הנוער העברי לשורות מכבי או שמא תש כוחו והנוער מעדיף תוכן חלוצי כאפיק להגשמה לאומית.⁵⁹ דמות מרכזית בדיון זה היה יגאל אלון, מראשי מכבי הצעיר, שדחף את חברי התנועה להקמת יישובים ולהשתלבות בעבודה חקלאית, בד בבד עם העדפת הספורט העממי על פני הספורט התחרותי שאפיין את מכבי באותה עת.⁶⁰ הנהגת מכבי, שהקימה וניהלה את מכבי הצעיר הארצישראלי, התנגדה למגמות העצמאיות הללו מחשש שהצעירים יהפכו לגורם משפיע מדי במתחים האידאולוגיים שבתוך התנועה. ההתקרבות של הצעירים לתנועת העבודה, שהובילה את ההתיישבות, עוררה דאגה רבה בקרב ההנהגה.

בתנועה חששו גם שחברי התנועה הצעירים ירצו להשתתף בהתנגשויות שהתחוללו ברחובות תל אביב בין צעירי הסתדרות העובדים לבין צעירי בית"ר והצה"ר, ולא יסתפקו עוד בפעילות ספורט בלבד. ואומנם היו חברים שבחרו באידאולוגיה הימנית ופנו לבית"ר, שהציעה להם אקטיביזם פוליטי בשילוב פעילות ספורט. החברים שבחרו בהגשמה חלוצית הלכו והתקרבו לתנועת העבודה. הידוק הקשרים בין מכבי הצעיר העולה ובין גורדוניה החלוצית-סוציאליסטית עורר חשש שמדובר במהלך פוליטי שנועד לדחוק עוד את הפלג הימני הרוויזיוניסטי מחוץ למכבי בשם רעיונות ציוניים כלליים

59 איש-שלום, הסתדרות מכבי: 216.

60 אלפרוביץ', 'מכבי הצעיר': 31.

כביכול, כמו התיישבות והגשמה חלוצית. יצחק קורלנד חזה את אחריתה של מכבי הצעיר אם זו תיענה חלילה לפיתוייה של תנועת העבודה:

אשר לחוזה הקולקטיבי עם ההסתדרות האדומה, יספיק להצביע על גורלם המר של ארגוני נוער שונים, אשר גם הם ראו ייעוד לעצמם לשנות את תוכנו של "הטרייד יוניון" הגדול. התמימות הזאת עלתה להם ביוקר. הם נטחנו בין אבני הריחיים של המכונה ההסתדרותית הגדולה (ארגוני הנוער הציוני-כללי) ואיתם יחד ירדו אל שאול רעיונותיהם הנעלים.⁶¹

גם נחום זיו אב, שהתנגד למפלגות הפועלים,⁶² האשים את חברי תנועת הנוער האירופית שהם "מכניסים בגניבה, דרך האשנב של החזקה בשם [מכבי] קשיים מיוחדים להמשכת קיומו של המכבי". לדבריו, "קבוצה מוזרה זו, אשר העבירה בפגישתה בזמן המכביה בתל אביב החלטה [...] להסתפח להסתדרות העובדים ולעמוד בקשר עם חבר הקבוצות עומדת כנראה לשחק את משחקה הפרובוקטיבי בתוך שורות המכבי העולמי".⁶³ לעומתם גרס צבי נשרי, מהוותיקים ומהמתונים שבין חברי התנועה, שמכבי צריכה להשתחרר מהשנאה לתנועת העבודה.⁶⁴

יוסף ברץ, ממקימי ההסתדרות הכללית של העובדים, הגיע לוועידה בליווי ידידו דוד גלעד (שמטרלינג), נציג חבר הקבוצות בתנועת מכבי הצעיר בגרמניה. את רשמיו פרסם בעיתון הפועלי 'דבר' ובו הדגיש את הפילוג בהסתדרות מכבי ואת חלקה הגדול של מכבי ארץ ישראל במימוש. לדבריו, הניסיון להפריד בין הספורט לפוליטיקה נידון לכישלון, בעיקר לנוכח השאיפה של הדור הצעיר לתרום להגשמה החלוצית.

דומה שכל עניין הספורט בתוכן מספיק לתנועה רבת-עם חלף ועבר. אין ספורט ערטילאי כזה בעולם. הספורט קשור עתה בזרמים חברתיים ופוליטיים מסוימים. כל עוד הצעירים שבמכבי ישבו בבתי הורים בחו"ל, אפשר היה לחלום על

61 יצחק קורלנד, "המכבי – על פרשת דרכים", הירדן, 2 באוקטובר 1935: 2.

62 לימים, שינה זיו אב את השקפותיו, הצטרף למפא"י וכיהן כשופט בבית הדין העליון של ההסתדרות הכללית.

63 נחום זיו אב, "לאחר קונגרס מכבי", דאר היום, 11 באוקטובר 1935: 6.

64 איש-שלום, הסתדרות מכבי: 216.

"שבת אחים יחד". אולם, כשצעירים אלה נעשו חלוצים ועלו לארץ, היו נפגשו במשמרות עם חבריהם במכבי המתנכרים לעבודה עברית – מהרגע הזה התרופפה האמונה באחדות, ומן ההכרח שיבוא פירוד בין שני הזרמים הסותרים זה את זה בהשקפותיהם [...] ספקותיי הם ביחס למכבי האחר המכנס לתוכו יסודות בלתי ציוניים, יסודות הנלחמים בהסתדרות הציונית.⁶⁵

ליפא לויתן הגיע לקונגרס ברין כמשקיף וכעיתונאי ולא כנציג רשמי של מכבי. ללויתן היה כמובן עניין כפול בסוגיה, הן בשל מעורבותו בשאלות של הכשרת הנוער והן בשל קרבתו ההולכת ומתהדקת לחוגים הרוויזיוניסטיים. בסדרת כתבות שפרסם בעיתון 'הירדן' אחרי הקונגרס יצא בחמת זעם נגד הפילוג שהתרחש בוועידה ואף הצביע על אחד האשמים המרכזיים: יוסף ברץ, שבו ראה סוכן מטעם הסתדרות העובדים: "... השליח ממפא"י [כלומר, יוסף ברץ], שהסתובב במסדרוני הקונגרס בהשתדלו (ביחד עם שמטרלינג) להשפיע על בני בריתם (הצירים מגרמניה וצ'כיה) לקבל את החלטות ההרס של תנועת המכבי".⁶⁶ בין אותן "החלטות הרס", כפי שגרס לויתן, היה גם היחס הסובלני לתנועת העבודה שהפגינו כמה מצירי מכבי לקונגרס.⁶⁷ הוא המשיך וקבע כי הקונגרס (ועידת ברין) אחראי לפילוג כללי בהסתדרות מכבי.⁶⁸

קונגרס ברין היה עוד תחנה בשרשרת האכזבות של לויתן ממכבי שנסוגה מהעמדה הספורטיבית-לאומית שבה החזיקה בעבר. בעקבות קונגרס ברין עזבו חברי מכבי רבים את התנועה בנימוק שמכבי לא שמרה על עקרונותיה היסודיים והצ"ח הודיעה שחבריה לא יהיו עוד חברים בתנועה.⁶⁹ הוועידה התפזרה כשעננת הפירוד מרחפת מעל הסתדרות מכבי.

כיוון שלא התקבלו החלטות ברורות לגבי ארגון הנוער של התנועה, קיבלה מכבי הצעיר ארץ ישראל את עמדותיה של מכבי הצעיר העולה וההבדלים בין התנועות היטשטשו. בקרב הצעירים הארצישראליים גבר הרצון

65 יוסף ברץ, "בוועידת מכבי", דבר, 1 באוקטובר 1935: 3.

66 ליפא לויתן, "ועידת מכבי, העיתונות על החלטות ברין", הירדן, 8 בדצמבר 1935: 4.

67 ליפא לויתן, "החלטות ברין", הירדן, 6 בדצמבר 1935: 4.

68 ליפא לויתן, "ועידת מכבי, העיתונות על החלטות ברין", הירדן, 8 בדצמבר 1935: 4.

69 ח. בן ירוחם (חן מלך רחביה), ספר בית"ר, קורות ומקורות, חלק שני (אל העם) (תל אביב: מכון ז'בוטינסקי, תשל"ג [1973]): 527 (להלן: ירוחם: ספר בית"ר).

לאקטיביזם חלוצי וגדל התסכול בשל העובדה שאת האקטיביזם הגשימו רק חבריהם מהגולה.⁷⁰ המשמעות המרכזית של צעד זה הייתה התקרבות של צעירי התנועה לתנועת העבודה. בחודש נובמבר 1936 ערך חבר הקבוצות סמינר בקיבוץ רמת-דוד עבור הנהגת מכבי הצעיר. הסמינר שנמשך שבוע נועד להנחיל לשלושים פעילים מרכזיים, חברי מזכירות ומדריכים לעתיד, שני רעיונות מרכזיים: סוציאליזם וציונות.⁷¹ לויתן שפך את חמתו על הנהלת מכבי שלא מנעה את השתתפות חבריה:

ה"דבר" מודיע במקום בולט ובכותרת בולטת על פתיחת סמינריון בשביל מכבי הצעיר (ברמת דוד). הוא גם מודיע על השתתפות 30 איש [...] הקורא יודע שה"דבר" רגיל להעלים, להשתיק כל פעולה של המכבים, כקטנה וכגדולה – יתפלא בוודאי על המאורע הזה, על נדיבות ה"דבר" כלפי ה"מכבי". אך אין זה פלא כי... הסמינריון סודר על ידי חבר הקבוצות, שלהם של הסתדרות השמאלית, ו... הסמינריון יוקדש לבירור רעיוני של המחשבה הסוציאליסטית בתקופתנו ותנועת הפועלים. ההסתדרות השמאלית החלה לדאוג למכבים... ואתה מרכז המכבי... אייכה?⁷²

בפברואר 1937 התקבלו במועצת מכבי הצעיר ארץ ישראל שתי החלטות שביטאו את ההתקרבות בין שתי התנועות: האחת, לשלוח את חניכי התנועה למחנות עבודה במהלך הקיץ לצורך הכשרה חקלאית ולרתום את חניכי התנועה לסייע לאיכרי המושבות בעבודות חקלאיות עונתיות לפי הצורך. השנייה, להכשיר מתיישבים בקורס שייערך בכפר מכבי – הקבוצה הראשונה שהקימה תנועת המכבי הצעיר העולה.⁷³ הנהגת מכבי ארץ ישראל המשיכה להתנגד למהלכים אלו. הגרעין הראשון שנשלח לכפר מכבי היה גרעין הסוללים שמנה ארבעה צעירים בלבד. הוא לא זכה לתמיכה מתנועת האם וסופו שהתפרק.

בינתיים מצאה עצמה תנועת מכבי הצעיר העולה בין הפטיש לסדן: מצד אחד היא נמנתה עם חבר הקבוצות וקיבלה ממנו סיוע בהקמת מחנות עבודה

70 אלפרוביץ', 'המכבי הצעיר' (3): 37.

71 [ללא שם מחבר], "סמינריון להמכבי הצעיר", דבר, 16 בנובמבר 1936: 6.

72 ליפא לויתן, "קראתי בעיתונים", הירדן, 4 בדצמבר 1936: 4.

73 שם, 24.

ובהעלאת מאות מבני המכבי הצעיר לארץ ישראל. מצד שני ניסתה התנועה לגבש זרם התיישבות עצמאי בעל זיקה לציונים הכלליים, ובו גם תנועת הנוער הציוני ותנועת מכבי הצעיר ארץ ישראל, שבה ניכרו ניצני התעניינות גם בהגשמה לא ספורטיבית. ביוני 1938 הודיעה מזכירות חבר הקבוצות על ניתוק גמור של קשריה עם תנועת המכבי הצעיר העולה בשל חוסר נכונותה לוותר על עצמאותה בתוך החבר. ההחלטה איימה על המשך הפעילות ההתיישבותית של התנועה, ובסופו של דבר בינואר 1941 נחתם הסכם איחוד מלא עם תנועת גורדוניה, שהוביל להטמעת מכבי הצעיר העולה בחבר הקבוצות ופרישת התנועה מתנועת מכבי. הודעת האיחוד שנשלחה לחברי מכבי הצעיר העולה ביטאה את התסכול מהאיחוד: "את אשר יגורנו מזמן ואת אשר רצינו למנוע בא בכל זאת ועל אף כל מאמצינו. התנועה, ששמרה במשך שש שנות קיומה בארץ על אחדותה הרעיונית ועל כוחה המלוכד, התפלגה".⁷⁴

74 ללא ציון מקור, אצל אלפרוביץ', 'מכבי הצעיר': 56.

ליפא לזיתן. באדיבות הארכיון ע"ש צבי נשרי במכון הלאומי למצוינות בספורט
ע"ש וינגייט

פרק שמיני

הוויכוח על דרכה של מכבי ושאלת המיליטריזציה של הספורט

במרכז חייו של ליפא לויתן עמד הספורט, שלו ייעד תפקיד חשוב ביותר בגיבוש לאומי. כפי שציינו, בתחילת פעילותו הציבורית הזדהה לויתן עם שלושת התפקידים שקיבלה על עצמה 'מכבי עולמי', כארגון גג לספורט הציוני: התפקיד התרבותי, כלומר חיזוק הרוח הלאומית וזקיפת גווה של האומה; התפקיד החינוכי, שבא לידי ביטוי בחינוך הספורטיבי לצעירים ולנוער; התפקיד המעשי, שבא לידי ביטוי בהכשרת בני הנוער למשימות לאומיות באמצעות ספורט שימושי. עם הזמן חל שינוי בתפיסתו של לויתן לגבי תפקידו של הספורט. המשימות הלאומיות של בינוי האומה היו משימות קונקרטיות, והצורך בהכשרה מעשית לתפקידי ביטחון והגנה הלך וגבר ככל שהעמיק המתח עם החברה הערבית והצורך הגובר במילוי משימות לאומיות.

לויתן ציפה מ'הסתדרות מכבי ארץ ישראל' לאמץ קו פעולה מעשי בשני תחומים עיקריים: העלאת התודעה של חשיבות הספורט מבחינה לאומית וקידום ספורט שימושי לשם הקמת עתודה חלוצית וביטחונית, בהתאם לצרכיו של המפעל הציוני. כפי שציינו בפרק הקודם לויתן התאכזב מאוזלת ידה של מכבי ארץ ישראל להגשים את התפיסות הערכיות של מכבי עולמי. הוא האשים את הנהגת מכבי בעמדה לאומית רפה שהתמקדה בפעילות ספורטיבית גרידא ובכישלון גיוסו של הנוער הארצישראלי למילוי משימות הלאומיות. הדגש על ספורט לשמו, מנותק משליחות לאומית מובהקת, נתפס בעיניו כבלתי מספק. יתרה מזאת, אף שרבים מחברי מכבי הצטרפו לארגון ב' והיו ממוביליו, כפי שנפרט בהמשך, לויתן גינה את תרומתה הדלה של מכבי להכשרה הביטחונית. אף שחרטה על דגלה את ערכי הספורט השימושי והחינוך הקדם צבאי, מכבי נראתה בעיניו כארגון הקופא על שמריו ונמנע מפעולה ממשית ומקידום מטרות אלו. כיוון שלויתן ראה בספורט

השימושי את ייעודה העיקרי של מכבי נסקור בקצרה את תולדותיו ונתאר את הזיקה שלו להכנה הקדם צבאית.

א. הספורט השימושי

ה'ספורט השימושי' נוצר בתחילת המאה העשרים על ידי ג'ורג' הבר מצרפת והמורים לחינוך גופני ד"ר קרל גאולהופר (Gaulhofer) וד"ר מרגריטה שטרייכר (Streicher) מאוסטריה. שיטה זו נוצרה כחלופה לשיטות הגרמנית והשוודית, שהתפתחו במאות ה-18 וה-19 והונהגו בחינוך הגופני. שיטות אלה התבססו על תרגילי התעמלות (גימנסטיקה) מוסדרים, שמטרתם הייתה חינוך הגוף לכוח ולמשמעת צבאית (בהתעמלות הגרמנית), להגיגנה ובריאות ולכוח (בהתעמלות השוודית).¹ לעומת נוקשותן של השיטות הללו, יצר הבר את השיטה שכונתה "השיטה הטבעית" (la naturell méthode).

שיטה זו נועדה במקורה להכשרתם הבסיסית של חיילים. צמד האוסטרים התאימו את שיטתו של הבר לתלמידי בתי ספר. ביסוד השיטה עמדה התפיסה שחוש התנועה הטבעי אבד לנוער, לכן יש לפתח את המיומנות הגופנית כדי להתגבר על מכשולים שהטבע מציב בדרכו של האדם. לפי שיטה זו אין מדריכים את התלמידים בתרגילים קבועים, אלא מציבים בפניהם אתגרים שעומדים הם נאלצים להתמודד. לשם הנחלתה לצעירים לא נדרש תקציב מיוחד או מתקן משוכלל. אדרבה, על פי השיטה, יש להעדיף את קיומה של פעילות ספורט בכל מקום – בהר ובגיא, בוואדי ובנחל, בשדה ובחורשה, במישור ובמדון – על פני אולמות התעמלות סגורים ומצויידים במיטב האביזרים.

המצדדים בשיטה החדשה טענו שיש להפיק תועלת מהטבע ולהעדיפה על פני מכשירים מלאכותיים. לדוגמה עדיף לרוץ בשטח פראי מאשר על מסלול תקני. לשם זריקה או הדיפה רצוי להשתמש באבן ולא בכדור ברזל. לשם טיפוס אין צורך במוטות, צינורות וחבלים מיוחדים אלא בעצים.² בזכות אופיו הרב־גוני והחיסכון הכלכלי שהיה גלום בתפעולו קנה לו הספורט השימושי אוהדים רבים.³ את ההתאזרחות של הספורט השימושי ואת התאמתו למציאות הישראלית ולצרכיה תיאר עמנואל גיל כך:

1 טלילה קוש-זוהר, "גוף, תנועה, חינוך: על חינוך תנועה של יהודית בינטר", החינוך וסביבו, ל"ח (2016): 137-152.

2 עמנואל סימון, "ספורט שימושי", איתנים (מרץ-אפריל 1958): 136-137.

3 אודי כרמי, "תרבות גוף בהגירה, הגירתן של פרקטיקות גופניות לישראל בעשור הראשון", הגירה, 10 (תש"ף [2019]): 141-154.

בארץ ישראל, בתקופה זו שאנו חיים בה, עלינו לתת לעצמינו דין וחשבון ברור, מה היא הדרך שבה נוכל בצורה הטובה והיעילה ביותר להכשיר את הנוער לאותם תפקידים בעבודה, בהגנה ובבניין הארץ, שאנו עומדים לפניהם. בחיפוש אחרי הדרך הנכונה בהכשרה הגופנית עלינו לבחון את הידוע לנו מארצות אחרות ולסגלו לתנאינו, לאופיים של אנשינו ולזמן העומד לרשותנו [...] החינוך הגופני שלנו צריך להיות בנוי על יסודות של בריאות גופנית, חינוך לרמת מוסר גבוהה, אומץ לב אישי, משמעת ציבורית [...] על בסיס של חינוך גופני יסודי צריך לפתח את הספורט השימושי.⁴

לפני קום המדינה היו ספורט המגן (התאגרפות, ג'יו-ג'יצו, סיוף מקלות [קפא"פ] והיאבקות) והספורט השימושי רכיב חשוב בתוכניות הלימוד בבתי הספר, בגדנ"ע, באגודות הספורט ובארגוני המחותר.⁵ הספורט השימושי היה שם שהסווה את ההכשרה הטרומ צבאית מפני שלטונות המנדט הבריטי. לא הייתה לו הגדרה אחת ויחידה. הוא כלל שורה של משימות גופניות שנועדו להעניק כלים ללוחמים בשדה הקרב. ענפי הספורט השימושי השתנו במהלך השנים על פי צורכי השעה. ספר החוגר שיצא בשנת 1938 כלל את הענפים: שדאות, תמרונים צבאיים, הליכה, ריצת שדה, קליעה למטרה, זחילה, נשיאת פצוע, מרוץ מכשולים, טיפוס, קליעה באבנים, יידוי משקולות, קפיצות ומשחקי סדר.⁶

עמנואל גיל ורפאל פנון, ממחבריה של האנציקלופדיה לספורט ולתרבות הגוף, ציינו גם את "ההתקדמות הנסותרת", את משחקי ההגנה וההתקפה ואת נשיאת המשאות, כענפי הספורט השימושי.⁷ הלקסיקון מי ומה בספורט, שיצא לאור בשנת 1959, ציין בְּעֶרְךָ: "ספורט שימושי" מיומנויות כגון: ריצת שדה, מסעות, מעבר מכשולים, קפא"פ, ג'ודו, קליעה למטרה

4 עמנואל גיל, "ספורט שימושי", בתוך: תרבות וגוף – קובץ מאמרים (נתניה: הוצאה לאור ע"ש עמנואל גיל, מכון וינגייט, 1985): 100-101.

5 טלי בן ישראל, "בין ספורט טהור לספורט שימושי", דור לדור, 32 (2008): 7-20 (להלן: בן ישראל, ספורט טהור).

6 זאב שרף, שמעון זאב יפה וסעדיה גולדברג, החוגר, מדריך להכשרת מגן (תל אביב: מרכז הפועל, 1938): 84-148; מאיר פעיל, "פלמ"ח – ייחודו הצבאי", בתוך: יחיעם וייץ (עורך), פלמ"ח – שתי שיבולים וחרב (תל אביב: משרד הביטחון, 2000): 35-64.

7 עמנואל גליקמן, רפאל פנון, הספורט השימושי (תל אביב: מרכז הפועל, 1940).

ונשיאת משאות.⁸ תהיה ההגדרה אשר תהיה, הספורט השימושי היה שם כולל לפעילויות גופניות שהכשירו את החייל ללחימה בקרב. כלומר לשפר את מרכיבי הכושר הגופני, לפתח את אומץ הלב, את יכולת ההכרעה, את היכולת להתגבר על מכשולים. מטרת ההכשרה הייתה להקים שדרות רחבות של צעירים בריאים המסוגלים לשאת מאמץ גופני עצים.⁹

נציין שרכיבי הספורט השימושי לא עלו בקנה אחד עם שיטות החינוך הגופני הסקנדינביות שאותן "ייבאו" המורים לארץ, וההבדלים בין הספורט ה"טהור" לספורט השימושי עוררו ויכוחים רבים בין אנשי חינוך ומנהיגי הארץ. לא כולם ששו להכניס את הספורט השימושי שהיה צבאי למחצה למערכת החינוך.¹⁰ לעומת זאת, בין ארבע תנועות הספורט שפעלו בישראל – 'מכבי', 'הפועל', 'בית"ר' ו'אליצור' – שררה תמימות דעים לגבי תפקידו של הספורט כמכשיר להשגת מטרות לאומיות, ביטחוניות וייצוגיות.¹¹

מכבי ארץ ישראל אימצה את הספורט השימושי כיוון שראתה בהכשרה הקדם צבאית את אחת ממטרותיה החשובות. עד שנות השלושים ההכשרה הקדם צבאית של הנוער נועדה לספק את צורכי הביטחון של היישוב. עוד לפני מלחמת העולם הראשונה פעלו באגודות ההתעמלות של מכבי תאי הגנה חשאיים. אחד הראשונים הוקם בשנת 1910 באגודת מכבי יפו והוא נועד להגן על תושבי שכונות נווה צדק ונווה שלום. חברי התא התאמנו בקליעה למטרה, היאבקות ותרגילי כוח.¹² בתקופת המלחמה פעלו תאים נוספים, ובהם גם קבוצה שפעלה בחצר גימנסיה הרצליה בתל אביב בהנהגת צבי נשרי. תאים דומים קמו גם בירושלים ובמקומות נוספים.¹³

לאחר המלחמה גברה השאיפה לחיזוק החינוך הקדם צבאי במכבי והרחבתו כמשימה לאומית. ועידת מכבי שהתכנסה בתום מלחמת העולם הראשונה החליטה להנהיג שיטה צבאית בהתעמלות כתוספת לחינוך הגופני ה"טהור".¹⁴ מטרה נוספת הייתה להקים ארגון ארצי להגנה עצמית. רעיון זה הופיע עוד קודם לכן בתוכניותיו של ארגון השומר, ששאף להקים ועדי הגנה

8 זמרי, פז, לקסיקון: 304.

9 בן ישראל, "ספורט טהור".

10 שם.

11 חריף, ציונות של שרידים: 149.

12 ישראל שחורי, ההגנה בתל אביב: פרקים לתולדות ההגנה בתל אביב וסביבתה (תל אביב:

קרן 'ההגנה' ע"ש י. שחורי וחברים, 1956): 17.

13 איש-שלום, הסתדרות מכבי: 107.

14 ארכיון נשרי, חטיבה 1.10, מכל 159, תיק 18.

מקומיים ולאחד אותם באמצעות הנהגה מרכזית.¹⁵ במכבי רצו לנצל את תקופת ההתארגנות מחדש כדי להוציא לפועל את הרעיון ואף להוביל אותו. עם זאת באוקטובר 1919 דחה מנחם אוסישקין, יושב ראש ועד הצירים, את ההצעה בנימוק שהיא עלולה לפגוע בקשרים עם שלטונות המנדט הבריטי ולהיתפס כבלתי לגיטימית.¹⁶

בשנת 1920 הועלו שתי יוזמות נוספות להקמת ארגון הגנה ארצי: האחת בחודש ינואר על ידי פעילים ב'גדוד הארצישראלי' ו'השומר', ובסוף פברואר באותה שנה תכננה מפלגת 'אחדות העבודה' להקים ועד הגנה מרכזי בחסות הוועד הזמני ליהודי ארץ ישראל. רק בעקבות מאורעות תר"ף (מרץ-אפריל 1920), שפרצו בצפון הארץ והגיעו באפריל גם לירושלים, שונתה עמדת המוסדות הציוניים. אוסישקין, שבעבר התנגד למהלך, שינה את עמדתו אולם בחר לקדם את יוזמתו של פנחס רוטנברג להקמת ארגון הגנה יישובי בחסות מפלגת אחדות העבודה. בוועידת המפלגה שהתקיימה ביוני אותה שנה הוקמה הסתדרות 'ההגנה' אשר הוכפפה בחנוכה תרפ"א (דצמבר 1920) להסתדרות העובדים הכללית.¹⁷

קבוצות ההגנה העצמית שהוקמו על ידי מכבי בתקופת מלחמת העולם הראשונה התגבשו לקבוצה אחת וחלקן שימשו בסיס להתארגנות מקומית של ארגון 'ההגנה'. אף על פי ש'ההגנה' פעלה בחסות הסתדרות העובדים פעלו חברי מכבי באופן עצמאי תחת מפקדים מקרב חברי מכבי.¹⁸ לאחר מאורעות מאי 1921 הציע יוסף יקותיאל, מזכיר מכבי, להקים בית ספר למפקדים בעל אופי לאומי, על-מפלגתי ומחתרתי, הפועל במסווה של בית ספר למתעמלים.¹⁹ לצורך כך פנו אנשי מכבי לזאב ז'בוטינסקי בבקשה

15 סולומון שמרי, "בין 'השומר' ל'הגנה': החלטת ועידת 'אחדות העבודה' על הקמת 'הסתדרות ההגנה', 15 ביוני 1920", בתוך: ניר מן (עורך), 100 ל'הגנה', סוגיות בחקר תולדות ארגון 'ההגנה', עלי זית וחרב כ', (אפעל: העמותה לחקר כח המגן ע"ש ישראל גלילי, 2020): 119-148, בייחוד 125. לצד רוטנברג פעלו זאב ז'בוטינסקי, רחל ינאית, אליהו גולומב ודב הוז.

16 איש-שלום, הסתדרות מכבי: 109-110.

17 סלוצקי, מהגנה למאבק: 72-73; מרקוביץקי יעקב, "ועידת כינרת וגיבוש רעיון המליציה העממית", בתוך: דני הדרי (עורך), חומת מגן, שמונים שנה לארגון ההגנה, עלי זית וחרב ד' (אפעל: העמותה לחקר כח המגן ע"ש ישראל גלילי, 2002): 21-33; ארנון גולן, "'ההגנה' וההתיישבות", בתוך: ניר מן (עורך), 100 ל'הגנה', סוגיות בחקר תולדות ארגון 'ההגנה', עלי זית וחרב כ' (אפעל: העמותה לחקר כח המגן ע"ש ישראל גלילי, 2020): 175-194, בייחוד 179.

18 איש-שלום, הסתדרות מכבי: 126.

19 בית הספר למפקדים, הצעת יקותיאל 1921, ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל, מכל 178, תיק 3-29.

למזכיר. אף שז'בוטינסקי תמך עקרונית בארגון הגנה חוקי, הוא סבר שמכבי אינה ערוכה לכך כיוון שאינה ארגון צבאי. בשנת 1924 הציע לו יקותיאלי לעמוד בראש מכבי ולהקים בית ספר למפקדים שיספק תשתית למחתרת ציונית תחת פיקודו. גם יוזמה זו לא יצאה אל הפועל.²⁰ ז'בוטינסקי הטיל ספק ביכולתה של מכבי לשמש כוח מגן כיוון שהתמקדה בספורט בלבד, שלא כמו תנועת הסוקול הצ'כוסלובקית, ששילבה ספורט כחלק בלתי נפרד מפעילותה. ז'בוטינסקי הצהיר כבר בשנת 1919 כי ישקול להצטרף לפעילות מכבי רק אם זו תאמץ עקרונות דומים.²¹

במשך שנות העשרים דעכה פעילות הספורט השימושי בשל הקמת הפועל בשנת 1926 והיחלשותה של מכבי, שהובילה להתערערת מעמדה הלאומי כארגון הספורט היחיד, ולהתחזקות המגמות של ספורט תחרותי בפעילות האגודות. העשור השני של המאה היה שקט למדי מבחינה ביטחונית והדחיפות להכשיר צעירים בספורט שימושי ירדה. ליפא לזיטן צפה בתהליכים אלו בלב דואב, וחלק מכתבות הספורט שפרסם בתחילת שנות השלושים הוקדשו לשבחם של ענפי האגרוף, הקליעה והרכיבה, ולקריאה לחיזוק ענפים אלה כנחוצים ביותר.²²

מאורעות 1929 והעמקת המתחים הלאומיים בארץ ישראל בשנות השלושים הקצינו את דעותיו של לזיטן בקשר לשינוי פעולתה של מכבי. כתיבתו המאוחרת, ובעיקר לאחר מסעו השני לאירופה, הוקדשה במידה רבה לרעיון ההקמה של תנועת סוקול יהודית. כפי שצוין, קריאה דומה השמיע ז'בוטינסקי בשנת 1919. יוזמתו של לזיטן, אם כן, לא הייתה חדשה. אולם כחבר בכיר במכבי הדהדה קריאתו בתנועה ונעשתה נושא לדיון ער בשאלת הבלעדיות של הפעולה הספורטיבית או הרחבתה לתחומים נוספים.

בינתיים הייתה זו תנועת בית"ר שאימצה חלק ממאפייני הסוקול. התנועה, שנוסדה כאמור בלטיביה בשנת 1923, אורגנה מראשיתה במתכונת צבאית: פלוגות וגדודים, פקודות, טקסים, תרגילי סדר והכשרה המבוססת על ספורט המגן.²³ עם הקמת התנועה בארץ בשנת 1926 נוצרו עימותים בינה לבין התנועות האחרות, אם כי חבריה נמנו עם הסתדרות מכבי וראו בה אכסניה

20 איש-שלום, הסתדרות מכבי: 112.

21 פרוטוקול ישיבת מרכז מכבי מיום ט' כסלו תר"ף, 1 בדצמבר 1929, ארכיון נשרי, חטיבה 1, 1, מכל 159, תיק 18.

22 ליפא לזיטן, "רשימה אספורטיבית", דאר היום, 19 בפברואר 1930: 3; ליפא לזיטן, "מפנקסו של ספורטאי", העם, 14 באפריל 1931: 3.

23 ירוחם, ספר בית"ר: 70.

לפעילותם הספורטיבית.²⁴ לזיתן תמך בפעילות בית"ר בארץ ישראל, ואף כי לא ראה בבית"ר חלופה למכבי, הוא ראה בה מופת למאבקים לאומיים ולהכשרת צעירים בספורט שימושי. לאחר מסעו השני לאירופה העמיקה יותר זיקתו לתנועה, ובו בזמן הוא ביקר את מכבי שאינה הולכת בדרכה של בית"ר ומשלבת את החינוך הספורטיבי וההכשרה הקדם צבאית בתוכנית פעולתה. רשמיו מהמסע העמיקו את שאיפתו לאמץ את גישתה של בית"ר לספורט השימושי שהדהדה גם את המיליטריזציה של תרבות הגוף בארגוני ה'באלילה' באיטליה, ה'יוניק' בבולגריה והסוקול בצ'כוסלובקיה.²⁵ נציין שאהדתו את בית"ר מעולם לא הובילה אותו להצטרפות לתנועה והוא תמיד נזהר שלא לחצות את הקווים.

אירוע נוסף שהשפיע על לזיתן היה הפילוג בארגון 'ההגנה' שאותו תיארו לעיל. חברי מכבי רבים השתתפו בפילוג שהתחולל בארגון 'ההגנה' ביוזמת אברהם תהומי ובהקמת ארגון ב'. סגנו של תהומי היה אורי נדב, יושב ראש הסתדרות מכבי.²⁶ עימו פרשו גם מפקדי המחוזות אליהו בן גרא בירושלים, אברהם גיורא (קרצ'בסקי) בתל אביב ואברהם בן זיו בחיפה. הפעילויות של ארגון ב' התקיימו בחסות אגודות מכבי, ששימשו כסות חוקית לאימונים הצבאיים. ההזדהות בין מכבי לארגון ב' גרמה לכך שגם חברי מכבי שבאו מחוץ לארץ גויסו כבר בימיהם הראשונים בארץ לארגון ב'.

בתקופה הראשונה לאחר הפילוג הצטרפו לארגון ב' חברי בית הספר למדריכי בית"ר, ונראה היה שהארגון המשותף יוביל להתקרבות בין מכבי ובית"ר ולהשבתה של הסתדרות מכבי למרכז הזירה הלאומית-ביטחונית. אולם אחרי רצח ארלוזורוב בשנת 1933 הצטרפו רוויזיוניסטים רבים וחברי בית"ר לארגון ב' ושיוו לו אופי רוויזיוניסטי. רתימת אגודות מכבי לארגון ב' החלה לפגוע בהן, משום שחברי מכבי רבים שלא הזדהו עם הקו הרוויזיוניסטי הרדיקלי פרשו מפעילות ספורטיבית באגודות. עם עזיבתם לא הורשו עוד לפעול בסניפי מכבי ולכן הקימו אגודות חלופיות כמו בר כוכבא.²⁷

העמקת היריבות בין תנועת העבודה ובין התנועה הרוויזיוניסטית אחרי 1933 וכישלון הניסיונות לאיחוד בין שתי התנועות בשנת 1934, שהוביל להקמת הצ"ח בשנת 1935, השפיעו גם על עמדת הציונות הכללית כלפי

24 רזניק, "אגודת הספורט": 159-183.

25 [ללא שם מחבר], "על דרכי הספורט", חזית העם, 9 בדצמבר 1932: 3.

26 איש-שלום, הסתדרות מכבי: 39.

27 שם: 129.

התנועה הרוויזיוניסטית בכלל, ועל עמדת מכבי בפרט. בציונות הכללית נחלקו הדעות בין תומכי המאבק הרוויזיוניסטי נגד תנועת העבודה ובין מי שהתנגדו לפרישה מההסתדרות הציונית, ואף הביעו חשש מהשפעתה של התנועה הרוויזיוניסטית על נפש הצעירים.²⁸ מאבקי הציונות הרוויזיוניסטית במפא"י והיחס הדואלי לרוויזיוניזם בציונות הכללית השפיעו גם על הסתדרות מכבי, והביאו לפרישתם של חלק מתומכי הקו הימני בהסתדרות ולהצטרפותם לבית"ר בשנת 1935.²⁹ מכבי עמדה בפני משבר כפול: חלק מחברי התנועה עזבו אותה בשל קשריה עם ארגון ב' ואחרים, שהזדהו עם הרוויזיוניזם, עזבו לבית"ר.

המשבר בין מכבי לבית"ר החריף והגיע לשיאו כשמכבי מנעה את השתתפות ספורטאי בית"ר במכביה השנייה בשל חפצם לצעוד במצעד הפתיחה במדיהם החומים, שזוהו עם הארגונים הפשיסטיים באיטליה.³⁰ ביום הפתיחה של המכביה ערכו פעילי בית"ר מצעד אופנועים ופרשים בחוצות תל אביב לאות מחאה על העלבון.³¹ ראשי בית"ר האשימו את מכבי בכך שהיא נאמנה להסתדרות הציונית ה"ישנה" ולהסתדרות העובדים הכללית, כארגון היחיד המייצג את העובדים העברים. בית"ר הורתה לחברי הצ"ח לפרוש מפעילות במכבי ואל קריאתה זו הצטרפו גם רבים מקרב חברי ארגון ב'.³² פרישת חברי הצ"ח העמיקה מתחים פנימיים במכבי והציפה האשמות בדבר פוליטיזציה של הארגון. שאלת הפרישה של הרוויזיוניסטים מההנהלה הציונית וההזדהות הפוליטית עימם עורר ויכוח במכבי בשאלות יסוד על אופייה הלאומי של ההסתדרות ועל מקומה בזירה הפוליטית הארצישראלית. תומכי הרוויזיוניסטים במכבי ביקשו לשמר את הניטרליות המוצהרת של הארגון, המאפשרת להם להמשיך ולהשפיע מתוכו. חלקם החליטו להישאר במכבי ולהיאבק על אופייה הלאומי. ליפא לויתן עמד בראש הנאמנים למכבי, אולם הקרב היה אבוד כיוון שמכבי ארץ ישראל התרחקה מהרוויזיוניזם ומבית"ר בשל קיצוניותם וחזיקה את זיקתה לחוגים האזרחיים, ואף נעשתה גורם מרכזי בהם.

28 שילוח, מרכז הולך ונעלם: 170-183.

29 רזניק, 'אגודת הספורט': 159-183.

30 שם.

31 ירוחם, ספר בית"ר: 436.

32 שם: 527-528.

ב. עימותים אידאולוגיים בקונגרס ברנו (1935)

שנת 1935 בישרה על שינוי במאזן הכוחות הפנימי של הסתדרות מכבי. ההגמוניה של חברי מכבי תל אביב בארגון הארצי עברה לחברי האגודה החיפאית שהייתה המגובשת ביותר מבין אגודות מכבי בארץ. הנשיאות החדשה, שעברה למשכנה החדש בחיפה, הורכבה מאישים שהתנגדו לרדיקליזציה שניסו להוביל הרוויזיוניסטים שנותרו במכבי, ורצו לבסס את מעמדה של ההסתדרות בחברה האזרחית. חברי הנשיאות החדשים היו ברובם מחיפה ובהם קולונל קיש, מנהל המחלקה המדינית של הסוכנות, ארתור בירם, מנהל בית הספר הריאלי בחיפה, עורך הדין נחום חת, ג'ורג' פלש וחברי מכבי תל אביב אהרן נתנאל וזליג רוסצקי.³³

אחת השאלות המרכזיות שעמדו על הפרק הייתה התגובה הראויה לפרישת הרוויזיוניסטים מההסתדרות הציונית. מכבי שחתרה לשמור על מוניטין ציוני נדרשה לנקוט עמדה ברורה. בתנועה היו חברים, בהם מנהיגים, שהזדהו עם הציונות הרוויזיוניסטית. באירופה נרשמו מקרים של סילוק חברים רוויזיוניסטים ממועדונים מקומיים.³⁴ בארץ ישראל נגעה שאלת הקשר עם הרוויזיוניסטים בשאלת מעמדה של מכבי בחברה האזרחית, והצורך להבחין בין זהותה הציבורית של התנועה לבין ההשתייכות הפוליטית של חבריה. בוועידת מכבי בירושלים בשנת 1935 הצהיר ארנון נתנאל, מראשי מכבי העולמית, שהתנועה אינה מתערבת בעמדות הפוליטיות של חבריה, והדגיש שהאחדות היא דרכה המרכזית. כמה ממנהיגי התנועה, ובהם יושב הראש אורי נדב וליפא לויתן, שזוהו עם הרוויזיוניסטים, הדגישו כי מכבי היא בראש ובראשונה ארגון ספורט ויש לשמור על הפרדה מוחלטת בין פעילותה לסוגיות פוליטיות. לויתן אף הצהיר בנאומו בפני באי הוועידה: "אני, שהנני רוויזיוניסט, הייתי מוחה בכל תוקף לו היה ניסיון לספח את מכבי לברית הצה"ר!"³⁵

המאמץ לשמור על דימוי ספורטיבי ניטרלי שירת בעיקר את חברי מכבי הרוויזיוניסטים, ואפשר להם לשמר השתייכות כפולה. אחרים בארגון רצו דווקא לחזק את ההנהלה הציונית ולרקום קשרים עם תנועות העבודה – כפי שבאו לידי ביטוי גם בפעולת המכבי הצעיר העולה.

33 איש-שלום, הסתדרות מכבי: 40-41.

34 [ללא שם מחבר], "הוועידה הארצית של המכבי", הבקר, 2 בדצמבר 1935: 5.

35 שם.

הדברים הגיעו לידי שבר של ממש בקונגרס העולמי של מכבי בחודש אוקטובר אותה שנה בעיר ברנו (צ'כוסלובקיה), שאותו הזכרנו כבר בפרק הקודם. שם נידונו לראשונה סוגיות עקרוניות: פרישת הרוויזיוניסטים מההסתדרות הציונית; תפקידי מכבי בעלייה ובהתיישבות; הקשר עם הסתדרות העובדים; ההשתתפות במשחקים האולימפיים בברלין; הקשרים עם תנועת הנוער מכבי הצעיר, שבהם דנו בפרק הקודם. קונגרס ברנו היה מתוח מאוד. העלאת המחלוקות לדיון פתוח והחשש מפני הפילוג עוררו סערה: "עצם העמדת שאלה הזו, של אידיאולוגיה מכבית, היא חדשה לגמרי", אמר נחום זיו-אב, מראשי מכבי ומראשי ארגון 'ההגנה'. "סימני הפרוד שנראו מזמן, הולכים ובשלים משנה לשנה. בוועידת מכבי לפני 5-6 שנים היו מסתפקים בתשובה קצרה, פסקנית ובלתי מספקת על שאלה זו של אידיאולוגיה: אידיאולוגיית המכבי כלולה בסיסמתו האחת, בשלוש מילים: סדר, דייקנות, משמעת... ותו לא!". עוד הוסיף כי האחריות לפירוד בתוך מכבי חלה על הסתדרות העובדים באמצעות אגודת הפועל, שאילצה את מכבי לדון בסוגיות פוליטיות.³⁶

לזיתן ראה כיצד עמדותיו הפרו-רוויזיוניסטיות והאנטי-מעמדיות הולכות ונדחקות. הוועידה חשפה את הבדלי ההשקפות בין מכבי עולמי למכבי ארץ ישראל ובין הפרדציות של מזרח אירופה לאלה של מרכז אירופה ומערבה, אך גם את הסתירות הפנימיות בהשקפותיו של לזיתן. מכבי ארץ ישראל שלחה נציגים המזוהים עם הימין: אורי נדב, ד"ר פרוידנטל, ולטר פרנקל ויצחק קורלנד. קבוצה זו ספגה ביקורת קשה מכל המשלחות בשל חלקה בפילוג שחל במכבי ארץ ישראל.³⁷ אחת השאלות המרכזיות שנידונו הייתה אם תמשיך מכבי להיות ארגון גג להשקפות עולם מנוגדות זו לזו או שעליה לנקוט עמדה פוליטית ולהתעמת עם הסתדרות העובדים. במילים אחרות, אם על התנועה להמשיך ולדבוק בגישה א-פוליטית או לאפשר לחבריה להשתייך להסתדרות העובדים. יצחק קורלנד, נציג ארץ ישראל לקונגרס וחבר בברית הצה"ר, צידד בזניחת הניטרליות ובנקיטת עמדה פוליטית מוצהרת: "הנני חסיד אדוק של 'פוליטיזציה' [...] צריכה הפוליטיזציה שלנו להתבטא במלחמה נגד רעיונות הכוזב שהשתלטו בתוך המחנה הציוני אשר שורשיהם בתפיסות עולם זרות [...] נהרוס את הבעל האדום שהוקם בערינו ובכפרנו".³⁸

36 נחום זיו-אב, "לאחר קונגרס המכבי", דאר היום, 11 באוקטובר 1935: 6.

37 [ללא שם מחבר], "בספורט", הארץ, 4 באוקטובר 1935: 13.

38 יצחק קורלנד, "המכבי – על פרשת דרכים", הירדן, 2 באוקטובר 1935: 2.

הדיון בקשריה של מכבי עם הסתדרות העובדים והתאגדות הפועל שפעלה בחסותה הייתה רק המתאבן לפני המנה העיקרית. הדיון המרכזי בוועידה נסב סביב הקשר של מכבי עם ההסתדרות הציונית לאחר פרישת הרוויזיוניסטים ממנה. נציגי מכבי גרמניה, אוסטריה וצ'כוסלובקיה דרשו מהוועידה להכיר בהסתדרות הציונית (ה"ישנה") כארגון היחיד הנושא את הרעיון הציוני ולחייב את חברי מכבי לקיים את החלטותיה – החלטה שהתקבלה בסופו של דבר לאחר דיונים סוערים. יצחק קורלנד תקף גם את ההחלטה הזו שמטרתה הברורה הייתה פוליטית, כלומר הוצאת הרוויזיוניסטים מהתנועה:

סוכני גרייט רוסל סטריט הרחיבו את הפוליטיזציה על פני שטח נוסף.³⁹ הם מסרו הוראה לאכזכותיבה החדשה לכרות עם הסתדרות העובדים המרכזיסטית חוזה [...] זו ההסתדרות, אשר באזמל אחד של תורת מרכס הזרה והדוגמטית חתכה את גוף האומה לקרעים קרעים והתישה את כוחו [...] ההסתדרות היא אמנתו של 'הפועל' אשר השעין את אדניו על אשיות ההתבדלות ואמר להקים את 'היכלו' על חורבות ה'מכבי'. האין במפנה הזה הפתאומי סמן של פסיכופתיה ציבורית? – כעין 'מסוכים' בהיקף רחב והמוני?⁴⁰

בהמשך דבריו האשים קורלנד את חברי ההנהלה של מכבי ממרכז אירופה על שהם אינם מעורים במציאות הארץ ישראלית שגרמה את הקמתה של ההסתדרות הציונית החדשה: "ואשר ל'אנשלוס' לגרייט רוסל סטריט, האין זו מדיניות של בת היענה? וכי מי רשאי להתעלם עכשיו בפני התמורות העמוקות שחלו בתוך המחנה הציוני. התמורות שביטוין המובהק היא – ההסתדרות הציונית החדשה".⁴¹ ההחלטה של מכבי לשתף פעולה עם ההסתדרות הציונית ולא עם הצ"ח עוררה תסכול רב אצל לויתן. בעינו הבחירה בתנועה הציונית ה"ישנה", ויותר מכך, הוצאתם של חברי הצ"ח משורותיה הייתה חלק מתהליך הפוליטיזציה של מכבי וראיה להשפעתה ההרסנית של תנועת העבודה. במאמר שפרסם בעיתון 'הירדן' הביע לויתן את דעתו על השפעתה ההרסנית של ההחלטה על התנועה:

39 Great Russell Street היה מקום משכנה של הסוכנות היהודית בלונדון.
40 יצחק קורלנד, "המכבי – על פרשת דרכים", הירדן, 2 באוקטובר 1935: 2.
41 שם.

קונגרס זה היה הראשון שפרץ את הגדר ונכנס לטיפול בשאלות פוליטיות וכלכליות, בעוד שעד אז שימשה הסתדרות המכבי, הסתדרות ספורטיבית מקצועית גרידא, של חובבי הספורט. התערבות זו בבעיות החברתיות והסוציאליות ראויות לתשומת לב ניכרת כיוון ששמו קץ להסתדרות המכבי האל-מפלגתית שהייתה קיימת עד אז. ברור שהחלטות הקונגרס האחרון של המכבי קבעו פרצוף חדש להסתדרות מכבי, קרבו אותו לאגף השמאלי בתנועה הציונית העולמית.⁴²

את חיצו הביקורת הארסיים ביותר הוא שמר למצדדים בשיתוף פעולה עם תנועת העבודה: "המכבי ישלח אותנו לאינטרנאציונל?! הוא יעמידנו תחת הדגל האדום של הסתדרות העובדים הכללית?!"⁴³ לדבריו, ההסתדרות הכללית מחרחת ריב בין הפלגים במכבי ובה יש לתלות את האשמה. העמדה של לזיתן תאמה לעמדות הרוויזיוניסטיות. ז'בוטינסקי פרסם מאמר בעיתון 'דאר מאמענט' בשפת היידיש ובו גינה את החלטות ועידת ברין. לדבריו על מכבי להיות נאמנה לשתי ההסתדרויות הציוניות – הוותיקה והחדשה – או להכריז שאינה נוטה לאף אחת מהן.⁴⁴ עוד נושא עורר מהומה בקונגרס: השתתפות משלחת מטעם ארץ ישראל במשחקים האולימפיים בברלין.

ביוני 1934 הוזמנו ספורטאי ארץ ישראל להשתתף במשחקי הקיץ האולימפיים בברלין, שנקבעו להתקיים באוגוסט 1936. מחקרים רבים דנו בהתלבטות מכבי ארץ ישראל אשר להשתתפות במשחקים ובהחלטתו המגומגמת של הקולונל קיש להיעדר מהם, בתירוץ של חוסר הכנה מתאימה.⁴⁵ הוועידה נמנעה מלהכריע בעניין ההשתתפות ולמרות הנטייה להחרים את המשחקים לא נקטה עמדה ברורה. ד"ר אלכסנדר רוזנפלד, מראשי מכבי העולמי, הביע את צערו על האדישות שהפגינו צירי הוועידה בנושא זה: "דומני שההיסטוריה לא תיסלח לראשי מכבי על עמדתם האדישה בשאלה כה חיונית..."⁴⁶.

42 ליפא לזיתן, "החלטות ברין", הירדן, 6 בדצמבר 1935: 4.

43 שם.

44 ו. זשאבאטינסקי, "מכבי", דאר מאמענט, 4 בדצמבר 1935: 4.

45 ראו למשל: חריף, ציונות של שריים: 207-213; עופר אידלס, "משחקים מדומיינים: ספורט, היישוב והאולימפיאדה, 1931-1936", קתדרה 167 (2018): 85-110 (להלן: אידלס, משחקים מדומיינים).

46 א. תורג'מן בריאיון עם אלכסנדר רוזנפלד, "לאחר ועידת המכבי בברין", דאר היום, 8 באוקטובר 1935: 3.

לבסוף, בחרו ספורטאים יהודים רבים לייצג את ארצם במשחקים, ואף קצרו הצלחה לא מבוטלת. ארבעה-עשר ספורטאים וספורטאיות ממוצא יהודי זכו במדליות.⁴⁷ אחת מהן, הסייפת הלנה מאייר (Mayer, 1910-1953), שייצגה את גרמניה, הצדיעה במועל יד מעל דוכן המנצחים, כשלצידה שתי זוכות יהודיות: אילונה אלק-שהרר (Elek-Schacherer, 1907-1988) מהונגריה ואלן מילר-פרייס (Müller-Preis, 1912-2007) מאוסטריה.⁴⁸ מנהיגי הספורט בארץ הביעו מורת רוח מהשתתפותם של יהודים שהשתייכו לאגודות ספורט כלליות, אולם לא גינו אותם בפה מלא. העיתונות כינתה אותם "אנוסים ספורטיביים".⁴⁹ אשר להלנה מאייר, השתתפותה במשחקים התקבלה בהבנה לנוכח הלחצים שהופעלו עליה.⁵⁰

לעומת זאת, הציבור בארץ עקב מקרוב אחר עמדתם של ספורטאים יהודים מאגודות ספורט ציוניות בשאלת ההשתתפות במשחקים. במרכז תשומת הלב הייתה אגודת הכח וינה, הבולטת מבין אגודות הספורט הציוניות באירופה. ההתעניינות בעמדתה של אגודת פאר זו לא נבעה מסקרנות בלבד. ספורטאי האגודה היו מהבכירים באוסטריה ועמדתה לגבי השתתפותם במשחקים שימשה כמקרה בוחן עבור הוועד האולימפי הארץ ישראלי, שהתלבט כיצד לנהוג.⁵¹ נציין שקורבן התקפותיו החריפות ביותר של לויטן היה המתאגרף הפולני היהודי הידוע שפסל רוטהולץ. חטאו של רוטהולץ היה שהוא נמנה עם אגודת 'גוויאזודה' שפעלה בחסות 'פועלי ציון' והתכוון לייצג את פולין במשחקים, אם כי בסוף לא השתתף בהם. "מכירים אנו את סוג האנשים שעליו נמנה רוטהולץ... חבר לאינטרנציונל הספורטיבי הסוציאליסטי שסיפק רבבות לשטורם אבטיילונג של הנאציזם [...] הספורטאים הפרולטרנים אולי יסלחו לו ל'חבר' רוטהולץ (הרי סלחנים וותרנים הם מטבעם) אך הספורטאים הלאומיים, שכבוד ישראל יקר להם לא יסלחו לרוטהולץ לעולם".⁵²

הוועידה הסתיימה במחלוקת גם בשל בחירתו של פרופסור זליג ברודצקי לנשיא תנועת מכבי העולמית. הצד הימני של התנועה הביע מורת רוח

47 אידלס, "משחקים מדומיינים": 107.

48 משה צימרמן, "האגדה על הרשימה הקצרה של גיבורי ספורט יהודים", בתוך: משה צימרמן (עורך), דת השרירים (ירושלים: כרמל, תשע"ח [2017]): 95-116 (להלן: צימרמן, האגדה).

49 [ללא שם מחבר], "בין האנוסים הספורטיביים", *הבקר ספורט*, 1 באוג' 1936: 1.

50 [ללא שם מחבר], "הלנה מאייר – הסכימה תחת המציק", *הבקר*, 4 בנובמבר 1935: 4.

51 חריף, *ציונות של שרירים*: 209.

52 ליפא לויטן, "קראתי בעיתונים", *הירדן*, 6 בנובמבר 1936: 6.

מהבחירה. ליפא לויטן תיאר את הנשיא הנבחר כ"איש הסוכנות, שהסגיר ציונים תמימים לשלטונם של אנשי האינטרנציונל".⁵³

ג. מחיר ההקצנה

זמן קצר לאחר שובה של משלחת מכבי ארץ ישראל מוועידת ברנו התכנסה הוועידה הארצית של מכבי בירושלים (29-30 בנובמבר 1935). לקראת הוועידה גברו המתחים בין המחנה המתון שתמך בנאמנות למוסדות הלאומיים ובין קבוצת מתנגדי החלטות ברנו, שהייתה ברובה רוויזיוניסטית ותמכה בהסתדרות הציונית החדשה (הצ"ח), ובה ליפא לויטן.⁵⁴ לויטן היה אחד המתנגדים התקיפים ביותר נגד החלטות ברנו, ונשא את קולו מעל במת העיתונות ומעל במות הנואמים בכינוסים שונים שקדמו לוועידה הארצית. באספה הכללית של מכבי תל אביב, הגדולה באגודות מכבי בארץ ישראל, תקף את החלטות ועידת ברנו ואת "הרוחות הרעות של השמאל" השוררות באגודה. נאומו המשתלח עורר מהומה. נאומו, כך תואר בעיתון 'הירדן', הביא להתפטרות יושב ראש האגודה יצחק ציזלינג ולמינויו של דוד אלמגור תחתיו.⁵⁵

בוועידה הארצית בירושלים השתתפו 131 צירים מ-30 סניפים בהם 29 נציגים ממכבי תל אביב ומאגודת הבת של מכבי – 'ברית מכבים עתיד'.⁵⁶ אחת הסוגיות הבוערות שעמדו לדיון הייתה ההשתתפות הצפויה של ספורטאים יהודים במשחקי ברלין האולימפיים, שנידונה בקונגרס ברנו וגם שם עוררה מהומה. החלטה מהוססת – "לשחרר את הספורטאים העברים מהשתתפות במשחקי ברלין" – חוללה סערה מחודשת והוועידה נאלצה להוסיף פסקה מחייבת האוסרת על החברים להשתתף במשחקים ואף להנפיק עבורם סרטיפיקטים במקרים של נידוי ספורטיבי בארצות מוצאם. לויטן, שהשתתף כציר, ונבחר כחבר המועצה הארצית, סיקר את הוועידה לעיתון 'הירדן'. בדיווחו הביע את עמדותיו הפוליטיות ללא ניסיון להסוותן וללא ניסיון להסתיר את אכזבתו מהנהגת מכבי. כך שיבח את נאומו של אורי נדב שאת תוכנו פרסם במלואו "מפאת כנותו". "בדרך כלל מבכר הנואם את העבודה, את המעשה, על הדיבורים. זה יותר מחצי יובל שנים שהוא

53 ליפא לויטן, "קראתי בעיתונים", הירדן, 15 בינואר 1937: 6.

54 ליפא לויטן, "ועידת מכבי, ההכנות לוועידה", הירדן, 9 בדצמבר 1935: 5.

55 [ללא שם מחבר], "חברי המכבי רוגזים על החלטות ברין", הירדן, 6 בנובמבר 1935: 5.

56 [ללא שם מחבר], "הוועידה הארצית של המכבי", דאר היום, 10 בדצמבר 1935: 6.

עובד ללא לאות, וללא הפסקה את עבודתו המכבית". לעומת זאת הוא סיכם במשפט אחד את הנאומים של נציגי המוסדות הלאומיים: "רגילות היו רק הברכות של הסוכנות, הועד הלאומי, הקרן הקיימת, קרן היסוד...". לויתן חס על קוראיו ולא השתלח בנשיאות מכבי מעל גבי דפי העיתון ואף נימק את הריסון שהפגין: "מכיוון שאיני רוצה להביא עצבות על הקוראים אני דולג על כל הפרק הזה".⁵⁷ הוועידה ננעלה לא לפני שליפא לויתן עורר מהומה בשל דרישתו מהנשיאות להצהיר ש"כל תורת המעמדות זרה לנו". הצעתו נדחתה.⁵⁸

בשבועות ובחודשים שלאחר הוועידה החריף לויתן את עמדותיו הציבוריות. בבחירות לעיריית תל אביב, ב־15 בדצמבר 1935, עורר שוב מהומה לאחר שהתפרץ לקלפי באולם אהל שם. בעקבות התנהגותו הועמד לדין בפני השופט יעקב אזולאי, שהרשיע אותו בעבירת "הפרעה לשלום הציבור" וקנס אותו בלירה אחת.⁵⁹ שנה לאחר ועידת ברנו עדיין לא התפוגג כעסו של לויתן. בראשית 1936 פרסם מאמר נוסף בעיתון 'הירדן' ובו שב ותקף את החלטות הוועידה:

כשניסו להכניס פוליטיקה לתוך המכבי ולשעבד את המוני המכבים להסתדרות הציונית הישנה ולמרותו של העגל האדום [...] המוני המכבים חרדים לבל יחזרו על הטרגיקומי של ברין... אכן, גיבורי קונגרס ברין טרם עזבו את הכיסאות, שהרי הם שולטים עדיין במכבי וכוח חשוב נוסף להם – פרופסור ברודצקי, איש הסוכנות, שהסגיר ציונים תמימים לשלטונם של אנשי האינטרנציונל [...] אין אנו רוצים בשום שותפות עם מרכסיסטים.⁶⁰

הקשר המתחזק של מכבי עולמי ומכבי ארץ ישראל עם ההתיישבות העובדת עורר את זעמו: "וכי מה לנשיאות מכבי העולמית ולקבוצות החקלאיות של המכבים? וכי מה להם ולעילת המכבים? הרי הם עסוקים בוויכוחים על סידור השותפות עם הפועל. לא לשווא חרדים המכבים".⁶¹ בשנת 1937

57 ליפא לויתן, "ועידת מכבי, פתיחת הוועידה", הירדן, 11 בדצמבר 1935: 4.

58 [ללא שם מחבר], "ברוב של 3 קולות כורה המכבי קבר לעצמו", הירדן, 2 בדצמבר 1935: 2.

59 [ללא שם מחבר], "עיתונאי שנאשם בהפרת הסדר", הבקר, 6 בינואר 1936: 4.

60 שם.

61 ליפא לויתן, "קראתי בעיתונים", הירדן, 15 בינואר 1937: 6.

התגבשה במכבי תל אביב קבוצה אופוזיציונית בראשות אורי נדב וליפא לזיטן, שכונתה את עצמה "האופוזיציה המאורגנת". חבריה מחו על "טשטוש דמותה של המכבי כהסתדרות נוער לאומית" והתנגדו לאימוץ החלטות ועדת ברנו.⁶²

בינואר אותה שנה קיימה קבוצת ה"אופוזיציה" מפגש ובחרה את אולמה של מפלגת 'הציונים הכלליים', יריבתה של מפלגת מפא"י, כמקום לקיומו. בחירת אולם של מפלגת הציונים הכלליים נתפס כהתרסה כלפי ההנהלה והבעת התנגדות לשיתוף הפעולה שלה עם ההסתדרות הציונית ה"ישנה" בהנהגת תנועת העבודה. ליפא לזיטן נבחר כחבר ההנהלה של ה"בלתי מרוצים" – כך כינו את עצמם. במפגש קראו קריאה לשינוי ההנהגה, לעריכת בחירות חדשות באגודה ולשיתוף באי כוחה בבדיקת החברים הזכאים לבחור ולהיבחר.⁶³ בהזמנה למפגש כתבו: "מוחים אנחנו נמרצות נגד הוצאת דיבה עלינו, כאילו אנחנו עוסקים בפוליטיקה מפלגתית [...] מכבים! לחמו איתנו נגד בירוקרטיה וטרור [...] בנו איתנו את הסוקול היהודי".⁶⁴ הדויד הקריאה להקמת "סוקול יהודי" מלמד על מעורבותו של לזיטן בניסוח ההזמנה – כמו גם על הקרבה לעמדות ז'בוטינסקי.

הנהלת מכבי דחתה את התביעה לבחירות והוויכוחים המרים בהנהלת האגודה נעשו מתוחים ואלמים. באחת מאספות האגודה איבד לזיטן את עשתונותו, התנפל על חבר הנהלת האגודה יעקב סגל והפליא בו את מכותיו. החברים המבועתים נמלטו מאולם הישיבות והאספה פוזרה. כעבור כמה ימים קיבל לזיטן זימון למשפט חברים בפני בית הדין של התנועה. בהזמנה לדין נמסר ללזיטן כי עד לחריצת דינו הוא מנוע מלהיכנס לבית מכבי ולהשתמש במתקני האגודה.⁶⁵ נציין שיעקב סגל היה דמות בכירה ביותר בהסתדרות מכבי וכיהן כיושב ראש בית הדין של התנועה. לימים הוא התמנה לשופט במדינת ישראל. המשפט התקיים ב-16 בפברואר 1937 שלא בפניו של לזיטן, שבחר להחרים את המעמד. שלושת השופטים ששון לוי, משה ימיני ושמעון כספי תיארו בפסק הדין את מעלליו וגזרו את דינו:

62 [ללא שם מחבר], "אופוזיציה במכבי תל אביב", הירדן, 29 בינואר 1937: 1.

63 החלטות האספה הכללית של האופוזיציה במכבי, 27 בינואר 1937, ארכיון נשרי, תיק 1.10/27.

64 "האופוזיציה המאורגנת של המכבי תל אביב אל חברי המכבי תל אביב", 20 בינואר 1937, ארכיון נשרי, תיק 1.10/27.

65 ועד האגודה לליפא לזיטן, 4 בפברואר 1937, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/6.

הוברר לפנינו במידה מספיקה וחותכת כי החב' ליפא לויתן לוחם בחברי הוועד [...] בדרכים לא הולמים לחבר מכבי ע"י דברי גנאי, ביטויים גסים ומעליבים, איומים סקנדלים, והכאות הן באגודה והן בפומבי, לפני חברי האגודה ולפני זרים [...] אנו מחליטים לכן להוציאו משורות המכבי, לפרסם את פסק הדין בלוח הודעות של המועדון, להודיע לארגוני ספורט העברים בארץ ומוסדותיו ולפרסם את פסק הדין בעיתונות העברית.⁶⁶

כעבור חמישה ימים שיגר יושב הראש של האגודה יצחק ציזלינג מכתב אישי ללויתן. ציזלינג, שהיה קורבן למתקפותיו של לויתן ויעד מרכזי להשתלחותו, מחל לו והציע לו דרך נסיגה מעמדותיו הקנטרניות.

תהיה דעתך עלי מה שתהיה [...] אני מצהיר שאין לי דבר נגדך באופן פרטי. מתנגד אני להתנהגותך, לנימוסך במכבי [...] בשום אופן אי אפשר לעבור לסדר היום על "מעשה סגל" וייחסך למשפט הכבוד של האגודה [...] הנני מציע לך להתייצב בפני ועד האגודה, להביע את צערך וחרטתך על התנהגותך, על הפגיעה הקשה בחבר סגל, על אי הופעתך במשפט, לבקש שישפטוך מחדש ולהצהיר שתקבל עליך את פסק הדין [...] זה המוצא היחידי והאפשרות היחידה עבורך לחזור לשורות המכבי, וברצון טוב ויחס טוב ונימוסי תוכל להיות לחבר פעיל ומועיל [...] אני מצדי מוכן לעזרתך.⁶⁷

במקום להשיב להצעה הנדיבה של ציזלינג וללחוץ את ידו המושטת נערך לויתן למתקפה חזיתית. שלושה ימים בלבד לאחר שוועד האגודה גזר את דינו הוא פרסם בעיתון 'הירדן' כתבה שהבאישה את ריחה של מכבי תל אביב. "מדוע עוזבים את מכבי תל אביב?" זעקה הכותרת. בכתבה הוא תיאר כיצד הספורטאים המצטיינים עוזבים את האגודה בזה אחר זה. הוא ציטט את דברי האתלט דב רבינוביץ': "חברי הוועד של מכבי תל אביב אינם מבינים כלום בספורט [...] רצונם לעמוד בראש האגודה הספורטיבית הזאת

66 "פסק דין", 16 בפברואר 1937, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/6.

67 יצחק ציזלינג לליפא לויתן, 21 בפברואר 1937, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/6.

הוא אך ורק לשם הכבוד המסולף".⁶⁸ לדבריו האגודה אינה מחזיקה בהשקפת עולם עקבית ומתחמקת מהתמודדות עם שאלת זהותה:

כמה פעמים באתי אני וחברי לוועד להעיר להם שפה ושם אין העבודה הספורטיבית נעשית כהלכה ותמיד היו עונים לנו באותה לשון שאין אגודת מכבי אגודה ספורטיבית גרידא. שהם אגודה לאומית וכו'. ואלה שמבקשים את הצד הלאומי שבאגודה מקבלים את התשובה ההפוכה... בקיצור זוהי אגודה לאומית לספורטאים וספורטיבית לדורשי הלאומיות. ולמעשה היא ריקה משניהם".⁶⁹

בסיום הכתבה הדגיש לזיטן את התיאור חסר הפניות, כביכול, שמסר לקוראי העיתון: "אלה הם דברי רבינוביץ", השתדלתי להביא אותם כפי שהם, בשפתו ובסגנונו. הפעם לא הפסקתי. שמעתי את דברי התוכחה מבלי להשיב דבר".⁷⁰ לזיטן סבר שההסתתרות מאחורי גבו של הספורטאי תלחץ על חברי הנהלת האגודה, שלבטח לא שיש לקרוא את הביקורת שנמתחה עליהם. לזיטן לא הסתפק בפרסום כתבות מכפישות ופנה אל צירי הוועידה הארצית של מכבי במכתב שעליו חתמו "הנהלת האופוזיציה המאורגנת במכבי תל אביב", ובראשם אורי נדב. במכתב העלה את אותן האשמות שפורסמו בכתבה, ונוסף עליהן האשים את חברי ההנהלה באוזלת יד ובניהול כושל.

עבודה ספורטיבית חלשה ולקויה, מחלקות בלתי מסודרות ומאורגנות רע, תהו ובהו בהנהלת העניינים, חסר חינוך ספורטיבי ועבודה תרבותית, קשר רופף וחלש בין החברים [...] הרוח הספורטיבית הלאומית של מכבי – אין לה שם וזכר במכבי תל אביב [...] והתוצאות? עזיבת חברים שבחלקם התרחקו לגמרי מכל עבודה ובחלקם עברו להפועל, ויצירת קלובים ספורטיביים חדשים.⁷¹

68 ליפא לזיטן, "מדוע עוזבים את מכבי תל אביב", הירדן, 19 בפברואר 1937: 4.

69 שם.

70 שם.

71 הנהלת האופוזיציה המאורגנת של מכבי תל אביב אל צירי הוועידה הארצית של מכבי [ללא תאריך], ארכיון נשרי, מכל 158, תיק 1.10/5.

השערורייה הגיעה לאוזנם של העיתונאים שניצלו את ההזדמנות להיפרע מלויתן שנודע בהתקפותיו על עמיתיו. במכתב ששיגר ללויתן שמעון סאמט, ממקימי אגודת העיתונאים וכתב ספורט בעיתון 'הארץ', הוא דרש בשם האגודה הסבר בכתב להתנהגותו האלימה.⁷² סאמט פרסם כתבה ובה ניסה לעמוד על הפיצול בשורות מכבי שרק מעטים הבינו את פשרה.

"כותב הטורים האלה איננו חבר בשום ארגון ספורטיבי ולכן קשה באמת לברר ברור מקיף מה מתרחש בשורות המכבי?". בהמשך הכתבה תמה מדוע הוציאו חברי האגודה את דיבתה בפרהסייה: "כעת נתברכנו באופוזיציה חדשה שקמה מחברי מכבי תל אביב הבלתי מרוצים מהנהלת העניינים שם. אופוזיציה זו חרגה מהמסגרת המקובלת ובמקום לשמור לעצמה את הזכות המגיעה לה להילחם בעד דרישותיה בפנים יצאה אל המרחב, אל אולם מפלגתי מצבע מסוים [...] אין זו עמידה בפנים כשרגל אחת עומדת מעבר מזה והשנייה מהעבר השני [...] מוזר, מוזר מאד הפרק האופוזיציוני הזה [...] מדינה בתוך מדינה".⁷³

במאבק הפנימי בין לויתן למכבי הפסידו שני הצדדים. בחודשים הבאים סבלה מכבי מחיצי ביקורתו של לויתן, ואילו הוא, שסבל מנידוי ומחרמות, סולק מהאגודה שהייתה ביתו השני. כשנה ושלושה חודשים נדרשו ללויתן לשקול את הצעתו הנדיבה של ציזלינג שביקש ליישר את ההדורים. בסוף מאי 1938 התרצה ושיגר למכבי מכתב ובו ביקש לשוב לאגודה. בו ביום דנה הנהלת מכבי תל אביב בבקשתו והביעה את הסכמתה להשיבו לחיקה.⁷⁴ לויתן חזר אפוא לפעילות במכבי אך הופעותיו בוועידות התנועה העלו חששות תמידיים מפני התגרות פומבית והשתלחות במתנגדיו. בוועידת מכבי שנערכה בשנת 1939 כיבד את הנוכחים דוד בן גוריון. לויתן מיהר לבקש את רשות הדיבור ולהגיב על נאומו של האורח הנכבד. הקהל נע באי-נוחות ורחש נשמע באולם. ראשי מכבי שישבו במושבים הסמוכים לדוכן הנואמים רמזו ללויתן שימתן את דבריו מפאת כבודו של האורח. אחד מראשי מכבי

72 שמעון סאמט לליפא לויתן, 18 בפברואר 1937, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/6.

73 שמעון סאמט, "אלה בעצמאות ואלה באופוזיציה", הארץ, 5 בפברואר 1937: 10.

74 דוד אלמגור ואלהו פופובסקי לליפא לויתן, 30 במאי 1938, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/6.

ניגש לבן גוריון ולחש על אוזנו: "ליפא לזיטן הוא אחד מהקיצונים ביותר". עיתון 'הבקר' הסביר לקוראיו: "בקיצור: פחדו מפני דבריו של ליפא". עם תום הנאום נשמו הנוכחים לרווחה והעיתון סיכם: "לזיטן הרציני ידע גם הפעם לעמוד על הגובה ולא לצאת מהמסגרת".⁷⁵

ד. משמר המכבי

שיבתו של לזיטן למכבי אירעה כשנה לאחר ששותפו לדרך אורי נדב שב עם אנשי תהומי לחיק 'ההגנה'. השיבה הייתה קשה. אורי נדב אמנם מונה לנציג מכבי במפקדה הארצית, אולם רבים מהחברים ששבו מארגון ב' 'להגנה' התקבלו בחוסר אמון ונותרו חסרי השפעה בשולי הארגון.⁷⁶ השבים לשורות 'ההגנה' חשו תסכול עמוק לנוכח ההתנגדות שגילו ההנהגה הלאומית וארגון 'ההגנה' לתפיסתם המדינית והביטחונית. נדב וחבריו סברו שהמדיניות הבריטית בפלשתינה מאיימת על עתידה של ארץ ישראל כבית הלאומי היהודי והתנגדו לכל שיתוף פעולה עם השלטונות. בשל התנגדותם לפעילות האצ"ל ולפרישתו ממרות היישוב המאורגן מצד אחד, ובגלל התסכול ממדיניות 'ההגנה' מהצד השני הפנו נדב ואנשיו את מאמציהם לחיזוק צביונה הביטחוני של מכבי ולחיזוק מעמדה הלאומי. לא מן הנמנע שלזיטן שב למכבי כיוון שראה באור חיובי את ההתפתחות הזו ושאל להצטרף למהלך שהוביל נדב.

בשנים 1938-1939 החלה הקבוצה לעודד פעילות צבאית למחצה במכבי. ההנהגה לא נענתה בלב חפץ למגמה המיליטריסטית של התנועה. גם האגודות העדיפו לטפח את הספורט התחרותי על פני טיפוחם של הספורט השימושי וההכשרה הטרנס צבאית.⁷⁷ נדב האשים את תנועת מכבי בהזנחת ההכשרה לקראת המאבק על כיבוש הארץ ובשעת הצורך בכוח האגרוף. הוא טען כי ימיה של מכבי כתנועת ספורט חלפו וכי תפקידה הוא להכשיר את החייל העברי: "אנשים מברזל המוכנים לשרת את עמם [...] יצירת עם המוכן לקורבנות ומוכשר להקרבה עצמי [...] תנועת השחרור הלאומית של העם היהודי".⁷⁸ לצד נדב ביקרו גם אחרים את העיסוק בספורט לשמו ואת

75 [ללא שם מחבר], "תמונות מוועידת המכבי", הבקר, 12 בנובמבר 1939.

76 סלוצקי, מהגנה למאבק: 722-734.

77 איש-שלום, הסתדרות מכבי: 106.

78 אורי נדב, "ארץ ישראל ותנועת המכבי. תפקיד ודרך בשעה זו", נאום בכינוס עולי המכבי והמכבי הצעיר 17 באפריל 1938. ידיעות ברית המכבים א"י 17/18, תל אביב, יוני 1938. ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל, מכל 163, תיק 8-886. אצל איש-שלום: 106.

ההתמקדות בנבחרות הייצוגיות במקום בספורט השימושי. יהושע הדרי, מראשי מכבי, היה אחד הדוברים הבולטים בעניין זה. הדרי ראה בספורט התחרותי שעשוע בזבזני הדוחק את המאמץ הדרוש כדי להגן על המולדת.⁷⁹ בוועידת מכבי שהתקיימה באפריל 1939 הבשילו התנאים להקמתו של גוף בעל אופי צבאי למחצה, הפועל בנפרד מאגודות הספורט ונושא אופי לאומי מובהק. במאי אותה שנה הוקם באופן רשמי 'משמר המכבי' – זרוע ביטחונית חינוכית ועצמאית הפועלת מטעם מרכז מכבי.⁸⁰ מטרתו הייתה להעמיק את מעורבותה של התנועה בתחומי ההכשרה הצבאית ולספק מענה לחברים שהתלבטו על המשך דרכם ב'הגנה'.

רעיון הקמת המשמר הוצג לראשונה כבר בוועידת מכבי באוקטובר 1933 בפתח תקווה, אך מימושו התעכב במשך שש שנים.⁸¹ הקמתו בשנת 1939 הייתה תולדה של שני תהליכים שהתחוללו בעת ובעונה אחת: החרפת המתיחות בין החוגים האזרחיים וההסתדרותיים סביב שליטתה של ההסתדרות הכללית בארגון 'ההגנה'⁸² ואכזבה ציבורית גוברת ממדיניותה של ממשלת בריטניה בשאלת הבית הלאומי ובנושא הסכסוך היהודי-ערבי. בתוך פרק זמן קצר פרסמה ועדת וודהד את מסקנותיה וכפי שציינו בפרק הראשון, הן המליצו על חלוקה חדשה של ארץ ישראל (נובמבר 1938). הספר הלבן של מקדונלד (מאי 1939), שבישר על נסיגה דרמטית מהצהרת בלפור, גרם לתחושת בגידה עמוקה בציבור היהודי בארץ ישראל.⁸³

באותו הזמן גיששו חברי מכבי שפרשו לארגון ב' את דרכם חזרה לחיק מכבי. משמר המכבי היה חלופה ביטחונית לביטוי מוחשי של זהותם הלאומית.⁸⁴ דוח הפעולה של מרכז מכבי מאותה שנה מציין את מינויו של אברהם תהומי – מי שהוביל את פרישת ארגון ב' ופיקד עליו – למפקד המשמר. לצידו פעלו אנשי מכבי ותיקים: אהרון נתנאל, דוד אלמגור, חיים ויין, חיים כהנוב, זליג רוסצקי וד"ר יונה שברטפינגר. משמר המכבי סר

79 יהושע הדרי, המכבי לקראת ייעודו, מרץ 1939, ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל מכל 14, תיק 8-315.

80 החלטת הוועידה הארצית של הסתדרות מכבי, ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל מכל 94, תיק 5-32; החלטות המועצה הארצית של מכבי ארץ-ישראל מיום 28 באפריל 1939, ארכיון יד טבנקין, מכל 22 תיק 1. ואצל איש-שלום, הסתדרות מכבי: 121.

81 'להקמת משמר המכבי', חוזר 111/39, ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל, תיק 0125-1: 60.

82 סלוצקי, תולדות ההגנה ג': 32-45.

83 להרחבה ראו לדוגמה: רונלד צוויג, "בריטניה, ה'הגנה' וגורל הספר הלבן", קתדרה 29 (1983): 145-172; יעקב שביט, יהודה ריינהרץ, הדרך לספטמבר 1939 (תל אביב: עם עובד, 2006).

84 איש-שלום, הסתדרות מכבי: 120.

למרותו של מרכז מכבי ומשימתו הראשונה הייתה להכשיר את חברי המשמר בספורט שימושי.⁸⁵ ליפא לויתן, שלא נמנה עם הנהגת המשמר החדשה, קידם את רעיון המיזוג המוחלט בין מכבי לבין זרועותיו הביטחוניות וראה בארגון החדש את ה"סוקול היהודי" שאליו פילל. "המכבי כולו הוא משמר המכבי", כתב בהתרגשות, וראה בכך הגשמה של חזונו הספורטיבי-לאומי.⁸⁶ ואולם חזון זה לא התממש במלואו. חודשיים אחרי הקמת משמר המכבי הכריזו המוסדות הלאומיים על מפקד ארצי של מתנדבים כגרעין להקמת חיל העם. הסתדרות מכבי דרשה להכיר במשמר המכבי כיחידת גיוס עצמאית עם כפיפות כפולה: למרכז מכבי ולמוסדות הלאומיים – ונענתה בשלילה.⁸⁷ הקמת משמר המכבי שיקפה את אחד משיאי תהליך ההתרחקות של מכבי ממעמדה כתנועה ספורט לאומית ואת התקרבותה אל תחומי ההכשרה הביטחונית והמעורבות הפוליטית.

סוף שנות השלושים היו שנות ההקצנה האידאולוגית של לויתן. רמזים רבים העידו על פעילותו החשאית נגד השלטון הבריטי ועל ניסיונותיו לדחוף את מכבי לעשייה ביטחונית. מעט בלבד ידוע לנו על פעילותו החתרנית אך זו לא נעלמה מעיניהן הפקוחות של השלטונות הבריטים בארץ. שמו נקשר שוב ושוב באירועים לא חוקיים אך מעולם לא הוגש נגדו כתב אישום בגינם.

85 דו"ח שהוגש לוועידת מכבי 1939, ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל, מכל 250, תיק 8-0382: 36.

86 ליפא לויתן, פרוטוקול הוועידה הארצית, 5 בנובמבר 1939, ארכיון מכבי ע"ש יקותיאל, מכל 94, תיק 4-32-5.

87 סלוצקי, תולדות ההגנה ג': 295-297.

פרק תשיעי

מאסר ושערורייה פוליטית

בין קיץ 1938 לסתיו 1941 ניצב לויתן במרכזם של שני אירועים שסוקרו בהרחבה בעיתונות. האחד, מאסרו בכלא עכו, והשני, גירושו מקיבוץ עין השופט, שנודע כ"פרשת עין השופט". שתי הפרשות עוררו דיונים ציבוריים על הקשר של חברת היישוב עם השלטונות הבריטים ועל הקיטוב החברתי של היישוב ותפקידה המכריע של העיתונות בעיצוב דעת הקהל. בשני אירועים אלו הביא לויתן לשיא את טשטוש הגבולות בינו, כאדם פרטי, לבין עבודתו כעיתונאי. פרשות אלה מחדדות את השאלה עד כמה רשאי עיתונאי להשתמש באירוע אישי כדי להשפיע על עמדות ציבוריות.

א. אסיר בכלא עכו

בליל 11 ביולי 1938 התדפקו שוטרים בריטים על דלת ביתו של ליפא לויתן ברחוב טרומפלדור 2 בתל אביב. השוטרים כבלו אותו באזיקים, ערכו חיפוש בדירה ולאחר מכן הובילו אותו למעצר עם עשרות חשודים נוספים, בהם ד"ר ישעיהו אליהו, סגן ראש עיריית רמת גן.¹ ב-14 ביולי הובאו העצורים בפני שופט שהורה על מעצרם המנהלי למשך שנה על פי 'החוק למניעת פשעים'.² למוחרת בבוקר נשלחו לכלא עכו שנעשה משכנו של לויתן בשנה זו. יש להניח שלויתן לא הופתע מהמעצר. מעצר זה התרחש בשיא שנת ההסלמה ביישוב היהודי ובצל כמה תהליכים שאירעו בעת ובעונה אחת: חחרפת המרד הערבי (1936-1939), פרסום המלצות ועדת פיל (יולי 1937) והשבר הפוליטי שעורר 'פולמוס החלוקה' בין תומכי הקמת מדינה יהודית

1 [without author name], "Searches and Arrest's", *The Palestine Post*, 12 July 1938.

2 [ללא שם מחבר], "במאסרי הרוויזיוניסטים", דבר, 15 ביולי 1938: 8.

בשטח מצומצם לבין שוללי רעיון החלוקה החרפת הקיטוב ביישוב בשל פעילות התגמול של האצ"ל נגד הבריטים (ראו בהרחבה בפרק הראשון). הבריטים הגיבו בגלי מעצרים, שחלקם כוונו גם כלפי פעילים מזוהים ומעוררי מחלוקת, כליפא לויטן.³ ייתכן ועיתוי המעצר של לויטן קשור בניסיון בריטי להשפיע על הדיון הפנימי בציבור היהודי. המעצר אירע שלושה ימים אחרי שהוועד הלאומי והרבנות הראשית פרסמו כרוזים שקראו להימנע ממעשי איבה ונקם ולהיזהר ממלחמת אחים.⁴ חלק ממנהיגי הציונות הכללית סירבו לגנות בפומבי את פעולות האצ"ל בנימוק של אחווה יהודית.⁵ באותו יום התקיימה פגישת ז'בוטינסקי וגולומב בלונדון, שבישרה על שורה של מגעים בניסיון להגיע להסכמות בנוגע לפעולות האצ"ל. המגעים נכשלו בסופו של דבר.⁶

מאסרו של לויטן אפוא היה חלק מניסיון ההרתעה הבריטי שכוון לא רק לחברי המחתרת, אלא גם לרחוב היהודי כולו. נראה שהבריטים ייחסו ללויטן השפעה ציבורית לאור פרסומיו הרבים, אף שרובם התמקדו במדורי הספורט. ואומנם, המאסר סוקר בעיתונות בהרחבה ולא מן הנמנע שלויטן עצמו תרם לכך בהיותו עיתונאי ובעל קשרים. השבועון 'עיתון מיוחד', שנודע בגוון הרכילות שלו, תיאר בנימה משועשעת את מאסרו: "בין הנאסרים בתל אביב נמצא גם העיתונאי הספורטיבי הפופולרי ליפא לויטן. כשנודע לחברו על מאסר זה העיר בשקט: מזלו של ליפא. עכשיו תהיה לו ההזדמנות לבחון באופן מעשי ענף חדש של אתלטיקה קלה: ישיבה ממושכת".⁷ בתקופת מאסרו הוצא לויטן לבדיקות רפואיות שעליהן מיהר לדווח לעיתונאים.⁸ בחודש אפריל 1939, בתום עשרה חודשים מיום כליאתו של לויטן, בישרו העיתונאים מכל הקשת הפוליטית על שחרורו הצפוי, בתנאי שיימנע מעיסוק בפוליטיקה.⁹ לויטן ניצל את שחרורו כדי לעשות לעצמו יחסי ציבור. הוא סיפק לעיתונאים תמונות ובהן הוצג דיוקנו בזוויות שונות – בפנים חלקות

3 לאה טייכר, הכלא – במאבק לעצמאות 1936-1948, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (חיפה: אוניברסיטת חיפה, 2003): 72.

4 למשל: הנהלת הוועד הלאומי והרבנות הראשית, "בשעה קשה זו, קריאה אל הציבור העברי", דבר, 8 ביולי 1938: 1.

5 שפירא, "בין הבלגה וטרור". וראו בהרחבה בפרק הראשון.

6 ראו בהרחבה בפרק הראשון.

7 [ללא שם מחבר], "בבת צחוק חמוצה ומרה", עיתון מיוחד, 82, 17 ביולי 1938.

8 מכתב מרופא לא ידוע לד"ר תומסון (Thomson), מאי 1939, ארכיון נשרי, מכל, 305 תיק 5.04/23; [ללא שם מחבר], "מסחר עכו לריפוי שיניים", המשקיף, 7 בפברואר 1939: 4.

9 [ללא שם מחבר], "ליפא לויטן שוחרר", הבקר, 27 באפריל 1939; [ללא שם מחבר], "ליפא לויטן שוחרר", המשקיף, 27 באפריל 1939: 1; [ללא שם מחבר], "שוחרר ממאסרו",

לפני מאסרו, עבדקן בעת מאסרו ומגולח למשעי לאחר שחרורו, וכך שיווה לסיקורו אופי סנסציוני.¹⁰

התרוממות הרוח בעקבות השחרור המוקדם והפרסום הנרחב התחלפו עד מהרה במפח נפש. לויתן ששהה בכלא במשך עשרה חודשים, סולק מדירתו ברחוב טרומפלדור, ככל הנראה בשל אי־תשלום דמי שכירות, והיא הושבה לבעליה בצו בית משפט. הוא לא זכה לתמיכה או לסיוע ציבורי, והאסיר המשוחרר נאלץ לחפש לעצמו דירת מגורים אחרת.¹¹ היעדר התמיכה לא ריפה את ידיו ואת קולמוסו. כעבור שנתיים עמד לויתן במרכזה של פרשייה חדשה שעוררה סערה ציבורית ופרנסה כתבות עיתונות רבות.

ליפא לויתן בעת מאסרו בכלא עכו, באדיבות מכון ז'בוטינסקי

הארץ, 27 באפריל 1939: 6; [ללא שם מחבר], "שחרור ממחנות האסירים", דבר, 24 באפריל 1939.

10 ראו למשל, מ. קיפניס, "פון אן באמבע איז הרויס א בארד", וורשא היינט, 13 ביוני 1939: [without author name], *Palestine Illustrated News*, 12 May 1939.

11 הודעה של משרד ההוצאה לפועל בתל אביב, הארץ, 29 בספטמבר 1938: 6.

ב. פרשת עין השופט

פרשת עין השופט הייתה אולי השערורייה הציבורית הגדולה ביותר שעורר ליפא לזיטן ושהדיה נשמעו עוד שנים רבות לאחר שהסתיימה. גם במבט לאחור לא ברור אם הפרשה תוכננה על ידו מראש כהתגרות פוליטית או שהצליח להפוך בכישורו הדרמטי אירוע מביך, אך שולי יחסית, לשערורייה רבתה. כך או אחרת, האירוע שבמרכזו ניצב לזיטן נצבע בצבעים פוליטיים וליבה את המחלוקת ששררה בין הפלגים הניצים בארץ.

ביום שישי, 19 בספטמבר 1941, בשעות אחר הצהריים הגיעו לזיטן ורעייתו מרים לקיבוץ עין השופט של השומר הצעיר. על יד השער פגשו את אחד מחברי הקיבוץ ושאלו אותו אם הם יכולים להישאר ללון בקיבוץ. לזיטן הציג את עצמו כעיתונאי המסייר בין יישובי העמק והביע התעניינות במגרשי הספורט ובבריכה של הקיבוץ. החבר שהופתע מביקורם הלא צפוי של האורחים תיאר את חשדותיו: "היה זה קצת תמוה – ללא התקשרות והודעה מוקדמת כך יופיע אדם אצלנו ואף יתכוון להישאר לשבת".¹² הוא ביקש את זוג האורחים הלא קרואים לחכות כמה רגעים וניגש למזכירות כדי לקבל אישור להלנתם. לאחר שקיבל את אישור המזכירות הזמין אותם החבר לסיוור במשק. לזיטן התעניין בפעילות הספורטיבית בקיבוץ ולאחר מכן הוזמן הזוג לארוחת ערב בחדר האוכל, ואף סודר להם מקום לינה.¹³

מדוע הגיע לזיטן לעין השופט ללא תיאום? מה חיפש בקיבוץ של השומר הצעיר שנוא נפשו? לזיטן הסביר שרעייתו והוא בילו בקיבוץ חנייה במשך שלושה ימים והוא אף הרצה בפני החברים על הספורט. הזוג טייל בדרכים ובאקראי הגיע לעין השופט. לדבריו, מרים רעייתו הביעה חשש מלינה בקיבוץ של השומר הצעיר אך לבסוף התרצתה כשהסביר לה שחברי הגרעין הם עולים מסבירי פנים מצפון אמריקה. לאחר ארוחת הערב ניגש אליהם בחר וביניהם התפתחה שיחה שאת תוכנה תיאר לזיטן:

שאל: אתה לזיטן ליפא? עניתי כן. אתה לא משורתנו, אתה מתנגדנו, עליכם לעזוב את הנקודה. עניתי – על השורה איני רוצה לדבר, אולם נכון שאני לא מהשומר הצעיר, אני ממתנגדי השומר הצעיר. שאלתי – מי אתה? ענה לי שמי

12 רשימותיו של דב ורדי, אצל: בריל עפרה, ארכיון עין השופט, 22.3.201422 במרץ 2014 מאוצרות ארכיון עין השופט: פרשת לזיטן (einhahofet.blogspot.com).

13 מתוך עדויות ועדת עין השופט, 18 בנובמבר 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

אהרון. ושאלתיו בשם מי אתה מדבר? ענה – אני מיופה כוח, ואני דורש שתעזבו הנקודה. עניתי – אתה יודע את ליפא, אני אינני פחדן, בשעת המאורעות הייתי הולך תחת אש, אבל אני עם אישה, ואתה שולח אותנו בלילה, מה אעשה אם אפגוש בערבים, אם אפגש עם ערבי אחד או שניים אשית לי עצה, אבל אם אפגוש עם רבים מה אעשה. על זה ענה לי אהרון: אמנם יש דברים המתנגדים להיגיון אבל ככה יש.

אחרי חילופי הדברים הובל הזוג לספרייה של הקיבוץ והופקדה עליהם שמירה. הידיעה על האורחים הלא קרואים עשתה לה כנפיים וחברי הקיבוץ חשו לספרייה כדי לחזות בזוג הממתין לסילוקו. "הציצו בפנינו כדי לראות את הפושעים", תיאר לויתן את ההרגשה, "הרגשתי עלבון צורב". לאחר המתנה ממושכת הועלה הזוג על טנדר וסולק מהיישוב. כך תיאר לויתן את השתלשלות האירועים:

עלינו על האוטו, בו נמצאו עוד מספר גפירים מזוינים ברובים ובמקלות ונסענו. באמצע הנסיעה נעמד האוטו מבלי שכיבה את המכונה ודרשו ממני לרדת [...] עד שהספקתי לראות אשתי כבר הייתה מחוץ ואני ירדתי וכהרף עין האוטו נסע והשאירו אותנו בחשיכה על הכביש מבלי לומר לנו איפה אנחנו ואיך עלינו להמשיך.

בודדים בחשכת הלילה נשארו בני הזוג ללא ידיעה היכן הם נמצאים ולאן עליהם לפנות.

אשתי הציעה לי להישאר בלילה על יד הכביש עד אור הבוקר. לא הסכמתי לכך, והמשכנו ללכת. הרגשתי כי אנו מתקרבים לכפר ערבי. הכרתי זאת על פי הדיש. כשהתקרבנו יותר התנפלו עלינו כלבים. התגוננו נגדם בשורשים שהוצאתי מהקרקע והצלחנו להשתמט, ושום המשכנו ללא דרך. פתאום ראינו אור ונמשכנו אחריו, וכן התקרבנו לגדר. ושאלנו מי כאן – יהודים, הייתה תשובה בטון מוזר, איזה נקודה כאן שאלתי – קיבוץ הזורע. הטון המוזר העלה לי חשד, אולי גם להם הודיעו איך לקבל את פנינו.

חשדותיו התחזקו כשחברי הקיבוץ נמנעו מלהזמין אותם ללון במקום אלא הפנו אותם למושב יוקנעם. השניים החלו לצעוד לכיוונה המשוער של המושבה. בצד הדרך הבחינו בצריף ובגפיר שניאות להכניס אותם ואף הציע להם ללון במקום.¹⁴ לדברי לויטן, נודע לו ממקור מהימן "שמקיבוץ עין השופט הודיעו ליוקנעם שלא לתת לנו להיכנס".¹⁵

עד מהרה זכה הסירוב לארח את לויטן בעין השופט לכותרות בעיתונים מכל הקשת הפוליטית.¹⁶ לויטן הפך את הסיפור לאירוע ציבורי וכאמצעי לליבוש שנאה לתנועת השומר הצעיר כולה. כדי להעצים את הדרמה הציב לויטן את רעייתו מרים במרכז הסיקור. "האישה שהופקרה לסכנות הלילה בסביבה זרה", הכריזה בהבלטה כותרת עיתון 'הבקר'. בתיאור קורע לב תיארה מרים לויטן כיצד נדרש הזוג לעזוב את הקיבוץ המבודד והמוקף בכפרים ערביים עוינים בשעת לילה מאוחרת מבלי לתת את הדעת לסכנה הכרוכה בכך:

הורידו אותנו בכביש, בשדה פתוח והאוטו נסע תכף, מבלי שהנוטרים אמרו לנו היכן אנו נמצאים. היה חושך צלמוות ולא יכולנו להבחין בדרך שהיא לא הייתה מוכרת לנו. תעינו בדרכים, ולפתע ראינו עצמנו בכפר ערבי, כלבים התנפלו עלינו. לחמנו בכלבים, אגב נסיגה מהכפר. את החלחלה שעברה בגופי לא אשכח. רק לפנות בוקר הגענו למושב יוקנעם, שבורים ורצוצים.¹⁷

השמעת "הקול הנשי המופקר" הכתימה את אנשי עין השופט שנאלצו לעבור לעמדת מגננה. הביקורת שנמתחה על הקיבוץ הייתה חריפה ועלתה דרישה "לערוך חקירה ציבורית של המקרה, והחובה המוסרית והיישובית מוטלת במקרה זה על הוועד הלאומי".¹⁸ עיתון 'הארץ' קרא למוסדות הציוניים לברר את האירוע וביקר את שתיקת אנשי עין השופט שנמנעו מלהגיב על המתקפה נגדם.

14 ש.ם.

15 ש.ם.

16 ראו למשל: דבר, 20 בנובמבר 1941: 2; הצפה, 28 באוקטובר 1941: 3; הארץ, 16 בדצמבר 1941: 2; המשקיף, 22 באוקטובר 1941: 2.

17 [ללא שם מחבר], "האשה שהופקרה לסכנות הלילה בסביבה זרה מספרת כיצד גורשה מן הקבוץ", הבקר, 19 באוקטובר 1941: 4.

18 ש.ם.

אנו אומרים "הציבור מחכה", כי בטוחים אנו שזוהי הרגשת הציבור כולו, ללא הבדל חוגים והשקפות. שלא רק ה"בורגנים", אלא גם אנשים הקרובים למתיישרי עין השופט רוצים לדעת, אם יש אמת בסיפור על הוצאת איש ואישה מן הנקודה באמצע הלילה. אם כי היה להם לאנשי עין השופט זמן מספיק להשיב ולהסביר ולא עשו זאת עדיין [...] עד ששתיקתם לא תניח מקום לספקות, שאין להם מה להשיב. ואם הם עצמם ישתקו – הם היושבים על אדמה הנושאת את שמו של גדול המשפט והצדק – מחובת חבריהם לדבר בשמם. ועד אז תביעה אחת – בירור!¹⁹

כשקצו בעין השופט מהמתקפה התקשורתית שיגרו הודעה לעיתונות ובה הכחישו את תיאור המעשה וטענו: "ליפא לויתן יכול אפוא להתרעם אולם סיפורי הבדים על גירוש באמצע הלילה לתוך סביבה ערבית לנדידה עד אור הבוקר אינם אלא עלילת דברים מכוונת".²⁰ תגובת הקיבוץ רק הגבירה את הדרישה להקמת ועדת בדיקה. עיתון 'הבקר' תבע מהוועד הלאומי לחקור את האירוע.²¹

בשל הלחץ הציבורי ב-27 באוקטובר 1941 דן הוועד הלאומי באירוע והטיל על שניים מחבריו, יצחק בן צבי, חבר הנהלת הוועד הלאומי מטעם מפא"י, וזלמן שרגאי, חבר ההנהלה ומנהל המחלקה לעיתונות והסברה, איש הפועל המזרחי, לחקור את המקרה ולמסור לו את מסקנותיהם.²² במשך חודש נובמבר גבו השניים עדויות מכל הנוגעים בדבר ואף סיירו בעין השופט לשם בירור המקרה.²³ הלחצים על הוועדה מכל הזרמים הפוליטיים ביישוב היו כבדים ורצופים. בעמודים הראשונים של עיתוני הימין והמחנה האזרחי דרשו לראות בפרשה דוגמה להתנכלותה של ההסתדרות לאנשי הימין ותבעו את גינויו של השומר הצעיר כתנועה לא לאומית. כדי להבאיש את ריחו של הקיבוץ ציינה העיתונות מהצד הימני של המפה הפוליטית, שבאזכרה שקיים

19 [ללא שם מחבר], "הציבור מחכה לבירור", הארץ, 20 באוקטובר 1941: 2.

20 מזכירות עין השופט, הודעה לעיתונות, 22 באוקטובר 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

21 יצחק זיראב אל מזכיר המערכת משה איכילוב מהוועד הלאומי 26 באוקטובר 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

22 המחלקה לעיתונות והסברה של הוועד הלאומי, "המקרה בעין השופט", 16 בנובמבר 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

23 הנהלת הוועד הלאומי אל קיבוץ עין השופט, 19 בנובמבר 1941. אצ"מ, תיק J1/1032.

עין השופט לשופט ברנדיס, שעל שמו קרוי הקיבוץ, הונף דגל שחור ולא הדגל הלאומי.²⁴

כשבקיבוץ עין השופט נודע על הקמת ועדת החקירה חשו חבריו שהופקרו ושידינם נגזר מראש. יומיים לאחר שהוקמה הוועדה שיגרה מזכירות הקיבוץ מכתב לוועד ובו הביעה את מורת רוחה: "מיני ועדה מעיד על רצינות האשמה שהטלתם עלינו", התרעם מזכיר המשק. "לו הייתם פונים אלינו ומקבלים הסברה על כל העניין ודאי שזה היה מספק אתכם וחוסך לנו פרסום העושה אותנו לשמצה בפני הציבור". לגרסת הקיבוץ, גירושו של לזיטן נעשה על פי הוראות מפורשות של מוסדות הביטחון.²⁵ מתשובת הנהלת הוועד הלאומי למזכירות הקיבוץ אנו למדים על רגישותה לביקורת הציבורית ועל רצונה לשוות לעצמה חזות ממלכתית: "אין כל מקום להתמרמרותכם על הנהלת הוועד הלאומי שמיינתה ועדה לחקירת עניין עין השופט. דווקא אחרי שפורסם בעיתונות על מיני ועדה – העיתונות הפסיקה לטפל בעניין זה [...] ההנהלה לא יכלה להתעלם מהתביעה הציבורית לפרסם הודעה בעניין הנ"ל".²⁶

כשהחלה הוועדה בחקירת האירוע היא פנתה תחילה לליפא לזיטן לשם גביית עדות, אך הוא נעלם כאילו בלעה אותו האדמה ולא השיב לפניותיה. בניסיון לאתרו שיגר הוועד מכתבים למקום עבודתו בחברת החשמל ולמערכת עיתון 'המשקיף', שבו פרסם את מאמריו.²⁷ התסיסה הציבורית הלכה וגברה ככל שהתמהמהה הוועדה בחקירתה. ייתכן שלזיטן, בחוש תקשורתי מפותח, התעכב בכוונה במסירת עדותו כדי לשלוב את הציבור ולהגביר את הלחץ על הוועדה ועל הקיבוץ המוכפש. ב-16 בנובמבר התקבל בוועד הלאומי מכתב מרעייתו של ליפא, מרים, ובו היא הודיעה כי בעלה חלה ולכן לא יכול היה להעיד על האירוע. לחלופין, גוללה מרים לזיטן את השתלשלות העניינים, כפי שפורסמה כבר בעיתונות.²⁸ המכתב ששוגר ב-8

24 לדוגמה: "עוד על פרשת עין השופט", **הבקר**, 20 באוקטובר 1941: 1; "לפרצופה של מועצת ההסתדרות השמאלית", **המשקיף**, 21 באוקטובר 1941: 1; היחס כלפי ליפא לזיטן ואשתו "מתנגד לכל מידה יהודית-אנושית", **הבקר**, 16 בדצמבר 1941: 2.

25 מזכירות עין השופט אל הנהלת הוועד הלאומי, 29 באוקטובר 1941, **אצ"מ**, תיק J1/1032.

26 הנהלת הוועד הלאומי אל קיבוץ השומר הצעיר עין השופט, 2 בנובמבר 1941, **אצ"מ**, תיק J1/1032.

27 הנהלת הוועד הלאומי אל חברת חשמל, 12 בנובמבר 1941, **אצ"מ**, תיק J1/1032; הוועד הלאומי אל מערכת המשקיף, 12 בנובמבר 1941, **אצ"מ**, תיק J1/1032.

28 מרים לזיטן אל הוועד הלאומי, 8 בנובמבר 1942, **אצ"מ**, תיק J1/1032.

בנובמבר התקבל רק ב־16 בנובמבר. עיתון 'המשקיף' רמז כי מדובר בקנוניה שנועדה לעכב את העדות או לטשטשה.

עוד מעט ויהיה צורך להקים ועדת חקירה שתחקור את פעולותיהן של ועדות החקירה [...] אצל גברת לויתן ראינו קבלה רשמית של הדואר על מכתב רשום שנשלח מתל אביב ביום ה־9 בנובמבר והוועד הלאומי מודיע כי המכתב נתקבל בירושלים ב־16 (!) בנובמבר. מכתב מתל אביב לירושלים נדד שבעה ימים... ואני מציע בכל הרצינות: תורכב מיד ועדת חקירה שתסביר לנו כיצד קרה דבר מוזר זה. מישהו ודאי אשם כאן. או הנהלת הדואר או מזכירות הוועד הלאומי, או איזה גורמים שלישיים... מעניין מאוד שהדבר ייוודע ברבים...²⁹

כדי להדוף את החשדות פנתה הנהלת הוועד הלאומי למנהל הדואר כדי שיחקור את הסוגייה ויציג בפניה את תוצאות חקירתו.³⁰ הבדיקה בדואר לא סיפקה הסבר לעיכוב ולא טיהרה את האווירה החשדנית.³¹ במהלך הבדיקה התקבל מכתב מלויתן שסוף סוף הבריא לאחר שבועיים שבהם נמנע מלהעיד על האירוע. לפרטים שגוללה אשתו במכתב הוא ביקש להוסיף את רשמיו הקשים מקבלת הפנים הצוננת שזכו לה שכשהגיעו לקיבוץ הזורע, שמנע מהם מללון במקום ואילץ אותם לצאת בחשכת הליל ליוקנעם. לגרסתו, בהגיעם ליוקנעם התברר להם שאנשי השומר הצעיר הזהירו את בני המושבה מפני הזוג. "הגפירים ביוקנעם ידעו כבר אודותינו. כפי שנוודע לנו טילפנו מעין השופט והזהירו אותם לבל יתנו להיכנס למושבה לשני אנשים, גבר ואישה, החשודים והמסוכנים, לליפא לויתן הידוע".³²

ב־18 בנובמבר 1941 העיד לויתן בפני הוועדה במשרדי כופר היישוב בתל אביב. לפני שהחל לגולל את השתלשלות העניינים בעין השופט הוא ביקש למסור "הודעה אישית" לחברי הוועדה ובה ניסה להציג את עצמו כדמות ממלכתית:

29 ש. ר. "בכל הרצינות: תוקם ועדת חקירה", המשקיף, 16 בנובמבר 1941: 4.

30 הנהלת הוועד הלאומי אל מנהל הדואר, 17 בנובמבר 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

31 תאריכי 'נשלח-התקבל' בדואר, אצ"מ, תיק J1/1032.

32 ליפא לויתן אל הנהלת הוועד הלאומי, 15 בנובמבר 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

אינני שייך לשום מפלגה, אני חבר בהסתדרות הצה"ה, הכוללת בתוכה מפלגות שונות כמו הרוויזיוניסטים, ברית החשמונאים, אחדות ישראל ועוד. איני רוויזיוניסט, אני עיתונאי ספורטיבי, ולא כתבתי אף פעם בעיתונות על שום עניין אחר פרט על תרבות גופנית [...] אני 20 שנה בארץ, והייתי חבר בא. (ארגון 'ההגנה', המחברים), הייתי קצין, הייתי רגיל לבוא לביתו של בן צבי, בשנת 1936-1937 בזמן המאורעות באתי לבית בן צבי יחד עם יוסף הכט. ייסדתי את העיתון של הא. "על המשמר", ארגנתי אז את התערוכה הנודדת, לפי המלצתו של בן צבי ועזרתה של הגברת ינאית בן צבי. בשנת 1938 נאסרתי בתל אביב ונשלחתי לעכו לשנה. אחרי שחרורי התייצבתי לפני הממונה עלי מר רוזנטל,³³ זה היה בשנת 1939 והוא אמר לי שכל אלה שהיו נאסרים ושחררו עכשיו לא כדאי שיחזרו לא. מאז לא חזרתי.³⁴

לאחר ההצהרה תיאר לזיתן את האירוע בפרוטרוט כפי שסיפרה רעייתו מרים. "היש בינך ובין השומר הצעיר איזו יחסים מיוחדים?", שאלו חברי הוועדה. לזיתן ענה: "עם הפועל יש לי יחסים מתוחים, מכיון שכתבתי פעם נגד הפועל [...] ביני ובין השומר הצעיר לא הייתה אף פעם שום התנגשות, עד 1933 הייתי חבר הסתדרות. בקופת חולים הייתי חבר גם אחר כך כעובד בחברת החשמל".³⁵ בהמשך דבריו חשף לזיתן את הסיבה העיקרית שבעטייה גורש מהיישוב, והיא החשש מפני היותו מרגל. לעניין זה נציין שקיבוץ עין השופט שכן בסמוך לבסיס ג'וערה שהיה משנת 1938 בסיס האימונים וההדרכה של 'ההגנה'. כל שדרת הפיקוד הבכירה של 'ההגנה' השתתפה בקורסים השונים שהתקיימו בבסיס זה: קורס הקצינים של 'ההגנה', קורס המ"מ, קורס מ"כים, קורס מפקדי אזור, קורס קשר והפעלת נשק כבד. פעילות זו הייתה חשאית ביותר ולכן הוסוותה כמחנות אימון של התאגדות הפועל.³⁶

33 יצחק רוזנטל (ריזאל), מחוגי האזרחים בתל אביב וחבר מזכירות המפקדה הארצית של ארגון 'ההגנה'.

34 עדות לזיתן בפני ועדת 'עין השופט', 18 בנובמבר 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

35 שם.

36 סלוצקי, קיצור תולדות: 296.

בתחילת שנות הארבעים שררה אווירה מתוחה בין המשטרה הבריטית לארגון 'ההגנה'. המשטרה החלה לחפש את מחסני נשק של 'ההגנה' בפינות שונות בארץ. כך לדוגמה נערכו חיפושים במשמר השלושה, בכפר ויתקין, בסג'רה, בנווה יעקב ובעין החורש. הגדול בחיפושים אלה נערך ב־22 בינואר 1940 בכפר הנוער בן שמן. השוטרים גילו במקום שלושה מחסני נשק ובהם 27 רובים, תתי־מקלעים, רימונים ואלפי כדורים, וכן משדר אלחוטי. ב־11.4.1940 חוקקה הממשלה חוק האוסר אימון בתרגילי סדר צבאיים, ומטיל עונשי מאסר כבדים על המאמנים והמתאמנים. הניסיון להסוות את האימונים באמצעות פעילות ספורט לא שכנע את השלטונות, ובאביב 1940 כבר נאסרו כ־100 פעילים בעוון החזקת נשק ללא רישיון.³⁷

הישגי הבריטים בחשיפת הפעילות של 'ההגנה' עוררו חשד בקרב אנשי הארגון שמא פועלים בוגדים בתוכם. ואומנם במהלך שנת 1940 נודע כי השלטונות נעזרים במלשינים יהודים ולכן הוקמה מחלקת ריגול נגדי (ר"ן) והוחל בעיקוב אחרי חשודים ובחקירתם. במקרים חמורים שבהם נידונו למאסר חברי 'ההגנה' או שהוסגרו מחסני נשק לבולשת הובא עניינם לבית דין מיוחד, וכמה מלשינים הוצאו להורג בפקודתו. החשש של אנשי 'ההגנה' נבע גם מהקמת 'מחלקת שירות ידיעות' (מש"י) של האצ"ל שעסקה בבילוש אחרי אנשי 'ההגנה' ומחסני הנשק שלה. גִּנְבַת נשק 'ההגנה' על ידי אנשי האצ"ל הוכיחה שיש צורך לעקוב אחרי הארגונים הפורשים, ומחלקה מיוחדת בשם מח"ר (מחלקת רוויזיוניסטים) הוקמה בש"י.³⁸

לא לחינם אפוא העלה ליתן את נושא הריגול כסיבה לגירוש. כך העיד בפני ועדת החקירה: "התחלתי לחשוב שהם חושדים בי בנוגע לנשק [...] אולם רצוני לאמר [כך במקור] מאז הייתי חבר בא. יודע אני מה שלא צריכים לראות. כשהייתי בדליה וראיתי גפירים מתעמלים במכונות ירייה, התרחקתי, כי כך למדוני. אותו דבר גם כשהייתי בנהרייה".³⁹ התברר שארבעה חודשים לפני ביקורו בעין השופט כבר התריע יהושע גלוברמן, חבר מטה 'ההגנה' משנת 1936, מפקד פלוגות השדה בצפון ומפקד קורס 'ההגנה' בג'וערה הסמוכה, על סירוי החשודים באזור ג'וערה. על כך העיד אחד הנוטרים שהובילו את ליתן מחוץ לקיבוץ.⁴⁰

37 סלוצקי, קיצור תולדות: 297.

38 סלוצקי, קיצור תולדות: 312.

39 עדות ליתן בפני ועדת 'עין השופט', 18 בנובמבר 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

40 עדותו של שמעון, פרוטוקול העדויות בעניין המקרה של ליפא ליתן, 25 בנובמבר 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

אחד המוזמנים להעיד בפני הוועדה היה ד"ר משה סנה (קליינבוים), ראש המפקדה הארצית של 'ההגנה'.⁴¹ בעדותו תיאר את לויטן כאדם מפוקפק שאין לתת בו אמון:

לויטן היה בשעתו מפקד בא. תל אביב. לפני שבע שנים לערך היה נגדו משפט, הוצא מא. נפסק אתו כל קשר. אז הודענו לכל האנשים שהאיש הנ"ל הוא מחוץ למסגרת ואין אתו כל קשר. הוא עובד בחברת חשמל, פעמים אחדות דרשו הפועלים שעובדים אתו לפטרו עקב סכסוכים אתו וגם איימו בשביתות. הוא חבר המכבי. בשנת 1938 ישב תשעה חודשים במאסר בעכו. ב-1941 ערך סיור בעמק ובגליל וב-15 בינואר אותה שנה הופיע באספה של הרוויזיוניסטים. הוא היה חבר בצופים והוצא לרגלי אי-מוסריות. גם באגודת העיתונאים הייתה הצעה להוציאו. מטעם המפ. הוצאה הוראה כללית להיזהר ממנו. כשהיה בעין השופט התקיים בג'ערה שיעורים מיוחדים חשובים מאוד ודרושה הייתה זהירות מיוחדת.⁴²

סנה צירף לעדותו דוח על הופעתו של לויטן באספת הצה"ר, שבה השתלח בקיבוצים:

באחת האספות לפני כשבוע ימים לערך, הופיע ליפא לויטן בהרצאה על "רשמיו מביקור בקיבוצים בעמק ובגליל". באופן גס מאוד תקף את היישובים האלה וסיפר על החיים המשפחתיים והסקסואליים בקיבוצים. באולם האספה היו באותו זמן ברובו נוער בני 15-16 [...] ברור שאצל המבוגרים עשתה הרצאתו רושם רע מאוד. לויטן שהרגיש את הדבר אמר בין השאר: "כשם שרופא בזמן שהוא מרפא פצע הוא גם חותך חתיכות בשר, עלינו לא לשתוק ולספר את המעשה

41 הוועד הלאומי אל ד"ר משה קליינבוים, 28 בנובמבר 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

42 עדות משה סנה בדוח מגבית העדויות בעניין עין השופט, 1 באוגוסט 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

בקיבוצים השמאליים". אחד החברים המבוגרים העיר לו: "אין רופא עושה ניתוחים באולם אספות".⁴³

אחרי סנה נקרא להעיד יהושע גלברמן. גלברמן סיפר שבשעות הצהריים התייצבו בפניו שני חניכים וסיפרו לו שהסיעו ברכבם אדם בשם לויתן לקיבוץ דליה. החניכים סיפרו לגלברמן שלויתן ראה את הדגל המיוחד שהתנופה מעל המגדל בבסיס ג'וערה ושאל לפשרו. גלברמן הורה לכוחותיו בדליה לעכב את לויתן אך זה החל לצעוד לקיבוץ עין השופט. בשל הסכנה שיגיע לג'וערה – מקום שאפילו נוטרים מנועים מלהיכנס אליו – הורה גלברמן לעקוב אחריו, אך לא לאוסרו. פקודתו של גלברמן, כך נטען, נבעה מהחשד שמדובר במרגל בשירות המודיעין האנגלי. הימים היו ימים מתוחים מאוד. הבריטים ניסו לעצור את הפעילות המחתרתית של 'ההגנה' באמצעות פשיטות על בסיס האימונים בג'וערה ובחיפושים אחר נשק בקיבוצים.⁴⁴ העדות של אהרן אלפר, חבר קיבוץ עין השופט, סתרה את גרסתו של לויתן. אלפר היה האיש שליווה את הזוג בשהייתו בקיבוץ וזה שהסיע את השניים ליוקנעם. לדבריו הוא הציע לזוג ללון בקיבוץ ובבוקר לעזוב את המשק. "אינני רוצה לחכות עד מחר, אני רוצה לשלם וללכת מכאן", השיב לו לויתן. אלפר המשיך להפציר בו להישאר בקיבוץ אך לויתן התעקש לעזוב בלילה אף שכבר סודר לזוג חדר ללינה.⁴⁵

ב-8 בדצמבר 1941 פרסמה הוועדה את מסקנותיה. הוועדה פטרה את קיבוץ עין השופט מהאחריות לאירוע וניקתה אותו מהכתם שדבק בו: "ברור שלקיבוץ עין השופט ומוסדותיו לא היה כל שייכות למקרה שקרה עם ל. לויתן ואשתו, להיפך – הקיבוץ קיבל אותם בסבר פנים יפות ואף הכין בשבילם מקומות לינה". הוועדה גינתה את הפקרתם בלילה לבדם בכביש חשון מבלי לומר להם היכן הם נמצאים ולאן עליהם לפנות. הוועדה סיכמה את הדוח בקריאה להעניש את האחראים להתנהגות המנוגדת "לכל מידה יהודית אנושית".⁴⁶ אלא שבמקום שהחקירה היסודית של האירוע ופרסום מסקנות הוועדה ישימו קץ לפרשה הם רק הציתו מחדש את הוויכוח הפוליטי

43 דוח מאספת הצה"ר מ-20 לינואר 1941, שצורף לעדות משה סנה, 27 בנובמבר 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

44 סלוצקי, תולדות ההגנה ג': 120-132. סלוצקי מתאר רק מקרה אחד במשמר השלושה בו אכן נתפסו מלשינים.

45 פרוטוקול ועדת החקירה לעניין עין השופט, 25 בנובמבר 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

46 מסקנות הוועדה, 8 בדצמבר 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

בין הפלגים הניצים ביישוב, בעיקר כיוון שלא הופנתה אצבע מאשימה כלפי איש ספציפי.

בעיתונות הימין דחו את הניסיון להסיט את הדיון הציבורי בהתנכלות הפוליטית בתירוץ של ענייני ביטחון. כותרות עיתוני הימין הדגישו את קביעת ועדת החקירה שמדובר ב"מעשה שהוא בניגוד לכל מידה אנושית ויהודית".⁴⁷ 'המשקיף' המשיך להתסיס את קוראיו במהלך הבירור וגם לאחר שהוועד הלאומי זיכה את אנשי עין השופט מאשמה.

שערוריית עין השופט לא תטושטש! [...] יש יהודים בארץ, יהודים שהתייבשו על קרקע ציבורית ובאמצעים ציבוריים, הם רואים את עם ישראל מחולק לשני מחנות אויבים בנפש עד כדי כך שאסור להלין בכפרם זוג צעיר מן העם היריב. החקירה של הוועד הלאומי לא תוכל להגיע למסקנות הכרחיות אלו כי הוועד הלאומי נתון בידי אנשי השעטנו שאינם מרגישים בסכנת התהום והאיבה ופרוד העם... לא ניתן להשכיח את שערוריית עין השופט נדאג לכך שהיא תיוודע במלוא תפארתה הסוציאליסטית לציוני הגולה לאותם יהודים באמריקה שאינם יודעים עדיין איזה ילדי חמד נשלחו על ידם לארץ כחלוצים לאומיים כביכול, בחורים שנהנו כאן מכל התמיכה החומרית הניתנת ל"חלוצים" כאלה [...] ורואים יהודים מסוימים כאויבים בנפש שמותר להפקירם ללילה פלשתינאי באזור שומם.⁴⁸

'המשקיף' לא הניח למקרה וכל כמה ימים ליבה את האש מחשש שהפרשה תרד מסדר היום. כך פרסמה המערכת הערה מטעמה: "אנשי הקיבוץ הם צדיקים ותמימים ורק איזה אנשים שאין הוועד הלאומי קורא בשמותיהם, הם שעשו את המעשה המגונה. מי הם אנשים אלה? מה ביניהם לבין הקיבוץ? היבואו על עונשם?"⁴⁹ כעבור כמה ימים שב העיתון לעסוק בשערורייה. כך

47 "מעשה בניגוד לכל מידה יהודית", הארץ, 16 בדצמבר 1941: 2; "היחס כלפי ליפא לויתן ואשתו מתנגד לכל מידה יהודית-אנושית", הבקר, 16 בדצמבר 1941: 2.

48 [לש"מ], "שערוריית עין השופט לא תטושטש!", המשקיף, 12 בנובמבר 1941: 1.

49 [הערת המערכת], "פורסמו מסקנות ועדת החקירה בעניין עין השופט", המשקיף, 16 בדצמבר 1941: 4.

לעג העיתון לקיבוץ, לוועדה ולמסקנותיה הערטילאיות על זהות האחראים לאירוע:

אנשים... מי הם האנשים הללו? יהודים? ערבים? יפנים? סינים? ואולי מלאכים? – כמו שכתוב "וירא והנה שלושה אנשים ניצבים עליו". המלאכים שבאו בשעתם להציל את לוט מסדום באו כנראה להוציא גם את לויתן מסדום המודרנית. מי הזמין את האנשים הנ"ל לבוא בשעה 11 בלילה לעין השופט? מניין ידעו אנשים אלה שבקיבוץ עין השופט היכן נמצא הזוג לויתן? [...] ליבי ליבי עליכם חברי קיבוץ עין השופט! מצווה כה יפה של הכנסת אורחים נודמנה לכם – והנה ברגע האחרון נשמטה מידיכם, ולא זו בלבד, אלא גם רגעי חרדה עברו עליכם כשבאו לפתע אנשים בחצות לילה ו"חטפו" את אורחיכם... לא עין השופט – אלא אין השופט! אין עדיין השופט שישפוט את השופטים (שופתי הסירים בציון) ויושבי בין המשפטיים, שבטעות הפכו משופטים לשופטים, ומיושבי משפטיים ליושבי משפטים. אכן אין השופט!⁵⁰

'המשקיף' עשה ניסיון נואש לתקוע טריז בין חברי הוועדה ולהציג את שרגאי כמי שחלק על דעתו של בן צבי, אך נכנע ללחץ הוועד הלאומי. "נדמה לנו שיש יסוד להנחת, כי החבר של מפא"י (בן צבי, המחברים) והחבר של הפועל המזרחי אשר בוועדה (שרגאי, המחברים) לא באו ביניהם לידי הסכם בדבר פסק הדין והמסקנות [...] הנכונה השערנו זו?"⁵¹ בו ביום שיגר שרגאי מכתב למערכת המשקיף ובו הצהיר: "לא היו כל חילוקי דעות בין י. בן צבי לביני לא בקביעת העובדות של המקרה שקרה עם ליפא לויתן ואשתו בעין השופט ולא במסקנות שהגשנו להנהלת הוועד הלאומי".⁵²

במבט לאחור יש להודות שהאווירה הציבורית המתוחה ששררה בארץ בעת מינויה של הוועדה ובמהלך פעילותה בישרה מראש על כישלונה. מסקנות הוועדה נועדו לרצות את כל הצדדים המעורבים בפרשה ואת המחנות הפוליטיים שעמדו מאחוריהם. הוועדה ניקתה מאשמה את קיבוץ עין השופט ובו בזמן הביעה שאת נפש מגירוש הזוג באמצע הלילה. אלא

50 י. נץ, "על הניסים ועל הנפלאות", המשקיף, 19 בדצמבר 1941: 4.

51 [ללא שם מחבר], "שערוויית עין השופט לא נסתיימה", המשקיף, 17 בדצמבר 1941: 2.

52 ש. ז. שרגאי אל מערכת המשקיף, 17 בדצמבר 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

שכל הצדדים נחלו אכזבה ממסקנותיה שהדהדו עוד שנים רבות. בשנת 2014, בחלוף 73 שנים מאז הפרשה, הציג הקיבוץ את גרסתו באתר הקיבוץ תחת הכותרת: "גרסה העין השופטית לפרשת לויטן. ברל קרן שהיה המא"ז [מפקד אזור, המחברים] של הקיבוץ בשנות הארבעים מספר את סיפור פרשת ליפא לויטן מנקודת מבט 'עין שופטית'". תחילה רצה הקיבוץ לחשוף את פרצופו האמיתי של לויטן: "כאן צריך להבהיר דברים – ליפא לויטן לא היה ספורטאי תמים אלא עיתונאי רוויזיוניסטי מתלמידיו של זאב ז'בוטינסקי. בעיתון 'דבר' משנת 1990 סיפר חיים באר על מושא הערצתו של ליפא לויטן – תנועת נוער פשיסטית איטלקית באלילה". לאחר שתאיר את לויטן כפשיסט הציג הקיבוץ את גרסתו: "לצערנו לא יכולנו להגיב בגלל הסודיות הקשורה בפעילות 'ההגנה'. כאשר הוטל על הוועד הלאומי לחקור את הפרשה ישב בוועדת החקירה חבר מטעם המטה הארצי של 'ההגנה', דוב הוז. שם יכולנו לספר את הגרסה שלנו". הקיבוץ סיכם את הפרשה כך: "הוועדה שמעה גם את עדותו של גלוברמן וזיכתה את הקיבוץ מכל אשמה"⁵³.

53 עפרה בריל על פי רשימות של דב ורדי, "פרשת לויטן", 22 במרץ 2014, einhashofet.blogspot.com/2014/03/blog-post_22.html

פרק עשירי

האובד בניכר

א. הצצה לחייו האישיים

עד כה התמקדנו בפועלו הפוליטי של ליפא לזיתן יותר מאשר בו כאדם פרטי. ואומנם, רוב חייו הוקדשו למאבקים אידאולוגיים ונדמה לכאורה שהוא ויתר מראש על ימי קטנות, חי פנאי וקשרים אישיים. מצד אחד יכולנו לוותר על תיאור הפן האישי של חייו בנימוק שרוב מעייניו ניתנו במילא להגשמת רעיונותיו הפוליטיים. את לזיתן היה אפשר להגדיר כ"הומופוליטיקוס" במלוא מובן המילה. מהצד האחר אנו סבורים שההתחקות אחר חייו הפרטיים חשובה להבנת נפשו הסוערת ויכולה לשפוך אור על צדדים נוספים באישיותו, על מניעיו, על יחסו לזולת וגם על אחריותו. מעט מאוד ידוע על קשריו עם משפחתו ולא ידוע אם היו לו חברים קרובים שאותם שיתף במצוקותיו. המעט שידוע על חייו האישיים מקוטע ואפוף מסתורין. זולת תקופה קצרה של נישואים הוא חי בגפו. על קשריו האינטימיים עם נשים אפשר ללמוד רק מפתקאות וממכתבים שהשאירו מעריצותיו על דלת ביתו. הוא קיבץ את כולם והם נמצאו בעיזבוננו.

ליפא לזיתן היה גבר מחוזר ונשים רבות ביקשו את קרבתו, אך רק מעטות זכו לתשומת ליבו ולרגש חיבה מצידו. מקום מפגשו הקבוע עימן היה בקפה ולד שברחוב אלנבי. קפה זה שכן בבית שמואל דוד המפואר ברחוב אלנבי 79 בתל אביב. המקום היה מרכז בילוי ובו שני בתי אוכל, המסעדה של אברהם פדלוסוב ובית הקפה של משה ולד, שנודע בזכות גלידת בלזם המפורסמת.¹ ממכתבי המחזרות עולה שלעיתים קרובות לא הגיע לפגישות שקבע עימן. "מתפלאה אני וגם מודאגת שלא באת לפגישה הקבועה איתי בקפה ולד. חיכיתי לך שעה שלמה. אולי קרה משהו?", כתבה

1 שחורי, חלום שהפך לכרך: 272-280.

אחת המאוכזבות.² אחרות קצו בגחמותיו וניתקו עימו קשר.³ המחזרות הנחושות סבלו מהתפרצויות זעם שלא רוככו גם כשהן הרעיפו עליו ביטויי חיבה ודאגה כמו תיקוני בגדים, משלוחי מזון ופרחים.⁴ המכתבים ששיגרו לו היו גדושים בביטויי תסכול מהתנכרותו. קצרה היריעה מלגולל את כל מפח הנפש שחשו האומללות ולכן נסתפק רק באחד מהם. מכתב זה, שיוצג כמעט במלואו, פותח צוהר ליחסו השתלטני לנשים ולמצב רוחו הקודר, שלבטח השפיע על התנהגותו כלפיהן.

שלום ליפא!

אל תתפלא למכתבי זה. פשוט עוד לא קיבלתי תשובה סלחנית ממך, ואינני יכולה להירגע וכדי לקבל את התשובה הזאת יתלקח בוודאי עוד פעם וויכוח סוער, תנקוט כלפי קו תוקפני, ואז במצב כזה אינן שגורות בפי אותן המילים להצדיק את עצמי, ולהרגיע אותך, אלא להיפך, אני מסתבכת יותר ויותר ועל כן בחרתי בדרך זו: ליפא! הרבה הרבה חשבתי בעניין זה, שקלתי כל מילה שלך ובלב שלם אני מודה, שאתה צודק בהחלט. מחובתי היה לטפל בך בחוליך. לא מפני זה שאני יותר קרובה ויקרה לך מאחרת [...] משום שאני יכולה להבין לרוחך בזמן של מחלה יותר מאחרת, כי גם אני בודדה וגלמודה כמוך. באשמתי קרה מה שלא צריך היה לקרות. באשמתי נוצר הזעם והעגמומיות בנפשך. ועל כן אני פונה אליך כאל אח מסור, לידיד קרוב; תעביר מחק על כל האינצידנט הזה. תשכח ותסלח. הרי כשהנאשם מודה בפשעיו פסק דינו יותר קל. בזמן הקצר של הכרותנו גם אני טעמתי אי נעימויות, מרירות, וכל פרידה מאיתך אני עוברת קשה מאוד, חלל ריק מתהווה אז בקרבי כולי. לא פעם מצאת לנחון להצטדק לפני שהכרתיך בתקופה כזו, שאתה עייף מתמיד, במצב רוח רע תמיד ועסוק מאוד ואינך יכול להראות לי יחס לבבי [...]. מושרש בי הביישנות של הפרובנציאלית, ההתפנקות של בת יחידה, ילד שעשועים ויחד עם זה יתמות מגיל שש. הפחד, אי השותף, זה הכול בא לי בגלל טיפול על ידי זרים ולא על

2 ר. לליפא לויתן, ארכיון נשרי, תיק 5.04/21.

3 ק. אל ליפא לויתן, ארכיון נשרי, תיק 5.04/24.

4 ר. לליפא לויתן, ארכיון נשרי, תיק 5.04/20 וגם 5.04/23.

ידיה החמות הנאמנות של אמא [...] ליפא תלמדני להיות אחרת, אני מקווה שיש בי גם משהו מהטוב מהרגש המוסרי ואת הרע אפשר לעקור עוד ממני למרות גילי. ואתה ליפא מסוגל לזה, כי גנוז בך כוח שררה, השפעה, רק לא בזעם תלמדני בטוב, ברוך, תראה שאהיה תלמידה מקשיבה, אשמע להוראותיך, הערותיך הנכונות, אשתנה, רק תסביר לי בשקט, ברוך. ולפגישתנו ביום חמישי זה ב"וולד", הס לשנינו מלהזכיר את העבר. רק לשתי מילים ממך אני מחכה: "סלחתי ושכחתי, שכחתי וסלחתי". ואהיה אסירת תודה לך. ר.⁵

ההקשר שבעטיו נכתב המכתב לא ידוע. עם זאת משתקפת ממנו דמותו הרוגזת, המרירה והעגמומית של לויתן. ייתכן שאי-הידעה על קורות משפחתו בשואה הייתה הגורם שדכדך את רוחו בשנים שאחרי המלחמה. עד סוף שנות הארבעים לא קיבל לויתן סימן חיים מבני משפחתו שמהם נפרד כשעלה ארצה בתחילת שנות העשרים. זולת ביקור קצר בעירו דוקשיצי בתחילת שנות השלושים לויתן לא הזכיר אותם במאמריו הרבים. גם במקורות הארכיוניים אין קצה חוט שיכול לשפוך אור על אודות קורותיהם. ממכתב שנמצא בעיזבוננו התברר שאחד מאחיו, כנראה זליג לויתן, הגיע ארצה בשנת 1949. המכתב, ששיגר לו חבר בשם שמחה, מרמז על בדידותו של לויתן ועל המצוקה שחש בשל חוסר הידיעה על גורל משפחתו בשואה. כך כתב לו החבר:

ליפא היקר!

נודע לי שאחייך הגיע ארצה.

ברגע שמחה, קבל ממני את ברכת "ברוך הבא"

ואני מקווה שתמצא בו אח נאמן ומסור ואולי

סוף סוף יבוא קץ לנדודיך ולתלישותך,

שלך,

שמחה.⁶

5 ר' לליפא לויתן, אוגוסט 1945, ארכיון נשרי, תיק 5.4/24.

6 ראו מכתב מ.ש. ש. לליפא לויתן, 1 בנובמבר 1949, ארכיון נשרי, תיק 5.04/23.

בחדש נובמבר 1947 קיבל לזיטן הודעה מהמדור לחיפוש קרובים של הסוכנות היהודית ובה אות חיים מד"ר ליאון הרלינג, גיסו, ששהה במחנה העקורים שלאכטנזה (Schlachtensee) בברלין.⁷ מחנה זה פעל מטעם ארגון הג'וינט, שאותו ייסדו יהודי ארצות הברית לעזרת יהודים ממדינות אחרות. המדור לחיפוש קרובים היה אחד המוסדות המוכרים ביותר שפעלו בארץ ישראל ובמדינת ישראל משנות הארבעים ועד שנות התשעים של המאה העשרים. מאות אלפי ישראלים השתמשו בשירותיו כדי ליצור קשר מחדש עם בני משפחותיהם שעזמו אבד הקשר. מרבית הפונים היו ניצולי שואה שבנו את חייהם בארץ מחדש, וכן ישראלים ותיקים שאיבדו את קרוביהם בשואה. אולם גם אחרים מרחבי העולם, יהודים ולא יהודים, פנו למדור כדי שיסייע להם למצוא את קרוביהם בארץ ובחו"ל. הקרובים חיפשו באינטנסיביות את בני משפחותיהם גם כשהלכו והתמעטו הסיכויים למצוא אות חיים מהם.⁸

אין בדינו מידע על מועד עלייתו של ד"ר הרלינג לארץ והאם הביא עימו ידיעות כלשהן על משפחת לזיטן. למצב רוחו העגמומי של לזיטן הוסיפו כאביו הגופניים שמהם סבל כשאופנוע דרס אותו ברחוב מונטיפיורי, בעת שעזר לזקנה לעבור את הרחוב.⁹ בתקופה זו הוא מיעט לכתוב בעיתונים ועסק בעיקר בעריכת קבצים על ספרות הספורט בארץ. על מצבו הנפשי יכולה להעיד הפרשייה החדשה שבה הסתבך. בחדש יולי 1948 קיבל ליפא לזיטן זימון לדיון בבית משפט השלום בתל אביב בעקבות תלונה שהוגשה נגדו.¹⁰ ממכתב התלונה מתברר שבבניין שבו התגורר לזיטן התגוררה גם משפחה ולה ילדה בת שלוש וחצי שנים. לזיטן, קצר הרוח, רגז משום מה על הילדה ובעט ברגלה. הילדה נפלה ארצה, נחבלה בסנטרה ואביה תבע את לזיטן לדיון.¹¹

ב. המסע האחרון של ליפא

מעט מאוד ידוע על מעשיו של לזיטן בשנותיה הראשונות של המדינה. כתבת עיתונות אחת דיווחה כי הוא הצטרף לתנועת 'חרות' ונבחר כציר לוועידה

7 המדור לחיפוש קרובים אל ליפא לזיטן, 20 בנובמבר 1947, ארכיון נשרי, תיק 5.04/19.
8 תהלה דרמון מלכה, "מי מכיר מי יודע? מחיפוש הקרובים באירופה לאחר השואה ועד המדור לחיפוש קרובים", ישראלים, 3 (תשע"ב [2012]): 47-70.
9 [ללא שם מחבר], "אופנוע הפילו", הארץ, 5 באוגוסט 1945: 3.
10 Summons to Defendant, Criminal case 5617, 1948. זימון מבית משפט השלום בתל אביב 20 ביולי 1948. ארכיון נשרי, תיק 5.04/19.
11 יוסף יוסוביץ', תלונה, 18 ביולי 1948, ארכיון נשרי, מכל 305, תיק 5.04/8.

הארצית מטעם סניף תל אביב.¹² הצטרפותו לחרות הייתה מהלך צפוי לנוכח ההקצנה שחלה בהשקפת עולמו במשך השנים. בשנת 1950 יצא ליפא לויתן לברלין. מסע זה היה אפוף מסתורין מתחילתו ועד סופו הטרגי, וכל ניסיון להבין את קורותיו במשך שהותו בעיר עלה בתוהו. מכתבות העיתונות שסיקרו את יציאתו מהארץ עולה שלויתן הצטייד בייפויי כוח ממערכות עיתוננים, כפי שעשה במסעותיו הקודמים. העיתון 'חרות' דיווח ביובש על מסעו של לויתן: "סופרינו הספורטיבי מר ליפא לויתן יצא בדרך האוויר בשליחות עיתוננו לסיור במרכזי הספורט באירופה", ולא פירט.¹³

לויתן שהה בברלין זמן ממושך לעומת מסעותיו בעבר – שנה ושלושה חודשים. ביקורו האחרון בגרמניה התקיים בשנת 1930 בעת מסעו באירופה, ומאז חלו שינויים דרמטיים במדינה. רק שש שנים חלפו מאז שהסתיימה מלחמת העולם השנייה, ואפשר רק לשער את תדהמתו לנוכח מראות החורבן של עיר הבירה. לפני המלחמה הייתה ברלין ליבו המנהלי, הפוליטי והכלכלי של הרייך והתגוררו בה ארבעה ורבע מיליון בני אדם. אחרי הפצצות בלתי פוסקות של בעלות הברית ושבועות של קרבות רחוב קשים, שגבו את חייהם של כמאתיים אלף אזרחים וכמאה אלף חללים משורות הצבא האדום, כמעט לא נותר במרכז העיר ולו בניין אחד שעמד על תילו. מניין האוכלוסייה עמד על כמחצית משיעורה לפני המלחמה, וכארבעים אחוזים מהבניינים שהיו בה נהרסו. בברלין לא היו מערכות חשמל, ביוב או תחבורה ציבורית מסודרות.¹⁴ שנה לאחר סיום המלחמה מתו 12 אלף ברלינאים מתת-זונה בשל המחסור במקורות אנרגיה ומזון.¹⁵ השורדים, ובעיקר השורדות, סבלו מחשש מתמיד מפני נקמת הכובשים הסובייטים ומפני מעשי אונס אלימים.¹⁶

מאז ועידת פוטסדאם, שהתקיימה באוגוסט 1945, העיר חולקה לאזורי כיבוש שבהם שלטו ארבע בעלות הברית המנצחות: ארצות הברית, ברית המועצות, בריטניה וצרפת. בשנת 1947 אוחדו אזורי הכיבוש המערביים

12 [ללא שם מחבר], "נבחרו מוסדות זמניים לסניף התל אביבי של תנועת החרות", חרות, 17 באוקטובר 1948: 6.

13 [ללא שם מחבר], "ליפא לויתן לסיור באירופה", חרות, 5 במרץ 1950: 5.

14 Alexandra Richie, *Faust's Metropolis a History of Berlin*, Carroll & Graf, 1998, New York: 66.

15 פרדריק טיילור (תרגם עדי גינצבורג הירש), חומת ברלין (תל אביב: מטר, תשס"ט [2009]): 64 (להלן: טיילור, חומת ברלין).

16 Robert G. Moeller, "War Stories: The Search for a Usable Past in the Federal Republic of Germany", *The American Historical Review*, 101:4 (1996): 1008-1048.

ו"התוכנית להבראת אירופה", שנודעה כ"תוכנית מרשל" יצאה לדרך. כעבור שנה הונהג מטבע חדש בגרמניה המערבית שנועד להיאבק באינפלציה ובשוק השחור. בשל צעדי השיקום של גרמניה המערבית והעידוד האמריקני להקמת ממשל אוטונומי, נאמן לארצות הברית, הטילה ברית המועצות סגר על ברלין המערבית החל מחודש יוני 1948. המצור סימן את תחילתה של המלחמה הקרה בין ארצות הברית ובנות בריתה לברית המועצות וגרורותיה. ארצות הברית התגברה על הסגר באמצעות רכבת אווירית, ששינעה כמעט 70 אלף טונות אספקה בחודש, עד שזה הוסר בחודש מאי 1949. ב-23 באותו חודש נוסדה הרפובליקה הפדרלית של גרמניה.¹⁷

עם סיום המלחמה הוצפה ברלין בפליטים – לעיתים כמעט 25 אלף מדי יום – בהם אסירי מלחמה, חיילים משוחררים, עובדי כפייה משוחררים, גולים פוליטיים (בעיקר קומוניסטים) ויהודים ששרדו את מחנות הריכוז ואת מחנות ההשמדה. עד יולי 1945 הגיעו לעיר כחצי מיליון עקורים. מספר השורדים היהודים גדל מדי יום במאתיים חמישים נפש בערך, בעיקר בשל הגירת יהודים מפולין שסבלו מפוגרומים, דוגמת זה שהתקיים בעיירה קְיִילְצֶה בחודש יולי 1946. בשנים הבאות שימשו הרובעים שנשלטו על ידי בעלות הברית מחסה עבור כרבע מיליון יהודים מליטא, מצ'יה, מהונגריה, מרומניה ומפולין.¹⁸ בין השבים היו גם כ-6,000-7,000 יהודים גרמנים שהצליחו לשרוד את המלחמה.¹⁹ השורדים היהודים, שסבלו מכל התסמינים הפוסט-טראומטיים האפשריים, עסקו בעיקר בחיפוש מזון ומחסה. רובם מצאו מחסה בשלושה מחנות עקורים שהוקמו עבורם בברלין.²⁰ בהתחשב בתלאות שעברו הצליחו העקורים לכונן חיי קהילה תוססים, ארגנו חיי תרבות, אלתרו בתי דין פנימיים כדי להעניש את משתפי הפעולה והקימו מערכות חינוך לילדים ולמבוגרים.²¹

17 טיילור, חומת ברלין: 74-83.

18 מיכל בודמן, "יהודים במרכז אירופה", בתוך: ירמיהו יובל (עורך), זמן יהודי חדש, תרבות יהודית בעידן חילוני, כך רביעי (ירושלים: כתר, 2007): 168-173.

19 Atina Grossmann, "Trauma, Memory, and Motherhood: Germans and Jewish Displaced Persons in Post-Nazi Germany, 1945-1949", Richard Bessel and Dirk Schumann (Eds.), *Life after Death: Approaches to a Cultural and Social History of Europe During the 1940s and 1950s* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003): 93-128. Print. Publications of the German Historical Institute.

20 שוקי שטאובר, ישראלים בברלין (ראשון לציון: ידיעות אחרונות, 2017): 288.

21 שולמית וולקוב (תרגם מאנגלית ניר רצ'קובסקי), גרמניה ויהודיה, היסטוריה אחרת (ירושלים: כרמל, 2022): 235.

התנאים הפיזיים הירודים הביאו לשגשוגו של שוק שחור שבו השתתפו גרמנים, אמריקנים ועקורים יהודים. במחנות העקורים של היהודים התפתחה רשת שלמה של ספסרים זעירים שסחרה במצרכים כמו דברי סדקית, בגדים, מצעים, כלי רחצה וכמובן מזון.²² סוחרי השוק השחור היהודים לא הסתגרו במחנות העקורים ופנו לרחובות ברלין, שבהם התנהל רוב המסחר. פינת רחוב בחזית הרייכסטאג שימשה כאתר המועדף של פעילי השוק השחור. בקרן רחובות זה, בפארק הטירגרטן ובשדרות שהקיפו אותו, נפגשו חיילי הצבא האדום שקנו שעונים וסיגריות מחיילים אמריקנים ומאזרחים גרמנים שמכרו גם בגדים ומצלמות.²³ באי-סדר ששרר בעיר בשנים 1947-1950 היה סחר החליפין הדרך היחידה שנותרה לדיירי העיר להתמודד עם צורכי היום יום שלהם. ואומנם, קשה לדמיין את הישרדותם של תושבי העיר ללא קיומו. הפעילות בשוק השחור נוצלה גם למטרות מודיעין. בתמורה לרשות להמשיך לסחור סיפקו פעילי השוק השחור הגרמנים לאנשי מודיעין מהמערב מידע יקר ערך על אנשי הקשר הבכירים שלהם בצבא האדום.²⁴ חלקם של היהודים בפעילות השוק השחור הלך וגדל ככל שהורע מצבם. פעילותם האינטנסיבית ברוכלות הבלתי חוקית העכירה את היחסים עם הרשויות האמריקניות והתקריות בינם לבין השוטרים הצבאיים הלכו ורבו.²⁵ גם האוכלוסייה הגרמנית נהגה בעוינות ליהודים. הברלינאים שסבלו מקור, מרעב, ממחלות, מאונס ומביזה, האשימו את היהודים במצוקתם והאשימו אותם בכל הרעות שפקדו את העיר: עבריינות, קידום הסחר הלא חוקי בעיר והמשטר הקומוניסטי.²⁶ בחודש מאי 1949 פרסם עיתון 'הבקר' מאמר ובו תיאר כיצד פליטים יהודים מפולין השתלטו על השוק השחור ברחוב הברלינאי המפואר לשעבר קורפירסטנדאם. בהם יהודים שהתקשו להתקיים בגרמניה המערבית, שלה הייתה כלכלה יציבה פחות או יותר, והסתננו בחזרה אל "הפרנסות הקלות" בברלין. העיתון דיווח על טייס שהוציא פליטים יהודים מברלין והשתומם לגלות שלמרות שנוסעיו נשאו מזוודה

22 יהודה באואר, הבריחה (תל אביב: ספריית פועלים, 1970): 262 (להלן: באואר, הבריחה).

23 מייקל דובס, שישה חודשים ב-1945 (תל אביב: עם עובד, 2017): 323.

24 שם: 328.

25 באואר, הבריחה: 191.

26 Michael Berkovitz, Suzanne Brown Fleming, "Perceptions of Jewish Displaced Persons as Criminals in Early Postwar Germany", in: Avinoam J. Pat, Michael Berkovitz (Eds.). "We are Here": New Approaches to Jewish Displaced Persons in Postwar Germany (Detroit, Michigan: Wayne State University Press 2010): 167-193 (hereafter: Berkovitz, Brown Fleming, Perceptions).

אחת בלבד הכביד המטען על המטוס במידה גדולה מדי. ועדת חקירה גילתה שבמזוודות של הפליטים היו מטילי כסף טהור שנשאו עימם ל"משמרת" בגרמניה המערבית.²⁷

אייזיק רֶמְבֶּה סיפק עדות ממקור ראשון על מעורבות יהודים בשוק השחור. רמבה ביקר בברלין בחודש ינואר 1950, כחודשיים לפני בואו של לויתן לעיר. ברשימה ארוכה שחיבר מילא את תפקיד הקטגור, כדבריו, ותיאר בצבעים קודרים את אנשי הקהילה היהודית החדשה בעיר. "יהודים המתגוררים בבירתו של היטלר, המסתובבים בקורפיסטנדאם, טורחים להרוויח רווחים קלים, רודפי רוח ומנחם מנדלים העושים עסקי אוויר".²⁸ מרכז העסקים המפוקפקים היה ה'בראנדנבורג הויז', קפה השוכן בלב הקורפיסטנדאם. במקום מטונף זה התקבצו יהודים לניהול עסקיהם הלא חוקיים, למשחק קלפים או משחק ביליארד. מפעם לפעם פשטו המשטרה הבריטית והמשטרה הגרמנית על הבית וערכו חיפוש ככיסי בגדיהם של מבקרי. החרמת רבבות הדולרים לא הצליחה לפזר את מבקרי בית הקפה וכעבור כמה שבועות שבה המשטרה ופשטה עליו. היו יהודים שאימצו מתכונת חדשה לגריפת רווחים קלים. כנופיות של בעלי אגרוף יהודים, שנודעו בשם "שטארקע" (חזקים ביידיש), הטילו מורא על עסקים חוקיים ולא חוקיים וגבו מהם דמי חסות בכוח הזרוע. לעיתים פנו בעלי עסקים מכובדים לכנופיות בריזנים יהודיות וביקשו מהם להגן עליהם מפני קבוצות "שטארקע" אחרות, במחיר של שותפות עסקית.

רמבה התקומם נגד תופעה נוספת שאותה גינה בחריפות: נישואין בין יהודים לגרמניות. מספר רב של רווקות ואלמנות גרמניות ומספר קטן של רווקות יהודיות עודדו זיווגים שנראו כבלתי אפשריים רק כמה שנים קודם לכן. לדבריו:

לפני שנתיים שלוש עוד התביישו קמעה במעשים אלה. אך לאט לאט התרגלו גם לכך, וכל גבר בלתי נשוי הכניס לו לביתו אשה גרמנית [...] וכיוון שנוכחו שאמות הספים לא נעו והשמים לא התקדרו למעשה זה, רבו מספר ההולכים בעקבות הראשונים, הזריזים והנועזים. ראיתי כבר יהודים שהשליכו את נשיהן היהודיות אשר עברו יחד עם בעליהן את שבעת מדורי

27 [ללא שם מחבר], "שרידי היהודים בברלין", הבקר, 6 במאי 1949: 5.

28 אייזיק רמבה, "קטרוג על יהודי ברלין", הבקר, 20 בינואר 1950: 6.

הגהנום של הנאצים, והכניסו גם הם לביתם שיקסה גרמנית
יותר בריאה ויותר צעירה.²⁹

רמבה סיכם את סיורו בעיר בנימה פסימית:

אני שואל את עצמי אלף פעמים ביום. מה הם עושים
כאן? מדוע אין הם עוזבים את העיר הזאת? ולמה אין הם
עולים ארצה לישראל? מדוע הם מבאישים את ריחנו ואת
ריחם ברבים? ועל מה ומדוע הם מוציאים את קלוננו בראש
כל חוצות? [...] בלבב קשה אני יוצא את ברלין [...] הם
(היהודים) מתנוונים וקמע קמע הם מאבדים את ניצוצות
המוסר האחרונים [...] ואם ביום מן הימים יבואו אלה מהם
לארץ אבות [...] הם יהיו אלמנט בלתי נוח ובלתי פורה
בארצנו.³⁰

פסקה אחת במאמר הוקדשה לתיאור חיובי של היהודים, ששמרו על זיקה
ליהדות ולציונות. בקטע קצר זה טמון גם רמז לסיבת מסעו של ליפא לויתן
לברלין:

מצאתי מעט מאוד משפחות יהודיות המגלות הבנה ועניין
במדינת ישראל. בין מתי המספר האלה משפחת לויתן, אחיו
של העיתונאי הספורטיבי מתל אביב ליפא לויתן. אנשים
שצברו הון רב אבל ידם פתוחה לכל מפעל יהודי וישראלי
וביתם פתוח לרווחה לכל הבא בצרכי הציבור. הם, ועוד שנים
שלושה בעלי הון לא ניתקו את הקשר שלהם עם המולדת
והשקיעו גם חלק מהונם בישראל. אך כל השאר, רוב רובם,
מתנכרים לנו.³¹

מהכתבה עולה שעם שכבת המתעשרים החדשים נמנה גם אחיו של ליפא
לויתן. האח, דמות בולטת בתנועת בית"ר בפולין לפני המלחמה,³² נמנה עם

29 שם.

30 שם.

31 שם.

32 [ללא שם מחבר], ללא כותרת, ספארט צייטונג ווארשע, 31, 7 בנובמבר 1931.

קבוצה של 50-80 צעירים יהודים, יוצאי פולין, שניצבו במרכזה של מהומה שעה שִׁמְחוּ נגד הקרנת הסרט 'אוליבר טוויסט' בבית הקולנוע 'קירבל' (die Kurbel) שבכרובע הבריטי של העיר. קולנוע זה, שנוסד בשנת 1934 על ידי יזם יהודי, היה מראשוני בתי הקולנוע בברלין שנפתחו מחדש אחרי המלחמה. הקולנוע הקטן משך את תשומת הלב הציבורית כשפברואר 1949 התפרצו אליו צעירים במהלך הקרנת הסרט וביקשו בתקיפות להפסיק את הקרנתו. צופים שניסו להתנגד להם ספגו את נחת זרועם. לגרסתם, לסרט 'אוליבר טוויסט' יש אופי אנטישמי והוא עלול לעודד את שנאת היהודים מחדש.

בעלי הקולנוע הקשיחו את עמדתם בחסות השלטונות הבריטיים. הם דחו עצומה נגד ההקרנה ששיגרה קבוצת אנשי שם ברלינאים ובראשם ראש העירייה (המערבית) ארנסט רויטר (Reuter), ששאפו להרגיע את הרוחות. הייג בראון (Brown), ראש מחלקת הסרטים בשלטון הצבאי הבריטי לא התרגש מהמהומה: "אינני סבור שעלינו להשתחוות בהכנעה בפני אנשים אלה מהקהילה היהודית הקטנה בברלין שערכה אמש הפגנה בקולנוע בו הוצג הסרט. אם יהיה הכרח בדבר יש להציג את הסרט אף תחת חסות המשטרה".³³ דרש וקיים: למחרת ציפו למפגינים 400 שוטרים גרמנים כדי למנוע מהם לפרוץ לאולם. הצעירים, נחושים בדעתם להילחם, החלו ליידות אבנים על השוטרים. העיתון 'חרות' תיאר את התקרית שהתחוללה בפתח בית הקולנוע:

המפגין ליאו לויתן (אחיו של החבר ל' לויתן עורך המדור הספורטיבי בעיתוננו) היה מן הפעילים ביותר בהפגנה. בשעתו שימש כמפקד בית"ר בגליל וילנא. עם הכיבוש הרוסי הוא נשפט בעוון עברו זה ל-8 שנות מאסר ונשלח לסיביר. אנגלי בלבוס אזורי, שנמנה כנראה עם השירות הפוליטי בלשי של הבריטים בברלין, ניסה מדי פעם לשכך את זעמו של ליאו לויתן ותוך כדי דבריו והפצרותיו שלף את אקדוחו והיכה בקת סמוך לעינו של בן שיחו ופצעו פצע קשה שהגיר דם רב. אך לויתן לא זנח את מקומו והמשיך את מלחמתו בשוטרים, כשבגדיו מגואלים בדם. "רבים מקרובי יחד עם מיליוני יהודים הושמדו ע"י הנאצים" – הוא הטיח בפני הבריטי שפנה אליו

33 [ללא שם מחבר], "מחאות נגד אוליבר טוויסט", דבר, 22 בפברואר 1949: 1.

"בשם המלך", "הריני מוכן למות בכדי למנוע בעד הישנותו של טבח איום זה".³⁴

"לבריטים הייתה מטרה פוליטית מובהקת", טען העיתון 'חרות' והאשים אותם בהפצת אנטישמיות ובניסיון לנקום ביהודים על מאבק המחתרות בארץ ישראל.³⁵ ההתעקשות הבריטית מזה והמחאה הגוברת מזה, כמעט והביאו את הצדדים לידי איבוד שליטה. הקהילה היהודית שיגרה שלושה נציגים ובראשם ד"ר הנס אריך פביאן (Fabian), ראש הקהילה, לבריגדיר אדוארד בנסון (Benson), סגן המפקד הבריטי, בבקשה למנוע את הקרנת הסרט.³⁶ פנייה דומה הגיעה גם מראשי הקהילה היהודית בווינה. בינתיים איימו המפגינים לפוצץ את בית הקולנוע אם יתעקש להקרין את הסרט.³⁷ לבסוף נשא הלחץ פרי: הסרט נאסר להקרנה. מחבר הכתבה סיכם את האירוע:

ושוב הוכיח הנוער היהודי בפעם המאה, כי רק שפה אחת מובנת לבריטים. מה שלא הצליחו לפעול כל משלחות העסקנים היהודים, וגם משלחות האישים הגרמנים שניסו לשכנע את הבריטים להפסיק את הצגת הסרט – הצליחה הפגנת הזעם של הנוער היהודי. אחד המפגינים, שפניו היו פצועים וחבושים העיר על כך את ההערה הבאה כשחיוך משתפך בזוית פיו: "האנגלים נחלו מפלה בארץ ישראל, עתה נכשלו גם כאן".³⁸

היחסים המתוחים בין הגרמנים והיהודים בגרמניה והחשדנות ההדדית בין שתי האוכלוסיות החמירו בשל "שערוריית אאורבך" (Auerbach, 1906-1952), שהתעוררה בשנת 1948 והמשיכה להעסיק את הציבור במשך כמה שנים. פיליפ אאורבך, איש עסקים, כימאי ורוקח, היה בן למשפחת סוחרים יהודית

34 ה' לילינפלד, "הבריטים נחלו מפלה בא"י – עתה נכשלו גם בברלין", חרות, 25 במרץ 1949: 3.

35 שם.

36 [ללא שם מחבר], "יהודי ברלין מוחים", הבקר, 23 בפברואר 1949: 1.

37 [without author name], "More 'Oliver Twist' riots in Berlin", *B'nai B'rith Messenger*, 25 February 1949:1.

38 ה' לילינפלד, "הבריטים נחלו מפלה בא"י – עתה נכשלו גם בברלין", חרות, 25 במרץ 1949: 3.

גרמנית ממעמד גבוה. בתחילת שנות השלושים היה פעיל בקהילה היהודית בעיר המבורג וחבר במפלגה הדמוקרטית הגרמנית. בשנת 1934 היגר לבלגיה ושם נעצר בשנת 1940, עם הכיבוש הגרמני של המדינה. אאורבך גורש חזרה לגרמניה ומשם נשלח למחנה אושוויץ בשנת 1944. משם הגיע לבוכנוולד בתחילת 1945. לאחר שחרורו בתום המלחמה, הצטרף למפלגה הסוציאלית דמוקרטית (Sozialdemokratische Partei Deutschlands – SPD). בספטמבר 1946 הוא מונה ל"קומיסר לענייני הנרדפים מפאת גזע, דת והשקפות פוליטיות" – Staatskommissar für Rassistisch Religiös und Politisch Verfolgte und נבחר לבית הנבחרים הבווארי, ואחר כך התמנה לאחראי על משרד הפיצויים לקורבנות הנאצים.³⁹

אאורבך, שביקש לחדש את פעילותו הציבורית והפוליטית נלכד בין רצונו לחדש את פעילותו הציבורית בגרמניה לבין כוחות עוינים זה לזה במציאות החדשה שנוצרה אחרי המלחמה. האנטישמיות בגרמניה לא נעלמה עם תבוסת הגרמנים במלחמה. עיתון 'המשקיף' דיווח על סקר שערכו האמריקנים בקרב שלושים אלף גרמנים, וממנו עלה שרק שני אחוזים מהם היו נטולי שנאה גזעית. הם התקשו להשלים עם השתקעות חלק מהיהודים בארצם ובעיקר, עם נישואים מעורבים. מאמציו של אאורבך להשכין שלום בין האוכלוסיות עוררו את חמת הציבור היהודי. מאיר גרוסמן, העיתונאי וממנהיגי הצינונות הרוויזיוניסטית, דחה דחייה מוחלטת את ניסיונות הגישור וקרא לנקמה: "כל המערכה הזו מעוררת גועל נפש. הכרח הוא להילחם בה באופן פעיל, מכיוון שהיא עלולה לגרום לנו נזק מוסרי וחומרי, להרוס את המוסר שלנו ולמנוע עשיית חשבוננו עם הגרמנים".⁴⁰

אאורבך ייצג את אלפי היהודים העקורים על אדמת גרמניה במגעים עם הגרמנים ועם בעלות הברית. הוא הציע תוכנית להגירה של אלפי יהודים פולנים מגרמניה שעל פיה כל יהודי יקבל הלוואה בסך אלף דולר וכערובה לה ישמש ההון היהודי במדינה שנשאר ללא יורשים.⁴¹ בכך עורר את חמתם של היהודים שנותרו בה, שהטיחו בו האשמות בדבר סיוע לצורך הגרמני המנסה לפטור את עצמו מאחריות כלפי העקורים. אאורבך עורר גם את

39 Klare Hans-Hermann, *Auerbach: eine jüdisch-deutsche Tragödie oder wie der Antisemitismus den Krieg überlebte* (Berlin: Aufbau, 2022) (hereafter: Hans-Hermann, Auerbach).

40 מאיר גרוסמן, "הנכשל החרם שלנו על גרמניה?", *המשקיף*, 27 ביוני 1947: 3.

41 [ללא שם מחבר], "דנים על מלווה של 200 מיליון דולר להגירת 200 אלף יהודים גרמנים", *המשקיף*, 28 בנובמבר 1948: 1.

זעמם של השלטונות הבריטים. לדבריו "השלטון הבריטי אינו רוצה לבוא לעזרתנו". הוא הלך על כך שהבריטים מסייעים לגרמנים יותר מאשר לפליטים היהודים וממנים נאצים לשעבר למשרות נחשקות. זאת ועוד, הם מעניקים בנדיבות לגרמנים רישיונות לפתיחת עסקים ומסרבים להעניק אותם ליהודים וכופים עליהם לשלם מס.⁴²

הפולמוס הציבורי במעמדו של אאורבך ובסוגיות שבהן טיפל לא רק שלא פג עם הזמן אלא הלך והתעצם עם השנים. עיתונאי 'המשקיף' שביקר בגרמניה בשנת 1948 תיאר את המקום שתפס "המקרה של אאורבך" בשיח הציבורי: "עוד לא הספקתי להוריד מעלי אבק דרכים [...] כמעט לפני השאלה השגורה 'מה נשמע בארץ', שואלים אותי יהודים אם שמעתי כבר על 'המקרה של אאורבך'. שארית הפליטה שכחה כאילו את כל דאגותיה ומכאוביה, הנושא היחידי בימים אלה הוא אאורבך".⁴³ ביולי 1951 הוטחו האשמות כלפי אאורבך שהשיג את הסמכתו כדוקטור שלא כדין. על פי העיתונות, באוניברסיטאות שהיו באזור השליטה של הסובייטים אפשר היה לרכוש הסמכה אקדמית בעד בצע כסף. ד"ר אאורבך הודה באשמתו. לא ברור אם עשה זאת בשל הרצון לסיים את המתקפה התקשורתית עליו או כיוון שחש אשמה.⁴⁴ סוגיית השכלתו הייתה רק אקורד ראשון במתקפה שנפתחה עליו מכל עבר. בשנת 1952 פעל נגדו יריבו הפוליטי שר המשפטים יוזף מילר והביא לפיטוריו מתפקידו, למעצרו ולהעמדתו לדין בשל עבירות כלכליות. שופטיו, שאותם האשים בקשירת קשר נגדו בשל רקעם הנאצי, גזרו עליו שנתיים וחצי שנות מאסר. בשעה שסנגוריו מתכוננים לערעור בעניינו, התאבד אאורבך בכלאו. כעבור שנתיים טוהר שמו.⁴⁵

בסוף שנות הארבעים הלך ופחת מספר היהודים בברלין עם הגירתם של רבים לאמריקה, לאוסטרליה, לאנגליה ולצרפת. אחרי הקמת מדינת ישראל עלה מספר המהגרים שפנו לארץ, ועד 1952 נותרו בגרמניה 12,000 איש, מהם מעטים בלבד שהתגוררו בה לפני המלחמה.⁴⁶ מספר זה גדל בהתמדה והגיע ל-23,070 נפש בשנת 1959 ול-26,000 נפש בערך במשך שנות

42 [ללא שם מחבר], "מצב השרידים באזור הבריטי – ללא נשוא", הבקר, 5 במרץ 1946: 1.

43 ז. לוג, "שערויית אאורבך", המשקיף, 7 בדצמבר 1948: 2.

44 טלי לוי ולין, "נפילתו של פיליפ אאורבך", הארץ, 16 באוגוסט 2010, www.haaretz.co.il/news/education/2010-08-16/ty-article/0000017f-e399-d804-ad7f-f3fbf0680000

Hans-Hermann, Auerbach. 45

Berkovitz, Brown Fleming, "Perceptions": 170. 46

השישים. נציין שמספרים אלה אינם מדויקים בשל סיבות מגוונות הקשורות בקושי למנות את השבים לגרמניה.⁴⁷

נשוב לליפא לויתן שהגיע לברלין בחודש מרץ 1950. המכביה השלישית התקיימה כחצי שנה לאחר נסיעתו. אירוע בין-לאומי זה היה ראשון שהתקיים בארץ מאז קום המדינה. המכביה הייתה אמורה להתקיים בשנת 1938, שלוש שנים אחרי המכביה השנייה, אולם מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939) בארץ, הזעזועים הגדולים באירופה, השואה הנוראה של העם היהודי ומלחמת העצמאות גרמו לכך שמכביה זו התקיימה רק בשנת 1950. 800 ספורטאים בלבד הגיעו אליה מ-19 ארצות (לעומת 1,350 ספורטאים שבאו מ-28 מדינות למכביה השנייה).⁴⁸

המכביה השלישית נפתחה בטקס השבעה רב רושם, שהתקיים ליד קברו של בנימין זאב הרצל בירושלים בנוכחות שליחי מכבי מהתפוצות. הנוכחים נשבעו שבועת אמונים לירושלים וסיימו בשירת התקווה.⁴⁹ טקס הפתיחה נערך באצטדיון החדש שנבנה ברמת גן בסכום עתק שגייס ראש העיר אברהם קריניצי. במכביה זו הונף לראשונה דגל המכביה, שתרמו הוגה הרעיון יוסף יקותיאל ורעייתו לזכר בנם אמנון שנפל במלחמת העצמאות. בשל החשש שמא ייחשפו בפני כול המחלוקות הפוליטיות והאידיאולוגיות, ובעיקר אלה שחצו בין המחנה הפועלי לבין המחנה האזרחי, מינתה הממשלה "ועדה מפשרת" שנועדה להביא לשיתוף פעולה בין ראשי הפועל ומכבי, במטרה לגייס את טובי הספורטאים בארץ להופעה משותפת.⁵⁰ לא כולם שבעו נחת מהסכם המפשרה. העיתון 'דבר' קרא להחרים את המשחקים, משום ששיתוף הפעולה עם מכבי הוא "מכה ניצחת לתרבות הגוף של העם העובד בישראל".⁵¹ רק יומיים לפני פתיחת המכביה הוסכם על הרכב משותף של הנבחרות בענפים השונים, ולראשונה הופיעו הפועל ומכבי במשלחת משותפת אחת.

Michael Y. Bodemann, "How can one stand to live there as a Jew...?": 47 Paradoxes of Jewish Existence in Germany", In: Michael Y Bodemann, (Ed.), *Jews, Germans, Memory: Reconstructions of Jewish Life in Germany* (Michigan: University of Michigan Press, 1996): 19-46, esp., 20-21.

48 צמרת, "המכביות": 124.

49 [ללא שם מחבר], "תחרויות המכביה במלוא הקצב", דבר, 1 באוק' 1950: 2.

50 י' אפלוגי, "אף פרוטה אחת לספורט הישראלי!", ספורט ישראל, 13 באוג' 1950: 2.

51 א' בן-דבורה, "דיפלומטיה ספורטיבית", דבר, 7 ביולי 1950: 26.

ליפא לויתן, ממייסדי המפעל וממארגניו, לא שב ארצה לרגל האירוע החגיגי ולא חיבר מאמר לכבודו. חברו הוותיק אבא אחימאיר שיגר לו איגרת ובה השתומם על היעדרו:

ליפא,

מה איתך? מאז נסיעתך אין לשמוע ממך דבר. מה קרה איתך?

מה קרה עם אחיך?

כאן מתנהלת מכביאדה ואתה אינך... לא יאומן כי יסופר!

רציתי לכתוב לך מזמן, אבל לא ידעתי את הכתובת שלך.

במקרה נודע לי ואני ממחר לכתוב לך. נא כתוב

אם תוכל.

שלך,

א. אחימאיר.⁵²

האיגרת לא הגיעה לליפא לויתן והיא הושבה לשולח. התעלמותו של לויתן מהמכביה הייתה תמוהה. מעוררת פליאה עוד יותר הייתה ההתנתקות החדה שלו מהציבוריות הישראלית. אחרי הכול הוא הצטייד לפני נסיעתו בייפוי כוח מהעיתונים שבהם פרסם את מאמריו ואפשר היה לצפות שישגר לארץ את רשמיו כפי שעשה במסעותיו הקודמים. לויתן, שהיה עיתונאי נמרץ ומחבר טורים ומאמרים בלתי נלאה, לא שיגר לארץ ולו מאמר אחד. אם נסע כדי לעמוד על שיקומו של הספורט היהודי במדינה הרי שלמעשה, כמעט ולא היה לו על מה לדווח.

עד שנת 1938 סגר השלטון הנאצי את אגודות הספורט היהודיות בגרמניה בזו אחר זו וגורל הספורטאים היהודים ברייך השלישי לא נבדל מזה של כל היהודים. רבים, כולל זוכים במדליות אולימפיות, מצאו את מותם במסגרת 'הפתרון הסופי'. כמה מבעלי המזל הצליחו להגר ולהמשיך לעסוק בספורט במולדתם החדשה.⁵³ פעילות הספורט הדלה של יהודים בגרמניה לאחר המלחמה התקיימה במחנות העקורים שהקימו בנות הברית באזורי שליטתן.⁵⁴ אך כאמור, הקשר עם לויתן נותק, ואפשר רק לנסות לחבר

52 תודתנו נתונה ליוסי אחימאיר שהעביר לנו את האיגרת, אבא אחימאיר אל ליפא לויתן, 1 באוקטובר 1950, ארכיון "בית אבא" רמת גן.

53 צימרמן, "האגדה".

54 ברוך פורמן, "ספורט וחינוך גופני במחנות העקורים בשנים 1946-1948", דפים לחקר השואה כ"א (2007): 119-122.

את חלקי התצרף כדי להבין מה עשה בברלין במשך שנה ושלושה חודשים ומה עלה בגורלו. אחיו ליאו ואימו חיה הגיעו לעיר אחרי המלחמה בדרכים עקלקלות והתגוררו בה בביתו של האח ברחוב לוהליין שברובע דאהלם (Dahlem Löhleinstraße). אחרי המלחמה נכללה שכונה זו בשטח הכיבוש האמריקני.

האם נפטרה בחודש יולי 1949, שמונה חודשים לפני שהגיע ליפא לויטן לברלין.⁵⁵ האם ביקש לעלות לקברה? האם ביקש לשהות במחיצת אחיו? מדוע שהה בברלין יותר משנה? רמז לסיבת שהייתו הממושכת בעיר התפרסם במכתב ששיגר אדם בשם דניאל ויסקול למערכת העיתון 'חרות' ביולי 1951. במכתב הוא תיאר את פגישתו עם לויטן בדצמבר 1950. לויטן חקר אותו על הנעשה בארץ ומסר לו שישב ארצה מיד עם שחרור אחיו מידי הרוסים.⁵⁶ הוא לא ציין את סיבת המאסר של ליאו לויטן ואת משך הזמן שבילה בכלא הרוסי. בכל מקרה, זו הייתה דרישת השלום האחרונה של לויטן.

הידיעה על מותו הפתאומי בסוף חודש יוני 1951 נחתה בהפתעה גמורה והכתה בתדהמה את ידידיו ואת שוחרי הספורט בישראל. העיתונים מכל קצות הקשת הפוליטית הביעו צער עמוק ופן על לכתו והפליגו בשבחיו. העיתונים 'הבקר' ו'חרות' היו הראשונים לפרסם את דבר מותו. הידיעה סיפרה על אשפוזו של לויטן בבית חולים בשל מחלה ומותו הפתאומי משבץ לב.⁵⁷ עיתון 'חרות' דיווח על מכתב שהתקבל מאחיו ובו סיפר על מותו משבץ לב ב-29 ביוני 1951, ועל קבורתו לצד קבר אימו.⁵⁸ בן ציון פט, העסקן הציבורי ועיתונאי הספורט בעיתון 'הארץ', הספיד אותו בכאב: "הוא היה אחד העיתונאים הספורטיביים הלוחמים. נלחם נגד כל עוול, נגד פיצול בספורט. לא פעם התקיף חברים, אבל אחרי התקפות התחרט והתנצל. כוונה רעה לא הייתה לו, היה משוכנע שהוא לוחם לדבר צודק, ואם טעה, היה לו אומץ להודות בטעות [...] לא חלם ליפא לויטן שדווקא בבית הקברות בוויזנזה בברלין ימצא את מנוחתו, ובגיל צעיר כזה, כי היה רק בן 48".⁵⁹

55 תורתנו נתונה לתומס פול (Thomas Pohl) מבית הקברות היהודי וייסנוה (Jüdischer Friedhof Weißensee) שסיפק לנו את הפרטים על מותה של חיה לויטן.

56 דניאל ויסקול, "דרישת שלום אחרונה מליפא לויטן", חרות, 15 ביולי 1951: 3.

57 [ללא שם מחבר], "ליפא לויטן ז"ל", הבקר, 10 ביולי 1951: 4.

58 [ללא שם מחבר], "ליפא לויטן ז"ל", חרות, 10 ביולי 1951: 1.

59 בן ציון פט, "ליפא לויטן ז"ל", הארץ, 13 ביולי 1951: 6.

עיתון 'מעריב' תיאר אותו "מן המעטים שכתבו על הספורט שלנו מתוך הלב, אשר צעקתם באה מתוך חרדה כנה ורצון טהור לסייע לחנוך הגופני של הנוער הישראלי. וכמה חסרים אנו את הלהט הזה. את הכנות הזאת".⁶⁰ עיתון 'הבקר' תיאר אותו כאיש לוחם, מסור ונאמן לתנועה הספורטיבית בישראל.⁶¹ לרגל שלוש הימים למותו הספיד אותו עיתונאי 'הבקר' יצחק אייזנברג: "כמו חיה עומדת לנגד עיני תמונתו של ליפא, המכבי הנאמן כשהוא נאבק בכל חום ליבו על דעותיו הפוליטיות והאישיות – ברוב המקרים דעת יחיד [...] ליפא לא נרתע מעולם בפני גדולים ונכבדים ממנו [...] בליפא נתמזגו התכונות של לוחם ותמימות ילדותית גם יחד".⁶²

ההספד שכתב לזכרו מאיר בניהו, שהיה דמות ציבורית ידועה בהתאגדות הפועל ובספורט הארץ ישראלי, משקף את התדהמה שהכתה את חובבי הספורט בארץ מכל קצות הקשת הפוליטית.

ליפא שהיה קשור לארץ בכל נימי לבבו ונפשו ושעליה נתענה ונתייסר רוב ימיו הקצרים והרעים – עזב יום אחד את מקור חיותו, לא חזר אפילו למכביה, שמבחינה מסוימת היא ילד טיפוחיו, צלל לפתע בים הלא נודע על מנת להוציא את נשמתו על אדמת נוכרי הרחק ממכורתו, מסביבתו, מידידיו וממכריו [...] מן הצורך לפענח את דבר היעלמו הפתאומי של ליפא לויתן. אין ספק שאצור בו משהו העשוי להוסיף נופך לאישיותו המורכבת. פתרון זה דרוש למען כבוד זכרו. על כל פנים, מאד ידאב הלב על אובדן האדם, שכל ימיו היו קודש לארץ, וחיי הסוערים והקצרים קופחו דווקא על אדמת ניכר.⁶³

הניסיונות להבין את נסיבות מותו העלו כמה ממצאים, אולם עדיין רב הנסתר על הגלוי. ברישומי בית הקברות היהודי בווייזנה (Jüdischer Friedhof Berlin Weißensee) צוין שהוא שהה בסנטוריום וסטנד (Westend Sanatorium) לאחר שלקה בשבץ לב ושם נפטר בתאריך 29 ביוני 1951. אחיו ליאו דאג לסידורי קבורתו. לא ברור אם נכח בטקס הקבורה או שהה

60 אלכסנדר אלכסנדרוביץ', [שם עט אלנח], "ליפא לויתן ז"ל", מעריב, 15 ביולי 1951: 3.

61 [ללא שם מחבר], "ליפא לויתן ז"ל", הבקר, 10 ביולי 1951: 4.

62 יצחק אייזנברג, "על קברו של ידיד", הבקר, 8 באוגוסט 1951: 3.

63 מאיר בניהו, "האובד בניכר", החנוך הגופני, מרץ-אפריל 1951, תשי"א: 41-42.

עדיין במאסר הסובייטי כיוון שאת גופתו הביא לבית הקברות נהג משאית בשם הרמן קסטן. הניסיון להתחקות אחרי הנהג ולהבין כיצד נקשר לאירוע זה לא עלה יפה, כיוון שזה עזב את ברלין זמן קצר לאחר מכן ונעלמו עקבותיו.⁶⁴

ספקות ראשונים אשר לסיבת מותו של לויטן החלו לצוץ עם הגעת הבשורה המרה. באנציקלופדיה שהוציאו לאור העיתונאי ישראל פז וההיסטוריון אורי זמרי בשנת 1959 הם ציינו את סיבת מותו של לויטן: "נרצח בנסיבות טרגיות בסיוור בגרמניה".⁶⁵ העיתונאי דוד שליט הציג שתי גרסאות למותו: "האחת מדברת על שבץ-לב והאחרת מספרת כי נהרג במהלך שוד, או התפרצות שסיבותיה לא התבררו, בדירת אחיו בברלין".⁶⁶ האם נרצח במהלך שוד בביתו של האח? האם נפל קורבן לזיהוי שגוי של כנופייה שביקשה להתנקש באחיו? כך גרס העיתונאי יהושע שגיא: "לליפא לויטן היה אח אמיד מאוד מיליונר במונחי הימים ההם, בגרמניה. ב-1951 נסע ליפא לויטן לבקר את אחיו בגרמניה ובאחד הלילות פרצו מחסלים לבית האח ובטעות חיסלו את ליפא לויטן במקום את אחיו".⁶⁷ השערות אלה נותרו עלומות עד היום ומחזקות את המסתורין שאופף את מסעו לברלין, את התנתקותו מהארץ ואת הסודות שהותיר אחריו.

64 תודתנו נתונה לד"ר מרטין לוכטרהנדט מארכיון עיריית ברלין Landesarhiv Berlin על המידע שהעמיד לרשותנו.

65 זמרי, פז, לקסיקון: 214.

66 ארכיון אב"א אחימאיר: www.beitaba.com/index.php?dir=site&page=articles&op=it em&cs=157

67 יהושע שגיא, "כך הפסידה נבחרת ישראל באמריקה", הארץ, 18 ביוני 1997: 5.

הקבר של ליפא לויתן, באדיבות בית הקברות היהודי בווייזונה, ברלין

דיון וסיכום

ספר זה נפתח בתיאור קבורתו של ליפא לויתן בבית הקברות בברלין. בודד וגלמוד, ללא קהל נאספים, ללא הספדים וללא טקס – כך הלך לויתן לעולמו. סופו העגום קטע בבת אחת את חייו הסוערים ושם קץ לנדודיו. במבוא נימקנו את בחירתנו בלויתן כגיבור הספר כדי להמחיש בדמות סוערת אחת את המתחים הפנימיים שאפיינו את החברה היישובית מחפשת הדרך. אלא שגם לאחר שהשלמנו את המחקר נותרנו עם חידות לא פתורות וסתירות לא מיושבות. לויתן בן ה-19 עלה לארץ ישראל בשנת 1921 בשל להטו הציוני ושאיפתו להקים בה חברה חדשה, להשתתף בחייה הציבוריים ולעצב את דרכה. לארץ ישראל הוא הגיע אומנם כבחור צעיר אך כבר הספיק לצבור ניסיון רב לפני בואו. לויתן שירת בצבא, פעל ב'מכבי' ובתנועת 'החלוץ' ובתנועות הנוער הציוניות 'הרצליה' ו'אחדות ותחייה', ואף נאסר בגין פעילותו. כשהגיע ארצה לא התבטל ממעש. אומנם עבודתו בחברת החשמל כקורא מונים הייתה מקור פרנסתו אך הוא לא ויתר על פעילות ציבורית ומעורבות חברתית, ובה עסק במרבית זמנו. תחנות חייו העידו על הקרבתו הרבה למען הגשמת חזונו הציוני – הקמת תנועת 'הצופים', חברות בארגון 'ההגנה', פעילות במכבי, טיפוח תרבות הגוף העברית והפצתה. עיתונות ספורט הייתה העיסוק העיקרי של לויתן ועימה זיהה את עצמו יותר מאשר כל תפקיד אחר שמילא. "אני עיתונאי ספורטיבי, ולא כתבתי אף פעם בעיתונות על שום עניין אחר פרט על תרבות גופנית", העיד על עצמו.¹ במבט לאחור קביעה זו מעלה חיוך כיוון שמאמריו היו ספוגים בלהט אידאולוגי ובביקורת נוקבת על החלוקים על עמדותיו הפוליטיות. עם זאת, יש לזכור שבאותם ימים הושפע הספורט הארץ ישראלי משני יסודות עיקריים: האחד, רעיוני – חזונו של מקס נורדאו בדבר "יהדות השרירים" והאחר פוליטי – הספורט בארץ ישראל היה אידאולוגי-פוליטי

1 עדות לויתן בפני ועדת עין השופט, 18 בנובמבר 1941, אצ"מ, תיק J1/1032.

באופיו. ארגוני הספורט ייצגו מחנות שונים בחברה היישובית ונתמכו על ידי המפלגות שייצגו אותם.²

מדורי הספורט באותם ימים הזהדו את המסרים הפוליטיים של העיתונים, שייצגו מפלגות יריבות.³ עיתונאים באותם ימים התקשו למתוח קו ברור בין סיקור תחרות ספורט לעמדה פוליטית. אף-על-פי כן אחרי מותו של לזיטן היו מי שקשרו לו כתרים כעיתונאי אובייקטיבי,⁴ ואילו אחרים הדגישו את אופיו התמימים ואף הילדותי.⁵ יש להניח שזיהויו עם תמימות וילדותיות נועד להציג אותו כמי שדבק בנרטיב "יהדות השרירים", שנטבע באירופה והיה רלוונטי ליהודים בתפוצות, ודחה את הפרשנות החלוצית שקיבל בארץ ישראל. אלא שנרטיב כללי זה שימש עוגן וצידוק לכל חברי מכבי, ובהם לזיטן, שביקשו להישאר באגודה ובו בזמן לתמוך במפלגות פוליטיות שלא תאמו את משנתה. עקרון ה"כלליות" שאימצה מכבי – תחילה כעיקרון מכוון ואחר כך כסיסמה – נועד לקבץ אליה את כל שוחרי הספורט היהודים, תהיה נטייתם הפוליטית אשר תהיה. אלא שהפוליטיזציה בארץ ישראל רוקנה את עיקרון ה"כלליות" מתוכן והוא חדל לשמש אבן שואבת לכלל הציבור.

כתשע שנים לאחר שירד לזיטן בחופי הארץ והשתקע בה החל להתעורר אצלו יצר הנדודים. בשנות השלושים הוא יצא לשלושה מסעות ארוכים שנמשכו חודשים רבים. מסעות אלה, שבימים ההם היו רצופים בתלאות ובמהמורות, ונוסף על כך מומנו מכיסו הפרטי, נועדו לכאורה לשתי מטרות: להביא ליהודי התפוצות את בשורת החינוך הגופני בארץ ישראל וללמוד על תרבות הגוף מארגוני הספורט ברחבי העולם. למעשה, להוציא כתבות עיתונות שתיארו את מסעותיו והרצאות שבהן שיתף את הציבור בידיעות שרכש, לא הייתה למסעות אלה תכלית מעשית. במבט לאחור, נדמה שיצר הנדודים, ההרפתקנות והסקרנות הם אלה שהניעו אותו לצאת לדרכים מדי כמה שנים. גם בארץ יצא למסעות רבים, שאחד מהם – הטיול הלילי לעין השופט – הסתיים בגירוש שסוקר בהרחבה בעיתונות. לזיטן אפוא מגלם את דמותו המודרנית של "היהודי הנודד" – הארכיטיפוס המיתי החוצה גבולות גיאוגרפיים, זמניים ותרבותיים.⁶ "היהודי הנודד" הוא חסר מנוחה

2 כרמי, העסקונה: 23-52.

3 תומר, "עלייתם ונפילתם".

4 א. חצרון, "ליפא לזיטן ו"ל", חרות, 15 ביולי 1951: 3.

5 יצחק אייזנברג, "על קברו של ידיד, שלושים למותו של ליפא לזיטן", הבקר, 8 באוגוסט 1951: 3.

6 גלי דרוקר בר-עם, אני עפרך, ישראל בסיפורת יידיש הישראלית, 1948-1967 (ירושלים: יד בן צבי, תשפ"א [2021]): 22.

תמידי: נופל ארצה, קם על רגליו, קופץ ושוב נופל.⁷ בספרות היהודית הוא מופיע כמי שקשור למורשת הגלות והניכור של היהודים.⁸ ניכור וגלות היו גם אקורד הסיום של חייו.

הקריירה של לויתן כעיתונאי וכדמות פוליטית מותירה שאלות בלתי פתורות. גם כשסיקר אירועים אקטואליים עם גוון פוליטי הוא נטה לעשות זאת מבעד לעדשה של הספורט והפעילות הגופנית. זאת ועוד, נציין שגם בשנות השלושים הוא מייעט לכתוב על ההתרחשויות ביישוב, מהן כאלה שהסעירו את היישוב, אלא אם הייתה להן נגיעה לספורט. אירועים דרמטיים אפוא כמו רצח חיים ארלוזורוב בשנת 1933, ההסכם בין בן גוריון לזאב ז'בוטינסקי בשנת 1934, 'פולמוס החלוקה' שפרץ בארץ בעקבות פרסום דוח ועדת פיל בשנת 1937, המרד הערבי, פרסום הספר הלבן בשנת 1939, ואפילו מלחמת העולם השנייה שפרצה באותה שנה – כל אלה צוינו במאמריו כדרך אגב ותמיד מבעד לעדשת "העיתונאי הספורטיבי". אפילו שואת הספורטאים היהודים באירופה והמאבק של מכבי על קבלת רישיונות עלייה (סרטיפיקטים) לשם הצלת חיי חבריה לא מצאו את ביטויים הישיר במאמרים שפרסם.

ואומנם היה פער גדול בין מעורבותו הישירה בזירה הפוליטית לבין השימוש שעשה בסיקור הספורט כדי לתווך לקוראיו על האירועים שהתחוללו בארץ. מצד אחד לויתן ניצב במרכזן של שערוריות, השתתף בהפגנות, נפצע בהן ונכלא על ידי שלטונות המנדט בשל פעילותו הפוליטית. מהצד האחר הוא לא ויתר על עדשת הספורט כפריזמה שדרכה הוא סיקר את האירועים, גם הדרמטיים ביותר. כך לדוגמה, אחד המאמרים המעטים שפרסם בשנות הארבעים נגע במלחמת העצמאות ובהקמת המדינה. גם מאמר זה הדדה ברובו כתבה שחיבר ארבע שנים קודם לכן ושנפסלה לפרסום על ידי הצנזורה של שלטונות המנדט. לויתן הציב את גבורת צה"ל בציר זמן שתחילתו בימי קדם, המשכו בגבורת צעירי בית"ר ואחריתו ב"מכבים של היום".

"ארץ נכבשת בדם. ורק הנכבשת בדם, מקודשת לעם קדושת
הדם" – אמר משוררנו הגדול אורי צבי גרינברג [...] על
שדותיה של ארצנו נשפך דם עבריים רב, דם לוחמי יוחנן
מגוש חלב, דם חיילי בר־כוכבא, דם מגיני מסדה, דם לוחמי

7 אהרן הראל פיש, עתיד זכור (ירושלים: מוסד ביאליק, תשנ"ו [2006]): 82.

8 שם, 83.

בית"ר, דם המכבים. המכבים של היום, צעירי ישראל של היום, מוכנים לתת מדמם למען ארצנו.⁹

מחקרינו יכול היה להסתיים בתחילת שנות הארבעים, שבהן באה לקיצה "תקופת הזוהר" של לויתן ובה פחתה מעורבותו בציבוריות הארצישראלית. אפשר רק לשער את הסיבות שהובילו להתרחקותו ממרכז ההתרחשויות. השאלות שהעסיקו את החברה היישובית ושהן התבטאו בלהט פינו מקום לסוגיות קיומיות שהעסיקו את המדינה בשנותיה הראשונות. לויתן לא הסתגל למציאות המשתנה. בשנות הארבעים חלו שינויים בהסתדרות מכבי. האגודה שהייתה לו כבית שני, נעשתה ארגון פוליטי ולויתן לא מצא עוד את מקומו בה. מכבי החליטה שלא להסתפק בפעילות ספורט אלא שאפה להתמודד בזירה הפוליטית. תחילה עשתה זאת באמצעות תמיכה במפלגת 'עלייה חדשה' שהקימה התאחדות עולי גרמניה ואוסטריה בשנת 1942, וכמה מראשי מכבי נמנו עם מנהיגיה.¹⁰ בהמשך בייסוד מפלגה עצמאית בשם 'מכבי' שהתמודדה בבחירות לאספת הנבחרים בשנת 1944. המפלגה נחלה כישלון כשזכתה רק בשלושה מושבים.¹¹ הכישלון עודד את פתיחתו של משא ומתן עם מפלגת הציונים הכלליים. המשא ומתן עורר דיון סוער בהסתדרות מכבי. בדיונים שבו והתווכחו על תהליך הפוליטיזציה שעברה ההסתדרות.¹²

המעבר מתפיסה ספורטיבית-לאומית לתפיסה פוליטית רחבה שינה גם את מעגלי הפעילות של הארגון. בניסיון להרחיב את בסיס התמיכה אימצה מכבי מתחילת שנות הארבעים גישה אקטיבית יותר בגיוס חברים והרחבת מעגלי הגיוס לתנועה, בין היתר באמצעות ייסוד לשכת תעסוקה ורשת של מרפאות. קופת החולים של הארגון נוסדה בשנת 1940 על ידי הסתדרות יוצאי גרמניה בארץ ישראל כחלופה לקופת החולים של ההסתדרות הכללית,

9 ליפא לויתן, "מרוץ הפיד של המכבים", חרות, 27 בדצמבר 1948: 4.

10 'עלייה חדשה' התמודדה בבחירות לוועד הקהילה בחיפה ב-1942 וזכתה בתשעה מתוך 41 הצירים שנבחרו. בבחירות לאספת הנבחרים ב-1944 זכתה המפלגה ב-18 צירים מתוך 171.

11 Udi Carmi, Anat Kidron, "Maccabi – From Sports Association to a Political Party", in: Michael Kruger, Annette Hofmann (Eds.), *Sportgeschichte in Deutschland, Sport History in Germany – Bildung und Sport (Schriftenreihe des Centrums für Bildungsforschung im Sport [CeBiS])*, 22 (Wiesbaden: Springer, 2020): 102-122.

12 מה גרם לסודיות בוועידת ה"מכבי", המשקיף, 30 ביוני 1947: 4.

וכתגובה לחולשה הארגונית של הציונות הכללית, שלא הצליחו לקרא תגר על ההגמוניה הפועלית בזירה הפוליטית והציבורית בארץ ישראל.¹³ בסוף יוני 1947 החליטה הנהלת מכבי כי יש לחתור לשיתוף פעולה עם מפלגת 'הציונים הכלליים'.¹⁴ בהתאם להצעת ההסכם, התחייבו הציונים הכלליים להכיר במכבי כתנועה היחידה לתרבות הגוף, לעזור לה להשיג זכויות מלאות בתחום ההכשרה, לתמוך בשיגור שליחים מטעמה לחוץ לארץ ולסייע בעלייתם של חברים לארץ. ב-1 באפריל 1948 נחתם ההסכם, ומכבי הפכה באופן רשמי לארגון ספורט בחסות מפלגה פוליטית. ההסכם קבע שמפלגת הציונים הכלליים תממן כחמישים אחוזים מתקציבה של הסתדרות מכבי.¹⁵

לאחר קום המדינה הציעה מפלגת הציונים הכלליים לאשרר את ההסכם ואף להרחיבו. הוויכוחים במכבי התחדשו כבעבר, אך התחזקותה של התאגדות הפועל והתמיכה הגוברת שהיא קיבלה ממפלגות הפועלים דחקו במכבי לחתום על ההסכם. בסופו של דבר, הקופה המתרוקנת של מכבי שכנעה את אחרוני המתלבטים. ב-25 בפברואר 1951 הוחלט בוועידה הארצית של מכבי לשוב ולהתמזג עם הציונים הכלליים, וכעבור שלושה חודשים נחתם ההסכם. כך בא הקץ על היותה ארגון עצמאי, ממלכתי וא-פוליטי. הציונים הכלליים, שבתמורה למיזוג בין הארגונים, מילאו את קופתה ואף התחייבו להכיר במכבי הצעיר כתנועת הנוער היחידה של הגוף המשותף. אלא שבניגוד להסכם, הקימו הציונים הכלליים תנועת נוער בשם השכבה הצעירה.¹⁶ נציין שראשי מכבי השתלבו ללא קושי בציונים הכלליים בשל הקרבה האידאולוגית בין שתי התנועות נמנו עם מנהיגיה. ג'ורג' פלש, לדוגמה, שכהן כמזכיר כללי של מרכז מכבי, כיושב ראש המרכז וכחבר מרכז מכבי עולמי, התמנה לחבר הכנסת הראשונה מטעם המפלגה. שלום זיסמן, שכהן כיושב ראש מרכז מכבי וכיושב הראש של הוועד האולימפי, התמנה לחבר הכנסת השנייה מטעם הציונים הכלליים.

13 אברהם ריבלין, קופת חולים מכבי 1941-1991 (תל אביב: הוצאת קופת חולים מכבי, 1991).

14 הוועידה הארצית של מכבי, 28 ביוני 1947, החלטת הוועידה הארצית של מכבי. ארכיון "מכבי" ע"ש יקותיאל, מכל 29, תיק 1-2-20.

15 הסתדרות "מכבי", 1 בינואר 1948. הסכם בין הסתדרות "מכבי" לבין הסתדרות הציונים הכלליים בא"י. ארכיון "מכבי" ע"ש יקותיאל, מכל 117, תיק 1-6.

16 [ללא שם מחבר], "הציונים הכלליים יקימו ארגון נוער", דבר, 6 באוקטובר 1953: 4.

נשוב ללויתן, היהודי הנודד המודרני "חסר הבית".¹⁷ במשך כל התקופה הזו לא הביע לויתן את דעתו על הפוליטיזציה שחלחלה למכבי ואף כבשה את התנועה. הוצאתו מביתו השני – אגודת מכבי ששינתה את פניה – חזקה עוד יותר את תחושת הניכור שלו ודחפה אותו לצאת שוב לנדודיו. מסע אחרון זה שנועד ככל הנראה לאיחוד עם משפחתו וסופו הטרגי הותירו שאלות רבות ללא מענה. לויתן נפטר כשלוש שנים לאחר שקמה מדינת ישראל. על הכבוד שרחשו לו מוסדות הספורט בארץ אפשר ללמוד ממפעלי ההנצחה שנוסדו לזכרו. בשנת 1953 נערכה תחרות טניס שולחן לזכרו, שנעשתה מסורת שנתית.¹⁸ בשנת 1954 התקיים לראשונה טורניר כדורגל על שם ליפא לויתן שהתקיים באצטדיון המכביה בתל אביב.¹⁹ לקראת סיום כתיבתו של ספר זה פנינו לבית הקברות בברלין וביקשנו לקבל תמונה של הקבר של ליפא ושל אימו חיה, ובאדיבות הנהלת בית הקברות נשלחו לנו תמונות הקברים. על מצבתו של ליפא לויתן חקוק תיאור פועלו למען המפעל הציוני בתמציתיות, ונדמה כאילו ליפא לויתן ניסח אותו בעצמו כדי לסכם את מפעל חייו: "העיתונאי הישראלי [...] ממקימי הספורט העברי".

17 על היעדר זהות כמהותו של היהודי הנודד ראו: גרשון שקד, זהות, ספרויות יהודיות בלשוניות לעז (חיפה: אוניברסיטת חיפה, תשס"ו): 183.

18 [ללא שם מחבר], "גביע ליפא לויתן ז"ל בטניס שולחן", חרות, 27 בדצמבר 1953: 3.

19 אלכסנדר אלכסנדרוני, "משחק על גביע ליפא לויתן ז"ל", הבקר, 27 באוגוסט 1954: 6.

מקורות

ארכיונים

ארכיון בית אב"א אחימאיר, ארכיון 'ההגנה', ארכיון המדינה, ארכיון העיר ברלין, ארכיון וינגייט ע"ש צבי נשרי, ארכיון חברת החשמל, ארכיון מכבי ע"ש יוסף יקותיאל, הארכיון הציוני המרכזי ומכון לבון לחקר תנועת העבודה ע"ש פנחס לבון.

עיתונות

עברית

אבוקה, דבר, דאר היום, הארץ, הבקר, החנוך הגופני, הירדן, המשקיף, העולם, העם, הצפה, חזית הלאום – תל אביב, חזית העם, חרות, כלנוע, מעריב, ספורט ישראל, עיתון מיוחד.

לועזית

דאר מאמענט, וורשא היינט, וילנער טאג, וילנער ראדיא, ספארט צייטונג ווארשע, פריימארגן, צייט וילנע, ראזסטוויט, Palestine Illustrated News, Der Makkabi.

ספרים ומאמרים

אביב יוני, אב"א אחימאיר והרוויזיוניזם המקסימליסטי בתנועה הרוויזיוניסטית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, 2008).

אביב יוני, "מאבק על השפעה בעיתונות מפלגתית: אב"א אחימאיר וזאב ז'בוטינסקי בעיתון 'דאר היום'", קשר 37 (2008): 93-98.

אבידר יוסף, "מאורעות 1929 – השלכות מדיניות וביטחוניות", מערכות 272 (1980): 42-47.

אביזוהר מאיר, בראי סדוק: אידיאליזם חברתיים ולאומיים והשתקפותם בעולמה של מפא"י (תל אביב: עם עובד והמרכז למורשת בן גוריון בנגב, 1990).

אבירם יוסף, בניהו מאיר, גיל עמנואל ופנח רפאל, האנציקלופדיה לספורט ולתרבות הגוף, כרך ראשון (תל אביב: עם עובד, 1959).

אבישר עודד, "טוב לטייל בעד ארצנו, התפתחויות במיתוס הטיוול בראי החינוך הלאומי ציוני", בתוך: גרשון כהן, אלי שיש (עורכים), הטיוול ככלי חינוכי ערכי 1 (ירושלים: משרד החינוך, גף פרסומים, 2011): 45-54.

אבן אפרים, "העיתונות הרביוניסטית בארץ ישראל (1926-1934)", ספר השנה של העורכים והעיתונאים בכתבי העת בישראל (תשנ"א-תשנ"ב [1992]): 301-316. אדלר חיים, תנועות הנוער בחברה הישראלית (ירושלים: משרד החינוך והתרבות, אגף הנוער, 1963).

אופיר יהושע, ספר העובד הלאומי – תולדות תנועת העבודה הלאומית בארץ ישראל (תל אביב: הוצאת הוועד הפועל של הסתדרות העובדים הלאומית תשי"ט [1959]). אופיר יהושע, ראשוני האצ"ל: 1931-1940 (תל אביב: עמותת יקותיאל, 2002). אורבך ניקולא יוזוף, בין מרחב יהודי למרחב ציוני (תל אביב: רסלינג, תשפ"א [2021]). אחימאיר אב"א, ברית הבריונים ג' (תל אביב: הוועד להוצאת כתבי אחימאיר, 1972). אחימאיר יוסי, שצקי שמואל, אנחנו סיקריקים – עדויות ומסמכים על ברית הבריונים (תל אביב: ניצנים, תשל"ח [1977]).

אחימאיר יעקב, עד כאן, חיי בצילו של אב"א (ירושלים: סלע מאיר, תשפ"ד [2024]). אטינגר שמואל, בין פולין לרוסיה (ירושלים: מרכז זלמן שזר ומוסד ביאליק, תשנ"ה [1995]).

אידלס עופר, "משחקים מדומיינים: ספורט, היישוב והאולימפיאדה, 1931-1936", קתדרה 167 (2018): 85-110.

איכילוב אורית, "תרבויות הנוער בישראל כסוכנויות ביגור", עיונים בחינוך 10 (1976): 161-170.

אישי-שלום דוד, הסתדרות מכבי ארץ ישראל 1906-1948, חיבור לקבלת תואר דוקטור (ירושלים: האוניברסיטה העברית, תשס"ד [2004]).

אל-פלג צבי, מאורעות 1936-1939 פרעות או מרד (תל אביב: מכון שילוח, אוניברסיטת תל אביב, 1979).

אלבום דרור רחל, "רב שיח – תנועות הנוער: מרד, אוונגארד או הליכה בתלם?" בתוך: מרדכי נאור (עורך), תנועות הנוער 1920-1960, עידן 13 (1989), 3-18, 5. אלון חמדה, היה נכון! חמישים שנות צופיות עברית בארץ-ישראל (תל אביב: 'עם הספר', 1976).

אלון חמדה, "תנועת הצופים מראשיתה ועד 1960", בתוך: מרדכי נאור, תנועות הנוער, 1920-1960: מקורות, סיכומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר (ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 1989).

אלון מוני, הסיכוי הנצחי – נוער ושינוי חברתי (תל אביב: ספרית הפועלים, 1986). אלטשולר מרדכי, הייבסקציה בברית המועצות 1918-1930, בין לאומיות לקומוניזם (תל אביב: ספרית הפועלים, תשמ"א [1980]).

אליאב יעקב, מבוקש (ירושלים: הוצאת 'במחותרת', 1983). אלידע עוזי, "דאר היום הרוויזיוניסטי: לתולדותיה של פרשה עיתונאית מרתקת", קשר 17 (1995): 73-74.

אלידע עוזי, "מעיתון מסחרי לעיתון מפלגתי, העברת דאר היום לידי הרוויזיוניסטים 1928-1929", קשר 24 (1998): 68-75.

אלידע עוזי, "עיתונות הסנסציה בארץ-ישראל", בתוך: דן כספי ויחיאל לימור (עורכים),

- אמצעי תקשורת המונים בישראל (תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 1998): 111-123.
- אלידע עוזי, "בין סנסציה לפוליטיקה, העיתון דאר היום ומאורעות 1929", קשר 34 (2006): 105-114.
- אלידע עוזי, "איתמר בן אב"י והכמיהה למנהיג, ממוסוליני לז'בוטינסקי", קשר 45 (2013): 41-48.
- אלידע עוזי, "אב"א אחימאיר משרטט את פני העיתונות העברית בתקופת המנדט", קשר 59 (2022): 148-163.
- אלמוג עוז, הצבר – דיוקן (תל אביב: עם עובד, תשנ"ז [1997]).
- אלפרוביץ' עמיחי, תנועת הנוער 'מכבי הצעיר': 80 השנים הראשונות (ישראל: תנועת הנוער המכבי הצעיר, תשס"ט [2009]).
- אלרואי גור, אימגרנטים, ההגירה היהודית לארץ ישראל בראשית המאה העשרים (ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשס"ד [2004]).
- אלרואי גור, המהפכה השקטה (ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשס"ח [2008]).
- אלרואי גור, ארץ מקלט, ההגירה לארץ ישראל 1919-1927 (שדה בוקר: מכון בן גוריון, תשפ"א [2021]).
- ארהרד רחל, ייעוץ חינוכי: מקצוע מחפש זהות (תל אביב: מכון מופ"ת, תשע"ד [2014]).
- ארנון-אוחנה יובל, מרד ערבי בארץ ישראל 1936-1939 (ירושלים: אריאל 2013).
- באואר יהודה, הבריחה (תל אביב: ספריית פועלים, 1970).
- בודמן מיכל, "יהודים במרכז אירופה", בתוך: ירמיהו יובל (עורך), זמן יהודי חדש, תרבות יהודית בעידן חילוני, כך רביעי (ירושלים: כתר, 2007): 168-173.
- בורלא יהודה, "בית הספר העברי בדמשק", בתוך: דוד קמחי (עורך), ספר היובל של הסתדרות המורים תרס"ג תרפ"ח (ירושלים: מרכז המורים, תרפ"ט): 177-175.
- בלטמן דניאל, "הבונד, מיתוס המהפכה ועבודת היום", בתוך: כרמית גיא-שאלתיאל (עורכת), שלוש שורות בהיסטוריה: תנועות נוער יהודיות באירופה 1918-1948 (תל יצחק: משואה, מכון ללימודי השואה, תשע"ג [2013]): 74-79.
- בן אלישר, אליהו, קשר ההשמדה – מדיניות החוץ של הרייך השלישי והיהודים 1933-1939 (ירושלים: עידנים, 1978).
- בן גוריון דוד, תנועת הפועלים והרוויזיוניסמוס, מאמרים ומסות (תל אביב: מנהלת הליגה העולמית למען ארץ ישראל העובדת, תרצ"ג [1933]). פרויקט בן יהודה, benyehuda.org/read/19062 (נדלה בתאריך 15.10.2024).
- בן גוריון דוד, זכרונות, כרך ו': מן העזבון (תל אביב: עם עובד, 1987).
- בן גל מיכאל, "הגימנסיה וההגנה", בתוך: ברוך בן יהודה (עורך), סיפורה של הגימנסיה הרצליה (תל אביב: הגימנסיה הרצליה, תשל" [1970]): 256-161.
- בן זאב משה, בשולי העיתונות הלאומית (תל אביב: 'לאור', תשמ"א [1981]).
- בן זקן אבנר, קומוניזם כאימפריאליזם תרבותי, הזיקה בין הקומוניזם הארצישראלי לקומוניזם הערבי, 1919-1948 (תל אביב: רסלינג, 2006).

בן יהודה ברוך (עורך), **סיפורה של הגימנסיה הרצליה** (תל אביב: הגימנסיה הרצליה, תש"ל [1970]).

בן ירוחם ח. (חן מלך רחביה), **ספר בית"ר, קורות ומקורות**, חלק שני (אל העם) (תל אביב: מכון ז'בוטינסקי, תשל"ג [1973]).

בן ישראל טלי, "הטיול כמרכיב של תרבות הגוף בחינוך העברי 1887-1937", **דור לדור** כ"ז (2006): 43-45.

בן ישראל טלי, "בין ספורט טהור ל'ספורט שימושי'", **דור לדור**, 32 (2008): 7-20.

בן פורת אמיר, **היכן הם הבורגנים ההם: תולדות הבורגנות הישראלית** (ירושלים: מאגנס, תשנ"ט [1999]).

בן פורת אמיר, "ישראל שפה קשה, אך כדורגל דיברו כולם", **עיונים בתקומת ישראל**, 20 (תשנ"ט): 144-168.

בניהו מאיר, **צבי נשרי – תולדות חייו** (תל אביב: ארגון מורי ההתעמלות, 1954).

בק אלדד, **גרמניה אחרת** (תל אביב: ידיעות אחרונות, 2014).

בר און שני, דה פריס דוד, "במיטת סדום של פרופסיונליזם: עורכי דין ועיצוב של משפט החברים של ההסתדרות בשנות העשרים והשלושים", **עבודה, חברה ומשפט**, 8 (2001): 15-42.

בר-אור עמיר, **מחולשה לחלישה, הפיקוח הפוליטי על הכוח הצבאי במעבר מיישוב למדינה** (צפיריים: נבו, 2018).

בר-שירה ישראל, "לחקר מהותו של משפט החברים", מתוך **הרצאה שנקראה לפני שופטי משפט החברים בחיפה ובתל אביב**, עמ' 103-113.

ברוג מולי, "הגימנסיה הרצליה מגלה את קברות המכבים 1907-1911: לחקר עיצוב של זיכרון קיבוצי וזהות לאומית", **עיונים בתקומת ישראל** 20 (2010): 169-192.

ברנר אורי, **הקיבוץ המאוחד בהגנה 1923-1939** (אפעל: יד טבנקין, 1980).

גוברין נורית, **קריאת הדורות**, ב' (תל אביב: הוצאת אוניברסיטת תל אביב, 2002).

גוטמן עמנואל, "מפלגות ומחנות – יציבות ושינוי", בתוך: משה ליסק ועמנואל גוטמן (עורכים) **המערכת הפוליטית בישראל** (תל אביב: עם עובד, 1979): 122-170.

גולדשטיין אמיר, "שלמה בן יוסף ומימוש אגדת הגרדום הרביזיוניסטית", **ציון ע"ב** (תשס"ז [2007]): 63-90.

גולדשטיין אמיר, "עיצוב אגדת הגבורה המקסימליסטית", בתוך: יוסי אחימאיר, **אב"א אחימאיר והציונות המהפכנית**, קובץ מאמרים לציון חמישים שנה לפטירתו (תל אביב: מכון ז'בוטינסקי, תשע"ג [2012]): 47-59.

גולדשטיין אמיר, "הציונות הכללית, המחנה האזרחי והסוגיה הדמוקרטית ליברלית", בתוך: אלון גל, גרשון בקון, משה ליסק, פנינה מורג טלמון (עורכים), **בדרך הדמוקרטיה, על המקורות ההיסטוריים של הדמוקרטיה הישראלית** (שדה בוקר: מכון בן גוריון, 2012): 324-363.

גולדשטיין אמיר, **דרך רבת-פנים, ציוניותו של זאב ז'בוטינסקי לנוכח האנטישמיות** (שדה בוקר: מכון ז'בוטינסקי ומכון בן גוריון, תשע"ה [2015]).

גולדשטיין יוסף, **בין ציונות מדינית לציונות מעשית: התנועה הציונית ברוסיה בראשיתה** (ירושלים: מאגנס, תשנ"א [1991]).

- גולדשטיין יעקב, מפא"י – גורמים להקמתה, תל אביב: עם עובד, תשל"ו [1976].
- גולדשטיין יעקב, שביט יעקב, ללא פשרות: הסכם בן גוריון-ז'בוטינסקי וכישלוננו 1935-1934 (תל אביב: יריב הדר, 1979).
- גולומב אליהו, חביון עז, ב' (תל אביב: מפלגת פועלי ארץ ישראל תש"י-תשי"ד): 98-97.
- גולן ארנון, "ההגנה" וההתיישבות, בתוך: ניר מן (עורך), 100 להגנה, סוגיות בחקר תולדות ארגון 'ההגנה', עלי זית וחרב כ' (אפעל: העמותה לחקר כח המגן ע"ש ישראל גלילי, 2020): 175-194.
- גורן יעקב, העימות הקובע, בין תנועת העבודה לתנועה הרוויזיוניסטית בארץ ישראל 1925-1931 (אפעל: יד טבנקין, הקיבוץ המאוחד תשמ"ו [1986]).
- גטר מרים, "העלייה מגרמניה בשנים 1933-1939", קתדרה 12 (1979): 125-147.
- גיל עמנואל, סיפורו של 'הפועל', (בני ברק: הקיבוץ המאוחד, 1977): 97.
- גיל עמנואל, "ספורט שימושי", בתוך: תרבות וגוף – קובץ מאמרים (נתניה: הוצאה לאור ע"ש עמנואל גיל, מכון וינגייט, 1985): 100-101.
- גלבר יואב, "עולי גרמניה בחיפה בשנות השלושים והארבעים", בתוך: מרדכי נאור, יוסי בן-ארצי (עורכים), חיפה בהתפתחותה 1918-1948 (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1989): 95-110.
- גלבר יואב, מולדת חדשה: עליית יהודי מרכז אירופה וקליטתם 1933-1948 (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1990).
- גלילי זיוה, "מרחב הפעולה של הציונים הרוסיה הסובייטית בשנות העשרים", עיונים בתקומת ישראל 14 (2004): 479-508.
- גליקמן עמנואל, פנן רפאל, הספורט השימושי (תל אביב: מרכז הפועל, 1940).
- גלעדי דן, היישוב בתקופת העלייה הרביעית (1924-1929), בחינה כלכלית ופוליטית (תל אביב: עם עובד, 1973).
- גראוויס-קובלסקי אופירה, "רק כך": יד אוחות ברובה או 'שתי גדות לירדן'? לבחינת הסמל של האצ"ל, קתדרה 166 (תשע"ח [2018]): 146-119.
- גראוויס-קובלסקי אופירה, הצודקים והנרדפים: מיתולוגיה וסמלים של תנועת החרות 1948-1965 (באר שבע: מכון בן גוריון לחקר ישראל והציונות, 2015).
- גראוויס-קובלסקי אופירה, "המשקף: לתולדותיו של עיתון רוויזיוניסטי", קשר 52 (2019): 63-73.
- גראור מינה, עיתונות ומפלגה: קשרי גומלין בין המפלגה הרוויזיוניסטית לעיתונות (ירושלים: מכון ז'בוטינסקי, תשס"ב [2002]).
- גראור מינה, ימי הצה"ר: כרונולוגיה של התנועה הרוויזיוניסטית (תל אביב: מכון ז'בוטינסקי, 2013).
- גרטל גיל, הטיול הבית ספרי ומשמעויותיו בעיני מחנכים ותלמידים בשנים 1920-1980, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 2003).
- גרטל גיל, דרך הטבע, הפדגוגיה הטבעית והטיול החינוכי (תל אביב: ספרית הפועלים, 2010).

- גרינברג יצחק, זלמן ארן, פוליטיקאי כאינטלקטואל (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשע"ח [2018]).
- גרני יוסף, חלופות נפגשות: מפלגת הבונד, תנועת הפועלים העברית ו'כלל ישראל', 1897-1985 (ירושלים: מוסד ביאליק, 2005).
- גת רפאל, תנועות הנוער של א"י העובדת 1930-1945: דרך התהוותן ומעורבותן הפוליטית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 1974).
- דבירי חיים, יום אביב שלא יישכח (תל אביב: הוצאת יאיר ע"ש אברהם שטרן, 1986).
- דה-מלאך יואל, מגבעות טוסקנה למרחבי הנגב (ירושלים: אריאל, 2007).
- דה פריס דוד, "צמיחתו של מוסר פועלים ביישוב היהודי: משפט חברים של ההסתדרות במגזר העירוני בשנות העשרים", דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות, כרך שני (תשנ"ג): 227-234.
- דובס מייקל, שישה חודשים ב-1945 (תל אביב: עם עובד, 2017).
- דותן שמואל, אדומים: המפלגה הקומוניסטית בארץ ישראל (כפר סבא: שבנא הסופר, 1991).
- דינור בן ציון, יעקב לישצ'נסקי, התפוצה היהודית, הקדמה: יעקב לישנסקי ופועלו (ירושלים: מוסד ביאליק, תשכ"א [1961]): 7-14.
- דין עזרא, ציוני בכל תנאי, עורך: יעקב שרת (תל אביב: קידום, 1987).
- דרוקר ברעם גלי, אני עפרך, ישראל בסיפורת יידיש הישראלית, 1948-1967 (ירושלים: יד בן צבי, תשפ"א [2021]).
- דרור יובל, תנועות הנוער: אתמול, היום ומחר (חיפה: בית רוטנברג, 1979).
- דרור יובל, "תנועות הנוער ובית-הספר", מרדכי נאור (עורך), תנועות הנוער 1920-1960, עידן 13 (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1989): 159-171.
- דרור יובל, כלים שלובים בחינוך הלאומי: הסיפור הציוני (ירושלים: מאגנס, 2008).
- דרור יובל, "טיולים כחלק מהחינוך הלאומי", בתוך גרשון כהן, אלי שיש (עורכים), הטיול ככלי חינוכי ערכי 1 (ירושלים: משרד החינוך, גף פרסומים, 2011): 22-33.
- דרור יובל, "אחרית דבר", בתוך: ניר מיכאלי, ניר גרטלר (עורכים), תנועות הנוער בישראל: ייחודיות חינוכית בת מאה (תל אביב: מופ"ת, 2020).
- דרמון מלכה תהלה, "מי מכיר מי יודע? מחיפושי הקרובים באירופה לאחר השואה ועד המדור לחיפוש קרובים", ישראלים, 3 (תשע"ב [2012]): 47-70.
- היילפרין ישראל, "שורשי ההגנה העצמית", ימי עיון בפרשיות היסטוריות ובעיות יסוד ל"ז (אפעל: יד טבנקין, תשמ"ה [1983]): 7.
- הלמן ענת, אור ויום הקיפוף, תרבות תל אביבית בתקופת המנדט (חיפה: אוניברסיטת חיפה, תשס"ח [2008]).
- הלר יוסף, "המוניזם של המטרה" או 'המוניזם של האמצעים'? המחלוקת הרעיונית והפוליטית בין זאב ז'בוטינסקי לבין אב"א אחימאיר, 1928-1933, "ציון נ"ב, ג (תשמ"ז 1987): 315-369.
- הראל יהודה, פרפר בחושך (ירושלים: כרמל, תשפ"ב [2022]).

- הראל ירון, **דמשק נכבשה שנית, הציונות בדמשק 1908-1923** (ירושלים: מרכז זלמן שזר, 2014).
- הרמתי שלמה, **המורים החלוצים** (תל אביב: האוניברסיטה המשודרת, הוצאת משרד הביטחון, 2000).
- וולקוב שולמית (תרגם מאנגלית: ניר רצ'קובסקי), **גרמניה ויהודיה, היסטוריה אחרת** (ירושלים: כרמל, 2022).
- וינשל יעקב, **ירמה** (תל אביב: אחיאסף, 1968).
- ז'בוטינסקי זאב, **הצהרה על הקונגרס הציוני הי"ז**, תרגום מרוסית: בנימין אליאב, פרויקט בן יהודה benyehuda.org/read/16496 נדלה בתאריך 9.10.2024.
- זית מאיר, **סיפורה של תנועה: גורדיניה-מכבי הצעיר ברומניה** (חולדה: מערכת הספר, תשל"ח [1978]).
- זך נתן, **הסופר בחברת ההמונים, תיאוריה וביקורת 1954-1996** (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשפ"א [2021]).
- זליבנסקי יהושע, **תל אבי – תל אביב** (תל אביב: ירון גולן, 1994).
- זמרי אורי, פז ישראל, **מי ומה בספורט, לקסיקון** (מרחביה: ספריית פועלים, 1959).
- זר-ציון שלי, "קשה להיות יהודי בשנות השלושים: לבניינה של ארץ היידיש לחופי הים התיכון", **גג: כתביעת לספרות** 39 (2016): 67-78.
- חבר חנן, "שירת המנהיג ומנהיגות השירה: אורי צבי גרינברג וזאב ז'בוטינסקי", בתוך: **אבי בראלי ופנחס גינוסר (עורכים), איש בסער, עיונים: סדרת נושא** (באר שבע: מכון בן גוריון, 2004): 253-282.
- חבר חנן, "תיאולוגיה פוליטית ב'עם לבדד' מאת אורי צבי גרינברג". **אינטרסקטואליות בספרות ובתרבות** (2012): 207-214.
- חברת החשמל בישראל, **העידן הראשון של חברת החשמל בישראל** (תל אביב: פורז, 1966).
- חורב שי, **היציאה אל מחוץ לגדר: מ'הגנה' סבילה ל'הגנה' פעילה** (חיפה: דוכיפת, 2016).
- חיים חגי, "שום מחשבה על הנזק שהם עושים לענף שלהם": התפתחות העיסוק העיתונאי והשיח המקצועי בעיתונות הספורט, **מסגרות מדיה** 20 (2021): 82-84.
- חרף חגי, **ציונות של שרירים** (ירושלים: יד בן צבי, תשע"א [2010]).
- טבת שבת, **קנאת דוד: חיי בן גוריון** (ירושלים: שוקן [1976] 2004).
- טייכר לאה, **הכלא – במאבק לעצמאות 1936-1948**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (חיפה: אוניברסיטת חיפה, 2003).
- טיילור פרדריק (תרגם עדי גינצבורג הירש), **חומת ברלין** (תל אביב: מטר, תשס"ט [2009]).
- ידיעות עיריית תל-אביב – ספר השנה תרצ"ח** (תל אביב, 1938): 151.
- יורמן פנחס, "תל אביב 1934: תמונת מצב", בתוך: **מרדכי נאור (עורך), תל אביב בראשיתה, 1909-1934** (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1984): 158-175.
- ישראל דוד, **הרייך הגרמני וארץ ישראל – בעיות ארץ ישראל במדיניות הגרמנית בשנים 1889-1945** (רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, תשל"ד [1973]).

- כהן אדיר, ברוח סערה: פרקים מחייו ומפעלו של יהודה ארזי (תל אביב: תל אביב, תשכ"ה [1966]).
- כהן אורי, הישרדות, תפיסת המוות בין מלחמות העולם בארץ ישראל ובאיטליה (תל אביב: רסלינג, 2007).
- כהן הלל, תרפ"ט: שנת האפס בסכסוך היהודי-ערבי (ירושלים: כתר, 2013).
- כהנא ראובן, נעורים והקוד הבלתי פורמאלי, תנועות נוער במאה העשרים ומקורות הנעורים הפוסט מודרניים (ירושלים: מוסד ביאליק, 2007).
- כספי דן, לימוד יחיאל, המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948-1990 (תל-אביב: עם עובד, 1992).
- כרמי אודי, ספורט בהגירה (תל אביב: רסלינג, 2013).
- כרמי אודי, "תרבות גוף בהגירה, הגירתן של פרקטיקות גופניות לישראל בעשור הראשון", הגירה, 10 (תש"ף [2019]): 141-154.
- כרמי אודי, העסקונה (נתניה: בתנועה ובדעת, המכללה האקדמית וינגייט, 2019).
- כרמי אודי, "שולחן ערוך ספורטיבי", בתנועה יב: 4 (2020): 533-552.
- כרמי אודי, "המחלקה להכשרה גופנית במעבר מיישוב למדינה", דור לדור, נ"ח (תשפ"ד [2024]): 51-76.
- כרמי אודי, "לא ספורט לשם ספורט": גיבורי ספורט בתקופת היישוב (תל אביב: מופ"ת, 2025).
- כרמי אודי, קדרון ענת, "הפוליטיזציה של הספורט הא-פוליטי בארץ ישראל", מגמות נ"ו (1), (2021): 93-110.
- להברו, יעל, מגדר, אתניות ולאומיות באצטדיון הכדורגל, הפועל בנות סח'נין. עבודת גמר לשם קבלת תואר מוסמך במדעי החברה (ירושלים: האוניברסיטה העברית, תשס"ט [2009]).
- לזיטן ליפא, ספרות הספורט בארץ ישראל (תל-אביב: המחלקה להכשרה גופנית, 1942).
- לזיטן ליפא, ביבליוגרפיה לתולדות הספורט בארץ ישראל (תל-אביב: המחלקה להכשרה גופנית, 1944).
- לזיטן ליפא, ביבליוגרפיה ספורטיבית 1943-1945 (תל-אביב: המחלקה להכשרה גופנית, 1945).
- לזיטן ליפא, משחק הכדורגל (תל-אביב: הוצאת איגוד השופטים, 1946).
- לזיטן ליפא, השחיין והמציל התל-אביבי, לזכר אריה כץ (תל-אביב: הוצאת ארגון המצילים, 1946).
- לזיטן ליפא, ספרות ספורט עברית בגולה (תל-אביב: המחלקה להכשרה גופנית, 1947).
- לזיטן ליפא, ספרות הספורט בשנים 1945-1946 (תל-אביב: המחלקה להכשרה גופנית, 1947).
- לימור יחיאל, "מלחמת המו"לים בראשית ימיה של העיתונות בארץ ישראל", קשר 18 (1995): 6-12.
- ליסק משה, "מבנה תעסוקתי, ניידות תעסוקתית וסמלי סטטוס, 1918-1948". עיונים בתקומת ישראל 4 (1994): 345-377.

- ליסק משה, עיונים בהיסטוריה חברתית של ישראל (ירושלים: מוסד ביאליק, תשס"ט [2009]).
- ליסק משה והורוביץ דן, "גיוס פוליטי ובינוי מוסדות ביישוב היהודי בתקופת המנדט", בתוך: משה ליסק ועמנואל גוטמן (עורכים) המערכת הפוליטית בישראל (תל אביב: עם עובד, 1979): 51-121.
- לפידות יהודה, לידתה של מחתרת – האצ"ל בשנות השלושים (תל אביב: מכון ז'בוטינסקי, 2014).
- לקויר זאב, מפ"ס – פ.ק.פ. – מק"י: קורות המפלגה הקומוניסטית בישראל (תל-אביב: עם עובד, תשי"ג [1953]).
- לשצ'ינסקי יעקב, היהודים ברוסיה הסובייטית: ממהפכת אוקטובר עד מלחמת העולם השנייה (תל אביב: עם עובד, 1943).
- לשצ'ינסקי יעקב, נדודי ישראל בדורות האחרונים (תל אביב: אל"ף, 1965).
- מאור יצחק, שאלת היהודים בתנועה הליברלית והמהפכנית ברוסיה 1890-1914 (ירושלים: מוסד ביאליק, תשכ"ד [1964]).
- מאור יצחק, התנועה הציונית ברוסיה מראשיתה ועד ימינו (ירושלים: מוסד ביאליק, תשל"ד [1974]).
- מיוחס יוסף, הצופיות – שיטת חינוך לנוער (ירושלים: המחלקה לענייני הנוער והחלוץ של ההסתדרות הציונית, 1957).
- מירון גיא, מ'שם' ל'כאן' בגוף ראשון (ירושלים: מאגנס, 2004).
- מלכין אהוביה, האקטיביזם: סיפור חייו של אליהו גולומב, 1893-1929 (תל אביב: עם עובד, 2007).
- מן ניר, "השפעת גדוד העבודה על ההתיישבות היהודית בארץ ישראל", בתוך: אופירה גראוויס-קובלסקי (עורכת), בשבילי העבר (רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, תשע"ו [2016]): 91-111.
- מנדלסון עזרא, התנועה הציונית בפולין: שנות ההתהוות 1915-1926 (ירושלים: הספרייה הציונית, 1986).
- מנור גיורא, אנדתי – חלוץ המחול החדש בארץ ישראל (תל אביב: הספרייה למחול בישראל, 1986).
- מרקוביץקי יעקב, "ועידת כינרת וגיבוש רעיון המליציה העממית", בתוך: דני הדרי (עורך), חומת מגן, שמונים שנה לארגון ההגנה, עלי זית וחרב ד' (אפעל: העמותה לחקר כח המגן ע"ש ישראל גלילי, 2002): 21-33.
- נאור אריה, דוד רזיאל – המפקד הראשי של הארגון הצבאי הלאומי בארץ-ישראל, חייו ותקופתו (תל אביב: משרד הביטחון, 1990): 96.
- נאור מרדכי, תנועות נוער בישראל ובעולם (תל אביב: עמיחי, 1963).
- נאור מרדכי (עורך), תנועות הנוער 1920-1960, עידן 13 (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 1989).
- נאור מרדכי, ברכת החשמל: סיפורה של חברת החשמל בארץ-ישראל (ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשס"ג [2003]).

נאור מרדכי, "אב"א אחימאיר בעיתונות הפועלית". בתוך: יוסי אחימאיר (ע), **אב"א אחימאיר והציונות המהפכנית** (תל אביב: מכון ז'בוטינסקי, 2012): 34-46.

נאמן יובל, **סדר מן האקראי: המדע וחברת האדם בתורת התפתחות מוכללת** (ירושלים: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר, 1999).

נדבה יוסף (ע), **אב"א אחימאיר, האיש שהיטה את הזרם: לדמותו, לתורתו, לכתביו ולמאבקיו** (תל אביב: העמותה להפצת תודעה לאומית, תשמ"ז 1987).

נויברגר בנימין, **ממשל ופוליטיקה** (תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה 1997): 31-32.

נוימן בעז, **להיות ברפובליקת ויימאר** (תל אביב: עם עובד, תשס"ז [2007]).

גיב דוד, **מערכות הארגון הצבאי הלאומי ב'** (תל אביב: מוסד קלוזנר, 1965): 21.

נידרלנד דורון, "השפעת הרופאים-עולים מגרמניה על התפתחות הרפואה בארץ-ישראל (1933-1948)", **קתדרה** 30 (1983): 111-160.

סואן דן, **שמאל, ימין: מחלומות חירות וצדק ללאומנות: סיפורה של החברה הישראלית** (חיפה: פרדס תשע"ה [2015]).

סולומון שמרי, "בין 'השומר' ל'הגנה': החלטת ועידת 'אחדות העבודה' על הקמת 'הסתדרות ההגנה', 15 ביוני 1920", בתוך: ניר מן (עורך), **100 'ההגנה', סוגיות בחקר תולדות ארגון 'ההגנה', עלי זית וחרב כ'**, (אפעל: העמותה לחקר כח המגן ע"ש ישראל גלילי, 2020): 119-148.

סימון עמנואל, "ספורט שימושי", **איתנים** (מרץ-אפריל 1958): 136-137.

סלוצקי יהודה, "מהגנה למאבק", בתוך: בן ציון דינור (ע), **ספר תולדות ההגנה**, כרך ב. חלק ראשון (תל אביב: הספרייה הציונית ומערכות, 1959).

סלוצקי יהודה, "מהגנה למאבק", **ספר תולדות ההגנה**, כרך ב, חלק שני (תל אביב: הספרייה הציונית ומערכות, 1964).

סלוצקי יהודה, **ספר תולדות ההגנה**, כרך ב, חלק שלישי (תל אביב: הספרייה הציונית ומערכות, 1964).

סלוצקי יהודה, **קיצור תולדות ההגנה** (תל אביב: משרד הביטחון, 1986).

סמילנסקי דוד, "הגימנסיה העברית הראשונה 'הרצליה'", בתוך: **תל אביב ומוסדותיה, פרקי זכרונות** (תל אביב: הוועד הציבורי להוצאת כתביו של דוד סמילנסקי ז"ל והוצאת מסדה, תשי"ח) (מתוך פרויקט בן יהודה).

עזריהו מעוז, **תל אביב העיר האמיתית** (באר שבע: מכון בן גוריון, 2005).

פורמן ברוך, "ספורט וחינוך גופני במחנות העקורים בשנים 1946-1948", **דפים לחקר השואה כ"א** (2007): 119-122.

פורת יהושע, **צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1918-1929** (תל אביב: עם עובד, 1976).

פורת יהושע, **ממהומות למרידה: התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1929-1939** (תל אביב: עם עובד, 1978).

פטרובסקי שטרן יוחנן, "היהודים והצבא, היבטים חברתיים ותרבותיים", בתוך: איליה לוריא (עורך), **תולדות יהודי רוסיה** (ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשע"ב [2012]): 45-62.

- פילובסקי ורדה, "יהושע השל ייבין – מסופר ציוני למורה דרך בימין", גלי עיון ומחקר 7 (תשנ"ח 1998): 1-24.
- פיש אהרן הראל, עתיד זכור (ירושלים: מוסד ביאליק, תשנ"ו [2006]).
- פס יצחק, מורשת לח"י: ישראל אלדד, נתן ילין-מור והמערכה על הזהות, ההיסטוריה והזיכרון (חיפה: מוסד הרצל לחקר הציונות, אוניברסיטת חיפה, 2021).
- פעיל מאיר, "פלמ"ח – ייחודו הצבאי", בתוך: יחיעם וייץ (עורך), פלמ"ח – שתי שיבולים וחרב (תל אביב: משרד הביטחון, 2000): 35-64.
- פעיל מאיר ויורמן פנחס, מבחן התנועה הציונית 1931-1948: מרות ההנהגה המדינית מול הפורשים (תל אביב: צ'ריקובר, 2003).
- פראוור אהוד, דרכו של הטיול לידיעת הארץ תרמ"ח-תרע"ה, ראשיתו של הטיול החינוכי בארץ-ישראל על רקע התפיסה החינוכית של בתי הספר הראשונים, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך (ירושלים: האוניברסיטה העברית, 1992).
- פרי יורם, "רקוויאם לדבר שאיננו: הערכה מחודשת של העיתונות המפלגתית בישראל", קשר 25 (1999): 28-40.
- צוויג רונלד, "בריטניה, ה'הגנה' וגורל ה'ספר הלבן'", קתדרה 29 (1983): 145-172.
- צחור זאב, שורשי הפוליטיקה הישראלית (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1987).
- צחור זאב, "ההסכם בין ההגנה לאצ"ל בשנת 1938", דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות י' (תשמ"ט [1989]): 399-405.
- צחור זאב, "בין פוליטיקה לאקדמיה", בתוך: יחיעם וייץ (עורך), בין חזון לרוויזיה, מאה שנות היסטוריוגרפיה ציונית (ירושלים: מרכז זלמן שזר, 1997): 209-218.
- צימרמן משה, "האגדה על הרשימה הקצרה של גיבורי ספורט יהודים", בתוך: משה צימרמן (עורך), דת השרירים (ירושלים: כרמל, תשע"ח [2017]): 95-116.
- צימרמן משה, "הספורט בשירות הרייך השלישי", בתוך: משה צימרמן (עורך), דת השרירים (ירושלים: כרמל, תשע"ח [2018]): 72-74.
- צימרמן משה, "יהדות השרירים מול יהדות העצבים", בתוך: משה צימרמן (עורך), דת השרירים (ירושלים: כרמל, תשע"ח [2018]): 118.
- צמרת צבי, "המכביות: המשחקים האולימפיים של העם היהודי", בתוך: חיים קאופמן וחגי חריף (עורכים), תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים, עידן 22 (2003): 114-128.
- צפרוני גבריאל, "חזית העם: העיתון שרבים אהבו לשנוא", קשר 2 (1987): 85-94.
- קאופמן חיים, "העימות בתקופת המנדט בין התאגדות 'הפועל' ובין הסתדרות 'מכבי' בסוגית ההשתתפות במכביות", בתנועה ב: 3 (1994): 51-72.
- קאופמן חיים, "הזיקה הרעיונית בין ספורט הפועלים לבין התאגדות הפועל בתקופת המנדט", בתנועה, ג': 1 (תשנ"ה [1995]): 56-76.
- קאופמן חיים, "ראשיתם של דיווחי הספורט בעיתונות העברית המנדטורית", בתנועה, ד': 1 (1997): 59-80.
- קאופמן חיים, הפועל בתקופת המנדט 1923-1936, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור (חיפה: אוניברסיטת חיפה, 1993).
- קאופמן חיים, "חלפו ימי הפיפטי-פיפטי". פנים 25 (2003): 10-16.

קאופמן חיים, "מכבי" מול 'הפועל': היווצרותו של הפילוג הפוליטי בספורט הארץ ישראלי", בתוך: חיים קאופמן וחגי חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים** (ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשס"ג [2003]): 89-105.

קאופמן חיים, "כבוד ויוקרה ללא הישגים", **עת-מול**, 202 (2008): 6-10.

קדרון ענת, "כשספורט ופוליטיקה נפגשים בבריכה", **עת-מול** 261 (2019): 23-26.

קדרון ענת, כרמי אודי, "הפוליטיזציה של סיקור הספורט בתקופת היישוב, המקרה של ליפא לזיתן", **קשר** (בדפוס).

קופמן שמחון שרית, **משפה למופע, לשונות יהודיות על הבמה בישראל** (תל אביב: מכון מופ"ת, תשפ"ג [2023]).

קופר-אדר רז, "אי נחת במפגש בין קבוצות עבודה בארגון", **אנליזה ארגונית**, 28 (אפריל 2022): 57-76.

קוש-זוהר טלילה, "גוף, תנועה, חינוך: על חינוך תנועה של יהודית בינטר", **החינוך וסביבו**, ל"ח (2016): 137-152.

קליבנסקי חגית, "התחלות בתל אביב: יוזמות חינוכיות-חברתיות בתקופת המנדט". **דור לדור** לה, (תש"ע [2010]): 62-96.

קסלר ברנדווין בת-חן, **דינמיקת המעבר בין ישוב למדינה, משפט חברים בתנועת העבודה, חיבור לשם קבלת תואר מוסמך באוניברסיטת תל אביב** (אוניברסיטת תל אביב, 2007).

קפלן ערן, "ציונות רוויזיוניסטית", בתוך: ירמיהו יובל (עורך), **זמן יהודי חדש, תרבות יהודית בעידן חילוני**, כך שני (ירושלים: כתר, 2007): 89-93.

רובינסון רינת-יה, **סערה מסייעת: התנועה הרוויזיוניסטית בשנים 1925-1940** (ירושלים: יד יצחק בן צבי ומכון ז'בוטינסקי, 2010).

רוזנטל ימימה (עורכת), **יצחק בן צבי, הנשיא השני** (ירושלים: ארכיון המדינה, ירושלים תשנ"ח [1998]).

רוזנפלד שלום (עורך), **ספר שלמה בן יוסף** (תל אביב: הדר, 1979).

רוטנברג מתתיהו, נאור מרדכי, **תנועות נוער בישראל ובעולם** (תל אביב: עמיחי, 1963).

רוטנשטרייך נתן, **גורדוניה, תנועת נוער עממית חלוצית** (חולדה: הוצאת ארכיון גורדוניה-מכבי, 1982).

רוזניק שלמה, **מחתרת ופוליטיקה בחברה מפולגת: הארגון הצבאי הלאומי: ממחתרת מפלגתית למפלגה במחתרת**, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור (רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, 1998).

רוזניק שלמה, "אגודת הספורט בית"ר: ספורט ופוליטיקה בחברה מפולגת", בתוך: חיים קאופמן וחגי חריף (עורכים), **תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים** (ירושלים: יד יצחק בן צבי, תשס"ג [2003]): 160-183.

ריבלין אברהם, **קופת חולים מכבי 1941-1991** (תל אביב: הוצאת קופת חולים מכבי, 1991).

רייכל נירית, "אופקים מול הגשמה: הגימנסיות העבריות הראשונות בארץ ישראל בין שני יעדים 1906-1935", **עיונים בתקומת ישראל** 6 (1996): 288-329.

רם יצחק, "הכשרת מורים לחינוך גופני בארץ ישראל – רקע היסטורי וחבלי לידה", **בתנועה**, י: 4 (תשע"ד [2014]): 491-504.

- שביט יעקב, "אני במזרח ולבי במערב: על ה'מוניזם' הציוני של אב"א אחימאיר", **קשת**, ט"ו: א' (1973): 149-159.
- שביט יעקב (מהדיר), ועידת היסוד והוועידה השנייה של הסתדרות העובדים הלאומית (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, תשל"ח [1977]): 14.
- שביט יעקב, **מרום למדינה – התנועה הרוויזיוניסטית: התוכנית ההתיישבותית והרעיון החברתי** (תל אביב: יריב הדר, 1978).
- שביט יעקב, **הבלגה או תגובה, הוויכוח ביישוב היהודי תרצ"ו-תרצ"ט 1936-1939** (רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר אילן, 1983).
- שביט יעקב, **ביגר גדעון, ההיסטוריה של תל אביב** (תל אביב: רמות, 2007).
- שביט יעקב, **ריינהרץ יהודה, הדרך לספטמבר 1939** (תל אביב: עם עובד, 2006).
- שגב תום, **המיליון השביעי** (ירושלים: כתר, 1991).
- שהם חזקי, **מרדכי רוכב על סוס: חגיגות פורים בתל אביב (1908-1936) ובנייתה של אומה חדשה** (רמת גן: הוצאת אוניברסיטת בר אילן, 2013).
- שוכמן, ישראל, **מה גרם לשביתת פרומין?** (ירושלים: הוצאת ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ ישראל, מועצת פועלי ירושלים, נובמבר 1932).
- שוסטק, אליעזר (עורך), **עשר שנות ההסתדרות** (תל אביב: דפוס א' מוזס, 1946).
- שור שמעון, **גדוד מגני השפה בארץ ישראל 1923-1936** (חיפה: אוניברסיטת חיפה, מוסד הרצל, 2000).
- שחורי אילן, **חלום שהפך לכרך: תל אביב לידה וצמיחה, העיר שהולידה מדינה** (תל אביב: אביבים, 1990).
- שחורי אילן, "היה נכון בחולות: על ראשית תנועת הצופים בתל אביב, היום לפני 100 שנה". **סגולה** (אוגוסט 2021): 43-53.
- שחורי אילן, **תל אביב שלי** (תל אביב: מדיה 10, 2024).
- שחורי אילן, "ספורט עברי בעיר עברית: תרומתו של מאיר דיזנגוף ראש העירייה הראשון של תל אביב לפיתוח הספורט בעירו והפיכתה למוקד לאומי ובינלאומי", **רוח הספורט** 12 (תשפ"ו [2025]) בדפוס.
- שחורי ישראל, **ההגנה בתל אביב: פרקים לתולדות ההגנה בתל אביב וסביבתה** (תל אביב: קרן 'ההגנה' ע"ש י. שחורי וחברים, 1956): 17.
- שטאובר שוקי, **ישראלים בברלין** (ראשון לציון: ידיעות אחרונות, 2017).
- שטיין-אשכנזי אסתר, "פלוגות העבודה של בית"ר (1931-1935)", **קתדרה** 51 (1988): 148-172.
- שטיין-אשכנזי אסתר, **תנועת הנוער בית"ר בארץ ישראל מראשיתה ועד מותו של זאב ז'בוטינסקי (1925-1940)**, עבודה לשם מתן תואר דוקטור (חיפה: אוניברסיטת חיפה, 1991).
- שטיין-אשכנזי אסתר, **בית"ר בארץ ישראל 1925-1947** (ירושלים: הספרייה הציונית ומכון ז'בוטינסקי, תשנ"ח [1998]).
- שטוקפיש דוד, **דוקשיץ – פאראפיאנוב: ספרייזכור: אנדרטה לזכר שתי קהילות יהודיות** (תל אביב: ארגון יוצאי דוקשיץ-פאראפיאנוב בישראל ובתפוצות, תשל"ב [1970]): 79.

שטמפפר שאול, "היבטים דמוגרפיים של האימפריה הרוסית בשלהי המאה התשע-עשרה", בתוך: איליה לוריא (עורך), תולדות יהודי רוסיה (ירושלים: מרכז זלמן שזר, תשע"ב [2012]): 214-197.

שילוח נעמי, מרכז הולך ונעלם, החוגים האזרחיים בארץ ישראל בשנות השלושים (ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2003).

שכטמן יוסף, זאב זבוטינסקי – פרשת חייו, ג' (תל אביב: קרני, 1959).

שפיגל יאיר, הצועד מול הזרם, יעקב ריפתין – ביוגרפיה (גבעת חביבה: יד יערי, 2022).

שפירא אניטה, המאבק הנכזב: עבודה עברית 1929-1939 (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1977).

שפירא אניטה, "הוויכוח בתוך מפא"י על השימוש באליםמות 1932-1935", הליכה על קו האופק (תל אביב: אופקים, עם עובד, 1997): 117-82.

שפירא אניטה, "בין הבלגה וטרור, הכינוס היישובי ביולי 1938", הציונות ו' (תשמ"א [1981]): 425-359.

שפירא אניטה, חרב היונה – הציונות והכוח 1881-1948 (תל אביב: עם עובד, תשנ"ב [1992]).

שפירא אניטה, ברל, ביוגרפיה (תל אביב: עם עובד, 2000).

שפירא יונתן, אחדות העבודה ההיסטורית: עצמתו של ארגון פוליטי (תל אביב: עם עובד 1975).

שפירא יונתן, לשלטון בחרתנו (תל אביב: עם עובד, 1989): 49-48.

שפר-רביב עמרי, "השימוש בכוח ביישוב היהודי בתקופת המרד הערבי, המחלוקת בין תנועת העבודה ובין התנועה הרוויזיוניסטית", היה היה 11 (2015): 83-76.

שפרן נילי, "ממסעות הפלמ"ח עד המוצ'לרוס", פנים 35 (2003): 83-48.

שקד גרשון, זהות, ספרויות יהודיות בלשוניות לעז (חיפה: אוניברסיטת חיפה, תשס"ו).

שרף זאב, יפה שמעון זאב וגולדברג סעדיה, החוגר, מדריך להכשרת מגן (תל אביב: מרכז הפועל, 1938): 148-84.

שרת יהודה (כניס וליווה בהערות), אגרות ברל כצנלסון ו' (תל אביב: עם עובד, תשמ"ד [1984]).

תומר חנן, "עלייתם ונפילתם של כתבי העת הספורטיביים בארץ ישראל ובמדינת ישראל", קשר 58 (2022): 204-181.

תומר חנן, "הספסל של תל-אביב מתוח כמו בתולה בערב כלולות": על התפתחות השפה הייחודית של עיתונות הספורט. "קשר 62 (2024): 67-46.

תדהר דוד, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו (תל-אביב, 1947-1952).

- Allan Stuart, Zelier Barbie, "Rules of engagement", in: Stuart Allan, Barbie Zelier, (Eds.), *Reporting War: Journalism in Wartime* (London: Routledge, 2004): 3-21.
- Ashforth Blake E., Kreiner Glen E., Clark Mark A., and Fugate Mel, "Normalizing Dirty Work: Managerial Tactics for Countering Occupational Taint", *Academy of Management Journal* 50:1 (2007): 149-174.
- Arielly Nir, *Fascist Italy and the Middle East, 1933-40*, (Palgrave Macmillan, 2010).
- Avineri Shlomo, *The Making of Modern Zionism: The Intellectual Origins of the Jewish State*, Updated with a new preface and Epilogue (New York: Basic Books, 2017).
- Baden-Powell Robert, *Scouting for Boys: A Handbook for Instruction in Good Citizenship* (London: Horace Cox, 1908).
- Barker Brianna, Creary Stephanie, "The Construction of Professional Identity", In: Adrian Wilkinson, Donald Hislop, and Christine Coupland (Eds.), *Perspectives on Contemporary Professional Work* (Cheltenham and Northampton, MA, Edward Elgar, 2016): 259-285.
- Bar-Yosef Eitan, "Fighting Pioneer Youth: Zionist Scouting in Israel and Baden-Powell's Legacy", in: Block Nelson R., Proctor Tammy M., (Eds.) *Scouting Frontiers: Youth and the Scout Movement's First Century* (Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009): 41.
- Ben-David Yael, "Zionism and Civic Engagement in the Israeli Scouts", *Israel Studies* 24:1 (2019): 33-52.
- Bethke Svenja, "Forging National Belonging: Transformation, Visibility, and Dress in the German-Jewish Youth Movement Blau-Weiss, 1912-1927", *Central European History* 56:3 (2023): 357-379.
- Berkovitz Michael, Brown Fleming Suzanne, "Perceptions of Jewish Displaced Persons as Criminals in Early Postwar Germany", in: Avinoam J. Pat, Michael Berkovitz (Eds.). *"We are Here": New Approaches to Jewish Displaced Persons in Postwar Germany* (Detroit, Michigan: Wayne State University Press 2010): 167-193.
- Bilski Ben-Hur Raphaella, *Every Individual Is a King: The Social and Political Thought of Zeev Vladimir Jabotinsky* (Washington: Bnai Brith, 1993).
- Black Edwin, *The Transfer Agreement: The Dramatic Story of the Pact Between the Third Reich and Jewish Palestine* (Brookline, MA: Brookline Books, 1999).
- Block Nelson R., Proctor Tammy M., (Eds.) *Scouting Frontiers: Youth and the Scout Movement's First Century* (Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009).

- Bodemann Michael Y., “‘How can one stand to live there as a Jew...’: Paradoxes of Jewish Existence in Germany”, In: Michael Y Bodemann, (Ed.), *Jews, Germans, Memory: Reconstructions of Jewish Life in Germany* (Michigan: University of Michigan Press, 1996): 19-46, esp. 20-21.
- Boehmer Elleke, “Introduction”, in: Elleke Boehmer (Ed.), *Scouting for Boys, by Robert Baden-Powell*, (Oxford: Oxford University Press, 2004), xviii-xxvii.
- Brown Lucy, *Victorian News and Newspapers* (Oxford: clarendon Press, 1985): 271-272.
- Budeiri Musa, *The Palestine Communist Party, 1919-1948: Arab and Jews in the Struggle for Internationalism* (London: 1979).
- Budnitskii Oleg, “Service in the Lion’s Den: Jews in the Russian Army in the First World War”, *Osteuropa (Stuttgart)* 64, (2014): 2-4.
- Bunderson J. Stuart, “How Work Ideologies Shape the Psychological Contracts of Professional Employees: Doctors’ Responses to Perceived Breach”, *Journal of Organizational Behavior* 22: 7 (2001): 717-741.
- Carmi Udi, Kidron Anat, “Maccabi – From Sports Association to a Political Party”, in: Michael Kruger, Annette Hofmann (Eds.), *Sportgeschichte in Deutschland, Sport History in Germany – Bildung und Sport (Schriftenreihe des Centrums für Bildungsforschung im Sport [CeBiS])*, 22 (Wiesbaden: Springer, 2020): 102-122.
- Carmi Udi, Schiller Kay, “(Ernst) Emanuel Simon (1898-1988): Zionist Athlete, Pioneer of Israeli Sport, and the Transmission of German Sports Knowledge to Jewish Palestine”, *Stadion* (2025): 55-98.
- Degani Arnon, “They Were Prepared: The Palestinian Arab Scout Movement 1920-1948”, *British journal of Middle Eastern studies* 41: 2 (2014): 200-218.
- Dogliani Patrizia, “Propaganda and Youth”, In: R.J.B Bosworth (Ed.), *The Oxford Handbook of Fascism* (Oxford: Oxford University Press, 2009): 185-202.
- Dror Yuval, “The History of Israeli non-formal education, 1920-2000: dimensions drawn from the past”, *(Israel Studies Forum)*, 22:1 (2007): 75-99.
- Drozd Jarosław, “Establishment and Activity of the Jewish Marine School for Officers in Civitavecchia (1934-1938) in the Pages of the Revisionist Zionist Press”, *Studia Maritima* 35 (2022): 113-133.
- Eliav Mordechai, “German Jew’s Share in the Building of the National Home in Palestine and the State of Israel”, *Leo Beck Yearbook*, 30:1 (1985): 255-263.
- Gajdoš Anton, Provaznikova Marie, Bednar Karel, Banjak J. Stephen, “Sokol Slets – the Essence of Gymnastics in Czechoslovakia, Czech and Slovak

- Republic (Celebrating 150 Years of Gymnastic)", *Science of Gymnastics Journal*, 4:3 (2012): 73-82.
- Gee James Paul, "Identity as an Analytic Lens for Research in Education", *Review of Research in Education*, 25 (2000-2001): 99-125.
- Megargee Geoffrey P., Martin Dean, Mel Hecker (Eds.), "Dukszty", *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945*, 2:B (Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2012): 1050-1051.
- Grossmann, Atina. "Trauma, Memory, and Motherhood: Germans and Jewish Displaced Persons in Post-Nazi Germany, 1945-1949", in: Richard Bessel and Dirk Schumann (Eds.). *Life after Death: Approaches to a Cultural and Social History of Europe During the 1940s and 1950s* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003): 93-128. Print. Publications of the German Historical Institute.
- Gruweis-Kovalsky Ofira, "The Revisionist Movement and the British Mandate for Palestine", *Israel Studies* 26: 3 (2021): 179-195.
- Hammack Philip L., "Identity as Burden or Benefit? Youth, Historical Narrative, and the Legacy of Political Conflict", *Human Development* 53 (2010): 173-201.
- Hans-Hermann Klare, *Auerbach: eine jüdisch-deutsche Tragödie oder wie der Antisemitismus den Krieg überlebte* (Berlin: Aufbau, 2022).
- Huggins Mike, Williams Jack, *Sport and the English 1918-1939* (London: Routledge, 2006).
- Ibarra Herminia. "Provisional Selves: Experimenting with Image and Identity in Professional Adaptation", *Administrative Science Quarterly* 44: 4 (1999): 764-791.
- Jebriil Mohammad Y., *The Evolution and Measurement of Professional Identity*. PhD Dissertation (Texas: Texas Woman's University, 2008).
- Kahane Reuven, Rapoport Tamar, *The Origins of Postmodern Youth: Informal Youth Movements in a Comparative Perspective* (Berlin, Boston: De Gruyter, 1997): chapter 4, 47-55.
- Kaplan Eran, *The Jewish Radical Right: Revisionist Zionism and its Ideological Legacy* (Madison: University of Wisconsin Press, 2005).
- Kessler Oren, *Palestine 1936: The Great Revolt and the Roots of the Middle East Conflict* (Lanham: Rowman & Littlefield 2023).
- Kreiner, Glen E., Blake E. Ashforth, and David Sluss, "Identity Dynamics in Occupational Dirty Work: Integrating Social Identity and System Justification Perspectives", *Organization Science* 17:5 (2006): 619-636.
- Kreiner Glen E., Hollensbe Elaine C., and Sheep Mathew L., "Where Is the

- ‘Me’ among the ‘We’? Identity Work and the Search for Optimal Balance”, *Academy of Management Journal* 49 (2006): 1031-1057.
- Lee Alan J., *The Origins of the Popular Press in England 1855-1914* (London: Croom Helm, 1976).
- Lestschinsky Jacob, “Jewish Migrations 1840-1956”, In: Louis Finkelstei (Ed.), *The Jews*, vol. IV (New York, 1949): 1198-1238.
- McLean Eden K., *Mussolini’s Children: Race and Elementary Education in Fascist Italy*, (Lincoln NE and London: University of Nebraska Press, 2018): chap. 1.
- Moeller Robert G, “War Stories: The Search for a Usable Past in the Federal Republic of Germany”, *The American Historical Review*, 101: 4 (1996): 1008-1048.
- Muschamp Ami, “Italy’s First ONB Alpine Colonia Climatica: More than Fresh Air, Exercise, and Propaganda?”, *Modern Italy* 27.2 (2022): 105-118.
- Nayman Oleksandr, “Jews in the Russian Army”, *The Journal of Slavic Military Studies*, 11:4 (1998): 133-145.
- Leigh Mary H., Bonin Thérèse M., “The Pioneering Role of Madame Alice Milliat and the FSFI in Establishing International Track and Field Competition for Women”, *Journal of Sport History* 4:1 (1977): 72-83.
- Pinto Vincenzo, “Between imago and res: The Revisionist-Zionist Movement’s Relationship with Fascist Italy, 1922-1938”, *Israel Affairs*, 10:3 (2004): 90-109.
- Pratt Michael G., “To Be or Not to Be: Central Questions in Organizational Identification”, In: David A. Whetton and Paul C. Godfrey (Eds.), *Identity in Organizations: Building Theory Through Conversations* (Thousand Oaks, CA: Sage, 1998): 171-207.
- Pratt Michael G., Kevin W. Rockmann, and Kaufmann Jeffrey B., “Constructing Professional Identity: The Role of Work and Identity Learning Cycles in the Customization of Identity among Medical Residents”, *Academy of Management Journal* 49: 2 (2006): 235-262.
- Reicher Rosa, “‘Go out and learn’: Shakespeare, Bildung and the Jewish Youth Movement in Germany between Integration and Jewish Self-Identification”, *European Judaism: A Journal for the New Europe* 51 (2018): 124-133.
- Richie Alexandra, *Faust’s Metropolis a History of Berlin* (Carroll & Graf, New York, 1998).
- Saleh Moshe, “BritishZionist Military Cooperation in Palestine, 1917-1939”, *Intellectual Discourse*, 11: 2 (2003): 139-163.
- Schembs Katharina, “Fascist youth organizations and propaganda in a transnational perspective: Balilla and Gioventù italiana del Littorio all’estero

- in Argentina (1922-1955) Amnis”, *Revue de Civilisation Contemporaine Europes/Amériques* 12, (2013).
- Schudson Michael, “What’s Unusual about Covering Politics as Usual”, In: Barbie Zelizer and Stuart Allan (Eds.), *Journalism After September 11*, London: Routledge, 2002, pp. 36-47.
- Shindler Colin, *Israel, Likud and the Zionist Dream* (I.B. Tauris, London, 1995).
- Shindler Colin, *The Triumph of Military Zionism: Nationalism and the Origins of the Israeli Right* (London: Tauris, 2006).
- Siebert Darcy C., Siebert Carl, “The Caregiver Role Identity Scale: A Validation Study”, *Research on Social Work Practice* 15:3 (2005): 204-212.
- Sliter Michael T., Elizabeth M. Boyd., “Two (or Three) Is Not Equal to One: Multiple Jobholding as a Neglected Topic in Organizational Research”, *Journal of Organizational Behavior* 35: 7 (2014): 1052-1056.
- Stachura Peter D., *The German Youth Movement 1900-1945: An Interpretative and Documentary History* (Macmillan, 1981).
- Storrs Ronald, *Orientations* (London: Readers Union, 1939): 486, n.1.
- Suchman Eric N., *The Rise of Russian Jewish Politics: Russian Anti-Semitism, and the Jewish Political Response at the End of the Nineteenth Century*, Honors Theses, Colby College, Paper 339.
- Tajfel Henri, Turner John C., “An Integrative Theory of Intergroup Conflict”, In: William G. Austin and Stephen Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (Monterey, CA: Brooks/Cole, 1979).
- Tamir Dan, “From a fascist’s notebook to the principles of rebirth: the desire for social integration in Hebrew Fascism 1928-1942”, *The Historical Journal*, 57: 4 (2014): 1057-1084.
- Tamir Dan, *Hebrew Fascism in Palestine 1922-1942* (Palgrave Macmillan, 2018).
- Tarquini, Alessandra, “Fascist Educational Policy from 1922 to 1943: A Contribution to the Current Debate on Political Religions”, *Journal of Contemporary History*, 50: 2 (2015): 168-187, esp. 179.
- Tarquini Alessandra, “The Reaction to Zionism in Mussolini’s Italy”, in: Collin Shindler (Ed.), *Routledge Handbook on Zionism* (Routledge, 2024): chapter 23.
- Tate Stephen, *The professionalisation of sport journalism 1850-1939, with particular reference to the career of James Catton*, PhD Dissertation (University of Central Lancashire, May 2007).
- Thoits Peggy A., “Social Support and Psychological Well-Being: Theoretical Possibilities”, In: Irwin G. Sarason and Barbara R. Sarason (Eds.), *Social*

Support: Theory, Research, and Applications (Boston: Martinus Nijhoff, 1985): 51-72.

Tomkiewicz Monika, Dean Martin, (trans. Katrin Reichelt), In: Geoffrey P. Megargee (Ed.), *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945*, 2:B (Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2012): 1177-1179.

Wallace Jean E., "Organizational and Professional Commitment in Professional and Nonprofessional Organizations", *Administrative Science Quarterly*, 40:2 (1995): 228-255.

Wiener Joel H., "Sources for the Study of Newspapers", In: Laurel Brake, Aled Jones, Lionel Madden, (Eds.) *Investigating Victorian Journalism* (London: Palgrave Macmillan, 1990): 153-164.

Williams Raymond, *The Long Revolution*, (London: Penguin, 1971).

ליפא לִוִּיתֵן (1903-1951) היה עיתונאי ספורט, פובליציסט, חבר בגדוד מגיני השפה, חבר בארגון ההגנה ודמות בולטת ביישוב העברי בארץ ישראל. לויתן, ששמו נשכח מהזיכרון ההיסטורי, היה מהדמויות הבולטות והססגוניות בעיתונות הספורט בתקופת המנדט הבריטי, ודרכו נפרשת תמונה חדשה של יחסי הגומלין בין תרבות הגוף, עיתונות, פוליטיקה וזהות לאומית. הספר מתחקה אחר אישיותו המרתקת, החידתית ומלאת הסתירות, ומשלב ביוגרפיה אינטלקטואלית עם ניתוח חברתי פוליטי של תקופה סוערת בתולדות היישוב. לויתן ראה בספורט אמצעי לחינוך לאומי ולעיצוב "היהודי החדש". הוא לא הסתפק בסיקור האירועים ובדיווח על אודותיהם. הוא נקט קו פוליטי ברור והיה מעורב במאבקים פוליטיים וכלכליים. לא אחת השתמש במעמדו ככתב ספורט כדי לעורר פולמוסים פוליטיים, שרק לעתים רחוקות נשארו בתחום הספורט. כתיבתו התאפיינה בטשטוש גבולות בין סיקור ספורט לבין הבעת עמדות פוליטיות בסוגיות הנמצאות במחלוקת ציבורית. מעורבותו באירועים שאותם סיקר, ולעיתים אף ניצב במרכזם, מאפשרת לנו להתחקות אחריהם ממוקד ההתרחשות, ובד בבד לבחון כיצד השתמש בפובליציסטיקה כדי להביא את הספורט משולי הדיון הציבורי למרכז.

*

פרופ' אודי כרמי הוא היסטוריון ספורט במכללה האקדמית תל-חי. מחקריו דנים בתרבות הגוף ובספורט בארץ ישראל בתקופת המנדט ובעשורים הראשונים למדינת ישראל. פרופ' כרמי חיבר חמישה ספרים בנושא הספורט: ספורט בהגירה (רסלינג, 2013); העסקונה: עלייתה ונפילתה של עילית עסקני הספורט בישראל, 1951-1996 (וינגייט, 2019); המגרש הביתי: ספורט בישראל - שני העשורים הראשונים (יד בן-צבי, 2022); פה שם ובכל מקום: ספורט ומרחב בישראל (עם פרופ' אור לונטל, פרדס, 2023); "לא ספורט לשם ספורט", גיבורי ספורט בתקופת היישוב (מכון מופ"ת, 2025).

פרופ' ענת קדרון היא חברת סגל בכיר במכללה האקדמית תל חי, חוקרת של ההיסטוריה החברתית והתרבותית של ארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי ובשנותיה הראשונות של מדינת ישראל. מחקריה מתמקדים בממשק שבין חברה ולאום, ובוחנים תהליכי עיצוב זהות דרך מוסדות חינוך, תנועות נוער, עירוניות ויחסים שבין רוב ומיעוט בערים מעורבות. פרופ' קדרון חוקרת את ההיסטוריה של הספורט בארץ ישראל בתקופת המנדט ובישראל, ומתמקדת בהיבטים פוליטיים, מגדריים ולאומיים של פעילות ספורטיבית ותנועות ספורט ציוניות. ספריה: בין לאום ומקום, הקהילה העברית בחיפה המנדטורית (יד בן-צבי, 2012); סיפורה של קהילה נשכחת, ראשיתו של היישוב היהודי בעכו המנדטורית ואחריתו (עם ד"ר שולי לינדר-ירקוני, מאגנס, 2022), ובתרגום לאנגלית (De Gruyter Oldenbourg, 2024).